

Institucije i gradivo za vrijeme druge austrijske uprave od 1814. do 1868.

Kolić, Dubravka

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:821945>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-21**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
DRUŠTVO ZNANJA I PRIJENOS INFORMACIJA

Dubravka Kolić

**INSTITUCIJE I GRADIVO ZA VRIJEME DRUGE
AUSTRIJSKE UPRAVE U DALMACIJI OD 1814.**

DO 1868.

Doktorski rad

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
DRUŠTVO ZNANJA I PRIJENOS INFORMACIJA

Dubravka Kolić

**INSTITUCIJE I GRADIVO ZA VRIJEME DRUGE
AUSTRIJSKE UPRAVE U DALMACIJI OD 1814.
DO 1868.**

Doktorski rad

Mentor

izv. prof. dr. sc. Ante Bralić

Komentor

dr. sc. Josip Kolanović, znanstveni savjetnik u miru

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Dubravka Kolić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij "Društvo znanja i prijenos informacija"

Mentor/Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ante Bralić

Komentor/Komentorica: dr. sc. Josip Kolanović, znanstveni savjetnik u miru

Datum obrane: 20. veljače 2018.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Društvene znanosti,
Informacijske i komunikacijske znanosti

II. Doktorski rad

Naslov: Institucije i gradivo za vrijeme druge austrijske uprave od 1814. do 1868.

UDK oznaka: 353(436):930.25(497.58)]"1814/1868(043.3)

Broj stranica: 299

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 0/0/9

Broj bilježaka: 457

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 137

Broj priloga: 2

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Mirna Willer, predsjednica
2. izv. prof. dr. sc. Ante Bralić, član
3. doc. dr. sc. Elvis Orbanić, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Mirna Willer, predsjednica
2. izv. prof. dr. sc. Ante Bralić, član
3. doc. dr. sc. Elvis Orbanić, član

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Dubravka Kolić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study Knowledge Society and Information Transfer

Mentor: Associate Professor Ante Bralić, PhD

Co-mentor: Scientific advisor (retired) Josip Kolanović, PhD

Date of the defence: 20 February 2018

Scientific area and field in which the PhD is obtained: social sciences, information and communication sciences

II. Doctoral dissertation

Title: Institutions and archival material during the Second Austrian government from 1814. To 1868.

UDC mark: 353(436):930.25(497.58)]"1814/1868(043.3)

Number of pages: 299

Number of pictures/graphical representations/tables: 0/0/9

Number of notes: 457

Number of used bibliographic units and sources: 137

Number of appendices: 2

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Professor Mirna Willer, PhD, chair
2. Associate Professor Ante Bralić, PhD, member
3. Assistant Professor Elvis Orbanić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Professor Mirna Willer, PhD, chair
2. Associate Professor Ante Bralić, PhD, member
3. Assistant Professor Elvis Orbanić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dubravka Kolić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Institucije i gradivo za vrijeme druge austrijske uprave od 1814. do 1918.** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 8. ožujka 2018.

PREDGOVOR	IV
UVOD	8
1. POVIJEST INSTITUCIJA I NOVE INTERPRETACIJE PRINCIPA PROVENIJENCIJE	12
1.2. Institucije i arhivska služba	12
1.3. Povijest institucija u zapadno europskom i američkom kontekstu.....	13
1.4. Princip provenijencije.....	17
1.5. Razvoj međunarodnih normi za opis.....	21
1.5.1. Međunarodna norma za opis gradiva ISAD (G).....	23
1.5.2. Međunarodna norma arhivističkog normiranoga zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji ISAAR (CPF)	24
2. POLITIČKE PRILIKE I RAZVOJ JAVNE UPRAVE U DALMACIJI OD KRAJA XVIII. I POČETKOM XIX. STOLJEĆA	26
2.1. Razdoblje prve austrijske uprave.....	26
2.2. Razdoblje francuske uprave	30
3. RAZDOBLJE DRUGE AUSTRIJSKE UPRAVE	33
3.1. Središnja uprava u Beču 1797. – 1848.	33
3.2. Promjene u središnjoj upravi 1848. godine	34
3.3. Austrija drugi put preuzima Dalmaciju	41
3.3.1. Ustroj i rad Privremene Vlade.....	41
3.3.2. Status Kraljevine Dalmacije unutar Habsburške Monarhije	43
3.3.3. Privremeni teritorijalni ustroj	46
3.4. Prestanak razdoblja provizorija i početak rada upravnih tijela u Dalmaciji	50
3.4.1. Pokrajinska razina	50
3.4.1.1. C.k. Vlada za Dalmaciju	50
3.4.1.2. Povjerenstvo za organizaciju političke uprave u Kraljevini Dalmaciji – Reforma uprave u Dalmaciji 1850. – 1852.	57
3.4.1.3. Namjesništvo za Dalmaciju.....	58
Djelokrug Namjesnika.....	62
Djelokrug Namjesništva	63
Poslovanje Namjesništva	64
3.4.1.4. Dalmatinski sabor.....	65
3.4.1.5. Uprava za katastarsku izmjeru	70
3.4.1.6. Redarstveno ravnateljstvo	86
3.4.1.7. Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo	89
3.4.1.8. Pokrajinsko državno računovodstvo	93

3.4.1.9. Pokrajinski državni ured.....	97
3.4.1.10. Predsjedništvo uprave državnih dobara u Trstu	108
3.4.1.11. Teritorijalne snage i njihova funkcija u sustavu uprave.....	109
3.4.1.12. Crkva i njezina uloga u nadzoru škola	113
3.4.2. Okružna razina	122
3.4.2.1. Teritorijalna podjela	122
3.4.2.2. Nadležnosti okruga.....	123
3.4.2.3. Uredsko poslovanje u okružnom uredu.....	124
3.4.2.3. Odnosi i veze	125
3.4.3. Kotarska razina.....	128
3.4.3.2. Kotarski komesarijati	129
3.4.3.3. Kotarska poglavarstva	130
3.4.4. Općinska razina.....	150
3.4.4.1. Teritorijalna podjela prema pravilniku o organizaciji općina iz 1882.g	160
3.4.4.2. Općinska vijeća	160
3.4.4.3. Općinska uprava.....	161
3.4.4.4. Uredsko poslovanje općinskih ureda.....	162
3.4.5. Reforma uprave 1868. godine.....	169
3.4.5.1. Zakon od 19. 5. 1868. o organiziranju sustava tijela političke uprave.....	171
3.4.5.2 Kotarska poglavarstva ustrojena 1868.	173
3.4.5.3. Pokrajinsko školsko vijeće	181
3.4.5.4. Kotarska školska vijeća	183
4. KLASIFIKACIJSKI SUSTAVI PRIMJENJIVANI U INSTITUCIJAMA UPRAVE U RAZDOBLJU 1814. – 1868.	185
4.1. Klasifikacijski sustavi i uredsko poslovanje u Habsburškoj Monarhiji.....	185
4.2. Klasifikacija sustavi u dalmatinskim institucijama 1797. – 1805.	187
4.3. Klasifikacijski sustavi u razdoblju Francuske uprave (1806. – 1813).....	188
4.4. Klasifikacijski sustavi dalmatinskih institucija primjenjivani u razdoblju 1814. – 1868.....	190
4.4.1. Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju	190
4.4.1.1. Klasifikacijski planovi Predsjedničkog ureda Vlade/Namjesništva za Dalmaciju	191
4.4.1.2. Klasifikacijski sustavi Odjela Vlade/Namjesništva za Dalmaciju	201
4.4.2. Klasifikacijski sustav Okružnog poglavarstva u Zadru	216
4.4.3. Okružno poglavarstvo Dubrovnik	227
4.4.4. Klasifikacijski sustav kotarskih poglavarstava.....	228
4.4.5. Klasifikacijski sustav u uredskom poslovanju općina	230
4.4.6. Klasifikacijski sustav Zemaljskog odbora Dalmatinskog sabora	233

5. SAČUVANO GRADIVO NASTALO RADOM INSTITUCIJA DRUGE AUSTRIJSKE UPRAVE	236
5.1. Gradivo institucija pokrajinske uprave	236
5.2. Gradivo institucija okružne i kotarske uprave	238
5.3. Gradivo nastalo radom općina	240
5.4. Djelovanje Državnog arhiva u Zadru	241
5.5. Sudbina gradiva nakon svjetskih ratova	243
5.6. Nadopune gradiva	246
ZAKLJUČAK	248
IZVORI I BIBLIOGRAFIJA	251
SAŽETAK	259
Prilog 1	261
RAZREDBENI NACRT GENERALNOG PROVIDURSTVA DALMACIJE (1806. – 1809.)	
Prilog 2	278
KLASIFIKACIJSKI SUSTAV PRIMIENJEN U C.K. NAMJESNIŠTVU ZA DALMACIJU 1908. GODINE	
ŽIVOTOPIS	297

PREDGOVOR

U ovom radu cilj je izložiti rezultate istraživanja razvoja i djelovanja središnje uprave u Dalmaciji u razdoblju od 1814. do 1868. godine. Poseban naglasak stavljen je na djelovanje, administrativno i registraturno poslovanje tijela uprave u Dalmaciji na pokrajinskoj, okružnoj, kotarskoj i općinskoj razini. Analizom unutarnjeg ustroja upravnih institucija, njihovih funkcija i nadležnosti, hijerarhijskih veza naviše i naniže nastojala se prikazati dinamika razvoja i funkcionalnost upravljanja zapisima austrijske administracije u Dalmaciji. Namjera je takvim pristupom omogućiti vidljivost, praktičnu i znanstvenu dostupnost informacijskog potencijala i znanja koje sadrži gradivo tih institucija za istraživanja, što je ujedno i osnovna hipoteza ovog rada. Smatra se dakle, da analiza odabranog korpusa pridonosi dostupnosti informacijskog potencijala arhivskoga gradiva.

Odabir teme vezan je uz istraživanje Vlade/Namjesništva za Dalmaciju u sklopu poslijediplomskog studija koji je okončan obranom magistarskog rada pod naslovom Carsko-kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814. – 1918. Institucija i gradivo. Nastavak je uslijedio obradom fondova klasifikacijske skupine A.1.7. – Druga austrijska uprava u Dalmaciji u sklopu projekta izrade Vodiča Državnoga arhiva u Zadru koji je iz tiska izašao 2014. godine. Da bi se institucija jasnije pozicionirala u vremenu i prostoru, potrebno je istražiti, temeljem podataka u literaturi, periodici i gradivu, povijesni i administrativni kontekst djelovanja te strukturalne i hijerarhijske odnose sa središnjim bečkim državnim institucijama. Kako je Dalmacija bila pokrajina izravno podvrgnuta bečkom dvoru, sve odluke o ustrojbenim i funkcionalnim promjenama donosile su se u Beču. Visoka centraliziranost države i čvrst nadzor odlika su austrijske vladavine kako u politici tako i u administraciji. Isti model primjenjivan je i u uredskom poslovanju od najviše do najniže razine. Primjer takvog funkcioniranja je periodično slanje urudžbenih zapisnika na uvid: iz općina u kotarska poglavarstva, iz kotarskih poglavarstava u okružna poglavarstva, iz okružnih poglavarstava u Namjesništvo u Zadru. Urudžbene zapisnike Namjesništva pregledavalo je Ministarstvo unutarnjih poslova u Beču.

U prvom, uvodnom, poglavlju ovog rada obrazložen je teorijski okvir i opravdanje istraživanja ove vrste. Početno je pojašnjen nastanak i razvoj veza institucija stvaratelja i arhivske službe, situacija prije nastanka te veze i učinak veza između institucija i arhivske službe na sačuvanost gradiva. U tom je kontekstu ukazano na neke razlike u pristupu europskih i američkih teoretičara. Nadalje, dat je pregled promjena u načinu interpretacije

provenijencije kao osnovnog arhivističkog principa tijekom vremena. Nastavno na ovaj pregled izveden je zaključak o teorijskoj osnovi ovog rada koja proizlazi iz načela provenijencije koje u svom osnovnom opravdanju pretpostavlja da svaka informacija nastaje u točno određenom povijesnom kontekstu, u određenom izvoru informacija i tek polazeći od toga moguće ju je dobro vrednovati i tumačiti. Provenijencija informaciji daje njen puni „sadržaj“, obavijest ima puno svoje značenje prezentirana samo u kontekstu cjeline. Osim navedenoga ovo poglavlje sadrži i informacije o dvjema međunarodnim normama koje se neposredno primjenjuju za opis stvaratelja i gradiva nastalog njegovim djelovanjem, usvajanje i primjena istih je učvrstila status podataka o provenijenciji i povijesti institucija u samoj jezgri arhivističkog opisa.

U drugom poglavlju je, radi boljeg razumijevanja, dat kraći pregled političkih i upravnih promjena koje su neposredno prethodile austrijskom preuzimanju Dalmacije 1814. godine i razdoblju koje ovaj rad obrađuje. Razdoblje 1797. – 1814. uslijedilo je nakon četiristo godina mletačke uprave, u kojem su se u Dalmaciji smjenile dvije administracije (prva austrijska i francuska) koje su njezinim stanovnicima donijele niz promjena koje bi se mogle okarakterizirati revolucionarnim. Za našu temu posebice su značajne promjene koje su uvedene u uredsko poslovanje i upravljanje dokumentacijom tijela uprave i sudstva: uvođenje uredskih knjiga i klasifikacijskih sustava. Da bi se utvrdila ishodišta i tipologija spisovodstvenih procedura i klasifikacijskih sustava u tijelima uprave u razdoblju koje se obrađuje, bilo je potrebno komparativnom analizom podataka iz gradiva i rijetke literature donijeti zaključke o postupcima koje bismo danas nazivali uredskim poslovanjem. Uz navedene okolnosti, potrebno je uzeti u obzir i činjenicu je da je broj školovanih službenika bio ograničen, a tim i mogućnost njihove zamjene prilikom promjene državno-pravnog i administrativnog uređenja. Službenici su svoja znanja, navike i administrativne alate prenosili na svoja nova radna mjesta, naročito kad je bila riječ o postupanjima koja nisu bili do kraja regulirana. Sve to dodatno opravdava potrebu da se kratko uvodno obradi razdoblje od 1797. do 1805. godine kad su Dalmacijom prvi put upravljali Austrijanci i razdoblje od 1806. do 1813. kada njome upravljaju Francuzi.

U trećem, najopširnijem i umnogome središnjem poglavlju ovoga rada, obrađeno je razdoblje druge austrijske uprave prikazom djelovanja njezinih institucija uprave. Početno je obrađeno djelovanje središnjih tijela u Beču u dvije faze koje dijeli 1848. godina. Ta godina je u središnjoj upravi donijela promjene od kojih je najvažnija prelazak s kolegijalno organiziranog sustava na sustav ministarstava na čelu s ministrima odgovornim za svoje

područje. Situacija u Dalmaciji obrađena je uz kratak pregled političkog konteksta koji dovodi do drugog austrijskog preuzimanja Pokrajine i različitih pristupa osoba iz političkog vrha Monarhije vezano uz njeno buduće političko organiziranje. Analizirano je privremeno teritorijalno ustrojstvo i rad Privremene vlade, a pritom se navode podatci koji čine potpuno nova saznanja koja donosi ovaj rad. Završetak razdoblja provizorija označava i početak redovitog djelovanja institucija uprave u Dalmaciji. Djelovanje istih analizirano je i prikazano je kroz upravne razine koje je austrijska država ustrojila: pokrajinsku, okružnu, kotarsku i općinsku razinu. Djelovanje Namjesništva kao institucije na čelu uprave prikazano nesrazmjerno kraće u odnosu na važnost, jer su uzeti u obzir dosad objavljeni podatci. Analizi djelovanja institucija pristupljeno je sukladno suvremenim tendencijama u proučavanju konteksta i funkcija koje donosi Opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva (ISAD/G), Međunarodna norma arhivističkoga normiranog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji (ISAAR/CPF), a podatke se crpilo najvećim dijelom iz zakonskih propisa i uredskih instrukcija. Ondje gdje to nije bilo moguće oslanjali smo se na analizu arhivskih izvora i dosadašnja saznanja arhivista koji su radili na gradivu. Donosimo podatke o osnivanju, ustrojstvu, promjenama u ustrojstvu, funkcijama i nadležnostima pojedinih tijela i na neki način može se smatrati nastavkom projekta izrade Vodiča Državnog arhiva u Zadru koji je dao ukupan pregled gradiva i stvaratelja, dok se ovaj rad fokusira i analizira jedno državno-pravno i povijesno razdoblje te gradivo nastalo radom institucija u tom razdoblju. Uz podatke o radu institucija uprave dat je sažet prikaz djelovanja institucije Teritorijalnih snaga u smislu podrške upravnom aparatu i djelovanja Crkve s naglaskom na njeno djelovanje u području nadzora škola. Završno je obrađena reforma uprave provedena u Dalmaciji 1868. i institucija koje tada počinju djelovati.

U četvrtom poglavlju izdvojena je informacija o klasifikacijskim sustavima u institucijama druge austrijske uprave koja je u svojoj naravi sastavni dio informacije o uredskom poslovanju. Odlučili smo se za takav postupak da bi sustavi bili prezentirani u kontinuitetu i samim tim lakše komparirani i analizirani. Uvodno je, kao i u prethodnom poglavlju, dat povijesni pregled razvoja klasifikacijskih sustava u Habsburškoj Monarhiji kao modernog alata u uredskom poslovanju koje omogućava brzo i efikasno ciljano pretraživanje, a zadovoljava i druge zahtjeve koji se javljaju tijekom vremena. Za dalmatinske prilike, pak, važan je i kraći pregled postupaka vezanih uz klasificiranje spisa koje su primjenjivali službenici prve austrijske i francuske administracije, a u vezi s tim sadržajem donosimo i prvi prilog ovoga rada.

Izlaganje o klasifikacijskim sustavima (u razdoblju koje je tema ovoga rada) strukturirano je prema administrativnim razinama tijela u kojima su primjenjivani: pokrajinskoj, okružnoj i kotarskoj razini. Najviše prostora zauzimaju, očekivano, klasifikacijski nacrti primjenjivani u Vladi odnosno Namjesništvu za Dalmaciju, a u sklopu ovog istraživanja prvi put je identificiran klasifikacijski nacrt za prvih pola stoljeća djelovanja i odlaganja odjelnih spisa Vlade/Namjesništva. Drugi prilog ovom radu također se odnosi na klasifikacije u Vladi/Namjesništvu. Na općinskoj razini nije identificirana primjena klasifikacijskog sustava u klasičnom smislu, no strukturiranje rubrika urudžbenog zapisnika ukazuje da se takva mogućnost predviđala. Na primjeru nekoliko općinskih fondova naznačeni su načini na koje su općinski službenici upravljali dokumentima nastalim u njihovoj kancelariji, a koji su bili na tragu klasificiranju.

U završnom, petom, poglavlju nastojao se dati što cjelovitiji pregled sačuvanog gradiva nastalog u institucijama uprave Dalmacije u razdoblju između 1814. i 1918. godine u dalmatinskim državnim arhivima i nearhivskim ustanovama te Istorijskom arhivu u Kotoru. Naznačene su situacije u kojima je došlo do stradavanja gradiva koje je naročito bilo ugroženo za vrijeme svjetskih ratova. Uz informaciju o gradivu koje sadržajno nadopunjuje gradivo sačuvano u Dalmaciji, ovo poglavlje donosi i kratak povijesni pregled djelovanja Državnog arhiva u Zadru, arhivske ustanove koja čuva najveći dio gradiva druge austrijske uprave. Osim toga, djelovanje Državnog arhiva u Zadru tijekom 19. stoljeća kao odjela Vlade/Namjesništva, dakle u sustavu uprave te razvoj koji ova ustanova u drugoj polovici stoljeća doživljava u smislu jačanja njene znanstvene funkcije, bili su preduvjeti koncentracije gradiva na jednom mjestu kakvo imamo danas.

UVOD

Razdoblje od 1813. do 1868., na koje se ovo istraživanje odnosi, obuhvaća više od pola stoljeća konstantnog nastojanja da se stanje u upravi Kraljevine Dalmacije uredi i približi razini funkcioniranja uprave u ostalim pokrajinama cislajtanijskog dijela Habsburške Monarhije.

Od godine 1797. veći dio hrvatskog prostora bio je dijelom Habsburške Monarhije, ali podijeljen u upravnom smislu. Hrvatska i Slavonija bile su dijelom tzv. Translajtanije ili zemalja krune Sv. Stjepana, a Dalmacija je pripojena Cislajtaniji odnosno dijelu Monarhije koji je neposredno podređen Beču. Razlike u upravnom smislu bile su značajne i zadirale su u samu bit ustroja.

Vrhovno tijelo vlasti u Dalmaciji bilo je smješteno u Zadru, glavnom gradu pokrajine Dalmacije i naziva se C.k. Vlada za Dalmaciju, a nakon upravne reforme provedene polovicom 19. stoljeća C.k. Namjesništvo. Ono je izravno podvrgnuto centralnoj vlasti u Beču, do godine 1848. Ujedinjenoj dvorskoj kancelariji, a od 1848. Ministarstvu unutarnjih poslova. Preko njega se uz pomoć mreže nižih upravnih tijela upravljalo pokrajinom. Upravna i sudska vlast bila je do reforme poduzete 1868. samo djelomično odvojena. Dvojnost sudske i upravne funkcije bitno utječe na ustrojstvo institucija kao i na gradivo koje je nastalo njihovim radom. Tijela uprave žarišne su točke donošenja odluka, njihove transmisije i provođenja putem hijerarhijskih veza. Ustroj tijela uprave, poznavanje njegovih funkcija i nadležnosti, a napose načina upravljanja dokumentima koji su nastali obavljanjem tih funkcija, temeljno je istraživanje koje je preduvjet za druga historiografska istraživanja. Primjenom suvremenih arhivističkih načela i metodologije, informacijski potencijal pojedinih dokumentacijskih cjelina postaje vidljiv i dostupan korisnicima različitih profila.

Brojni su radovi autora koji su objavljeni temeljem proučavanja arhivskoga gradiva nastalog radom tijela uprave u Dalmaciji u razdoblju 1814. do 1918. godine, a koji se odnose na političku povijest cijele Dalmacije, povijest pojedinačnih područja, procesa ili događaja. Grga Novak, Stjepan Antoljak, Julije Grabovac, Ivan Pederin, Stjepan Ćosić, Ante Bralić, Josip Vrandečić, Marko Trogrlić, Antoni Cetnarowic i Konrad Clewing¹ neki su od autora

¹Antoljak, Stjepan. 1848. Godina i Zadar. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti; knj. 274 (1948.), str. 234–248., Antoljak, Stjepan. Dalmatinsko pitanje kroz vjekove: Vjekovne težnje i borbe Hrvata za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, Zagreb 1944., Antoljak, Stjepan. Kako je nastala austrijska pokrajina kraljevina Dalmacija.// Zbornik Hrvati u prošlosti, Split: Književni krug, 1992., str. 837–897., Bralić, Ante; Kozličić, Midhad. Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828. – 1857. godine. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012., Bralić, Ante. Kako preživjeti u Zadru?: Prvi svjetski rat. // Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, god. 37(24) 1998., str 155–175., Bralić, Ante.

koji su dali doprinos poznavanju povijesti Dalmacije u 19. stoljeću. Poznavanju gospodarskih prilika u Dalmaciji velik je doprinos dao Šime Peričić nizom radova.²

Za temu ove disertacije značajan je njegov rad koji obrađuje postupak diobe arhivskog gradiva nastalog u dalmatinskim institucijama nakon završetka Prvog svjetskog rata između Italije i novostvorene Kraljevine SHS.³ U austrijskoj literaturi (Helbling, C. Ernst, *Österreichisch Verfassungs und Verwaltungsgeschichte*, Wien: Springer – Verlag, 1956., *Die Habsburger Monarchie 1848. – 1918.*, sv. 2, *Verwaltung und Rechtswesen*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1975.) Dalmacija se spominje vrlo šturo.

Od novije objavljenog u Austriji, izdvaja se knjiga Georgea Seidereta koja uz već poznate povijesne činjenice o razvoju uprave i sudstva u Austro-Ugarskoj Monarhiji daje podroban interdisciplinarni prikaz političke pojave Aleksandra Bacha i njegovog utjecaja na razvoj birokratskog aparata. Osim toga, na vidjelo iznosi temeljne zamke i probleme goleme države u razdoblju neoapsolutizma koji je bio glavni smjer u reformi koja se u tom razdoblju nastojala provesti. Sadržaji posvećeni Dalmaciji su opširniji nego u ranije spomenutim publikacijama i rezultat su bitno modernijeg historiografskog pristupa.⁴

Zadarsko školstvo u Prvom svjetskom ratu// Radovi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sv. 48 (2006), 597–630., Bralić, Ante; Kraljev, Karlo. Proračuni dalmatinskih općina na početku XX. stoljeća (1900. – 1908.). // Časopis za suvremenu povijest, br.1 (2011.), str. 265–291., Clewing, Konrad. Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution. München: R. Odenbourg Verlag, 2002., Cetnarowitz, Antoni. Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji. Zagreb: Srednja Europa, 2006., Ćosić, Stjepan. Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma.//Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 40 (1998.), str. 349–360., Ćosić, Stjepan. Dubrovnik nakon pada Republike: (1808. – 1848.). Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999., Ćosić, Stjepan. Državna uprava u Dalmaciji i crkveni preustroj. // Croatica Christiana periodica, Vol. 34, br. 65 (2010.), str. 51–66., Grabovac, Julije. Zadar u vrijeme druge austrijske vlasti. // Zbornik „Zadar“. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1964., str. 207–249., Novak, Grga. Prošlost Dalmacije. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944., Obad, Stijepo. Dalmacija revolucionarne 1848./49. godine, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1987.,

Pederin, Ivan. Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkog dvora. Zadar: Matica hrvatska, 2005., Pederin, Ivan. Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji. Zadar: Matica hrvatska, 2008., Pederin, Ivan. Austrijska vlast u dalmatinskoj politici: (1878. – 1914.). Zadar: Matica hrvatska, 2009., Vrandečić, Josip. Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću. Zagreb: Dom i svijet, 2002., Vrandečić, Josip; Trogrlić, Marko. Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnog pitanja“. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2007.

² Peričić, Šime. Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća, Zadar: Matica hrvatska Zadar, 1998. Povijest Dalmacija od 1797. do 1860., Zadar: Matica hrvatska, 2006., Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. st., Zadar: Matica hrvatska Zadar, 1998.

³Peričić, Šime. Podjela zadarskih arhiva između Italije i kraljevine SHS (1924. – 1926.) // Arhivski vjesnik XXI-XXII/ 1978. – 1979.

⁴ Seiderer, Georg. Oesterreichs neugestaltung, Verfassungspolitik und Verwaltungsreform im österreichischen Neoabsolutismus unter Alexander Bach 1849. – 1859, Wien:Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2015.

Od talijanskih autora važni su radovi Pier Paola Dorsija i Uga Cova jer obrađuju područje blisko našoj temi za talijanska područja u sklopu Austro-Ugarske Monarhije i omogućuju kompariranje sa situacijom u Dalmaciji.⁵

Za istraživanje povijesti uprave u Dalmaciji u prvoj polovici 19. st. neobično je značajna pojava knjige Marka Trogrlića i Konrada Clewinga „Dalmacija – neizbrušeni dijamant, habsburška pokrajina u opisu namjesnika Lilienberga⁶“, koja sadrži uz vrlo sustavno izloženo svjedočenje suvremenika o funkcioniranju prvenstveno uprave (i ostalih područja bitnih za život stanovnika Dalmacije) i vrijednu uvodnu studiju o važnosti službenih putovanja cara i visokih državnih dužnosnika koja su se poduzimala u svrhu efikasnijeg upravljanja državom.⁷ Do današnjeg dana, međutim, ostala je velikim dijelom neobrađena povijest dalmatinskih institucija, ukupno i pojedinačno. Ivan Beuc, naš najpoznatiji autor na tom području, u svom djelu *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1521. – 1945.)*, Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1969., dao je pregled, za Dalmaciju najvažnijih, tijela uprave bez detaljnijeg opisa i definiranja nadležnosti. U knjizi Ivana Beuca funkcioniranje sudske vlasti detaljnije je obrađeno od uprave, a na sličan način dalmatinskim se institucijama iz doba druge austrijske uprave bavio i Ferdo Čulinović.⁸ Za ovu temu značajan prinos predstavlja rad Vjekoslava Meštrovića: *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, kao i rad Frane Ivkovića *Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814. – 1918.* u kojem je sažeto dao pregled upravno teritorijalnih promjena koje su austrijske vlasti poduzimale u Dalmaciji.⁹

Velik pomak i doprinos na tom području učinjen je izlaskom iz tiska Vodiča Državnoga arhiva u Zadru I, II, (Gl. ur. J. Kolanović), Zadar 2014. u kojem je (u zapisima za pojedine institucije čije se gradivo čuva u Državnom arhivu u Zadru) dat pregled povijesti stvaratelja koje u pojedinim slučajevima sadržavaju podatke o osnivanju, administrativnom ustroju i uredskom poslovanju, klasifikacijskim sustavima, podatke o sačuvanom gradivu i skraćene popise gradiva.

⁵ Dorsi, Paolo. Gli archivi degli organi periferici dell' amministrazione statale austriaca tra 1750. E 1918: strutture e problemi. // *Rassegna degli archivi di stato* XLIX., 3 (1989.), ⁵ Cova, Ugo. Note per una storia delle istituzioni amministrative nella regione Friuli – Venezia Giulia. *Archivio di stato di Trieste – Scuola di archivistica paleografia e diplomatica, Archivistica speciale*, Udine, 1982/83.

⁶ Grof Wenzel Vetter von Lilienberg, dalmatinski guverner od 3.8.1831. do smrti 7. 2.1840.

⁷ Trogrlić, Marko; Clewing, Konrad. *Dalmacija neizbrušeni dijamant, Habsburška pokrajina u opisu namjesnika Lilienberga*, Zagreb – Split: Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2015.

⁸ Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945.)*, Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1969., Čulinović, Ferdo. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*. Zagreb: Školska knjiga, 1961.

⁹ Maštrović, Vjekoslav. *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959., Ivković, Frane. *Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814. – 1918.* // *Arhivski vjesnik* 34 – 35 /1991. – 1992.

Korak naprijed koji se očekuje od ovoga rada vjerujemo da je učinjen samom obradom dosad neobrađenog sadržaja. Ono što se od cjeline može izdvojiti i istaknuti kao posebno vrijedno jest identifikacija i obrada institucije i gradiva Privremene vlade koja je djelovala od početka austrijskog vojnog napredovanja prema Dalmaciji do osnivanja Vlade za Dalmaciju 1814. godine, detaljna raščlamba i analiza djelovanja kotarskih poglavarstva u dvojnosti njihovih funkcija: sudske i upravne te identifikacija cjelovitog klasifikacijskog sustava za Vladu u razdoblju 1816. – 1850. godine. Posljednje navedeno, osim znanstvenog doprinosa, predstavlja i konkretan informacijski iskorak i olakšanje za korisnike gradiva Vlade nastalog u tom razdoblju.

1. POVIJEST INSTITUCIJA I NOVE INTERPRETACIJE PRINCIPA PROVENIJENCIJE

Arhivsko je gradivo zapisani trag povijesnih zbivanja i povijesnosti naroda, trajno svjedočanstvo putem kojeg shvaćamo povijesne procese i razotkrivamo njihove uzroke. Zapisani trag ostavljaju institucionalizirani oblici putem kojih se pokreću procesi važni za život zajednice: upravne, pravosudne, gospodarske, kulturne, zdravstvene i druge institucije. Iz navedenog proizlazi da je veza između institucija kao stvaratelja arhivskog gradiva i discipline koja se njim bavi tijesna, štoviše organska. Bez poznavanja razvoja i povijesti institucija i njihove uloge u životu društva nema arhivistike.¹⁰

1.2. Institucije i arhivska služba

Odnos između institucija i arhivske službe možemo na pravi način sagledavati tek od vremena kada arhivska služba počinje djelovati unutar arhiva kao samostalnih kulturno znanstvenih institucija što se događa u Europi početkom 19. stoljeća. Dokumenti su se, međutim, čuvali i prije osnivanja arhiva čemu najbolje svjedoči činjenica da su sačuvani dokumenti nastali čak tisuću godina ranije. U tom, tzv. *predarhivskom* razdoblju institucije stvaratelja brinule su se same o svojim dokumentima. Na primjeru gradiva koje je sačuvano lako se utvrđuje kriterij kojim su se rukovodile. Dokumentima koji su sačuvani zajednička je karakteristika da se gotovo u pravilu radi o dokumentima kojima se štite prava pojedinca ili društva kao cjeline, Današnjom terminologijom nazvali bih ih imovinsko-pravni dokumenti. Gradivu koje nije imalo snagu nekog „dokaznog sredstva“ nije se posvećivala veća pozornost, te je ono većim dijelom nestajalo. Ovaj način postupanja je u Hrvatskoj oprimjeren na gradivu nastalom u dalmatinskoj komuni 14. i 15. stoljeća: notarski spisi kao privatno-pravni dokumenti razmjerno su dobro sačuvani dok je gradivo nastalo djelovanjem knezova, komora, fiskalnih ureda, sindika avogadora, sindika inkvizitora i sl. najvećim dijelom zauvijek nestala. Institucije su čuvale pisane materijale koj su nastali njihovim djelovanjem ukoliko su sadržavali dokaznu komponentu i ulogu u zaštiti „prava“, a ne po nekim drugim svojim obilježjima. To je glavni uzrok da je gradivo koje bi bilo izvor za proučavanje gospodarsko-društvenih odnosa veoma loše sačuvano.

¹⁰ Kolanović, Josip. Arhivistika i povijest upravnih institucija. // Arhivski vjesnik 34-35 (1991. – 1992.), str. 9–20.

Početak 19. stoljeća i ranije počinje razvoj arhivske službe¹¹, a javljaju se i prvi počeci suvremenog arhivskog zakonodavstva što dovodi do promjene odnosa prema čuvanju i zaštiti arhivskog gradiva. Postupno dolazi do situacije u kojoj više nije dozvoljeno institucijama samostalno donošenje odluka o tome koje će se cjeline gradiva čuvati i sve više prodira ideja o čuvanju gradiva koje ima trajno značenje za šire interese, osim što je „pravni“ dokaz živućoj generaciji. Osvještuje se činjenica da je arhivsko gradivo izvor informacija i svjedočanstva o povijesnom i kulturnom identitetu cijeloga naroda. Samim time odnos između institucija i arhivske službe poprima aktivan odnos u kojem arhivska služba snažno dobiva na značenju: ona je ta koja utječe na izbor zapisa koji će se čuvati. Usvajanjem u arhivskoj teoriji i praksi ovog načela postavljene su čvrste osnove trajne povezanosti arhivske službe s radom institucija. Ipak, treba reći da je u Hrvatskoj sustavna povezanost arhiva i pismohrana dostignuće novijih vremena. Ona je najjače izražena na području vrednovanja: arhivska služba u suradnji sa stvarateljima donosi kriterije za vrednovanje registraturnog gradiva kako bi se sačuvalo ono najznačajnije za povijesni identitet naroda. Ulaže se napor u najnovije vrijeme da se institucijama pomogne da na osnovnoj razini obrazuje vlastite ljude koji su uključeni u procese zaštite i čuvanja gradiva. To je ipak daleko od onoga što arhivistička struka treba učiniti na relaciji s državnom upravom u donošenju propisa, a da bi se institucijama omogućilo kvalitetno spisovodstvo i kontrola nad nakupljanjem gradiva. Uz to, odnos arhivi – institucije stvaratelji arhivskog gradiva, zahtijeva temeljitiju teorijsku obradu i praktičan pristup u rješavanju problema: od praćenja stvaranja pojedinih institucija, njihova prestanka s radom, raščlambe njihove međuovisnosti i povezanosti, prijenosa funkcija i konačno valorizacije gradiva u nastajanju. Sama valorizacija jedno je od najizazovnijih područja suvremene arhivistike zbog velikih količina gradiva koje nastaje, diverzifikacije medija i mnogostrukost veza i komunikacije.¹²

1.3. Povijest institucija u zapadno europskom i američkom kontekstu

Arhivisti se generalno slažu da je bazično znanje o povijesti institucija, primijenjeno kroz centralne principe provenijencije i poštovanja fonda, esencijalano za organizaciju i sređivanje gradiva. Važnost povijesti institucija za ovu svrhu prepoznata je od pionira moderne arhivističke znanosti i u SAD-u i u Europi. U svom poznatom članku „The National Archives: A Programme“, i u ostalim svojim člancima, Waldo Gifford Leland naglašava

¹¹ Marija Terezija je godine 1749. osnovala Haus-Hof – und Staatsarchiv čime je dat poticaj osnivanju arhiva i u ostalim europskim državama.

¹² Kolanović, J. Nav. dj., str. 10–12.

važnost poznavanja povijesti institucija za ono što on naziva *klasifikacija spisa*¹³. Isti je zaključak, ali detaljnije donesen i u arhivističkom priručniku Millera, Feitha i Fruina,¹⁴ priručniku engleske arhivistice Hilary Jenkinson, u člancima Margaret C. Norton i kod mnogih drugih teoretičara.

Širu koncepciju uloge povijesti institucija implicirao je H. G. Jones, koji je naglasio da arhivisti moraju kao dodatak općem znanju o povijesti i upravi moraju dodati znanja iz prve ruke o organizaciji i funkcijama neke agencije da bi proveli ono što on naziva *kritička analiza njenog gradiva*.¹⁵ Slično T. Schellenber navodi da analiza spisa, uključuje proučavanje *organizacijskog i funkcionalnog porijekla spisa* koja je temeljna za gotovo sve aktivnosti arhivista. Jedan od dva testa koja predlaže Schellenberg za određivanje evidencijske vrijednosti spisa jest odgovor na pitanje sadrže li one informacije o *organizaciji, funkcijama, aktivnostima i metodama procedure* u određenom administrativnom tijelu.

Viđenja ovih autoriteta osvjetljavaju koncept povijesti institucija kao alata, i to važnog, za izvođenje koraka u arhivističkom procesu. Međutim, u članku tiskanom 1941. namijenjenom federalnim arhivistima, Karl L. Trever ukazuje „na širi koncept uloge povijesti institucija u arhivističkoj struci”.¹⁶ Trever naglašava njenu važnost za obradu i korištenje arhivskog gradiva. Nadalje, pomiče ovo konvencionalno viđenje povijesti institucija kao alata prema pojmu povijesti institucija kao kulturnog backgrounda američkog federalnog arhivista. Federalni arhivist, kaže Trever: “Mora imati generalnu ideju o upravi i načinima kako ona obavlja svoje funkcije. On mora dobiti sveobuhvatnu sliku načina na koji Amerikanci preko vladinih institucija zadovoljavaju svoje potrebe. Oni moraju gledati povijest institucija kao dio kulturne povijesti SAD-a, gledati je kao nešto vezano uz ekonomsku, socijalnu, političku i vojnu povijest ljudi, povezanu s promjenama organizacije i funkcija državne uprave zbog razvoja ili potreba demokratske zajednice. On mora vidjeti zapise stvorene od tih promijenjenih organizacija i funkcija kao živi fotograf razvoja ljudi koji rješavaju svoje probleme. Samo s tim načinom gledanja

¹³ Waldo, Leland. The National Archives: A Programme.//American Historical Review 18, 1912. Citirano prema: Arthur D. Larson, Administrative history; A proposal for a re-evaluation of its contributions to the archival profession //The Midwestern Archivist, Vol. 7., br. 1 (1982.), str. 35.

¹⁴ Muller, Samuel; Feith, Johan; Fruin, Robert. Manual for the Arrangement and Description of Archives. New York: H. W. Wilson Co., 1968., str. 52 – 59.

URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015057022447;view=1up;seq=1> (2017-03-20)

¹⁵ Jones, H. J. The Records and Management, Preservation, and Use (New York: Atheneum, 1969.). Citirano prema Larson, D. Arthur, Nav. dj., str. 35.

¹⁶ Trever, L. Karl. Administrative Histori in Federal Archives.// American Archivist 4, 1941., 159– 169.

može federalni arhivist vidjeti svoje dnevne zadatke u pravoj perspektivi kroz širi okvir nacionalne kulture.“

„Dužnost je arhivista prema povijesnoj i arhivističkoj znanosti“, piše Trever, „da budu vodeći u prikupljanju, čuvanju i pripremanju materijala za studiranje i pisanje povijesti institucija.“

Povijest institucija, zaključuje on, temeljno je sredstvo s kojim federalni arhivisti mogu opravdati povjerenje koje im je dano tako da sačuvaju zapise o prošlim aktivnostima državne uprave kao ljudskog sredstva i na taj ih način učine „živom baštinom demokracije“.

Trever je sažeo i sintetizirao ideje koje su imali arhivisti u vrijeme kad je pisao o važnosti povijesti institucija za posao arhivista u upravi s tim da kaže da su to ideje relevantne za arhiviste u svim institucijama. Sve institucije: političke, ekonomske, obrazovne ili socijalne doprinijele su rastu i razvoju američkog društva.

U članku Artura Larsona nalazimo podatak da su se slične ideje o utjecaju svih institucija na izgradnju suvremenog društva javile i kod drugih autora. Primjerice, središnja tema škole organizacijske sinteze (*organizational synthesis school*) je da u preobrazbi SAD-a u industrijsko urbano društvo centralnu, ako ne i odlučujuću ulogu, u oblikovanju svega imale su institucije u društvu. Implikacije ove ideje za arhiviste je da su zapisi tih institucija ništa manje od onih federalne uprave, dokument o naporu ljudi da izgrade svoju naciju. Arhivisti u tim institucijama, ništa manje od onih u državnoj upravi, moraju gledati na povijest svoje institucije kao dio kulturne povijesti nacije. Povijest institucija mora također biti dio njihovog kulturnog backgrounda i sredstvo kojim će povijest svoje institucije učiniti dijelom nacionalne baštine. Njihova je dužnost na isti način kao i onih arhivista koji rade u državnoj upravi, da prikupljaju, čuvaju i pripremaju gradivo za istraživanje i pisanje povijesti institucija.¹⁷

Četiri desetljeća kasnije niti se jedan članak s tom temom nije pojavio u *Američkom arhivistu*, a samo jedan u ostaloj stručnoj literaturi (Taylor: Povijest institucija – potreba arhivista). Dok arhivisti koriste povijest institucija (u elementarnoj formi) kao alat u arhivističkoj obradi očito ne vide kao svoju stručnu dužnost pripremiti gradivo za istraživanje i pisanje povijesti institucije, a još manje da bi takvo istraživanje ili pisanje započeli sami.¹⁸

Da bi se shvatilo mjesto povijesti institucija u arhivističkoj struci danas upućen je, putem elektroničke pošte, neformalni upitnik šefovima arhivističkih službi u pedeset država,

¹⁷ Larson, D. Arthur. str. 35–45.

¹⁸ Isto., str. 8.

dvanaestorici šefova pokrajinskih i nacionalnih arhiva u Kanadi i trideset i jednom arhivističkom obrazovnom programu u SAD-u i Kanadi. Upitnik je trebao odgovoriti na pitanje koliko je važna povijest institucija po mišljenju arhivista i edukatora, smatraju li je dijelom kulturnog *backgrounda* i temeljnim sredstvom za ispunjavane zadaće arhivista i treće, tražila se informacija o načinima obuke arhivista u povijesti institucija kako onih u arhivskim institucijama tako i u programima obrazovanja. Rezultati su ukazivali da generalno struka vidi povijest institucija kao važan aspekt rada arhivista, da se struka u velikoj mjeri slaže s Treverovim idejama o općoj relevantnosti povijesti institucija (suprotnoj od njene važnosti kao alata) za posao arhivista i treće da je usprkos značaju za struku, obrazovanje o toj temi vrlo ograničeno.

Larson ukazuje da povijest institucija može više doprinijeti razini stručnosti pojedinog arhivista i razvoju arhivističke struke općenito nego što je to slučaj trenutno na način na koji se definira i primjenjuje. Dio svojih zaključaka temelji na ranije spomenutoj anketi gdje se u komentarima moglo vidjeti da postoje arhivisti koji niječu postojanje povijesti institucija, dok drugi tvrde da ona ne može biti drugo do skup važnih pravnih i upravnih događaja u životu organizacija, vrijednih samo kao sredstvo da bi se obavile arhivističke funkcije.

Radovi i istraživanja povjesničara i politologa na temu povijesti institucija dokazuju je kao prepoznatljivo područje. Što je sadržaj tih istraživanja? Trever predlaže da se federalna povijest institucija bavi „razvojem, organizacijom, funkcijama i djelovanjem“ institucija federalne uprave. To je, zapravo, opis povijesti institucija u njenoj uobičajenoj ulozi kao arhivističkog alata što je preusko za Treverovu ideju povijesti institucija kao dijela kulturne povijesti naroda i kulturološkog *backgrounda* arhivista. Ono što nam treba je dovoljno široka koncepcija koja može obuhvatiti obje uloge povijesti institucija – kao arhivističkog alata i kao dijela kulturne povijesti naroda. Takvu koncepciju omogućuje distinkcija između nečeg što bi mogli nazvati povijest uprave i povijest institucija. Povijest uprave u fokus smješta početke i razvoj strukture, funkcije i nadležnosti, procedure, politiku i programe. Povijest institucija na drugu stranu više se bavi ulogom socijalnih, političkih, ekonomskih i kulturnih faktora u osnivanju i razvoju institucija kao i utjecaj institucija na te faktore. Povijest institucija ne zanemaruje organizacijska pitanja kojim se bavi povijest uprave, no naglasak ima na interakciji između institucija i okoline.¹⁹

¹⁹ Larson, Arthur. Nav. dj., str. 39.

1.4. Princip provenijencije

Osnovna načela prihvaćena u arhivskoj teoriji i praksi su: načelo provenijencije, načelo poštovanja fonda i načelo prvobitnog reda. U nedavnoj prošlosti u znanstvenoj literaturi nailazimo na rasprave uključuje li načelo provenijencije oba načela: načelo prvobitnog reda i načelo poštovanja fonda kao podnačela.²⁰

Postoji veći broj autora koji se slažu (npr. Douglas, Horsman) da je načelo provenijencije jedino u arhivističkoj teoriji.²¹ Horsman objašnjava da ovaj princip primjenjen izvana znači poštovanje arhivističke cjeline nastale radom jednog stvaratelja i tada je to princip ili načelo poštovanja fonda. Kad se isti primijeni iznutra tada on podrazumijeva poštovanje reda kojeg je primjenjivala administracija koja je gradivo stvarala.²²

Neovisno kako se ovi pojmove poslože, linearno ili hijerarhijski sigurno je da princip provenijencije da bi bio adekvatno i točno primijenjen podrazumijeva kako poznavanje povijesti institucija tako i njihove unutarnje strukture.

Najbolji primjer za to su informacije u ratnim zbivanjima, one bez jasne provenijencije dokumenta ne znače gotovo ništa.²³ Nastavno na tom temeljnom načelu primijenjuje se i načelo formiranja i poštivanja fonda. S informacijskog gledišta fond predstavlja skup informacija nastalih djelovanjem jednog stvaratelja odnosno institucije. Promijenjene političke prilike i promjene područja na kojem neka institucija djeluje uvjetuju načine postupanja pri razgraničenju gradiva i formiranju fondova. Dakle, bez poznavanja institucija u njihovom konkretnom političkom kontekstu, poznavanja njenih funkcija, stvarne i teritorijalne nadležnosti nije moguće na pravilan način oblikovati arhivske cjeline odnosno fondove kao *zaokruženi skup informacija*. Ma kako je argumentacija u ovoj temi jasna i nedvosmislena kod praktične primjene može proizvesti znatne otpore i poteškoće. Oni nisu izraženi u okruženjima u kojima je značajnije stvaranje i nakupljanje dokumenata započelo u 18. ili 19. stoljeću u vrijeme kad se u Europi događaju prve artikulacije arhivističkih principa. Problem je postupanje po tim arhivističkim principima ondje gdje je velika količina gradiva već nastala i organizirana na određen način. U takvim prilikama uskrse drevna maksima srednjovjekovnih registratura *quieta non movere* koja poziva na zadržavanje stanja onakvog

²⁰ Ivanović, Jozo. Priručnik iz arhivistike I. dio, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2010., str. 70–72.

²¹ Douglas, Jennifer. *Origins: Evolving ideas about the Principle of Provenance.* // *Currents of Archival Thinking.* Eastwood Terry, MacNeil Heater (ed.). Santa Barbara: Libraries Unlimited, , 2010., str. 23.

²² Citirano prema: Douglas, Jennifer. Nav. dj., str. 25.

²³ Kolanović, Josip. Nav. dj. , str. 12.

kakvo jest što uvijek ima svoje pobornike.²⁴ Svojevrsni paradoks arhivistike ogleda se u činjenici da smo se praktički do jučer borili da se u arhivskim spremištima, evidencijama i topografiji primijene sve sastavnice načela provenijencije, dok su se u svjetskoj arhivističkoj literaturi već počele pojavljivati i nove interpretacije tih principa koje bi opravdale i zadržavanje prvobitnog stanja.²⁵

Načelo prvobitnog reda temelji se na ideji da se ukupnost funkcija neke institucije odražava i u strukturi registraturnog gradiva koje se kroz obavljanje tih funkcija nakuplja. Poštovanje prvobitnog poretka unutar jedne provenijencije znači poštovanje onog oblika čuvanja informacija koji je u vremenu njihova nastanka odgovarao strukturi pojedine institucije. U arhivskoj teoriji nekoliko je pristupa u tumačenju primjene ovog načela. Na jedan od „tvrđih“ modela nailazimo u talijanskoj literaturi – od Francesca Bonijanija koji je sredinom 19.st. primjenjujući tzv. *metodo storico* sredio gradivo toskanske države i prikazao djelovanje njenih povijesnih institucija, preko Giorgia Cencettija koji je smatrao da gradivo odražava svog stvaratelja i manifestaciju administrativne strukture, do Elia Ladolinija koji je jedno poglavlje u svojoj knjizi „Arhivistica. Principi e problemi“ nazvao *Contenuto dell'archivistica e scopo del lavoro archivistico. Soltanto la ricostituzione incodizionata dell'ordine originario soddisfa ogni esigenza scientifica*²⁶. Svevremenska su Bonianieva promišljanja o sređivanju koja je ostavio u bilješkama:

„Spoznaja o tome kako su spisi nastajali i nakupljali se kroz stoljeća daju nam najbolje kriterije za sređivanje. Svaka je institucija stvorena, prolazi kroz transformacije, prestaje postojati ili biva zamijenjena drugom institucijom stvorenom društvenom promjenom ili zbog potrebe ili nekom drugom okolnošću. Zapis o činjenicama i slijedu događaja ostaje u dokumentima koji imaju više ili manje dobar poredak i svoje nazivlje. Prvo pravilo je, dakle, poštovanje činjenica, a drugo njihovo ponovno uspostavljanje gdje god su zamijenjene (...) Šire poznavanje povijesti vrijedi više od varljivih teorija. Tu, onaj tko sređuje spise nalazi prave elemente svoje znanosti (...). Na početku upoznavanja velike količine gradiva, čovjek

²⁴ Prilikom stvaranja prve informacijsko-evidencijske osnove u Hrvatskoj osamdesetih godina kada se pionirski nastojalo (i uspjelo) izraditi pregled arhivskih fondova i zbirki uložen je veliki napor da se stvori jedinstvena tektonika sačuvanog arhivskog gradiva u cijeloj Hrvatskoj. Primjerice, gradivo dalmatinskih komuna u Državnom arhivu u Zadru, do tad organizirano prema lokalitetima i kao takvi nazivani Arhiv Splita, Arhiv Trogira, Nina i sl., bilo je potrebno razdvojiti kako prema institucijama stvaratelja tako i prema političkim sustavima. Takav arhivistički zahvat ne bi bio moguć bez barem osnovnog poznavanja ustroja upravnih i sudskih institucija u Dalmaciji za vrijeme mletačke, prve austrijske, francuske i druge austrijske uprave.

²⁵ Kanadska arhivistica Debra Barr u raspravi o provenijenciji kao intelektualnom a ne fizičkom konstrukt predlaže čuvanje spisa u jedinicama u kojima su primljene te da dodjeljivanjem spisa samo jednom stvaratelju biva skriven važan aspekt povijesti njegova stvaranja – korištenje i nakupljanje. (Prema: Douglas, Jennifer. Nav. dj., str. 30.)

²⁶ Ladolini, Elio. Arhivistica. Principi e problemi, Milano 1985., str. 164–170.

koji još ne zna što sve sadrži, ono što bi moglo sadržavati ne traži u gradivu već u instituciji (...) Ako je od jedne institucije ostala samo jedna knjiga ili samo jedan dokument dovoljno je da ona zauzme pravu poziciju.²⁷

Načelo prvobitnog reda propitivalo se još od vremena formulacije radi toga što je jasno da izvorni red uspostavljen kod stvaratelja prečesto bude daleko od toga da predstavlja vjeran odraz poslovanja stvaratelja. Jedno od takvih kritičkih promišljanja dao je Adolf Brenneke. On je isticao da je red stvoren kod stvaratelja “nesavršeno ljudsko djelo” te dužnost arhivista ne smije biti čuvanje zatečenog stanja nego intervencija u gradivu temeljem analize i razumijevanja arhivskog materijala i konteksta njegova nastanka.²⁸

Načelo poštovanja fonda razvijeno je ranije od načela poštovanja izvornog reda.²⁹ Prije artikulacije koncepta poštovanja fonda arhivisti su u francuskom nacionalnom arhivu uveli samovoljno osmišljenju klasifikacijsku shemu iz bibliotekarske prakse u sređivanju gradiva. Naime nakon Francuske revolucije, arhivski dokumenti počinju imati značaj nacionalnih spomenika te se stoga briga o njima povjerila obrazovanim stručnjacima koji su radili u blibliotekama te su smatrali da dokumenti trebaju biti sređeni katalogizirani kako bi se olakšalo korištenje gradiva u znanstvene svrhe.³⁰ Dokumenti organizirani prema tim klasifikacijskim shemama gubili su izvorni kontekst nastanka i izvorne veze. Promjena takvog postupanja dogodila se 1839. Kad je Francois Guizot izdao pravila za sređivanje gradiva u odjelima koji su radili pod upravom centralnog arhiva. Pravila su kasnije obrazložena i proširena okružnicom Ministra unutarnjih poslova. Okružnica je potcrtavala tri glavna pravila za sređivanje arhivskog gradiva. Prvo pravilo nalaže da se dokumenti grupiraju u fondove: „Svi spisi koji su potekli od neke institucije, bilo tijela uprave, korporacije ili obitelji trebaju biti zadržani zajedno i smatrani fondom te institucije.”³¹ Drugo pravilo nalaže da se spisi unutar fonda grupiraju prema sadržaju te da svaka grupa treba imati definirano mjesto u

²⁷ Mulle, Antonella. The principle of provenance: Should it remain the bedrock of the profession?, Proceedings of the 13 th International Congress on Archives, Beijing, 2-7 September 1996. //Archivium XLIII 1997., str. 236

²⁸ Citirano prema: Ivanović, Jozo. Nav. dj., str. 76–77.

²⁹ Douglas , Jennifer. Nav. dj., str. 24.

³⁰ Schellenberg, R. Theodor. Moderni arhivi. Principi i tehnika rada, Zagreb: Savez društava arhivista Jugoslavije, 1968., str. 163 – 186.

³¹ Usporedimo li s postupcima i načelima primjenjivanim u zadarskom Arhivu početkom 19. st. može se zaključiti da su oni kronološki gledano napredniji od onih u Francuskoj. Naime, Opći inventar Arhiva starih spisa iz 1828. Imao je 59 fondova popisanih kronološkim redom ulaska u Arhiv. Taj je inventar sadržavao sljedeće podatke: naziv, vremenski raspon nastanka gradiva, opis, broj svežnjeva ili spisa, smještajnu oznaku i napomenu. Fondovi su razgraničeni na način da se fondovi jedne administracije ne spajaju s fondovima administracije koja ju je naslijedila. Pitanje otkud znanje zadarskim arhivistima još nije niti postavljeno, a kamoli istraženo. Takav princip formiranja fondova napušten je od arhivista koji su poslove u zadarskom arhivu preuzeli nakon Drugog svjetskog rata. Tada se gradivo dalmatinskih komuna preuzeto u Arhiv organiziralo skupno prema geografskom kriteriju. U poglavlju ovog rada koje govori o sačuvanosti gradiva iz razdoblja koje se obrađuje opisan je postupak pri formiranju arhivskih fondova institucija druge austrijske uprave.

odnosu na druge skupine. Naposljetku, okružnica dozvoljava arhivistima da unutar sadržajnih grupa sređuju spise onako kako to okolnosti diktiraju (kronološki, geografski ili abecedno).

Širenju novog načela formuliranog u Okružnici doprinijeli su pruski arhivisti. U srpnju 1881. Sybel, direktor pruskog državnog arhiva izdao je Pravila za sređivanje u tajnom državnom arhivu koje je formulirao Max Lehman, a koja se temelje na dva principa: princip provenijencije –*Provenienzprinzip*³² koji nalaže da se svi spisi jedne administrativne jedinice trebaju čuvati odvojeno od spisa druge jedinice što se nalazi i u okružnici. Pruski je doprinos definiranju novih arhivističkih načela uvođenje principa registrature (*Registraturprinzip*) ili princip prvobitnog reda. Princip prvobitnog reda nalaže da se spisi trebaju zadržati u onom redu u kojem ga je držao stvaratelj. Glavna argumentacija za usvajanje principa prvobitnog reda temeljena je na praktičnosti (u zemlji s dobro razvijenim registraturnim sustavima, zadržavanje originalnog reda bilo je pragmatično rješenje).

Recentni radovi u kojima se govori o prvobitnom redu (stavljajući se u onodobni koncept velike količine gradiva i malog broja stručnjaka) ističu da se kod njegove promocije najviše radilo o praktičnosti, te da je on sam po sebi više pragmatičan nego teoretski. Nanci Bartlett, npr. tvrdi da je on uveden da se osigura da arhivisti na nižim razinama (koji se prvi put susreću s gradivom) ne prouzoroče na njemu intelektualnu štetu. Takav stav argumentira analizom izvornog dekreta, metodom njegova uvođenja kao i izostankom bilo kakvog dokaza da je namijenjen stručnom diskursu. Ona zaključuje da princip poštivanja prvobitnog reda nema razinu „intelektualne mistike“ koja mu je dosad pripisivana, odnosno da arhivisti koji opravdavaju potrebu da se poštuje unutarnja i vanjska struktura fondova baziraju to uvjerenje na vlastitom iskustvu rada na zatvorenim fondovima uprava koje već dugo ne funkcioniraju. Za razliku od njih moderni arhivist trebaju raditi sa gradivom institucija koje još uvijek funkcioniraju i koje često bivaju podvrgnute značajnim izmjenama svoje administrativne i spisovodstvene strukture ili je uopće nemaju. Arhivist se danas treba fokusirati na to kako učinkovito predstaviti fluidnu i promijenjivu prirodu unutarnje i vanjske strukture arhivističkog nakupljanja i modificirati svoju sliku o arhivskom fondu.

Budući da se u ovom radu govori upravo o institucijama koje već dugo ne funkcioniraju i fondovima koji su odavno zatvoreni i ne očekuju nadopune, razmišljanja o provenijenciji kao

³² Princip provenijencije se na njemačkom jeziku naziva *provenienzprinzip*, na francuskom *respect des fonds*, na engleskom *principle of provenance*, a na talijanskom *metodo storico*. Antonella Mulle, talijanska znanstvenica ističe činjenicu da se ne radi o prijevodima istog termina što tumači time da se radi o različitim nacionalnim koncepcijama koje se tek dijelom u značenju preklapaju. Ono što dijele je zajednička matrica koja potječe od vremena kad su položeni temelji moderne arhivističke doktrine i kad je uloga arhiva u potpunosti transformirana. (Prema: Mulle, Antonella. Nav. dj., str. 234., 235.)

intelektualnom konstruktu te fondu kao apstrakciji nije nužno uključiti u naša teoretska promišljanja. Vidi se da se prvog spomena principa provenijencije do današnjih dana arhivistička zajednica i znanost vraća toj temi, nanovo je problematizira i interpretira. Mišljenje je da se određene arhivističke cjeline moraju bazično i nazovimo to „konvencionalno“ obraditi da bi ih uopće mogli reinterpretirati ili možda repozicionirati. Ono što se svakako razmatra je sustav veza među institucijama stvaratelja gradiva koje čine sastavni dio njegove provenijencije što širi kontekst samog nastanka spisa. Iz svega navedenog teorijska osnova ovog rada proizlazi iz načela provenijencije koje u svom osnovnom opravdanju pretpostavlja da svaka informacija nastaje u točno određenom povijesnom kontekstu, u određenom izvoru informacija i tek polazeći od toga moguće ju je dobro vrednovati i tumačiti. Provenijencija informaciji daje njen puni „sadržaj“, obavijest svoje puno značenje ima prezentirana samo u kontekstu cjeline.

1.5. Razvoj međunarodnih normi za opis

Razvoj međunarodnih normi za opis gradiva dobio je sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća velik poticaj razvojem računalne tehnologije koja u prvi plan izvlači komuniciranje kao neodvojiv dio svake intelektualne aktivnosti i istovremeno nudi velik broj alata za teorijsku analizu.³³ Kad je o standardizaciji opisa riječ unutar arhivističke zajednice postojao je otpor koji se razvijao vremenom. Postoje razmišljanja da se taj otpor razvio kao posljedica činjenice da se arhivistima u početnim stadijima razvoja arhivskih principa, tehnika i procedura pokušao nametnuti bibliotečni model opisa. To je plošan opis, malo ili nimalo hijerarhijski, koji opisuje samostalne i nevezane subjekte i veoma je loš izbor za arhivistički opis koji se bitno razlikuje od opisa drugih kulturnih dobara. Govoreći o arhivskom gradivu, nije slučajno da se pri tom upotrebljavaju i različiti termini. Nije uobičajeno reći da se arhivsko gradivo katalogizira, niti da se arhivsko gradivo istražuje uz pomoć kataloga. Govori se o vodiču, inventaru ili općenito informativnom pomagalu. Arhivistički opis prije je svega opis konteksta i unutar konteksta. To je u prvom redu opis stvaratelja i najopćenitijeg povijesnog konteksta njegovog nastanka i polazno od te informacije moguć je kritički svjestan pristup dokumentima. Opisivanje arhivskog gradiva, međutim, nije samo to. Taj posao podrazumijeva i opise pojedinih dijelova koje čine određenu arhivsku strukturu (serije, podserije) i njihovo pozicioniranje unutar cjeline te izvlačenja na površinu veza među pojedinim djelovima s cjelinom u kontekstu nastanka. Postojalo je unutar arhivističke

³³ Vitali, Stefano. The development of international descriptive standards and second edition of ISAD (G) // Canadian Journal of Information and Library Science = Revue canadienne des sciences de l'information et de bibliothéconomie 25, 4(2000.), str. 19–20.

zajednice mišljenje ili bolje rečeno predrasuda da je uzaludno tražiti zajedničku metodologiju opisa budući je svaka pojedina arhivistička cjelina povijesni unikum jer je jedinstven proces njegova nastanka te jedinstven i poseban treba biti i način alat za njegovo opisivanja. Osim toga, dugo su vremena pokušaji nametanja norme za izradu ujednačenih i usporedivih informativnih pomagala oscilirali između dva cilja koja ne koincidiraju. Jedan bi bio izrada pravila na normizirano sređivanje i organizaciju dokumentacije gradiva za koje se pretpostavlja da je slično (jer su ih stvorile institucije istih funkcija i nadležnosti, ili ih čine iste vrste gradiva) prema istoj prepoznatljivoj shemi, na način da i inventari tog gradiva imaju identičnu ili sličnu strukturu. Drugi cilj bi bio ujednačavanje uredničke prezentacije alata za pretraživanje sa svrhom da se razvije svojevrsan grafički kod za priopćavanje informacija koji omogućuje da se one prepoznaju na prvi pogled. Doprinos ujedinjavanju i redefiniciji ta dva cilja je razvoj računalne tehnologije. Naročito je pojava Interneta pomogla razbijanju široko rasprostranjene autoreferencijalnosti i mijenjanju kulturoloških stavova među arhivistima ističući snažnu potrebu za alatima koji će omogućiti razmjenu i nakupljanje podataka. Korak naprijed je bilo i promicanje razumijevanja arhivističkog opisa kao formalnog predstavljanja izvorne arhivističke jedinice čime je arhivistički opis oslobođen identifikacije s izvornikom koju implicira koncepcija opisa kao vjerne reprodukcije pojedinog arhivskog materijala. Opis može biti izrađen u svom općem i formalnom aspektu, neovisno o posebnim obilježjima koje ima neko arhivsko gradivo ili drugim riječima arhivsko gradivo se ne može uniformirati, ali se mogu ujednačiti njegovi prikazi, gradeći apstraktne modele koji će ih formalizirati. Izrada normi arhivističkog opisa zapravo je izrada najopćenitijeg mogućeg teorijskog modela prikaza polazeći od osnovnih principa.³⁴ Glavni principi arhivističkog opisa su: opis od općeg prema posebnome, prilagodba obavijesti razini opisa, povezivanje opisa s obavijestima na višoj razini te neponavljanje obavijesti na nižim razinama. U hrvatskoj arhivističkoj zajednici opisivanje gradiva propisano je Pravilnikom o evidencijama u arhivima³⁵ koji kaže da se ono opisuje sukladno Općoj međunarodnoj normi za opis arhivskoga gradiva (ISAD (G)) i Općoj međunarodnoj normi arhivističkoga normiranoga zapisa za pravne i fizičke osobe i obitelji (ISAAR (CPF)). Kao dodatak ovim dvjema

³⁴ Vitali, Stefano, Standard di descrizione degli archivi a livello internazionale e nazionale: realizzazioni, problemi e prospettive. // *L'informazione bibliografica*, srpanj – rujan 2000., Bolonja: Società Editrice il Mulino, 2000., str. 347 – 355.

³⁵ NN 90/2002.

normama koriste se i Međunarodna norma za opis funkcija (ISDF)³⁶ te međunarodna norma za opis ustanova s arhivskim gradivom (ISDIAH)³⁷.

1.5.1. Međunarodna norma za opis gradiva ISAD (G)

Posao na izradi ove norme započeo je pod pokroviteljstvom Međunarodnog arhivskog vijeća (*International Council on Archives – ICA*) koje je osnovalo Ad Hoc Povjerenstvo za razvoj arhivističkih standarda za opis koje se 1990. godine sastalo u Höhr-Grenzhausenu u Njemačkoj i osnovalo podskupinu za izradu nacrtu norme. Temelj za izradu međunarodnog standarda bili su nacionalni načini opisivanja gradiva. Podskupina je radila dvije godine, da bi na sjednici održanoj u Madridu u siječnju 1992. nacrt bio i službeno prihvaćen, kasnije poznat kao Madridski nacrt. Taj je nacrt poslan na uvid međunarodnoj arhivističkoj zajednici i kao kongresni materijal na XII. Međunarodnome kongresu arhiva u Montréalu u rujnu 1992. gdje je razmotren na otvorenoj sjednici. Završni je dokument sastavljen u Stockholmu početkom 1993. gdje su razmotrene primjedbe pristigle iz cijelog svijeta. U uvodu međunarodne norme taksativno su naznačeni ciljevi koji se njenim uvođenjem žele postići. To su: osigurati izradu kompatibilnih, uporabivih i razumljivih opisa, olakšati pronalaženje i razmjenu obavijesti o arhivskom gradivu, omogućiti korištenje zajedničkih normativnih podataka i omogućiti objedinjavanje opisa iz različitih arhiva u jedinstveni informacijski sustav. Dodatno je naznačeno da se radi o općim pravilima namijenjenim opisu arhivskog gradiva bez obzira na prirodu ili opseg jedinice opisa. Norma je sadržavala dvadeset i šest elemenata opisa razvrstanih u šest obavijesnih skupina³⁸

Rad na drugom izdanju započeo je pozivom upućenim međunarodnoj arhivskoj zajednici s Međunarodnog arhivskog kongresa u Pekingu 1996. da se dostave prijedlozi i primjedbe, a već kod objave prvog izdanja bilo je predviđeno razdoblje od pet godina provjere. Ad hoc Povjerenstvo koje je radilo na prvom izdanju norme u Pekingu postalo je stalni odbor Međunarodnog arhivskog vijeća koje je imalo zadatak revidirati prvu inačicu norme za opis arhivskog gradiva. Proces zaprimanja prijedloga i primjedbi i izrade nacrtu drugog izdanja ISAD (G) norme trajao je četiri godine. Tada je Međunarodno arhivsko vijeće objavilo drugo revidirano i nadopunjeno izdanje i predstavilo ga na 14. Međunarodnom arhivskom kongresu u Sevilji 2000. godine.³⁹ Osnovni ustroj i sadržaj norme nije bitno promijenjen. Među

³⁶ ISDF: Međunarodna norma za opis funkcija, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2009.

³⁷ ISDIAH: Međunarodna norma za opis ustanova s arhivskim gradivom, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2009.

³⁸ ISAD (G) Opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva/ priredili Mirjana Hurem, Josip Kolanović/, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1997., str 8, 9.

³⁹ [www.icacds.org.uk/eng/ISAD\(G\).pdf](http://www.icacds.org.uk/eng/ISAD(G).pdf) (2017-03-27)

važnijim promjenama je uvođenje novog područja opisa pod nazivom Kontrola opisa koje pruža mogućnost da arhivist koji gradivo obrađuje daje neke posebne napomene, da napiše kojih se pravila i propisa međunarodnih i nacionalnih pri opisu pridržavao te nadnevak izrade opisa. Godine 2001. Hrvatski državni arhiv objavio je hrvatski prijevod ISAD (G)-a.⁴⁰ Ovo izdanje norme u upotrebi je do danas. U predgovoru izdavača hrvatskog izdanja kao najznačajnija nadopuna istaknuta su dva dodatka: Dodatak A-2 koji donosi tablični prikaz odnosa između arhivističkog opisa i normativnih podataka i Dodatak B koji sadrži potpune primjere opisa na različitim razinama. U hrvatskom izdanju Dodatak B je nadopunjen primjerima opisa za fondove iz Hrvatskog državnog arhiva.⁴¹

1.5.2. Međunarodna norma arhivističkog normiranoga zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji ISAAR (CPF)

Vrlo brzo nakon objavljivanja Opće međunarodne norme za opis arhivskog gradiva (ISAD (G)) javila se ideja da se pojedini elementi opisa, kao odrednice koje tvore opisnu obavijest primjereno prikažu. Kao prioritet je odabran element opisa koji govori o stvaratelju i kontekstu zapisa. Rad na sastavljanju norme za izradu arhivističkog normiranoga zapisa trajao je od 1993. do 1995. godine te je prvo izdanje pod kraticom ISAAR(CPF) javno proglašeno i prihvaćeno na kongresu Međunarodnoga arhivskoga vijeća u Pekingu 1996. godine.⁴²

Izradom ove norme željelo se postići nekoliko ciljeva: omogućiti bolji pristup gradivu temeljen na propisanim opisima konteksta nastanka gradiva koji su povezani s opisima često raznolikoga i fizički razdvojenoga gradiva; korisnicima omogućiti bolje razumijevanje konteksta nastanka gradiva, bolju interpretaciju njihovog značenja i smisla; omogućiti preciznu identifikaciju stvaratelja gradiva, uključujući opise veza između različitih stvaratelja, dokumentiranjem administrativnih promjena kod pravnih osoba ili promjena okolnosti kod fizičkih osoba i obitelji; omogućiti razmjenu ovih opisa između različitih institucija, sustava ili mreža.⁴³

Kako su se u primjeni norme ukazale određene poteškoće i potreba da se neki elementi norme prošire, ponovljena je procedura kao i kod pripreme drugog izdanja ISAD (G) norme.

⁴⁰ ISAD (G); Opća međunarodna norma za opis arhivskog gradiva/odobrilo Povjerenstvo za norme opisa arhivskoga gradiva, Stockholm, 19. – 22. rujna 1999., 2. izd. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2001.

⁴¹ ISAD (G), Nav. dj., str. 7–9.

⁴² ISAAR (CPF): Međunarodna norma arhivističkog normiranog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji / prijevod s engleskog jezika Mirjana Hurem, redakcija Josip Kolanović/, Zagreb: Hrvatski državni arhiv 1999.

⁴³ Babić, Silvija. Drugo izdanje norme ISAAR (CPF) – odnose prema evidencijama stvaratelja i imatelja gradiva. // Arhivski vjesnik, br.48, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005., str. 7.

Prijašnje *ad hoc* Povjerenstvo za norme opisa koje je na kongresu u Pekingu postalo stalni Odbor Međunarodnog arhivskog vijeća odaslalo je pozive za podnošenje primjedbi i prijedloga svim institucionalnim i asocijacijskim članovima MAV-a. Nakon što su se pristigle primjedbe i ideje razmatrale na skupštinama MAV-a u Bruxwllwau, Rimu, Rio de Janeiru i Canberri konačan tiskani tekst norme predstavljen je na Kongresu u Beču 2003. godine. Osnovna razlika prvoga i drugoga izdanja sastoji se u proširenju opisnih područja i elemenata opisa. Novo izdanje norme sastoji se od dva poglavlja elemenata opisa i poglavlja smjernica za povezivanje arhivističkog zapisa s arhivskim gradivom i drugim izvorima. Osim toga umjesto tri područja opisa formirana su četiri područja opisa unutar kojih je došlo i do razrade pojedinih elemenata u svrhu još preciznijeg prikaza.

Kada je ova norma u pitanju, iskorištavanje njezinih mogućnosti u potpunosti i njezine svrhe nije moguće bez definiranja pravila za normizaciju pristupnica. No, i nakon više od desetljeća od usvajanja norme na nacionalnoj razini, takva pravila nisu definirana.

2. POLITIČKE PRILIKE I RAZVOJ JAVNE UPRAVE U DALMACIJI OD KRAJA XVIII. I POČETKOM XIX. STOLJEĆA

2. 1. Razdoblje prve austrijske uprave

Kraj XVIII. i početak XIX. st. razdoblje je intenzivnih ratnih i političkih događaja u Europi. Zbivanja započeta francuskom revolucijom i pojavom Napoleona Bonaparte nastavljena su nizom ratnih i političkih događaja u europskim zemljama, posljedice kojih su se itekako osjetile na istočnoj obali Jadrana. Aristokratska republika Venecija koja je puna četiri stoljeća gospodarila ovim prostorima nije smogla snage ni načina kako se postaviti prema novim događanjima, nije se organizirala da bi obranila svoj grad i poredak, a kamoli svoje posjede s druge strane Jadrana.⁴⁴ Sudbina Dalmacije i ostalih mletačkih posjeda dogovorena je između Austrije i Francuske primirjem u Leobenu 18. travnja 1797. te konačno mirom u Campo Formiju 17. listopada 1797. Austrijska vojska je okupirala Istru, Dalmaciju i Boku kotorsku u periodu između ta dva datuma.⁴⁵

Među Dalmatincima formirale su se dvije struje koje su priželjkivale različito rješenje za Dalmaciju u dogovoru važnih političkih čimbenika. Prvi su nastojali da se Dalmacija podloži novoj reformiranoj vladi u Veneciji⁴⁶ Ideje buržoaskog liberalizma i demokracije doprle su i do ovih prostora. To su bile ideje potpuno suprotne svemu dotad poznatom i uvriježenom na ovim prostorima, a zajednička agitacija plemstva i svećenstva protiv njih bila je veoma učinkovita. Druga struja kojoj su pripadali oni koji su stregili od promjena i ugrožavanja starih povlastica priželjkivala je okupaciju vojske austrijskog cara smatrajući da će stari poredak tako biti sačuvan. Među njima isticao se jedan dio svećenstva i intelektualaca koji su se žestoko zalagali za priključenje ugarskoj strani monarhije smatrajući da će na taj način ostvariti ujedinjenje Dalmacije u hrvatski korpus i pozivajući se na stara prava ugarskog kralja na dalmatinsku obalu. Važno je reći da je pokret djelovao i u Dalmaciji i u Bansknoj Hrvatskoj. Istaknuto mjesto među dalmatinskim svećenicima koji se bore za sjedinjenje pripada franjevcu Andriji Dorotiću. On je autor *Proglascega narodu Dalmatinskomu* u kojem ističe pravo Dalmacije na samoopredjeljenje. Pokret je imao

⁴⁴ Novak, Grga. Pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom (1797. – 1814.) // Radovi JAZU 269 (1940.), str. 1 – 110.

⁴⁵ Antoljak, Stjepan. Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campoformiju. Disertacija za doktorski ispit na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zagreb 1936., str. 20.

URL:<http://dar.nsk.hr/?autor=1&navP=1&navS=20&filter=0&hasfileP=1&s=a> (2017-03-24)

⁴⁶ Čulinović, Ferdo. Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja. Zagreb: Školska knjiga, 1961., str. 206.

svoje pristaše i u Banskoj Hrvatskoj gdje je najistaknutija osoba pokreta bio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. Zajedno su prikupljali stare dokumente u kojima su se tražili državno pravni dokazi koji bi potkrijepili zahtjev za ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom.⁴⁷

Austrija je imala dobro pripremljeno tlo za ulazak carske vojske na čelu koje je bio general barun Matija Rukavina, a pomagali su mu general Lusignan i pukovnik Kazimir. Veći dio vojske uputio se brodovima iz Trsta, a jedan manji dio pod zapovjedništvom pukovnika Kazimira kopnom. Zbog nevremena, Rukavina je kasnio pa je prvo u Zadar uplovila austrijska flota od 72 broda i 4000 vojnika dočekanu oduševljenim narodom, uz pucanje topova i zvonjavu zvona.⁴⁸ U Zadru, ali i u drugim dalmatinskim gradovima, Rukavina je s crkvenih propovjedaonica, govoreći hrvatskim jezikom, obećavao priključenje Ugarskoj, odnosno Hrvatskoj, i tražio zakletvu ugarskom kralju. Njegovom pozivu narod se odazivao u Šibeniku, Trogiru, Splitu i u drugim mjestima. Okupacija Boke kotorske započela je nešto kasnije, 10. kolovoza 1797. godine gdje su se događaji odvijali slično kao u Dalmaciji. Dana 24. kolovoza general Rukavina, dočekan u Kotoru na najsvečaniji način od biskupa, svećenstva i naroda, primio je zakletvu naroda Boke.⁴⁹

Za trajanja Rukavinog pobjedničkog pohoda Dalmacijom i Bokom kotorskom, njegovo zaklinjanje naroda caru kao ugarskom kralju nije bilo po volji Beču pa su ga nastojali što prije povući i dovesti civilnog upravitelja pokrajine. Ministar vanjskih poslova bečke vlade, centralist grof Johann Thugut želio je okupaciju mletačke Dalmacije izvršiti direktno za Austriju, a ujedinjenje s Hrvatskom nije dolazilo u obzir. Dana 1. siječnja 1798. u Beču je donesena odluka da se Dalmacija politički uredi kao i druge austrijske *nasljedne zemlje*.⁵⁰ Upravni komesar, grof Raimondo Thurn (koji je od Rukavine preuzeo civilnu vlasti) imao je jasna uputstva u tom smislu. Suzbiti ideje i bilo kakve akcije u pravcu sjedinjenja Dalmacije s ostatkom Hrvatske. Da bi okončala svaku nadu pristašama sjedinjenja, bečka Dvorska kancelarija je 18. svibnja 1802. donijela odluku u kojoj kaže da je Austrija dobila Dalmaciju mirom u Campoformiju kao kompenzaciju za teritorije koje je ona sama

⁴⁷ Kolanović, Josip. Djelatnost Maksimilijana Vrhovca na povezivanju hrvatskih zemalja (do 1809.) // Historijski zbornik XXXVII(1), Zagreb 1984., str. 31–60.

⁴⁸ Novak, Grga. Prošlost Dalmacije. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944., str. 55.

⁴⁹ Butorac, Pavao. Boka kotorska nakon pada Mletačke Republike do Bečkog kongresa (1797. – 1815.) // Radovi JAZU 264 (1938), str. 161–236.

⁵⁰ Erber, Tulio, Storia della Dalmazia dal 1797. – 1814. Venecija: Società Dalmata di storia patria, 1990., str. 24–25.

prepustila Italiji i Nizozemskoj i da zbog toga car nema obvezu Dalmaciju vratiti Ugarskoj.⁵¹

Kad je o organiziranju uprave riječ, vlasti u Beču su u prvo vrijeme ostavile uglavnom staro mletačko ustrojstvo, a promijenile samo najviše organe. Nastojali su održavanjem *statusa quo* osigurati podršku vladajućih i imućnih slojeva i učvrstiti poljuljani autoritet vlasti uopće. Prilike u okruženju nisu dozvoljavale opuštanje niti izazivanje nestabilnosti. Promjene su provođene postupno i oprezno. Krajem 1797. vladar, odnosno Dvorska komisija u Beču, započinje formiranje civilne vlasti u Dalmaciji. U Zadru se osniva područni ured Dvorske komisije u Beču - Carska Kraljevska dvorska komisija za Istru, Dalmaciju i Albaniju (*Cesarea regia aulica commissione per l'Istria, Dalmazia ed Albania*) na čelu kojeg se nalazi komesar za civilne poslove (u ispravama i proglasima na hrvatskom jeziku "Cesarski Kraglski Commissar", a u onima na talijanskom jeziku "Cesareo Regio Commissario"). Komesara je imenovao kralj odnosno Dvorska komisija u Beču. Komesar i Komisija čine središnju vlast u čijoj su nadležnosti bili uprava, financije i sudstvo u Dalmaciji, dok se u Boki kotorskoj i dalje zadržala vojna uprava. Uz Komisiju postoji kancelarija za vršenje administrativnih poslova kojom upravlja direktor grof Gianbattista Thurn koji je ujedno jedan od dvojice tajnika u Komisiji. Za prvog komesara za civilne poslove u Dalmaciji imenovan je grof Raimondo Thurn. Dvorska komisija je imala sve nadležnosti najviše upravne zemaljske vlasti, a uz to je imala obvezu prvog organiziranja jedne potpuno nove administracije. Uz upravne, financijske i sudske imale je i neke vojne nadležnosti (vojni troškovi i kadrovska pitanja) iako je Vojna komanda na čelu koje je ostao general Matija Rukavina funkcionirala odvojeno. Nadležnost Dvorske komisije i komesara Thurna protezala se samo na Dalmaciju; u Boki kotorskoj je general Thomas Brady, po nacionalnosti Irac, obavljao vojnu i civilnu vlast neovisno od zadarske Komisije.⁵² Iako je u njoj bilo angažirano više službenika nego u uredu bivšeg mletačkog generalnog providura, zbog povećanog opsega upravnog poslovanja s obzirom na novu vlasti i nove propise, poslovi su zaostajali i uviđala se potreba za upravnom i sudskom reorganizacijom.⁵³

Sljedeći značajan korak u tom smjeru učinjen je 1. siječnja 1798. godine. Ukazom komesara Raimonda Thurna osniva se umjesto C.k. Dvorske komisije u Zadru

⁵¹ Novak, Grga. Nav. dj., str. 61.

⁵² Spisi nastali radom komesara i Dvorske komisije čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru, signatura: HR-DAZD- 34.

⁵³ Maštrović, Vjekoslav. Nav. dj., 1959., str. 24–25.

Cesarsko kraljevska vlada u Zadru (*Cesareo Regio Governo in Zara*) za upravno – političke poslove i Apelacioni sud za građanske i krivične sporove⁵⁴ (*Cesareo Regio Superior Tribunale d'appellazione in Zara*). Tom naredbom i činom započet je proces odvajanja upravnih i sudskih poslova u vrhovnim organima pokrajine Dalmacije. Stvarne podjele vlasti i organa još uvijek nema. U istoj je naredbi prvi put upotrijebljen naziv Gubernator⁵⁵ za prvog čovjeka u pokrajini u čijim je rukama sjedinjena sva političko-upravna i sudska vlast. Prvi gubernator pokrajine Dalmacije bio je grof Raimondo Thurn. On je tog istog prvog siječnja izdao i naredbu o osnivanju Prvostupanjskog suda u Zadru ili, kako stoji u hrvatskom tekstu ukaza o osnivanju – Cesarsko Kraljevstvo Pristolje od prve tužbe (*L' inclito Cesareo Regio Tribunale di prima istanza in Zara*)⁵⁶, koje se uspostavlja umjesto bivših ureda kneza i velikog kapetana. To je prva naredba prema kojoj sudska i upravna djelatnost mjesnih vlasti dobiva sudske ime, a koji je stvarno nadležan ne samo za građanske i krivične predmete, nego i za one iz uprave (*“ma ben anche dirigere i pubblici affari politici ed economici”*).⁵⁷ Taj postupak bit će uzorom za slične poteze u ostatku pokrajine.

Plan raspodjele cijelog područja Dalmacije izvršen je u veljači 1798. godine na 20 odnosno 22 upravno-sudske teritorijalne jedinice (kotarevi) nazvane *superiorità locale* (mjesno starješinstvo)⁵⁸. Sjedišta mjesnih starješinstava bila su u sljedećim mjestima: Cres, Krk, Rab, Pag, Zadar, Nin, Novigrad, Skradin, Šibenik, Knin, Sinj, Trogir, Split, Klis, Omiš, Brač, Hvar, Korčula, Imotski, Makarska, te Poljica i Metković gdje su zadržane stare uprave.⁵⁹ Boka je imala tri takve upravne jedinice (Kotor, Herceg Novi, Budva). To su, zapravo, bile bivše komune spojene s pripadajućim područjem. Nadležnost mjesnih starješinstava regulirana je u tekstu ukaza o osnivanju koji su izdavani za svako starješinstvo pojedinačno.⁶⁰ Ona osim upravnih funkcija, odnosno poslova vezanih uz funkcioniranje političkog i privrednog života na svom teritoriju, te

⁵⁴ Raccolta di editti e proclami corse nel regno della Dalmazia, Volume I, str. 50 – 54., Zadar 1799.

Spisi obe institucije nalaze se u Državnom arhivu u Zadru sa signaturama HR-DAZD- 35 i HR-DAZD- 242.

⁵⁵ U Državnom arhivu u Zadru nalaze se spisi dvorskog komesara za Dalmaciju Petera Goëssa (HR- DAZD- 346 i Guvernera baruna Thomasa de Bradyja HR-DAZD- 37)

⁵⁶ HR-DAZD-220

⁵⁷ Maštrović, Vjekoslav. Nav. dj., str. 57.

⁵⁸ Od 22 mjesna starješinstva u Državnom arhivu u Zadru nalaze se spisi za mjesna starješinstva: Brača – Supetra DAZD 43, Knina 44, Korčule 45, Makarske 46, Paga 47, Raba 48, Skradina 49, Splita 50 i Zadra 51. U Državnom arhivu u Šibeniku nalaze se spisi Mjesnog starješinstva Šibenika.

⁵⁹ Kolić, Dubravka. Mjesno starješinstvo Makarske (Imperiale Regia Superiorità locale di Macarsca) 1798. 1806. //Arhivski vjesnik 48, 2005.,str. 146.

⁶⁰ Raccolta di editti e proclami corsi nel regno della Dalmazia I , II, Zadar, 1799.

uz zaštitu *imovine i prava svake osobe pojedinačno*⁶¹ ima i sudsku nadležnost prvog stupnja. Niža razina uprave od mjesnog starješinstva, odnosno kotara kako ih u literaturi nazivaju, nije organizirana. Da bi se provele naredbe i poslovi na nižoj razini uprava mjesnih starješinstava kontaktirala je s časnicima Teritorijalnih snaga (pukovnicima, serdarima, harambašama) i župnicima u pojedinim mjestima.⁶²

Reforme u ustrojstvu uprave i sudstva koje je poduzeo grof Thurn i komesari koji su ga naslijedili nakon njegove ostavke, a koje su trebale pozitivno utjecati na život stanovništva, netom započete prekinute su odjecima zbivanja na europskim bojištima.

2.2. Razdoblje francuske uprave

Poraz austrijske vojske kod Austerlitz (2. prosinca 1805.) doveo je do potpisivanja mira u Požunu (26. prosinca 1805.) kojim je austrijski dvor bio primoran odreći se teritorija Dalmacije. Stanovništvu se dvojezičnim proglasom (talijansko – hrvatskim) 28. siječnja 1806. obratio Thomas Brady, posljednji civilni i vojni guverner Dalmacije, objavivši pripajanje Dalmacije i Albanije (Boke kotorske) francuskoj kraljevini Italiji.⁶³ Austrijske vlasti su djelovale sve do ulaska francuske vojske na čelu s generalom Gabrielom Molitorom.⁶⁴

Proglas o sjedinjenju Dalmacije s Napoleonovim Kraljevstvom Italije sa središtem u Milanu (nakon ulaska Francuza 19. veljače 1806.) potpisuje general Matthieu Dumas. Proglas je trojezičan: francusko–talijansko–hrvatski.⁶⁵ U međuvremenu je zapovjednik austrijske vojske u Boki prepustio Kotor Rusima pa su se Francuzi, umjesto da od Austrijanaca mirno preuzmu vlast kao u Dalmaciji, našli u situaciji da je od Rusa preuzimaju silom. To je bio pogodan trenutak da se zatraži ulaz na teritorij Dubrovačke Republike, pa je ona, iako je formalno tek 1808. izgubila neovisnost, stvarno bila okupirana 26. svibnja 1806. kada je njene tvrđave zaposjeo general Lauriston.

⁶¹ Citirano iz teksta ukaza o osnivanju mjesnih starješinstava.

⁶² Kolić, Dubravka. Mjesno starješinstvo Šibenika 1798. – 1806. // Murterski godišnjak, 2006., str. 156.

⁶³ HR-DAZD-386: Zbirka Tiskovina, 1806., kutija 5, 5/9,;

Maštrović, Vjekoslav. Zadarska oznanjenja iz XVIII., XIX. i početka XX. stoljeća: (Jadertina croatica). Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1979., str. 71.

⁶⁴ HR-DAZD-55: Vojni i civilni zapovjednik Dalmacije Molitor (*Amministrazione Molitor*)

⁶⁵ HR-DAZD-386: Zbirka Tiskovina, 1806., kutija 15, 15/9; Maštrović, Vjekoslav. Nav. dj., str. 74 – 75.

Sedam savjetnika preostalih iz prethodne vlade vršilo je tekuće poslove kao Privremena vlada⁶⁶ u Zadru do Napoleonove naredbe od 26. travnja 1806. godine kojom je imenovao Mlečanina Vincenza Dandola⁶⁷ za generalnog providura Dalmacije.⁶⁸ Njemu su povjereni civilni poslovi, a vojno zapovjedništvo pokrajine je preuzeo Napoleonov vojni drug August Marmont. U Milanu je djelovao dalmatinski poklisar/rezident kao stalni povjerenik za Dalmaciju u središtu Kraljevstva. To je bila neka vrsta ministra bez lisnice koji je ondje trebao zastupati interese svoje domovine, no stvarna mu je uloga bila najčešće protokolarna.⁶⁹

Nova se promjena zbila 1809. godine kad je austrijska vojska započela osvajati Dalmaciju pod zapovjedništvom generala Petra Kneževića. U Dalmaciji dolazi do nemira nezadovoljnog pučanstva, nereda i proglašenja opsadnog stanja. U trenutku kad su već austrijske trupe držale veći dio Dalmacije, zaključen je 4. listopada 1809. *Schönbrunnski mir*, prema kojem ne samo da je Francuzima vraćena Dalmacija, nego im se daje cijela Istra, Kranjska, dio Koruške i Banska Hrvatska. Nakon proglašenja mira u Schönbrunnu, Napoleon donosi odluku o sjedinjenju svih hrvatskih i slovenskih pokrajina koje su mu pripale, u Ilirske pokrajine sa sjedištem u Ljubljani. Dalmacija dakle više nije pripadala francuskom kraljevstvu Italije već potpuno novoj državnoj tvorevini.⁷⁰ Upravu Ilirskih pokrajina Napoleon je povjerio maršalu Marmontu dekretom od 25. prosinca 1809.⁷¹

Za razliku od Austrijanaca i njihove politike opreznih i postupnih promjena, Francuzi započinju odmah provoditi ideje francuske buržoaske revolucije. Prvenstveno se to odražava u ukidanju svih starih prava i privilegija autonomnih komuna pa čak i Poljičke knežije. Osim toga uveden je građanski brak, sloboda vjeroispovijesti, ukidanje bratovština i druge promjene koje su Dalmaciji trebale donijeti napredak. Međutim ni Francuzima prva briga nije bila dobrobit stanovništva, gospodarski i civilizacijski napredak u ratnom okruženju u kakvom su djelovali. Prioritet je bila mobilizacija i ubiranje novca.⁷² U literaturi period vladavine Francuza u Dalmaciji nosi

⁶⁶ HR-DAZD-56: Privremena francuska vlada (*Governo provvisorio francese*)

⁶⁷ Čoralić, Lovorka; Dandolo, Vincenzo. // Hrvatski biografski leksikon, Zagreb: Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», 1993. Sv. 3., str. 207.

⁶⁸ HR-DAZD-386: Zbirka Tiskovina, kutija 48, 48/9

⁶⁹ Peričić, Šime Tome. Povijest Dalmacija od 1797. do 1860., Zadar: Matica hrvatska, 2006., str. 40.

⁷⁰ Šanjek, Franjo: Grbeša Claude (Ur.). Međunarodni znanstveni skup Hrvati i Ilirske pokrajine (1809. – 1813.), Zagreb – Zadar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009., str. 15.

⁷¹ Maštrović, V. Nav. dj. str. 57,

⁷² Peričić, Šime. Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20 st., Zadar: Matica hrvatska Zadar, 1998., str. 62., Novak, Grga. Nav. dj., str. 68.

pozitivan predznak, osobito vezan za djelovanje generalnog providura Vincenza Dandola. Nedvojbeno se radi o čovjeku posebna kova koji se s velikim marom posvetio povjerenom zadatku.⁷³ Radio je na prosvijećivanju stanovništva u obradi zemlje, podizanju higijenskih standarda, gradnji cesta, otvarao je škole i nastojao obuzdati utjecaj svećenstva. Dosljedno se provodilo načelo odvajanja sudske i upravne vlasti, jednakost svih pred sudom, ukinuta je tortura i batinanje po zatvorima. Zasluge za objavljivanje prvih novina na hrvatskom jeziku Kraljskog Dalmatina pripadaju upravo Dandolu. Ipak ima i drugačijih viđenja. Bilo je, naime, velikog otpora zbog uvođenja novih poreza, velikih obveza stanovnika na javnim radovima kao i zbog pogleda na Francuze kao neprijatelje katoličke crkve.⁷⁴ Historiografija daje različita viđenja i ocjene ovog razdoblja i bez široke argumentacije teško se opredjeliti za jedno od njih. Zanimljiva je, a ne kolidira s ostalima, ocjena urednika zbornika znanstvenog skupa o francuskoj upravi koji u svom predgovoru kažu:

“Usprkos oprezu u vrednovanju dubine i kvalitete francuskog zahvata, valja reći da je francuska uprava u Dalmaciji donijela bitne novosti od kojih su najznačajnije dvije: nametnula je koncept pojedinca nasuprot tradicionalnim društvenim zajednicama. Još važnije, Dalmatince je integrirala u europska zbivanja postavivši ih odmah usred ratnog vrtloga. Prijašnji planetarni francusko-britanski sukobi: ratovi za španjolsku (1701.–1714.), poljsku (1733. – 1738.) i austrijsku baštinu (1740. – 1748.), Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.) te američka borba za nezavisnost (1776. – 1783.) dodiruju Dalmaciju manje od Senegala ili Haitija. Sada odjednom, čitava je povijest provalila u pokrajinu. Pojedinaac je osjeća kao svršetak epohe, kao povijesnu krizu i priliku, kao kobnu, neljudsku silu novog oblikovanja države i imperija, kao proces koji ga baca u život golemoga kolektiva koji nosi nove vrijednosti: klase, rase i nacije. Dalmacija je uvučena u svjetsku geopolitiku; sukobi kod Jene i Wagrama pokrajinu su pogodili značajnije nego Bretanju, Lorenu ili Languedoc, već navikle na život s Napoleonom.”⁷⁵

⁷³ Božić-Bužančić. Danica. Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu. Split: Književni krug, 1995., str. 26.

⁷⁴ Madirazza, Francesco, Storia e costituzione dei comuni Dalmati, Split: Narodna tiskara, 1911., str. 393.

⁷⁵ Trogrlić, Marko; Vrandečić, Josip (ur.). Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.): Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 18. do 19. rujna 2006. u Splitu, Split: Književni krug, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2011., str. 8, 9.

3. RAZDOBLJE DRUGE AUSTRIJSKE UPRAVE

3.1. Središnja uprava u Beču 1797. – 1848.

Na kraju 18. stoljeća, kad Dalmacija prvi put postaje dijelom austrijskih nasljednih zemalja na čelu cjelokupne državne uprave je tijelo koje je nastalo 1792. po preporuci cara Franje II. povezivanjem Češko-austrijske dvorske kancelarije i Dvorske komore. Nosilo je naziv “Directorium in cameralibus ugarsko-erdeljskih i njemačkih nasljednih zemalja kao i publico politicis posljednjih”⁷⁶, a povjerena mu je briga za političku i financijsku upravu (uključujući ugarsko-erdeljske komorske poslove) te trgovinu. Na čelu mu je bio Direktorijalni dvorski kancelar (*Directorial-Hofkanzler*). Nadalje, navedeno upravno tijelo imalo je dvojicu komorskih dopredsjednika, i to jednog za ugarsko-erdeljske i jednog za komorske stvari nasljednih zemalja. Za obavljanje poslova nasljednih zemalja predviđeno je osnivanje šest pokrajinskih departmana ili ureda (*Provinzial-Departments oder Bureaux*). Svaki se departman trebao sastojati od dva dvorska savjetnika i trojce drugih činovnika. Jedan dvorski savjetnik bio je predviđen za obavljanje komorskih poslova, a drugi kao referent za političke stvari (stvari opće uprave). U «Direktoriju» su trebala biti oblikovana dva senata: jedan za komorske stvari i opće upravne poslove čeških zemalja i Galicije, a drugi za iste stvari njemačko-austrijskih zemalja kao i za komorske poslove Ugarske i Erdelja. S «Direktorijem» je bila povezana Dvorska računsko komora (*Hofrechnungskammer*) kao glavno državno knjigovodstvo (*Staats-Hauptbuchhaltung*), a ono je opet bilo najuže povezano Državnim vijećem u čijoj je nadležnosti bila kontrola nad cijelom državom. Za sve nasljedne zemlje postavljen je jedan policijsko-državni ministar (*Polizei-Staatsminister*). Policijskom državnom ministru je 1801. dodjeljena u djelokrug poslova i cenzura pa se njegova služba od tada zove Policijski i cenzorski dvorski ured (*Polizei-und Zensurhofstelle*). Ovakav državni ustroj tekovina je vladavine Marije Terezije (koja je imala potrebu ojačati i centralizirati državnu vlast i rezultat tzv. Haugwitzovih reformi.)⁷⁷

⁷⁶ Izvorni naziv ove institucije glasi „*Directorium in cameralibus, der hungarisch-siebenbürgischen und der deutschen Erblande wie auch in publico-politicis dieser letzteren*“. Djelovi njemačkog naziva koji su izvorno na latinskom jeziku i u prijevodu se prenose na latinskom jeziku.

⁷⁷ Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer = Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik = Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle provincie di Carnizia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918. Guida storico-bibliografica. (Ur. Jože Žontar), Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988. str. 31.

Nakon nekoliko manje značajnih promjena u centralnoj upravi centralističke težnje 1801. godine doživljavaju svoj vrhunac ujedinjenjem političke i financijske uprave i pravosuđa. Dvorsko-komorski, bankovni i trgovinski ured sjedinjeni su s Češko-austrijskom dvorskom kancelarijom pod vodstvom dvorskog kancelara. Istodobno je ukinuto Državno vijeće i ustanovljeno Državno i konferencijsko savjetodavno ministarstvo (*Staats und Konferenz ministerium*). Ovo upravno tijelo bilo je podijeljeno u tri departmana: jedan departman za vanjske poslove (pod državnim kancelarom), jedan za ratne poslove (pod vodstvom ministra obrane) i jedan za unutarnje poslove (pod vodstvom državnog ministra). Državnom ministru bili su podređeni vrhovni češko-austrijski, ugarski, erdeljski, talijanski i dalmatinski dvorski kancelar.

Ova izrazito centralistička organizacija uprave nije bila dugog vijeka. Već 1802. zamijenjena je ustanovama koje su se zadržale do 1848. godine zbog velike opozicije u pokrajinama. Tada je politička uprava njemačko-austrijskih i čeških nasljednih zemalja, Galicije, talijanskih područja i Dalmacije prenesena na Ujedinjenu dvorsku kanclariju (*Vereingte Hofkanzlei*).⁷⁸

3.2. Promjene u središnjoj upravi 1848. godine

Lavina revolucionarnih zbivanja 1848. u cijeloj Europi, a pogotovo u višenacionalnoj Austrijskoj carevini, iako u konačnici neuspješna, detektirala je niz slabosti u načinu upravljanja višenacionalnom državnim tvorevinom. Digli su se Talijani, Mađari, Poljaci, ali i građani Beča. Završava razdoblje drugog austrijskog apsolutizma personificiranog u liku kneza Meternicha koji biva smijenjen. Kao svojevrsno revolucionarno nasljeđe događa se skoro potpuno restrukturiranje centralnih službi u Beču.⁷⁹

Grof von Haugwitz Fridrich Wilhelm bio je dvorski kancelar na čelu Ujedinjen dvorske kancelarije i na čelu *Direktorija in publicis et cameralibus* za vrijeme carice Marije Terezije. Bio je njen glavni savjetnik u uvođenju mjera centralizacije te ekonomskih i vojnih reformi koje su u literaturi zapisane i nazvane njegovim imenom.

⁷⁸ Helbling, C. Ernst. *Österreichisch Verfassungs und Verwaltungsgeschichte*, Beč: Springer – Verlag, 1956., str. 323.

⁷⁹ Seiderer, Georg. Nav. dj., str. 147.

U provedbi ustava proglašenog 4. ožujka 1849. reforme se provode u centralnim organima Monarhije, a zatim i šire, najprije u austrijskom, a zatim i u ugarskom dijelu Monarhije.⁸⁰

Dosadašnja dvorska (*Hofstellen*) savjetodavna tijela zamijenjena su ministarstvima. Već od 15. ožujka 1848. carskim je patentom osnovano Vijeće ministara koje je započelo s radom 1. travnja. Na nižim razinama nije bilo promjena te je okružna i kotarska uprava u pokrajinama ostala ista. Bachovim Provizornim propisom o djelokrugu Ministarstva pravosuđa (*Provisorische Vorschrift über den Wirkungeskreis des Justiz – Ministeriums*) od 21. kolovoza 1848. pravosuđe se proglašava neovisnim. Patrimonijalni sudovi i uprave ukinuti su Zakonom o zemljišnim odnosima (*esonero del suolo/grundenstaltung*) od 7. rujna 1848. što predstavlja prvi praktični korak do potpunog odjeljivanja od aristokratskog sustava vladavine (*Herrschaftsrechte*). Ovi liberalni temelji ugrađeni su u upravni i sudski ustroj donošenjem oktroiranog ustava 4. ožujka 1849. godine. Nakon što su ustavom stvoreni preduvjeti pod ministrom Schwarzenbergom⁸¹ pokrenuta je reorganizacija političkih i pravnih službi.⁸²

Usporedno s intenzivnim promjenama u ustrojstvu uprave izrađivan je i nacrt buduće organizacije sudstva. Nacrt je objavljen 1848. godine pod naslovom “Temeljne odrednice buduće organizacije sudstva u austrijskim zemljama” (*Grundzüge der künftigen Organisierung der Justizpflege in den österreichischen Staaten*). Istovremeno je, ministar pravosuđa, Alexander Bach započeo s pripremama nove sudske uprave u pojedinim nasljednim zemljama kroz osnivanje lokalnih organizacijskih povjerenstava koje su obavile ispitivanja o lokalnom sudskom ustroju i pripremale temelj za buduću novu sudsku organizaciju.⁸³ Dokumente pod nazivom “Temelji novog sudskog ustroja” i “Temelje za organizaciju političkih upravnih službi” Bach je predstavio caru u razmaku od dva tjedna 8. i 21. lipnja 1849. Drugi dokument koji se odnosio na upravnu reorganizaciju predviđao je dvorazinski ili trorazinski ustroj političko-upravnih službi ovisno o veličini zemlje. Predviđeno je da na čelu uprave nasljednih zemalja bude namjesnik kojemu je za potporu u poslovanju dodijeljeno Vijeće namjesnika (*Statthaltereiräte*).

⁸⁰ Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer, str. 139.

⁸¹ Princ Felix od Schwarzenberga (1800. – 1852.), češki plemić, obavljao je funkciju ministra predsjednika i ministra vanjskih poslova od 1848. do 1852.

⁸² Seiderer, Georg. Nav. dj., str. 147, 148.

⁸³ Seiderer, Georg. Nav. dj., str. 149.

Jednako kao i u prijašnjoj organizaciji, predviđa se da u većim državama podijeljenim na okruge, namjesnicima budu podređeni okružni poglavari (*Kreispräsidenten*), ali u manjim državama šef uprave preuzet će njihove poslove.

Djelokrug poslova ministarstava

Na mjesto Dvorske kancelarije dolazi Ministarstvo unutarnjih poslova (*Ministerium de Inneeren*), a za religiozne stvari i nastavu stvoreno je Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu (*Ministerium für Kultus und Unterricht*).

Ministarstvo unutarnjih poslova preuzelo je poslove ukinutog Dvorskog policijskog ureda i Ujedinjene dvorske kancelarije. Ovo ministarstvo je bilo i najviši politički i policijski ured za Ugarsku i njene države. Djelokrug Ministarstva unutarnjih poslova bio je između ostalog: vodstvo političko administrativnih poslova i politička uprava podređenih oblasti i ureda, predmeti javne sigurnosti (tisak, putovnice, društva, krivotvorenje novca, prijevoz oružja), poslovi policijskih direkcija, civilne sigurnosne straže, odlučivanje u najvišoj instanci o predmetima koji ne spadaju u djelokrug drugih ministarstava, briga za državne i pokrajinske granice, uređenje kotareva, određivanje sjedišta nižih političkih oblasti i ureda, vođenje predmeta javnog zdravstva, predmeta o zemljišnim obvezama, evidencija prebivališta i provedba popisa stanovništva, vodstvo i nadzor nad matičnim knjigama, humanitarnim zavodima, bolnicama, plemićki i feudalni predmeti, ustanove, predmeti općinskih i kotarskih zastupstava, potvrđivanje župana i kotarskih poglavara, imenovanje predsjednika državnih skupština, dodjela obrtničkih i prijevozničkih koncesija, odlučivanje u raznim prekršajima, odlučivanje u pravu udruživanja te vodstvo radničkog mirovinskog i invalidskog osiguranja. U okviru Ministarstva unutarnjih poslova djelovao je Carsko kraljevski arhivski savjet (*K. k. Archivrat*), Najviši sanitetski savjet (*Der Oberste Sanitätsrat*), Stalni pomoćni savjet za promet živežom i pojedinim potrepštinama (*Der ständige Beirat für die Angelegenheiten des Verkärs mit Lebensmitteln und einigen Gebrauchsgegenständen*), Osiguravajući savjet (*Der Versicherungsrat*).

Ministarstvo unutarnjih poslova činilo je središnjicu administracije i bilo od najveće važnosti za funkcioniranje države. Poslovi su mu se dijelili na 17 odsjeka (*Abteilung*), koji su dalje bili podjeljeni na 4 grupe (*Sektionen*). Djelokrug poslova tog ministarstva bio je vrlo širok i obuhvaćao je više toga. Između ostalog obuhvaćao je poslove carskog predstavničkog tijela (*Reichtages*), organizaciju nižih organa vlasti (*Ständewesen*), javne sigurnosti i državne policije, nadzor različitih udruženja i

organizacija, plemstva, dodjela nagrada i raznih odlikovanja, posjedi dani u najam (leno). Pod ovaj resor spadala je i Akademija primijenjenih umjetnosti (*Akademie der bildenden Künste*), znanstveni instituti, kulturne ustanove kao i poslovi sanitarne uprave i nadzora zatvora. Tek je krajem postojanja Monarhije osnovano Ministarstvo narodnog zdravlja. Ministarstvo unutarnjih poslova je vrlo često vodio šef vlade (*Chef der Regierung*) tj. ministar- predsjednik (*Ministër präsident*).⁸⁴

Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu također je preuzelo poslove koji su do tad bili u djelokrugu Ujedinjene dvorske kancelarije. Najprije je bilo osnovano pod imenom Ministarstvo javne nastave, a kad su mu 1849. dodijelili i poslove bogoštovlja dobiva naziv C.kr. ministarstvo bogoštovlja i nastave. Imalo je nadležnost nad cijelim područjem Monarhije. U periodu od 1860. do 1867. bilo je ukinuto, a djelokrug poslova za austrijsku polovicu države preuzelo je Državno ministarstvo. (*K.k. Staatministerium*).

Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu bilo je najviše upravno tijelo za područje bogoštovlja i nastave. Na području nastave vodilo je i nadziralo svu nastavu i odgoj. Državne zavode vodilo je u upravnom, didaktičnom i pedagoškom pogledu, a privatne zavode samo je nadziralo. Između ostalog predlaganje imenovanja državnih školskih inspektora, unutarnja organizacija škola, dodjeljivanja prava javnosti privatnim školama, dozvole ustanovljavanja privatnih škola, sudjelovanje u osnivanju srednjih škola, predlaganje profesora za visoke škole. U području bogoštovlja je odlučivalo između prijedloga za imenovanje biskupa, kanonika, potvrđivanja prelata, opata. Osim toga ustanovljuje i mijenja granice između biskupija, daje suglasnost kod ustanovljenja novih župa, prodaja crkvenih posjeda, dotacije za sjemeništa, nadzor nad biskupskim i samostanskim učilišnim zavodima i dotacijama za iste, proučava prijedloge za izdatke i dohotke iz vjerskih zaklada i daje odobrenja za gradnje vjerskih zaklada. Za područje evangelističke vjeroispovjesti u djelokrugu ministarstva su, među ostalim, bili prijedlozi o ukinuću ili ustanovljenju novih glavnih uprava, seniorata, potvrde glavnih upravitelja, vjerske knjige, statuti i nastavni planovi evangeličkih učiteljskih sjemeništa. U djelokrug ovog ministarstva je spadao i najviši nadzor na području znanosti i umjetnosti. Bila mu je podređena Centralna statistička komisija (*K.k. Statistisches Zentralkommission*) i Spomenički ured. (*K.k. Denkmalmt*).

⁸⁴ Die Habsburgermonarchie 1848. – 1918., Verwaltung und Rechtswesen, Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, , Sv. 2. 1975., Str. 204– 205.

Umjesto Državnog vijeća (savjeta) dolazi Ministarstvo vanjskih poslova i carske kuće (*Ministerium des Äußeren und des kaiserlichen Hauses*).

Najviši/vrhovni sudbeni ured zamijenjen je Ministarstvom pravosuđa (*Justizministerium*). Ipak, do 1850., vrhovnu sudsku vlast obavljao je novoosnovani Vrhovni sud (*Oberste Gerichtshof*), dok je Ministarstvo pravosuđa bilo najviši pravno-upravni organ. Njegov djelokrug je bilo vođenje i odlučivanje u svim administrativnim predmetima pravosudne uprave osim u vojnom pravosuđu. Vrhovni nadzor su imali nad svim sudovima i pri njima zaposlenim činovnicima i poslugom, nadziralo je činovnike generalne prokulture, višeg državnog tužilašta i državnih tužilaštava. Ministarstvo je utjecalo na ujednačenost i pravilnost sudskih presuda, odlučivalo vezano uz sudsku organizaciju i poslovanje, imenovalo neke sudske funkcionere, predlagalo caru pomilovanja, nadziralo istražne postupke, djelovanje notara, odvjetnika, odvjetničkih kandidata koji su bili uneseni u popise odvjetničkih zborova.

Na mjesto trgovačkog savjeta stupa Ministarstvo trgovine (*Handelsministerium*). Djelokrug ministarstva je obuhvaćao nadzor obrta, trgovine i plovidbe, sudjelovanje pri reguliranju carina, pripremanje zakonodavstva za trgovinu i obrt zajedno s ministarstvom vanjskih poslova. U suradnji s istim ministarstvom imenovalo je centralnog inspektora za obrt i niže obrtne inspektore, donosilo zakon o obrtnim i trgovačkim zborovima, sudjelovalo u donošenju i potvrđivanju statuta trgovinskih gremija, pri reviziji zakonodavstva s područja trgovine, obrta i plovidbe, pri ustanovljavanju industrijskih, politehničkih i nautičkih škola. U njegov djelokrug spadali su zaštitni znakovi i uzorci, regulacija mjera i utega, odlučivanje u svim predmetima brodogradnje, plovidbe, pristaništa, morskog ribolova, plovidbe po rijekama i jezerima, splavarstvo, najviše rukovođenje poštom, telegrafom i telefonom, sudjelovalo je pri uspostavi i podjeli koncesija za nove željezničke pruge i kod drugih pitanja koja se odnose na željeznicu. Sabiralo je statističke podatke s područja trgovine.

Dvorska komora/Dvorsko vijeće i ministarska bankovna deputacija zamijenjeni su Ministarstvom financija (*Finanzministerium*) u čijoj nadležnosti su bili državni prihodi i rashodi. Ministarstvu financija su bile podređene pokrajinske financijske uprave koje su 1850. godine osnovane za upravljanje svim financijskim poslovima .

Umjesto Dvorskog ratnog vijeća došlo je Ministarstvo rata (*Kriegsministerium*).⁸⁵ Do podjele monarhije na austrijski i ugarski dio 1867. imalo je vrhovnu vojnu komandu nad vojskom. Kad je došlo do podjele, ugarski dio vojske dobio je svoje ministarstvo, a austrijski svoje. Sva tri ministarstva djelovala su do raspada Austro-Ugarske. Godine 1856. poslovi ratne mornarice izdvojeni su iz djelokruga Vrhovnog vojnog zapovjedništva te je za njihovo obavljanje ustanovljeno Vrhovno zapovjedništvo mornarice kao samostalni središnji upravni organ.

Za poslove poljoprivrede, šumarstva i rudarstva osnovano je Ministarstvo za kultiviranje zemljišta i rudarstvo (*Ministerium für Landeskultur und Bergwesen*). Ustanovljeno je kao najviši upravni organ na području poljoprivrede, rudarstva i državnih dobara. Djelokrug poslova ovog ministarstva često je mijenjan i dodjeljivan Ministarstvu unutarnjih poslova, Ministarstvu trgovine i narodnog gospodarstva i Ministarstvu financija. U njegov djelokrug zalazi rasprava o pravnom reguliranju rada šumske, poljske i lovne policije, predmeti ribolova i konjarstva, rudarstva, melioracije tla, vodenih prava, šumsko zakonodavstvo, poticanje poljoprivrede s dotacijama, vođenje poljoprivredne statistike, poljoprivrednog i šumarskog školstva i rudarske nastave, vođenje poljoprivredno kreditnih i osiguravajućih poslova, vođenje rudarstva, veterinarstva, državnih dobara i državnih šuma.

Ministarstvo za javne radove djeluje od 1908. godine. Djelokrug ovog ministarstva obuhvaćao je: pravno-administrativne građevinske poslove, brigu za stanove, upravu državnih građevina, vanjski promet, opće tehničke poslove, šumske i poljoprivredne gradnje, gradnju cesta i mostova, vodene gradnje, vodne naprave, zakonodavne i gospodarske poslove rudarstva, naftna polja, unutarnju upravu rudarskih nadležstava, rudarsku nastavu, rudarski nadzor i zaštitu rudara, opće rudarske građevinske poslove, rudarsku statistiku, poticanje obrta, obrtničko školovanje, električnu i hidrocentrale, mjere i utege, strojarstvo, elektrotehniku i parne kotlove, mišljenja o gospodarskim pitanjima te sanitetske poslove.

Ministarstvo za narodno zdravlje osnovano je 1917. godine kada su za vrijeme Prvog svjetskog rata bile izražene socijalne i zdravstvene poteškoće stanovništva.

Nakon ponovne uspostave apsolutizma (po ministru Aleksandru Bachu nazvan Bachov apsolutizam) i ukidanja Oktroiranog ustava iz 1849., Ministarsko je vijeće, stvoreno

⁸⁵Hellbling, C. Ernst, Nav. dj., tr. 365.

1848. iz zajednice ministara, pretvoreno u Ministarsku konferenciju čiji su članovi bili i šef vrhovne policijske uprave i general ađutant. Policijski su poslovi 1852. izdvojeni iz nadležnosti ministarstva unutarnjih poslova i prebačeni na novoosnovanu Policijsku upravu. Godine 1853. ukinuto je Ministarstvo za kultiviranje zemljišta i rudarstvo. Kultiviranje zemljišta je zajedno s poljoprivrednim i šumarskim nastavnim ustanovama dodijeljeno Ministarstvu unutarnjih poslova, dok je rudarstvo prebačeno na Ministarstvo financija. Godine 1854. ustanovljeno je Vrhovno ravnateljstvo za proračun kao vrhovno upravno tijelo za kontrolu proračuna tj. samostalno tijelo uz ministarstva.⁸⁶

Zemaljski upravni organi.

Tijekom novog uređenja pokrajina, uprave u pokrajinama Koruška, Salzburg, Šleska i Bukovina postale se samostalne krunske zemlje (1849.). Austrijsko se primorje razdijelilo na svoje stare dijelove (Gorica, Gradiška, Istra i Trst), a Galicija je podijeljena u dva upravna područja sa sjedištima u Krakovu i Lavovu. Godine 1849. od više ugarskih komitata (Bàcs, Krassó, Temišvar i Torontal i slavonskih okruga (Ilok i Ruma) stvoreno je novo upravno područje "srpske Vojvodine i temišvarskog Banata". Rijeka i tzv. Ugarsko primorje sjedinjeno je s Hrvatskom. Ugarska je podijeljena u pet upravnih područja na čelu s Namjesništvima kao zemaljskim upravama. Na njihovom čelu ostaju civilni i vojni guverneri kojima je odobren širi krug djelovanja. Erdeljska vojna granica ujedinila se s Erdeljom.

U krunskim zemljama Vlade su zamijenjene Namjesništvima (*Staathaltereien*), a u manjim zemljama Pokrajinskim vladama (*Landesregierungen*).

U većim su krunskim zemljama namjesništvima bili podređeni okružni upravni organi (*Kreisbehörden*). Pokrajinski glavni gradovi nisu bili podređeni upravnim organima okruga nego direktno namjesništvima. Niži upravni organi koji su bili podređeni okruzima su kotarske uprave (preture u Dalmaciji, komesarijati okruga u Italiji i stolni suci u Ugarskoj).⁸⁷

⁸⁶ Vodnik po fondih iz zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knj. I / Ur. Kološa, Žumer, Vladimir. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999., str. 293 – 306.

⁸⁷ Hellbling, E.C. Nav. dj., str. 345 – 373.

3.3. Austrija drugi put preuzima Dalmaciju

3.3.1. Ustroj i rad Privremene Vlade

Porazom Napoleona u bitci kod Laipziga, od 16. do 19. listopada 1813. godine započinje šestomjesečno razdoblje u kojem je njegovo carstvo izgrađeno u veličanstvenim vojnim pohodima doživjelo potpuni slom. Nakon te bitke Napoleon se povukao iz Srednje Europe. Već prije bitke francuska se vojska pred austrijskim vojnim zborom kojim je zapovijedao podmaršal Pavao Radivojević počela povlačiti južno od Save.⁸⁸ On je 11. kolovoza 1813. dobio i novu zapovijed za „zauzimanje Hrvatske“ nakon kojeg bi austrijska vojska mogla krenuti u dva krila naprijed: jedno prema Dalmaciji drugo prema Trstu. Nakon što je Vojna Hrvatska osvojena, istog dana kada je započela bitka kod Leipziga, 16. rujna, car Franjo I potpisuje odluku kojom je general-bojniku barunu Franu Ksaveru Tomašiću povjereno civilno i vojno vodstvo vojnog zauzimanja Dalmacije. Tomašić se tada nalazio na dužnosti mjesnoga zapovjednika u Zagrebu i odmah je nakon primitka odluke krenuo za Gospić gdje je stigao 5. listopada 1813. godine. Naredna tri tjedna koja su prethodila vojnom pohodu na Dalmaciju Tomašić je u Gospiću prikupljao vijesti iz Dalmacije o snazi i organizaciji francuske obrane, kao i o raspoloženju stanovništva. U Dalmaciju je ušao 26. listopada 1813. godine, da bi već početkom studenog započeo opsadu glavnog grada Zadra u suradnji s Englezima koji su s dva broda bili usidreni u zadarskom kanalu. Francuzi su pružali otpor do 9. prosinca kada su u grad ušle austrijske postrojbe na čelu s generalom Tomašićem i engleski mornari sa svojim kapetanom Georgeom Cadoganom.

U tom razdoblju Austrijanci ne djeluju samo kao vojni stožer već su ljudi koji su okruživali generala Tomašića bili ustrojeni kao provizorno tijelo uprave koje se nazivalo C.k. Privremena vlada Dalmacije, Dubrovnika i Albanije (*Ces. Regio interinale Governo della Dalmazia, Ragusa ed Albania*).⁸⁹

⁸⁸ Buczyinski, Alexander. Tinjajući krajiški patriotizam i opsada Zadra 1813. godine, //Povijesni prilozi 38, 2010., str. 238, 239.

⁸⁹ HR-DAZD-630: Spisi guvernera Frana Ksavera Tomašića i Privremene vlade – 1813.

Gradivo ovog fonda nalazilo se odloženo uz gradivo Fonda HR-DAZD- 88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Naznaka o njemu postojala je u popisu serije Raznih predsjedničkih spisa Namjesništva, ali nije bilo uključeno u numeraciju svežnjeva, što znači da je bilo neregistrirano. U prilici početka rada na izradi inventara fonda Namjesništva identificirano je gradivo svežnja koji je bio označen godinom 1813. i 1814. Količina gradiva u svežnju je bila cca 0,2 d/m, a važeće numeracije na svežnju nije bilo. Nakon obavljene identifikacije gradiva utvrđeno je da dio gradiva iz svežnja pripada spisima registrature Namjesništva, a dio Predsjedničkim spisima Namjesništva. Ti su spisi odloženi na odgovarajuće pozicije o čemu je izvršena zabilješka u arhivskom popisu gradiva Predsjedničkih spisa Namjesništva i u novom inventaru spisa registrature Namjesništva. Preostali dio

Provizorna vlada i guverner Tomašić u ovom tromjesečnom razdoblju komunicirali su uglavnom s načelnicima općina koji su bili izravno uključeni u organizaciju opskrbe vojske i dijelom obavještajnu djelatnost. Osim njih komuniciralo se nešto i s pojedincima i časnicima teritorijalnih snaga.⁹⁰

Sačuvani dokumenti svjedoče da se ne radi samo o formalnom postojanju već da su stanovnici mjesta i gradova koji su zauzeti prije Zadra upućivali dopise Tomašiću u Gospić i kasnije u Crno kraj Zadra. Oni se odnose na političku i vojnu situaciju, ali i potpuno uobičajenu mirnodopsku problematiku kao što su pritužbe na općinske službenike, prihode, tečaj novca, status bivših francuskih službenika. U tom se smislu Tomašić proglasom obratio stanovništvu Dalmacije 22. listopada 1813. iz Glavnog stožera opsade Knina. Pozivao je stanovništvo da sačuva mir i red te je obećao da nikakvih velikih promjena u sustavu i gospodarstvu neće biti, da će svi službenici i službe nastaviti s radom do uvođenja novog sustava.⁹¹

Očito je i stanovništvo u Dalmaciji bilo spremno i voljno nastaviti gdje su stali 1806. godine te otpora među njim gotovo nije ni bilo.⁹² Visoki činovnik Prizivnog suda u Zadru Nikola Gianxich obraća se 22. prosinca Privremenoj vladi upozoravajući na potrebu da „građanske ustanove“ što prije nastave rad.⁹³ Prvi put se iz Zadra, glavnog grada Pokrajine, Tomašić obratio Dalmatincima 3. siječnja 1814. godine obznanim preuzimanje uprave u Dalmaciji. Nakon te objave poduzete su mjere potrebne za normalno funkcioniranje života: naredbe o

spisa iz spomenutog svežnja identificiran je kao spisi general-bojnika Frana Ksavera Tomašića i Privremene Vlade. Iako nemamo podatak o osnivanju takvog tijela, uporište za ovakav naziv fonda nalazimo u dopisu 23/1813 u prvoj seriji koji Francesco Suppe naslovljava „*All' Eccelso Ces. Regio interinale Governo della Dalmazia, Ragusa ed Albania*“. Obavljen je upis gradiva u Opći inventar Državnog arhiva u Zadru pod brojem 630. Nakon identifikacije gradiva obavljena je usporedba sa urudžbenim zapisnikom i kazalom iz 1813. koji su bili odloženi i registrirani kao dio knjiga Predsjedničke kancelarije Namjesništva. Nakon što je utvrđena potpuna podudarnost između spisa i upisa u urudžbeni zapisnik i kazalo donesena je odluka da se spomenute knjige izdvoje iz fonda HR-DAZD-88 i registriraju kao dio novog fonda koji sadrže spise upisane u njih. Gradivo se odnosi na razdoblje konca 1813. godine od kada je car povjerio general-bojniku Tomašiću civilno i vojno vodstvo okupacije Dalmacije i njegovog dolaska u Gospić, do raspuštanja vojnog stožera u Crnom početkom 1814. godine kada su započele djelovati redovite institucije austrijske uprave i sudstva u Dalmaciji.

⁹⁰ Uvidom u gradivo fonda HR-DAZD-630 može se zaključiti da ono sadrži samo dokumente niže razine komuniciranja koja ne sadrži niti naredbe niti povjerljiva izvješća koja su u tom ratnom razdoblju morala biti u opticaju. Ona su dijelom odložena u fondu HR-HDA-1735: DALMATINSKI VOJNI ZBOR. CIVILNA I VOJNA UPRAVA U DALMACIJI (1813. – 1814.). i Državnom arhivu Austrije, Ratni arhiv u fondu: Spisi s bojišnice (ÖStA, KA, AFA).

⁹¹ HR-DAZD-386: Zbirka tiskovina, 4/26

⁹² HR-DAZD-386: Zbirka tiskovina, 1/26: Pismo starog Dalmatinca upućeno Dalmatincima, 1814., autor Ivan Kreljanović Albinoni, književnik, povjesničar i pravnik, u pismo poziva Dalmatince da budu odani austrijskoj vlasti.

⁹³ HR-DAZD-630/1, 225/13.

cijeni prehrambenih artikala, upotrebi i vrijednosti novca te sanitarnim mjerama zaštite od zaraznih bolesti.⁹⁴

U međuvremenu, za trajanja vojnih operacija, za civilnog guvernera čitave francuske Ilirije, (izuzev Vojne Krajine i Dalmacije) postavljen je general Latterman, a za vice guvernera Provincijalne Hrvatske (desna strana Save s Primorjem) general Đurković. General Tomašić je imenovan guvernerom Dalmacije, Dubrovnika i Kotora.⁹⁵

3.3.2. Status Kraljevine Dalmacije unutar Habsburške Monarhije

Na Bečkom kongresu 1814. – 1815. potvrđen je austriji teritorij kojeg je zauzela austrijska vojska, odnosno čitava istočna obala Jadrana od Trsta do Budve (osim turskih enklava Kleka i Sutorine).⁹⁶ Iako su se formalno dijelovi hrvatskog teritorija konačno našli u istoj državi, niti ova prilika nije stvarno uklonila stoljetnu razdvojenost. Dalmacija je, kao i Istra, ušla u sastav Habsburške Monarhije, izravno pridružena nasljednim austrijskim zemljama, u njezinom zapadnom dijelu tzv. Cislajtaniji, dok su Banska Hrvatska i Slavonija ostale u njezinom istočnom dijelu.⁹⁷ Izravna veza s Bečom jedino je čvrsto obilježje statusa Dalmacije u narednom razdoblju, organizacija upravnih i sudskih organa do najniže razine trajala je narednih desetak godina. Da bi opravdali čvrsto vezivanje Dalmacije za Beč, koje je u suprotnosti s povijesnim činjenicama i težnjama stanovnika, bečka se politika pozivala na tekst ugovora o primirju potpisanog u Leobenu 18. travnja 1797. koji je imao javni i tajni dio. U članku 9. javnog ugovora određeno je da će Austrija prepustiti Francuskoj Belgiju, dok će francuske čete napustiti austrijsko područje. Tajnim dijelom ugovora, u članku 11., Austrija je dobila obeštećenje za Belgiju dobivši teritorij mletačke Istre, kvarnerske otoke, Dalmaciju, Boku kotorsku i sam grad Veneciju. Isti članci ugovora iz Loebena polazište su Austrije i pedeset godina kasnije, u pregovorima koji su riješeni sklapanjem Ugarsko-Hrvatske nagodbe. Budući da Dalmacija pripada onom teritoriju koji je Austrija dobila kao odštetu za ustupljene nasljedne zemlje, treba ostati prema Monarhiji u istom pravnom i faktičnom

⁹⁴ HR-DAZD-386, 4 - 9/26

⁹⁵ Antoljak, Stjepan. Nav. dj., str. 829, Butorac, Pavao. Nav. dj., str. 117.

⁹⁶ Trogrlić, Marko; Miloš, Edi. Bečki kongres 1814./1815., Historiografske refleksije o 200. obljetnici, Prilog: Završni dokument Bečkog kongresa potpisan 9. lipnja 1815. Između Austrije, Španjolske, Francuske, Velike Britanije, Portugala, Pruske, Rusije i Švedske, čl. XCIII., Zagreb – Split: Leykam international d.oo. Zagreb, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2016., str. 187.

⁹⁷ Pilar, Ivo. Južnoslavensko pitanje. Varaždin: Hrvatska demokratska stranka, Podružnica Varaždin, 1990., str.225., 236 – 254.

odnosu kao i ostale u Carevinskom vijeću zastupane kraljevine i zemlje: u savezu, s jedinstvenim zakonodavstvom i zajedničkim političkim institucijama. Bez obzira na ovo obrazloženje, održavanje ovakve razdvojenosti hrvatskog teritorija i Hrvata kao naroda u većem dijelu vremena zajednički je interes i Austrije i Ugarske.

Nakon Tomašićevog zauzimanja kvarnerskih otoka dolazi do novih nesuglasica vezano uz teritorij Dalmacije. Latterman je, naime, smatrao da kvarnerski otoci pripadaju Provincijalnoj Hrvatskoj odnosno ljubljanskom generalnom guberniju i da njima treba upravljati general Đurković. Spor je riješio sam car Franjo I izjasnivši se u korist Lattermana. Političko-administrativno stanje u osvojenoj Napoleonovoj Iliriji, kao što se vidi tek čeka da bude uređeno. U tu je svrhu car imenovao Ilirsku dvorsku organizacionu komisiju (*Illyrische Hoforganisierungskommission*) kojoj je postavio na čelo Franju Sauraua, tadašnjeg donjoaustrijskog namjesnika. Saurau je u travnju 1814. podnio caru izvješće u kojem iznosi svoje viđenje budućeg uređenja Ilirije. On je smatrao potrebnim da se teritorij uz istočnu obalu Jadrana organizira u jedinstvenu pokrajinu sa sjedištem u Trstu i s delegacijama u Rijeci, Zadru, Dubrovniku i Kotoru. Protiv Saurauovog plana i primorskog gubernija koji bi se prostirao od kranjske granice do Boke kotorske bilo je Dvorsko ratno vijeće koje se protivilo ideji uključivanja dijelova Vojne Krajine (Senj) u buduću pokrajinu samo da bi se ostvarila neprekinutost teritorija. Zbog tih nesuglasica car 31. srpnja 1814. osniva novo tijelo koje će izvršiti konačnu reorganizaciju novostečenog teritorija – Središnju organizacijsku dvorsku komisiju (*Zentralorganisierungs – Hofkommission*), pod koju je potpala uz Iliriju i Dalmacija. Za predsjednika komisije imenovan je Prokop Lažanski.⁹⁸

Utjecaj Sauraua i njegove komisije je opao iako je komisija opstala do 22. lipnja 1815. godine.

Osim ideje o primorskoj pokrajini s gubernijem u Trstu, pojavio se prijedlog ministra grofa Wallisa koji je bio na čelu državnopravne sekcije državnog savjeta da se Kranjska i Belački (Villach) okrug združe s primorskim i karlovački okruženjem u zajednički gubernij u Ljubljani te da mu se pridruži Dalmacija, Dubrovnik i Boka te da zajedno čine „Kraljevstvo ilirsko“ koje bi imalo dva gubernija: ljubljanski i zadarski. Istovremeno je iz Zadra došao prijedlog iz djelujućeg provizornog gubernija o podjeli Dalmacije na pet okružja:

⁹⁸ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Predsjednički spisi 1815., svež.7, Zapisnik sa sjednice Središnje organizacijske komisije održane 21. studenog 1814. na kojoj je raspravljano općenito o organizaciji Dalmacije i Albanije, o organizaciji vojne vlasti, o granicama upravnih jedinica, razgraničenju sa susjednim državama te pitanju funkcioniranja zajedničke vojne i civilne uprave. Zapisnik je potpisao predsjednik Prokop Lažanski.

1. Zadarsko okružje s 18 općinskih kotara: Rab, Pag, Nin, Novigrad, Obrovac, Knin, Biskupija, Drniš, Mirlović, Skradin, Šibenik, Zlarin, Biograd, Benkovac, Zadar, Sali i Silba sa sjedištem u Zadru.
2. Splitsko okružje s 22 općinska kotara: Vrlika, Birstivica, Lećevica, Kaštel – Kambelovac, Klis, Split, Nerežišće i Pučišće (otok Brač), Hvar, Stari-Grad, Vrbosko, Jelsa i Sv. Juraj (otok Hvar), Vis i Komiža sa sjedištem u Splitu.
3. Makarsko okružje s 11 općinskih kotareva: Imotski, Studenci, Cista, Grabovac, Omiš, Zagvozd, Župa, Vrgorac, Makarska, Drvenik i Opuzen s Metkovićem sa sjedištem u Makarskoj.
4. Dubrovačko okružje sastoji se od otoka Korčule i čitavog područja nekadašnje Dubrovačke Republike – sjedište Dubrovnik.
5. Kotorsko okružje i čitavo prijašnje mletačko-albansko područje s 142 mjesta sa sjedištem u Kotoru.

Car je odobrio tu podjelu, a o tom je obaviještena tajna dvorska i državna kancelarija i predana joj je kopija tog prijedloga dalmatinskog gubernija. Tako je konačno bila uređena austrijska pokrajina Dalmacija, odnosno pitanje njene upravne podjele. Car, međutim, nije odlučio o odnosu u kojem bi bile Dalmacija i Kraljevina Ilirija. Knez Metternich je, 1. veljače 1816., na zahtjev cara iznio prijedlog da se bivše ilirske pokrajine združe pod imenom «Kraljevstvo Ilirija i Dalmacija», što je naišlo na otpor i neodobravanje. Car je konačno 16. lipnja 1816. potpisao vrlo važnu odluku kojom se određuje da će se Ilirija sastojati iz Kranjske i Koruške s posebnim guvernerom. Primorski gubernij ostaje poseban, a sastojat će se od dijela Provincijalne Hrvatske, koji je do tada bio dio Ilirije, te iz grofovija Gorice i Gradiške. Središnja organizacijska dvorska komisija izvijestila je tajnu i dvorsku kancelariju odnosno njenog ministra vanjskih poslova Metternicha o dogovorenom naglasivši da se bivše Napoleonove ilirske pokrajine i sada nalaze združene pod jednim imenom osim Dalmacije. Kad je objavljen carev patent o osnutku kraljevine Ilirije (3. kolovoza 1816.), Dalmacija je, kojoj su sastavnim djelovima postali Dubrovnik i Boka kotorska, kao austrijska pokrajina bila izravno podvrgnuta Beču s talijanskim službenim jezikom.⁹⁹

U listopadu 1817. Metternich je predlagao caru da se organizira sjedinjena dvorska kancelarija kod Ministarstva unutarnjih poslova i da joj na čelu bude ministar vanjskih

⁹⁹ Butorac, Pavao, Nav. dj. str. 117., Grabovac, Julije. Zadar za druge austrijske vlasti. // Zadar – Zbornik/ Zagreb: Matica hrvatska, 1964., str. 209.

Polec, Janko. Kraljevstvo Ilirija: prispjevak k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah. Ljubljana: Založba zvezne tiskarne in knjigarne, 1925., str. 113., 114.

poslova, a njemu podvrgnuta 4 kancelara, među kojima i onaj za Iliriju i Dalmaciju. Taj je prijedlog prihvaćen samo djelomično pa se austrijski kancelar nazivao austrijsko-ilirski, kome su bile podređene austrijske nasljedne zemlje i Ilirija. Krajem 1817. ukinuta je središnja organizacijska dvorska komisija, a svi njeni poslovi dodijeljeni su ponovno organiziranoj Združenoj dvorskoj kancelariji koja je pod vodstvom vrhovnog dvorskog kancelara dobila i austrijsko-ilirskog kancelara.¹⁰⁰ I Dalmacija je potpala pod tu novu instituciju i postala austrijska pokrajina Kraljevina Dalmacija.¹⁰¹

3.3.3. Privremeni teritorijalni ustroj

Dana 23. lipnja 1814. godine car Franjo I izdaje patent kojim traži od stanovnika Dalmacije da 4. listopada polože zakletvu vjernosti caru i tim činom ponovno postanu podanici austrijskog cara. Za provedbu tog postupka imenovao je grofa Franju Saraua kao svog opunomoćenog dvorskog povjerenika (*Aulico commissario plenipotenziario*). Zahtjevalo se da zakletvu na prvom mjestu polože svi biskupi za sebe i za svoj svjetovni kler, seoske dekane župnike i župne vikare, zatim je polažu dekani katedralnih kaptola, prepoziti, opati, provincijali i svi drugi koji su na čelu vjerskih organizacija, za sebe i za svoje podređene. Nadalje se zakletva tražila od pripadnika klase posjednika koji su je mogli obaviti i putem opunomoćenika koji su je obavljali na navedeni datum u Ljubljani kao i kler. Stanovnici gradova, varoši i sela, zajednica Židova zakletvu su polagali u sjedištima općina gdje im je trebalo objasniti sadržaj i težinu zakletve koja je nakon toga čitana i koju su morali ponoviti s podignutom desnom rukom i istaknuta tri glavna prsta. Svaka je općina morala dostaviti kotarskoj vlasti tekst zakletve koju su potpisali predsjednik i tri najstarija stanovnika, a kotarske vlasti dostavile su je Privremenoj vladi.¹⁰²

¹⁰⁰ Isto, str 35., 36.

¹⁰¹ Antoljak, Stjepan. Nav. dj., str. 829 – 836.

¹⁰² HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Predsjednički spisi, 164/pr 1815., svež.7

Tablica 1.Teritorijalna podjela Dalmacije na samom početku druge austrijske uprave u Dalmaciji¹⁰³

Kotar /Distretto/	Općinsko sjedište	Mjesta
Zadar	Zadar	Arbanasi, Bibinje, Sukošan, Crno, Bokanjac, Zemunik, Smoković, Murvica i Zlokovnica, Škabrnja, Prkos i Plavanika, Galovac, Kukljica, Kali, Preko, Sutomišćica i Poljana, Lukoran, Ugljan, Sestrunj i Rivanj.
	Nin	Nin, Zaton, Privlaka, Vir, Vrsi, Poljica i Žerava, Briševo i Grbe, Miljašić, Tribanj, Ljubač, Ražanac, Suhovare, Petrčane, Radovin, Visočane, Poličnik
	Biograd	Biograd, Sv Filip i Jakov, Turanj i Krmčina, Tinj, Lišane i Punjane, Jagodnja Donja i Polača, Jagodnja Gornja, Ceranje, Vrana, Pakoštane, Banjevci, Radašinovac, Raštane, Pašman, Vrgada, Tkon, Mrljane i Nevidane, Dobropoljana, Ždrelac
	Novigrad	Novigrad, Biljane Gornje i Donje, Smilčić, Posedarje, Murvica, Vinjerac, Islam Latinski, Islam Grčki, Seline, Karin, Kašić, Jasenice, Popović, Starigrad, Pridraga
	Obrovac	Obrovac i Zaton, Nunić, Kistanje, Morpolača i Tromilja, Ivoševci, Rudele, Parčić, Bjelina, Modrino Selo, Kolašac, Biovičino Selo, Žegar, Golubić i Krupa, Ervenik Donji, Medviđa, Bruška, Zelengrad, Bilišane i Muškovci, Kruševo, Ervenik Gornji, Mokropolje, Rodaljice i Prović
	Benkovac	Benkovac, Đevrske i Zečevo, Ostrovica, Kula Atlagić, Lišane, Dobropoljci, Buković, Žažvić, Brgud, Pristeg, Lisičić i Podgrađe, Trljuge i Veljane, Korlat, Nadin Lepuri, Perušić, Podlug i Šopot, Stankovci, Rašević, Rodaljice, Kolarina, Bulić, Vukšić, Prović i Morpolača
	Sali	Sali, Zverinac, Verunić, Veli rat, Polje, Soline, Božava, Dragove, Luka, Žman, Rava, Savar, Iž Veli, Iž Mali, Brbinj, Zaglav
	Silba	Silba, Ist, Premuda, Zapuntel, Olib, Molat
	Pag	Pag, Gorica, Poljana, Lun, Kolan, Novalja, Dinjiška, Vlašić
Šibenik	Šibenik	Šibenik, Varoš, Dolac i okolica, Rogoznica, Primošten, Zaton, Boraja, Vrpolje, Jadrtovac, Mandalina
	Tisno	Tisno, Vodice, Zloseto, Jezera, Tribunj, Murter, Betina
	Zlarin	Zlarin, Krapanj, Prvić
	Skradin	Skradin, Dubravice, Vaćane, Bribir, Bratiškovci, Rupe, Cista, Krković
	Knin	Knin, Promina, Vrbnik, Kninsko polje, Vrpolje, Radljevac, Strmica, Golubić, Žagrović, Pađene, Oton
	Biskupija	Biskupija
	Vrlika	Vrlika
	Drniš	Drniš, Baljci, Brist, Tepljuh, Gradac, Kljake, Miljevci
	Split	Split, Veli Varoš, Lučac, Solin, Stobreč, Vis, Žrnovnica, Kućine, Mravince, Jesenice, Postrana, Sitno, Srinjane, Slatine

¹⁰³ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Predsjednički spisi, 164/pr 1815., svež. 7

	Kaštel Kambelovac	Kaštel Kambelovac, Kaštel Gomilica, Kaštel Sućurac, Kaštel Lukšić
	Klis	Klis, Konjsko, Dugopolje
	Šolta	Srednje Selo, Gornje Selo, Donje Selo, Grohote
	Trogir	Togir, Kaštel Stari, Kaštel Novi, Kaštel Škafileć Seget, Okruk, Žedno
	Bosiljina	Bosiljina, Račice, Drvenik
	Lećevica	Lećevica, Brštanovo, Visoka, Žvrljevo
	Bristivica	Bristivica, Sućidar, Sratok, Sitno, Blizna, Mitlo, Vinovac, Ljubitovica, Lepenice, Prgomet, Labin, Opor, Prapatnica
	Omiš	Omiš, Opanci, Zakučac, Rogoznica, Sfinišće, Kostanje, Gata, Žeževica, Ostrvica, Kučići, Katuni i Kreševo, Blato, Novasela, Cista, Slime, Zvečanje, Duće, Tugari, Brela
	Sinj	Sinj, Poljice, Trmbusi, Srijane, Dupčac Donji, Bisko, Vojnić, Dicmo Gornje, Hrvace, Gardun, Potravlje, Dicmo Donje, Turjaci
	Ugljane	Ugljan, Voštane, <i>Tope?</i> , Strizirep, Grab, Velić, Lepovice, Tijarice, Vrpolje
	Bajagić	Bajagić, Dabar, Bitelić, Gala, Otok, Rude
	Muč	Muč Gornji, Muć Donji, Prugovo, Ogorje
	Nerežišće	Nerežišće, Humac Donji, Mirce, Sutivan, Bobovišće, Milna, Škrip, Spliska
	Pušišće	Pučišće, Selca, Sumartin, Nova Sela, Povlja, Pražnice, Dol, Postire, Humac Gornji, Bol
Hvar	Hvar	Hvar, Brusje, Grablje
	Stari Grad	Stari Grad, Dol
	Vrboska	Vrboska, Vrbanje, Svirče
	Jelsa	Jelsa, Pitve, Zastrazišće
	Suđurađ	Suđurađ, Gdinj, Bogomolje
Makarska	Makarska	Makarska, Makar, Velobrdo, Kotišina, Bast, Tučepi, Podgora, Drašnice, Živogošće, Igrane
	Drvenik	Drvenik, Bačina, Gradac, Brist, Padace, Zaostrog
	Vrgorac	Vrgorac, Zavojane, Ravča, Dušina, Ora, Kosica
	Imotski	Imotski, <i>Galzina Greca</i> , Vinjane, Proložac, Podbablje, Runović
	Zagvozd	Zagvozd, Lokvičić, Poljica
	Župa	Župa Donja, Župa Gornja, Slivno, Rašćane
	Grabovac	Grabovac, Medov Dolac, Lovreć
	Studenci	Studenci, Ričice, Aržano
	Cista	Cista, Svib, Dobranje, Biorina
	Opuzen	Opuzen, Komin, Borovci, Rujnica, Plina, Pasičina, Brist, Oton, Otrić
Dubrovnik	Dubrovnik	Dubrovnik
	Župa Dubrovačka	Župa Dubrovačka
	Trpanj	Trpanj
	Kuna	Kuna
	Lisac	Lisac
	Imotica	Imotica

	Metković	Vidonje, Vid, Dobranje, Slivno
	Zaton	Zaton
	Pridvorje	Pridvorje
	Janjina	Janjina
	Orebić	Orebić
	Cavtat	Cavtat
	Slano	Slano
	Pločice	Pločice
	Ston	Ston
Kotor	Kotor	Kotor
	Mule	Mule
	Dobrota	Dobrota
	Prčanj	Prčanj
	Stoliva	Stoliva
	Brajići	Brajići
	Lastva	Lastva, Tivat, Lepetane, Škaljari, Kavazi Merčevac, Krtole, Bogdašići, Špiljari, Kruševica
	Herceg Novi	Herceg Novi, Topla, Đonović, Sašović i <i>Pressecca</i> , Jošica, Mojdež, Sveti Stefan i Trebesin, Mokrine, Sliebi, Kumbor, Kamen, Bijela, Kuti
	Risan	Risan, Morin, Krivošije, Ledenik, Ubla
	Paštrović	Paštrović, <i>Kastio</i> , Tudorovići, Gradište, Duljevo, Rustovo, Sveti Nikola u Gradištu, Ruževići, Praskavica
	Prijeradi	Prieradi
	Glavatičić	Glavatičić, Kubaci, Vranović, Pobrđe
	Luštica	Luštica
	Višnjevo	Višnjevo, Glavat, Kovač, Krimovica, Zagora
	Sutvara	Sutvara i Dub, Sišić, Pelinovo
Kvarner	Osor	Osor, Sveti Jakov, Beli, Ustrine, Sveti Ivan, Sveti Martin, Unie
	Lošinj	Mali Lošinj, Susak, Čunski, Veli Lošinj
	Cres	Cres
	Krk	Krk, Dubašnica, Dobrinj, Pinezići, <i>Ponte</i> , Stara Baška, Baška, Poljica, Miholjice, Vrbnik, Omišalj
	Rab	Rab, Barbat, Lopar, Kaplak, Banjol, Mundanija, Kampion, Sveti Petar

3.4. Prestanak razdoblja provizorija i početak rada upravnih tijela u Dalmaciji

3.4.1. Pokrajinska razina

3.4.1.1. C. k. Vlada za Dalmaciju

Prije nego što je donijela konačnu odluku o državno-pravnom položaju Dalmacije, Visoka dvorska komisija u Beču je 14. studenog 1814. godine uputila Privremenoj Vladi u Zadar odluku kojom je osnovana „Vlada i ostali pokrajinski uredi za Dalmaciju“.¹⁰⁴ Odluka definira „glavne odrednice o budućem stanju i organizacijskom ustrojstvu pokrajine Dalmacije“ Definira se i teritorij: zaokruženo područje od hrvatske vojne granice s Bosnom, crnogorsko područje turske Albanije do kvarnerskog otočnog područja spaja se u jednu pokrajinu koja će se zvati Dalmacija, a u svom sastavu će imati i nekadašnju Republiku Dubrovnik i tzv. Mletačku Albaniju s otokom Visom i kvarnerskim otocima Velim i Malim Lošinjem bez Cresa, Osora i Krka. Ta je odluka bila ključni čin u uključivanju Dalmacije zajedno s područjem ukinute Dubrovačke Republika i Boke kotorske u sastav Habsburške Monarhije bez ikakvog oblika samouprave. Uslijedio je proces ustrojavanja vlasti koji je bio obilježen vladajućim konceptom apsolutizma kojeg je pratila cenzura i državna kontrola u svim segmentima funkcioniranja države.¹⁰⁵ Usporedo s državnim ustrojem radili su se i planovi, elaborati i raznorazna izvješća visokih državnih dužnosnika koji su trebali doprinijeti aktiviranju mjera gospodarske politike i uzdignuti zaostalu pokrajinu na razinu ostalih austrijskih pokrajina. Dalmaciju se sporo razvijala na svim područjima: imala je nerazvijeno gospodarstvo u gradovima, domaćeg kapitala gotovo nije bilo, agrarni odnosi bili su neriješeni, prometno je bila izolirana.¹⁰⁶ Dalmatinsku elitu činio je veoma uzak građanski sloj, zemljoposjednici iz redova starog dalmatinskog plemstva i trgovci koji su ulagali u zemljište. Obje skupine podržavaju postojeće zemljišne odnose, odnosno sustav dalmatinskog kolonata, a na njih se vlast u mnogome oslanjala. Seljačko stanovništvo iscrpljeno teškim gospodarskim prilikama, pritisnuto obvezama tlake i davanja, epidemijama i nerodnim godinama bilo je na

¹⁰⁴ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Odjelni spisi. 3365/77419, 1814. (kut.4), Kolić, Dubravka. Carsko – kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814. 1918. Institucija i gradivo, Državni arhiv u Zadru, Zadar 2010., str.34 – 63.

¹⁰⁵ HR-DAZD-377: Miscellanea, svež. 6. , poz. C

Iscrpno o radovima o Dalmaciji autora 19. st. vidi: Stulli, Bernard. Građa o stanju u Dalmaciji 1818. godine. // Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti/ vol. 13, Zagreb 1983., str. 119 – 189.

¹⁰⁶ Čosić, Stjepan. Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma.// Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru sv. 40/1998., str. 351.

rubu egzistencije.¹⁰⁷ Treći čimbenik dalmatinskog društva s početka 19. st. je svećenstvo od kojeg se očekivalo da igra značajnu ulogu osobito u obrazovnom i intelektualnom pogledu.

Za dalmatinski kler od kojeg je austrijska vlast očekivala doprinos u društvenom i gospodarskom pogledu, osobito na selu, guverner Lilienberg u svom izvješću caru¹⁰⁸ kaže da se nalazi daleko ispod njegovih ionako niskih očekivanja. Kaže da ih karakterizira „zapuštenost, ograničenost, teško neznanje, predrasude, praznovjerje, nedostatak svakog obrazovanja...“¹⁰⁹

Područje Dalmacije je, kako je to određeno citiranom odlukom Visoke dvorske komisije iz Beča od 14. studenog 1814. bilo razdijeljeno u četiri okruga (*capitanati circolari*) - okružna poglavarstva: zadarski, splitski, dubrovački i kotorski koji su zamijenili bivše okruge (delegacije). U Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru djelovali su okružni sudovi kao prvostupanjski. Od kolovoza 1816. osniva se i peti okrug – makarski koji je nakon dvije godine ukinut i pripojen splitskom okrugu.¹¹⁰ Prema podacima iz 1831. Zadarsko okružje prostiralo se na teritoriju od 98,5 četvornih milja, imalo je 126 502 stanovnika, dijelilo se na 7 kotarskih područja i 15 glavnih općina. Splitsko okružje rasprostiralo se na 94 četvorne milje,

¹⁰⁷ Peričić, Šime. Nav. dj., str. 9 – 13.,

Peričić, Stagličić ...[et al] .Zadar za austrijske uprave. Zadar: Matica Hrvatska – Ogranak u Zadru, 2011. , str. 93 – 127., Vrandečić, Josip. Geostrateški potencijal Dalmacije za restauracije (1815. – 1848.). // Bečki kongres 1814./1815., Historiografske refleksije o 200. Obljetnici/ Ur. Marko Trogrlić; Edi Miloš, Zagreb – Split: Leykam international, 2016. , str. 109 – 123.

¹⁰⁸ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Predsjednički spisi, Br. 1600 1. i 2. dio 1834., kat.I/1 – 6 sv. 154, Oznaka I/1 – 6 u klasifikacijskom sustavu predsjedničkih spisa Vlade /Namjesništva za Dalmaciju koji se počeo primjenjivati 1834. Znači sljedeće: I/1 – državni događaji, I/1 – 6 – putovanja visokih dužnosnika (dosad neidentificirana). Ovo izvješće transkribirali su i preveli s njemačkog jezika na hrvatski Konrad Clewing i Marko Trogrlić i uz iscrpnu uvodnu studiju o službenim putovanjima austrijskih careva i drugih visokih dužnosnika objavili u knjizi „Dalmacija neizbrušeni dijamant“. Izvješće guvernera Lilienberga caru vrlo je opsežan je dokument u kojem guverner caru detaljno opisuje stanje u Dalmaciji. Podijeljen je na dva dijela i tako i obilježen (1600 ½). Sam izvještaj bez priloga broji 112 dvolista koji su ispisani na polovicama arka sve četiri strane. Prvi dio sadrži rukopis (u formi koncepta) izvješća caru, a drugi dio sadrži ostle dokumente koji se odnose na namjesnikovo putovanje. Izvješće caru strukturirano je prema sljedećim naslovima: I – Uvod, Povijesne natuknice, Prirodopovijesne natuknice, Geografsko-statističke napomene, Primarna proizvodnja, Stanje u zemljoradnje, Životinjsko carstvo, Lov, Ribolov, Rudarstvo, Industrijska proizvodnja, komercijalna proizvodnja; Fizičke i duševne osobine stanovnika, II – Sadašnja politička podjela zemlje; Osobitosti i poteškoće upravljanja Pokrajinom uopće, Sredstva za najveće moguće opće unaprjeđenje administracije u ovoj zemlji, Općine, Kotarska poglavarstva, Svećenstvo – dušobrižništvo, Redovnički kler, Javne odgojne i nastavne ustanove, Policija, Sigurnosna policija: Tajna i Viša Policija, Sanitarna policija, Javne građevine, Financije. Izvorni rukopis ima 23 priloga od kojih su 17 razni kartografski prikazi, a 6 donose prikaz nošnji iz raznih djelova Dalmacije.

Čistopis ovog izvješća čuva se u Österreichische Nationalbibliothek (Sign. Cod. Ser. N 12354: Vetter, Wenzel Graf von Lilienberg: „Alleruntererthängste Relation über die in Jahren 1832., 1833. und 1834. gemachte Dienst-Reise in Dalmatien. Zara 1834.“.

Na drugim mjestima gdje se kao izvor navodi ovo opsežno i samim tim za temu važno izvješće citirat će se spomenuto djelo koje je nastalo kao rezultat rada na istraživačkom projektu „Dalmacija i bečke središnje institucije u 19. stoljeću“.

¹⁰⁹ Trogrlić, Marko; Clewing, Konrad.Nav. dj., str. 150–151.

str 195, Peričić, Stagličić ...[et al]. Nav. dj., str. 134– 152.

¹¹⁰ Raccolta delle leggi ed ordinanze del 1822. per Dalmacija, Zadar, 1824.; Piano organico de' comuni di' circoli di Zara, Splato e Ragusa, Compartimento territoriale provvisorio, str. 278 – 310.

imalo je 149 320 stanovnika, 10 kotarskih područja i 34 glavne općine. Dubrovačko okružje rasprostiralo se 86 četvornih milja, imalo je 47 556 stanovnika u 5 kotarskih područja i 14 glavnih općina. Kotorsko se, pak, okružje rasprostiralo na 9,5 četvornih milja, imalo je 33 495 stanovnika u 3 kotarska područja i 14 glavnih općina.¹¹¹ Upadljivi nesrazmjer u veličini područja i broju stanovnika objašnjava guverner Lilienberg u svom izvješću caru posebnostima i topografiji samog terena. Kaže da su okruzi Zadar i Split veći zbog toga da bi ih se barem na kopnu moglo svrsishodno arondirati. Dubrovnik i Kotor zbog svog položaja, zbog dva jezičca turskog teritorija, zbog prijašnjeg ustrojstva i uprave i naposljetku zbog posebnosti svojih stanovnika, treba promatrati kao prirodno, fizički i politički izdvojene dijelove Pokrajine. Guverner je bio mišljenja da se takva podjela ne treba mijenjati čak ni kad bi se uspjelo u namjerama da se teritorij Sutorine zamijeni i tako poveže teritorij. Oštro se protivio spajanju kotorskog okružja s dubrovačkim obrazlažući da je zbog delikatnog strateškog položaja kotorskog okružja veoma važno postojanje autoriteta višeg stupnja i više službene moći.¹¹² Na čelu okruga je okružni poglavar (*capitano circolare* – okolišni rezident). U sjedištima okruga osnovana su naredbom od 14. kolovoza 1818. kotarska poglavarstva (*preture*).¹¹³ U okrugu Kotor ta je odluka stupila na snagu tek 1836. godine.¹¹⁴

Prema odluci najviše tijelo uprave u ovoj pokrajini bit će Vlada (*Gubernium*) na čijem čelu će u jednoj osobi za vojnu i civilnu vlast biti postavljen guverner s nazivom „vojni i civilni guverner“ (*Zivil und Militär Gouvernerus*). Guverneru će kao pomoć u vođenju političkih i upravnih poslova biti dodijeljen dvorski savjetnik (*Hofrath*) za kojeg je Car imenovao baruna von Kruffta. Naknadno će biti date instrukcije oko službe, a naročito oko službeničkog odnosa između guvernera i dvorskog savjetnika.¹¹⁵

Pokrajina Dalmacija će se podijeliti u 5 okruga (*Kreise*), jedan će biti ustrojen od područja Dubrovačke Republike, jedan od područja Albanije, a ostala tri od preostalog dijela pokrajine Dalmacije.¹¹⁶ Radi uspješnijeg razgraničenja između ova tri okruga provizorna vlada treba dati svoje prijedloge, potkrijepljene svim potrebnim kartama, podatcima i informacijama o

¹¹¹ HR-DAZD-88: Namjesništvo za Dalmaciju, Odjelni spisi za godinu 1831., VIII/9. br. 2173, kut. 210

¹¹² Trogrlić, Marko; Clewing, Konrad. Nav. dj., str. 150–151.

¹¹³ HR-DAZD-386, 50/31

¹¹⁴ Ivković, Frane. Nav. dj., str. 35., Peričić, Stagličić ... [et al] . Nav. dj., str. 90–93.

¹¹⁵ Sustav vlada kao najviših upravnih tijela u habsburškim pokrajinama ustanovljen je za Josipa II. Nakon njegove smrti je zbog velikih otpora u pokrajinama napušten i obnovljen sustav iz posljednjeg perioda vladavine Marije Terezije. Godine 1803. po treći put je obnovljen upravni sustav na čelu s pokrajinskim vladama. Vidi: Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer, str. 122.

¹¹⁶ Makarski okrug ukida se 1818. godine, a njegovo područje pripaja se splitskom okrugu, Ivković, Frane. Nav. dj, str. 35.

širini teritorija, stanovništvu te lokalnim odnosima i vezama. Pri tom provizorna vlada treba paziti da se za sve dodaju i talijanski nazivi koji su već uvriježeni za ranijih uprava.

Za vladu, njene pomoćne urede i za okružne urede Njegovo Veličanstvo odobrilo je sljedeću uredsku kategorizaciju (*Amtskategorien*) i platne stupnjeve (*Besoldungsstufen*):

U «**A**» kategoriju službenika pripadaju službenici Vlade: vojni i civilni guverner, jedan dvorski savjetnik, tri vladina savjetnika (*Gubernialrath*) od kojih jedan imenovan iz redova crkvenog staleža treba biti zadužen za školstvo, četiri sekretara od kojih jedan mora biti prezidijalni tajnik (*Präsidialsekräter*), tri koncipista (*Konzipist*), tri konceptna vježbenika (*Konzeptspraktikant*), otpravnik ili voditelj protokola (*Protokolsexpeditos*), voditelj pisarnice (*Registraturdirektor*), jedan protokolni pristav (*Protokollsadjunkt*), jedan registraturni pristav (*Registratursadjunkt*), jedan pristav ureda za otpremu (*Expeditasadjunkt*), jedan registrant (*Registrant*), četiri kancelista (*Kanzelist*), jedan akcesist (*Akzessist*), jedan pomoćnik koji će voditi brigu o životinjama (*Thierfüter* – hranitelj stoke), jedan kancelarijski poslužnik (*Kanzeleidinner*) i jedan kućni pomoćnik (*Hausknecht*). Za ovu kategoriju službenika, izuzev guvernera, predviđena su primanja u rasponu od 400 do 4000 fiorina godišnje plaće. U odluci se predviđa imenovanje jednog prevoditelja za turski jezik radi lakše korespondencije i sastavljanja dopisa na tom području.

U kategoriji «**B**» su službenici Kameralnog odvjetništva (*Kammersprokurator*). To su: jedan fiskalni pristav (*Fiskaladjunkt*), jedan konceptni vježbenik (*Konzeptspraktikant*) te jedan protokolist (*Protokollister*) koji će u isto vrijeme biti i registrant. Za službenike ove kategorije predviđaju se primanja od 800 do 1800 fiorina godišnje. Službenici u kategoriji «**C**» službenici su Pokrajinskog državnog knjigovodstva (*Staatsbuchhaltung*). Osim jednog knjigovođe (*Buchhalter*) odluka ne definira ostale službenike već predviđa kasnije popunjavanje službeničkih mjesta na prijedlog knjigovođe Predsjedništvu generalnog financijskog direktorija (*Generalrechnungs Direktorium*).

Za Upravu civilnih poslova i gradnju cesta (*Ziwillwessen und Strassenban Direktion*) imenuju se službenici u kategoriji «**D**». To je u početnom, organizacijskom periodu samo jedan direktor koji će ostalo osoblje predložiti visokoj vladinoj komisiji.

Službenike kategorije «**E**» ima Provizorni carinski ured (*Provisorische Zollamt*) koji u početnom periodu ima samo voditelja carine, a ostalo osoblje popuniti će se na način da ga on predloži vladi i C.K. dvorskoj komisiji.

Kategorija službenika označena slovom «**F**» odnosi se na službenike Okružnih kapetanata. To je pet okružnih poglavara (*Kreiskommisäre*), pet okružnih liječnika (*Kreisärzte*) od kojih jedan mora službovati u vladi i popunjavati mjesto protomedikusa (*Protomedikus*), pet

okružnih liječnika kirurga (*Wundärzte*), pet protokolista (istovremeno registranta), osam kancelista i jedanaest glasnika. Naknadno se predviđa odluka o tome je li okružnim uredima potreban računovođa. Za ove službenike predviđa se plaća od 160 do 2000 fiorina.

O postavljanju službenika pod A, B, C, D odlučivao je guverner, uzimajući u obzir mišljenje dvorskog savjetnika. Pomno se vodilo računa o odabiru službenika, o njihovom službovanju i njihovim drugim osobinama i karakteristikama.

Već 1819. donesena je Carska odluka 16. ožujka, broj 8759/402 kojom su propisani obvezni stručni ispiti za službenike, njihova procedura i program.¹¹⁷

Rad najvišeg tijela uprave u Kraljevini Dalmaciji unaprijeđen je i donošenjem Pravila o ustroju Vlade koja su potvrđena Carskom odlukom od 21. kolovoza 1819. godine.¹¹⁸ Pravilima je po prvi put nakon odluke iz 1814. utvrđen ustroj Vlade, njene nadležnosti, odnosi Vlade i njenih pomoćnih ureda, Generalne vojne komande, Prizivnog suda, komorskih i finacijskih vlasti. Pravila ne ponavljaju sadržaj definiran odlukom iz 1814. kao što je teritorij i teritorijalna podjela. Pravila propisuju zaduženja pojedinih službenika u okviru nadležnosti i djelovanja Vlade. Isti dokument sadrži i Instrukcije za manipulativne urede. Pod pojmom manipulativni uredi misli se na protokol (urudžbeni zapisnik), otpravništvo i registraturu. Pojam *pomoćni uredi* koji djeluju pri Vladi odnosi se na Fiskalni ured, Pokrajinsko računovodstvo, Ured državne blagajne, Ured za gradnje i ceste te Porezni ured. Svoje funkcije obavljali su u samostalnoj kancelariji koja je imala svoj urudžbeni zapisnik, otpravništvo i registraturu. Pokrajinsko računovodstvo, primjerice, imalo je velik obim poslova i dijelilo se na više odjela.

Vlada je u svom poslu podređena ministarstvima vezanim uz vrstu posla o kojoj se odlučuje i rješava. Vladi su pak neposredno podređeni Ured za gradnje, ustanove za javnu nastavu, civilne i općinske vlasti, sva društva i tijela koja se bave poslovima za koje je nadležna Vlada. Direkcija policije, Računovodstvo, Fiskalni ured, Porezni ured i Ured državne blagajne razmjerno su ovisni o Vladi ovisno o vrsti posla i postupcima koji se provode. Komorske i finacijske vlasti neposredno su podređene (prema Pravilima) Dvorskoj komori. Vlada nema nikakav utjecaj u smislu naredbi kad su u pitanju vojna i sudska tijela. Vlada s njima komunicira u situacijama koje zahtjevaju suradnju i usuglašavanje stavova u predmetima od zajedničkog interesa. Ukoliko se ne mogu usuglasiti obavještava se nadležno ministarstvo. Ukoliko Vlada ima potrebu provesti istragu nad vojnim i sudskim tijelima mora dobiti za to

¹¹⁷ HR-DAZD-88, Odjeli Namjesništva, *Upisnik normalija* 1819. – 1831., str. 30–32.

¹¹⁸ HR-DAZD-479, Zbirka Rukopisa: Pravila za organizaciju Vlade (*Norme d'organizzazione per il Governo*), br. 27., Odjelni spisi Namjesništva 1819., kat. VIII, 21617/7440, sv. 119.

dozvolu ministarstva, a o odlukama donesenim temeljem provedene istrage opet mora izvijestiti isto.

Poslovi Vlade vode se na Vijeću (*Consiglio*) i izvan njega. Poslovi koji se rješavaju na Vijeću dijele se na poslove o kojima će se raspravljati i na tekuće poslove, a o razgraničenju poslova dogovaraju se guverner i dvorski savjetnik. Na Vijeću se u pravilu raspravljaju oni predmeti koji se odnose na objašnjenje nekog zakona koji predviđaju donošenje nekog pravila, svi prijedlozi službenika, sva imenovanja službenika i sve novčane doznake. Za raspravu su predviđene tjedne sjednice pod predsjedanjem guvernera. U slučaju potrebe guverner osim redovitih tjednih sjednica može sazvati i izvanrednu sjednicu Vijeća: predmeti na Vijeću rješavaju se apsolutnom većinom glasova svih savjetnika. Osim glasovanja, predviđeno je da se savjetnici i usmeno izjasne o predmetu. Na koncu svoje mišljenje iznosi guverner – predsjednik Vijeća, a kod glasovanja njegov je glas odlučujući. Njegova je odgovornost da se ukine odluka Vijeća koja nije u skladu sa zakonom, propisima i nadležnostima Vlade ili je protivna interesima države. Odluka raspravljana i donesena na Vijeću ispisuje se i vraća referentu koji je predmet zaprimio na rješavanje. Bilježi se podatak o tome podudara li se odluka Vijeća s mišljenjem referenta koji je predmet dobio na rješavanje kao i podatak o tome koji se članovi Vijeća nisu slagali s odlukom o čemu se obavezno obavještava dvor. Referent prije otprave još jednom odnosi predmet na pregled i nadzire otpravak predmeta.

Tekuće poslove koje nije potrebno raspraviti na Vijeću rješava referent kojemu je predmet dodijeljen, svoje rješenje nosi na odobrenje dvorskom savjetniku i guverneru. Ukoliko se oni ne slože s rješenjem referenta, predmet se upućuje na Vijeće.

Nadležnost i djelovanje Vlade temelje se na važećim zakonima i ispunjavanju pripisanih načela administriranja. Sankcioniranje novih zakona, njihovo interpretiranje i uspostavljanje općih načela isključivo je u nadležnosti dvorskih ministarstava.

Crkva: Vlada je nadležna za poslove vezane uz Crkvu kao što je briga za osiguranje prvenstva glavne vjeroispovjesti, topografsku crkvenu podjelu, imenovanje skrbnika crkvenih dobara koja su pod zaštitom države, nadzor nad svjetovnim poslovima Crkve, nadzor nad institucijama za izobrazbu klera, crkvenim zajednicama, udruženjima i zakladama te upravljanjem njihovom imovinom.

Kad su u pitanju crkveni poslovi, dvorsko ministarstvo ima nadležnost dodjele crkvenih nadarbina koja donose prihod veći od 1000 fiorina, dodjele *placitum regium* papinskim bulama i brevama, odobrava biskupima upućivanje u Rim molbe za bračno razdvajanje i

dodjeljuje *placitum regium* brevama o razdvajanju. Također ima nadležnost diobe dieceza, formiranje novih župa ili spajanje postojećih.

Careva je pak dužnost imenovanje novih biskupa i nadbiskupa, podjela dobara Crkvi, te potvrda starih darovanja posredovanjem Vlade i dvorskih ministarstava.

Javna nastava, obrazovanje naroda i kultura nacije: Vlada skrbi o javnim školskim zgradama, privatnim institucijama za podučavanje, školama za vještine i obrte, javnim građevinama namijenjenim duhovnom razvoju (muzeji, biblioteke, kazališta i slično). Vlada ima pravo nadzora i uprave nad fondovima, građevinama i institutima namijenjenim za pomoć mladim studentima i uzdržavanju učitelja.

Policija i policijsko zakonodavstvo: U ovu grupu poslova ubraja se nadzor nad radom policije za opskrbu (planiranje i opskrba dovoljne količine životno važnih namirnica po prihvatljivim cijenama), policije za sigurnost (zaštita od kriminala, nepravde, prirodnih opasnosti i katastrofa, prosudba teških prekorachenja ovlasti u postupanju policije), policije za običaje (zaštita dobrih običaja, pristojnosti i morala), policija za dobrotvornost (suzbijanje prošnjeg, održavanje ustanova prisile, rada i oporavka) te zdravstvena policija koja je odgovorna za skrb o zdravlju stanovništva.

Vojna uprava: Područje nadležnosti Vlade također su poslovi i predmeti u kojima su tijela uprave logistika vojsci. U to spada topografsko – vojna podjela teritorija, popunjavanje trupa, mobilizacija, otpust i dezerterstvo, opskrba, transport i smještaj vojske te odjeća i naoružanje.

Gospodarska djelatnost: Pod gospodarstvom u Dalmaciji se u prvom redu podrazumijevala poljoprivreda i uzgoj stoke te je briga Vlade bila poticanje i unaprijeđivanje te djelatnosti. Osim toga Vlada se brinula i o zaštiti i iskorištavanju šuma, upravljala je građevinama, zanimanjima, obrtnicima i njihovim udruženjima i aktivnostima. Nadalje vezano uz gospodarsku djelatnost, obavljala je nadzor nad održavanjem cesta i zahvata na rijekama i kanalima za plovidbu s čim je u vezi i pomorska policija.

Državne financije: U vladinoj nadležnosti bili su direktni porezi, nadzor Centralne blagajne i okruga, nadzor općinske uprave. Osim poslova specificiranim po područjima Vlada je još pružala pomoć i podršku u radu sudskim tijelima i to pretežito u području funkcioniranja ustanova za penalizaciju.

Guverner: Guverner, kao osoba na čelu Vlade i cijele Pokrajine, upravlja svim poslovima, vrši nadzor nad svim službenicima, odgovara za pravilno rješavanje i obavljanje poslova. Njegova je dužnost paziti da se poštuju ovlasti Vlade i da se ne šteti interesima države. Povjereni su mu svi predmeti koji se direktno odnose na najvišu upravu Vladom, osobnim životom službenika, hitni predmeti i oni predmeti koji zbog tajnosti ne mogu biti raspravljani na Vijeću. Te, takozvane predsjedničke poslove, guverner vodi u dogovoru s dvorskim savjetnikom i registrira u poseban urudžbeni zapisnik. Guverner je obavezan taj urudžbeni zapisnik predati na pregled Predsjedništvu dvorskih ministarstava.

Dvorski savjetnik: Dvorski savjetnik je potpredsjednik Vlade koji ima saznanja ne samo o svim poslovima Vlade već i o poslovima Predsjedništva Vlade. Dvorski savjetnik i guverner zajedno se brinu da koncepti riješenih predmeta budu na vrijeme pregledani. Potrebno je da dvorski savjetnik doda svoj potpis guvernerovom na sva rješenja Vlade i Predsjedništva prema dvorskim ministarstvima, kao i na sve odredbe i proglase koji moraju biti objavljeni u Pokrajini. Posebna briga dvorskog savjetnika su predmeti i poslovi koji se odnose na ustrojstvo i rad uprave i organiziranje raznih područja administracije.

Savjetnici: Savjetnici se nalaze na čelu pojedinih odjela i odgovaraju za pravilno obavljanje poslova dodijeljenih njihovu odjelu iz Ureda za protokol. Pomažu na sjednicama Vlade.

Referenti, tajnici i podtajnici: Referenti (relatori) na sjednicama izlažu činjenice i sadržaj predmeta naglas i odgovaraju da se činjenice podudaraju sa stvarnim sadržajem spisa. Daju su svoj prijedlog odluke vezano uz sadržaj pojedinog predmeta i to uvijek u pisanom obliku. Tajnici i podtajnici i njihovi pomoćnici. Također sudjeluju na sjednicama Vlade.*

3.4.1.2. Povjerenstvo za organizaciju političke uprave u Kraljevini Dalmaciji - Reforma uprave u Dalmaciji 1850. – 1852.

Promjene koje su se polovicom 19.st. dogodile u Dalmaciji isključivo se odnose na ustrojstvo najvišeg tijela pokrajinske uprave. Tih godina planirana je sveobuhvatna reforma uprave i sudstva u Dalmaciji, no njena je provedba na koncu odgođena. Za provedbu planirane reforme osnovano je Povjerenstvo za organizaciju političke uprave u Kraljevini Dalmaciji koja je izravno podvrgnuta Ministarstvu unutarnjih poslova i koja u

* Sadržaji koji se odnose na poslovanje Vlade/Namjesništva za Dalmaciju većim su dijelom preneseni iz knjige: Kolić, Dubravka. Carsko – kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814. – 1918. Institucija i gradivo.

administrativnom smislu ima rang pokrajinske vlasti.¹¹⁹ Zadatak Povjerenstva je osigurati potrebne prostore i namještaj za urede, potvrditi pravila za popunjavanje novih radnih mjesta, odobriti sve mjere potrebne za odvajanje poslova koji u budućnosti neće pripadati u djelokrug političke uprave, urediti novu upravu za općine, pripremiti primopredaju ureda i uopće brinuti o svemu što će doprinijeti što skorijem redovnom radu novih vlasti. Dalmacija je prema naredbi ministra unutarnjih poslova od 19. kolovoza 1850. podijeljena na sedam političkih kotareva (*prefettura distrettuale*): Zadar, Šibenik, Sinj, Split, Makarska, Dubrovnik i Kotor.¹²⁰ Novo uređenje tiskanim je proglasom obznanilo Povjerenstvo za organizaciju političke uprave u Dalmaciji.¹²¹ Političke odluke o promjenama su donesene, njihova provedba je dovedena do izvršne faze, no konačna je realizacija odluka izostala.¹²² O razlozima u literaturi nema podataka. Svi autori koji se bave poviješću uprave i sudstva samo konstatiraju činjenicu da novi upravno-teritorijalni ustroj nije proveden što nas upućuje da razloge treba tražiti u sferi politike.¹²³ Rad na organizaciji upravnih i pravosudnih tijela nakon Silvestarskog patenta sastoji se od niza pojedinačnih zakona posebno pripremanih za pojedine zemlje ili grupe zemalja zbog drugačijeg pravosudnog sustava i tradicije. Dobar primjer za to jest službeni jezik. Dok se njemački svugdje uvodi kao službeni jezik sudova i političkih upravnih tijela, talijanski jezik u Dalmaciji zadržava svoje povlašteno mjesto službenog jezika.¹²⁴ Za vrijeme kratkog ustavnog perioda obavljane su pripreme za sastavljanje budućeg državnog ustava u Dalmaciji, što je još jedan od nerealiziranih planova.¹²⁵

3.4.1.3. Namjesništvo za Dalmaciju

Jedina institucija u upravi Dalmacije koja je polovicom 19. stoljeća doživjela promjene je pokrajinska Vlada. Vlada je izvršnim dekretom još od 12. svibnja 1848. obaviještena o prestanku rada Ujedinjene dvorske kancelarije danom 15. svibnja i o početku rada Ministarstva unutarnjih poslova koje preuzima veći dio njenih nadležnosti. Predsjedništvo Vlade (*Presidenza Governativa*)¹²⁶ je naslovilo na adresu Vlade, 20.

¹¹⁹ HR-DAZD-634: Povjerenstvo za organizaciju političke uprave u Dalmaciji (Commissione per l'organizzazione delle autorità politico – amministrative della Dalmazia), br. 5/P.O.C. od 6. rujna 1850.

¹²⁰ Glasnik Dalmatinski br. 71, Dodatak II/1850.

¹²¹ HR-DAZD-643, br 33/P.C.O. od 28. rujna 1850.

¹²² HR-DAZD-643, br. 9/ P.C.O. od 18. rujna 1850., Odluka kojom se imenuje inženjer Povjerenstva i računovodstveni stručnjak da bi se osigurali prostori i namještaj za novoosnovane urede.

¹²³ Ivković, Frane. Nav. dj., str. 37., Meštrović, Vjekoslav. Nav. dj.str. 68.

¹²⁴ Seiderer, Georg. Nav. dj., str. 176.

¹²⁵ Glasnik dalmatinski, br. 3, od 11. 6. 1849., Obad, Stijepo, Dalmacija revolucionarne 1848./49. godine, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1987. godine, str. 270 –271., Seiderer, Georg. Nav. dj., str. 68., 111.

¹²⁶ Konkretan dopis je na talijanskom dok su neki njegovi prilozi na njemačkom jeziku što se često javlja i u ostatku gradiva.

svibnja, dopis kojim o tome obavještava nadležne za provedbu naloženih promjena.¹²⁷ Po toj odluci Vladu više ne čini Predsjednički ured i četiri odsjeka (*dipartimento*) kao što je bilo do tad po odluci iz 1814. već od Predsjedničkog ureda i dva odjela (*Sezione*) Odjeli se dijele svaki na tri odsjeka. Guverneru, ili kao što u odluci stoji, Šefu Provincije (*Capo della Provincia*) pripada direktna uprava predsjedničkim poslovima i nadzor nad poslovima odjela. Uprava nad poslovima I. odjela pripada Dvorskom savjetniku (*Consigliere Aulico*), nad poslovima II. odjela Vladinom savjetniku (*Cosigliere di Governo*). Odsjecima na koje se dijele odjeli upravlja jedan Vladin tajnik (*Segretario di Governo*).

U slučaju odsutnosti ili spriječenosti Guvernera Dvorski savjetnik preuzima njegove poslove, a direktna uprava nad objema odjelima prelazi na Vladinog savjetnika. U slučaju odsutnosti ili spriječenosti jednog šefa odjela (jednog od savjetnika) drugi preuzima upravu nad oba odjela.

U spomenutoj odluci ne spominju se nazivi odjela, ali na jednom od priloga tog spisa pojavljuju se nazivi šest odsjeka s popisom poslova koje obavljaju. To su kako slijedi:

Kameralni odsjek (*Cameral Department*) pod čiju nadležnost spadaju sljedeći poslovi: demanij i državna dobra, osoblje zemljišnika, službenici za dohodak, desetine, travarina, katastar, javne gradnje općenito i službenici te uprave, popravak prostorija koji služe za urede, ceste i mostovi, kuće, valuta, provizije, sastanci, nagrade, pomoći, pratnja novca, administracija blagajne, stanje i računi, sjednice i troškovi puta i naknade troškova, državne obveze, heraldički poslovi i ukrasi, troškovi ureda, namještaj, novine, službenici, uniforme, statistička izvješća, uredi i urudžbeni zapisnici, prostori kojima se koriste javni uredi, odvjetnici, krijumčari, globe. Komunalni odsjek (*Dipartimento comunale*) vodi sljedeće poslove:

Odjeća policijskih straža, čuvanje pasa, oglasi, gradska policija, prodaja hrane, dućani za prodaju kave, gostionice i krčme, groblja, općine, sporovi između sela, židovske zajednice, općinska administracija, mirovine općinskih službenika, općinske takse i takse za dućane, organizacija, općinska organizacija, službenici, natječaji, molbe i dozvole za dopust, općinske stranke, prijevoz, šume, vapno.

¹²⁷ DAZD 90, Prezidijalni spisi 1848. g. 1221. kat. II 1 koja se odnosi organske odredbe.
p 2

Politički odsjek (*Dipartimento politico*): dugovi Italiji i Francuskoj, policija općenito, pravo nošenja oružja, čišćenje cesta, zaslužni, emigracije i pravo na tuđinstvo (*albinaggio*), teža i lakša prekoračenja ovlasti policije, kriminalni fond (*fondo criminale*), zatvori, teritorijalne snage, hipoteke, nekatolici, pravoslavci neujedinjeni, hapšenje bjegunaca i njihovi osobni opisi, osobne putovnice, izgoni i stranci, kazališta, plesovi, javna društva i zabave, državljanstvo i naturalizacija stranaca, nagrade ubojicama zvjeradi, pratnje za novac i zatvorenike, pravda, zakonik i zbirke pravnih zakona, zločinci, zločini, amnestije i troškovi na teret kriminalnog fonda, bilježnici i advokati, civilni sporovi i dugovi među građanima, požari i naprave za gašenje, prosjačenje, oskudica, pomoći i obavijesti o ozdravljenjima, posvajanja, akademske diplome, protesti zbog zamjene novca.

Pomoćni odsjek (*Dipartimento sussidiario*): kolonski poslovi, sporenja između vlasnika i kolona, krađe i poljske štete, enfiteutička i godišnja davanja, liveli i jamčevine općenito, rudarstvo i rudnici, barut i olovo, trgovina, navigacija, osiguranja općenito, konzulati i konzularni agenti, strojevi, manufaktura, umjetnost, majstori i industrija, ribolov, pošte, loto, takse i biljezi, financijski predmeti općenito, carine i carine na potrošnju, sol, duhan, pomorske takse, pomorske dozvole i putovnice, gusari i žalbe za štete u plovidbi, luke i popravci obale, maskirani brodovi i njihovo pozivanje, mešetari i nosači, brodolomi, vojni predmeti općenito, dobrovoljno pristupanje, dezerteri i njihovo hvatanje, vojni smještaj, vojne, prijevoz, vojne nabavke, ratne štete, zakup vojne opskrbe, ekscesi pripadnika vojske, osuđeni vojnici, smrt mornara i dugovi mornara.

Sanitarni odsjek (*Dipartimento sanitario*): sanitet općenito, epidemije, izvanredni sanitarni troškovi, zarazne bolnice, sanitarni prijestupi, turske karavane, medicinsko osoblje, liječnici, opstetičari, lazareti, cijepljenja, sanitarno osoblje, tiskanice, trgovišta na granici, slinavka, poljoprivreda općenito, poboljšanja u pčelarstvu i stočarstvu, hospiciji, nahodi.

Crkveni odsjek (*Dipartimento ecclesiastico*): Svećenstvo, primjerenost, crkvena administracija, samostani, bratovštine, blagdani i crkveni kalendari, sjemeništa, crkveno zemljište, crkvene nadarbine, biskupski i župni fabriceri, župni registri, brakovi, muške i ženske osnovne škole, gimnazije, liceji, internati, *Opera pia* u Dubrovniku, dobrotvornost, nastavni i školski fond.

Sljedeća promjena koja se odnosi na Kraljevinu Dalmaciju, odnosno na njenu upravu, dogodila se 1850. godine.¹²⁸ Promjene u Dalmaciji dio su velike upravne reforme provedene u svim pokrajinama Monarhije.¹²⁹ Nakon carske odluke od 11. kolovoza 1850. Guverneru je ministar unutarnjih poslova, Bach, 19. kolovoza, uputio dopis i naredbu o novoj administrativno-političkoj organizaciji Dalmacije.¹³⁰ Prva točka te naredbe određuje da se na čelu administracije Kraljevine Dalmacije (*testa dell'amministrazione*) nalazi Namjesnik (*Luogotenente*), obavljanje poslova povjerava se savjetnicima Namjesništva (*Consiglieri di Luogotenenza*), okružnim savjetnicima (*Consiglieri Circolari*), i koncipistima Namjesništva (*Concepisti di Luogotenenza*). Niti u prvom članku niti u nastavku teksta ne spominje se da se vrhovni organ na čelu Pokrajine više ne naziva Vlada, a termin Namjesništvo (*Luogotenenza/ Staathalterei*) javlja se tek u Bachovom popratnom dopisu.¹³¹ Naredbom je nadalje određeno da se Dalmacija dijeli na sedam prefektura: Zadar, Šibenik, Sinj, Split, Makarsku, Dubrovnik i Kotor, te se definira koje sudske okruge obuhvaćaju spomenute prefekture. Institucija Vlade odnosno Namjesništva i nadalje ostaje podijeljena na dva odjela i šest odsjeka po odluci od 12. svibnja 1848.¹³² Namjesništvo nije postojalo u svakoj pokrajini Monarhije, nego samo u pokrajinama u kojima se uprava nižih organa vlasti dijelila na okruge. U drugim pokrajinama poslove Namjesništva obavljala je Zemaljska vlada (*Landesregierung*) kojoj je predsjedao predsjednik (*Landespräsident*).¹³³ U dopisu ministra Bacha turskom guverneru priložen je izvještaj o organizaciji uprave provedenoj u Bohemiji uz napomenu da se on analogno aplicira na Dalmaciju.

Godine 1850. pokrajinska vlast u Dalmaciji gubi nadležnost nad poslovima vezanim uz pomorstvo. Naime, 1850. godine osnovana je Centralna pomorska vlada u Trstu¹³⁴ (1850. – 1923.) (*Governo Centrale Marittimo/ See-und Sanitäts- Zentral- behörde*)

¹²⁸ Seiderer, Georg. Nav. dj., str. 153.

¹²⁹ Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer, str. 139.

¹³⁰ DAZD 90, Prezidijalni spisi 1850., 1539, kat II 1

p. 1

¹³¹ O datumu kad točno Vlada postaje Namjesništvo postoje neke razlike u literaturi. Negdje se kao početak uzima datum ove naredbe, a negdje 14. rujna 1852. Prvi datum je točniji ako će se pojavljivanje u spisima uzeti kao mjerilo.

¹³² Ovo se može provjeriti u urudžbenim zapisnicima gdje se u jednoj od rubrika upisuje i broj odsjeka kojem je spis dodjeljen na rješavanje.

¹³³ Die Habsburgermonarchie 1848. – 1918., Verwaltung und Rechtswesen, Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, sv. 2. 1975., str. 204., Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer, str. 139.

¹³⁴ IT-ASTS-F900640036: Governo marittimo in Trieste (1850. – 1923.)

nadležna za sve poslove pomorstva, pomorske privrede i pomorskih gradnji od obala rijeke Po do Albanije.¹³⁵

Detaljan propis o uređenju i uredovnoj djelatnosti Namjesništva donesen je 14. rujna 1852. godine.¹³⁶ Prema toj odluci Namjesništvo je vrhovna upravna vlast u Dalmaciji kojem su povjereni poslovi: političke i redarstvene uprave, poslovi trgovine i obrta, poljoprivrede, poslovi graditeljstva koji ne zadiru u predmet poslovanja financijske vlasti u Pokrajini ili one koje nisu izrijekom povjerene nekoj drugoj vlasti u zemlji.

(čl.1.)*

Namjesništvo čine namjesnik, potpredsjednik ili neki drugi predstavnik namjesnika od savjetnika namjesništva, tajnika i konceptista, i manipulativnih ureda.¹³⁷ Osim za Namjesništvo ovom se uredbom ustanovljuje i za cijeli administrativni teritorij broj pisarskih vježbenika, pomoćnika koji se obrazuju za budući samostalan rad pri Namjesništvu i počinjenim kotarskim uredima. Namjesništvu su podređene okružne i sve niže vlasti, uredi i organi ustrojani za obavljanje poslova iz članka 1. Namjesništvo im treba davati upute i naloge i od njih primati izvješća i prijave (čl. 6.).

Namjesništvo je podređeno Ministarstvu unutrašnjih poslova vezano uz predmete političke uprave i osnovnih poslova, ali i ministarstvima neposredno vezanim uz poslove koji prema članku 1. ove odluke spadaju u djelokrug Namjesništva (čl. 7.)

Djelokrug Namjesnika

Namjesnik je predsjedavajući Namjesništvu. On obavlja poslove koje mu je neposredno dodijelio vladar ili ministarstva da bi ih obavio osobno. Namjesnik upravlja redarstvom u pokrajini i posebnu pozornost posvećuje svemu što se odnosi na održavanje mira, reda i sigurnosti u zemlji. Ako ipak dođe do nereda, on osobno sudjeluje u njihovom sprječavanju u svrhu čega može zatražiti i sudjelovanje oružane sile. O svemu mora detaljno izvještavati više vlasti (čl. 13.). Povjeren mu je i nadzor

¹³⁵ Cova, Ugo. Nav. dj., str.16.

Foretić, Dinko. O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovini XIX. st. do Prvog svjetskog rata.// Zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri/ Zagreb: Matica hrvatska, 1969., str.31.

¹³⁶ Uredba je objavljena u Pokrajinskom listu uredovnih spisah za Dalmaciju, dio prvi za godinu 1853. Tekstovi objavljenih zakona i propisa donose se na njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku. List je počeo izlaziti 1849. godine. Za nstituciju Namjesništva u hrvatskom tekstu upotrebljava se izraz Miestoderžtvo, a funkciju namjesnika izraz Miestoderžac.

* Sadržaji koji se odnose na ustroj i djelovanje Namjesništva preneseni su iz knjige Kolić, Dubravka. Nav. dj.

¹³⁷ Izraz "manipulativni uredi" koji se često javlja u tekstovima koji govore o ustrojstvu Vlade/Namjesništva odnosi se na Upravu ureda protokola i otpравниštvo i na Registraturu.

tiska, trgovačkih poduzeća vezanih uz tisak, društava, kazališta i poslova koji se odnose na putovnice i strance. Osobno Namjesnik dodjeljuje dozvole za osnutak tiskara, knjižnica, trgovina za umjetničke i glazbene proizvode, dozvole za održavanje predstava i javnih priredbi (čl. 14.), on dijeli poslove u Namjesništvu, imenuje osobe koje će raditi u pojedinim odjelima (čl.15.), te sve političke službenike u zakladama ukoliko o imenovanju istih ne postoji posebna naredba iz nekog od organa centralnih vlasti u Beču. Za mjesta čije je popunjavanje nadležno neko ministarstvo ili car namjesnik je taj koji predlaže kandidate (čl.16.). U samom Namjesništvu dužan je voditi računa o popunjavanju svih poslova, o točnom izvršavanju naredaba i plaćama.¹³⁸

Djelokrug namjesništva

Namjesništvo skrbi za izdavanje zemaljskog zakonskog lista te nastoji da se točno izvršavaju zakoni i propisi iz pojedinih struka povjerenih Namjesništvu (čl. 27.). Ono u višoj instanci rješava sve predmete za koje su rješenja donijeli niži organi vlasti (Čl. 28.). Namjesništvo u feudalnim sporovima ima ovlasti feudalnog suda (čl.29.), a također uređuje u slučajevima prisvajanja plemićkih naslova i stupnjeva (čl. 30.).

Ovlast je Namjesništva da u slučaju elementarnih nepogoda organizira prikupljanje sredstava i pojedincima koji su se u tim prilikama istakli u spašavanju života dodjeli nagrade (čl. 31., 32.). Ima vrhovni nadzor nad kaznionicama, popravilištima, svim javnim i dobrotvornim zavodima. Rukovodi i nadzire općinske poslove po važećim propisima o općinama, poslove raznih zaklada i osiguranja zakladnog imetka.¹³⁹ (čl. 35., 36.).

Što se duhovnih poslova tiče Namjesništvo u suradnji s ordinarijatom dodjeljuje župe pod carskim patronatom kojima godišnji prihod ne prelazi tisuću forinti, župe na komorskim i zakladnim dobrima koje su pod upravom financijskih vlasti. Kada se iz nekog razloga ne mogu složiti Namjesništvo i Ordinarijat traži se rješenje Ministarstva bogoštovlja. U djelokrug Namjesništva pripadaju svi poslovi koji se tiču nastave i podučavanja. Ono ima nadzorno pravo nad svim građanskim učilištima i odgojnim ustanovama.

¹³⁸ Pokrajinski list uredovnih spisa za Dalmaciju, Dio prvi za godinu 1853., Carska odluka o uređenju i uredovnoj djelatnosti Namjesništva, čl. 20. – 22., str. 214.

¹³⁹ Pokrajinski list uredovnih spisa za Dalmaciju, Dio prvi za godinu 1853., Carska odluka o uređenju i uredovnoj djelatnosti Namjesništva, čl. 35., 36. str. 219.

Namjesništvo se brine da se poštuju propisi koji se tiču obrta i trgovine te izdavanje dozvola za tvornice, apoteke, prijevoz i održavanje sajмова. Nadležno je i za izdavanje dozvola za popravak zgrada te izgradnju novih u slučaju da je trošak gradnje predviđen u proračunu i nije veći od 3000 forinti. Dopušta izgradnju crkava, župničkih kuća ili škola, groblja, nabavu crkvenih i školskih potrepština. Potvrđuje zakupne ugovore, otpisuje dugove, produžuje rokove zakupa.¹⁴⁰

Poslovanje Namjesništva

Obavljanje poslova pri Namjesništvu dijeli se na obavljanje poslova u vijeću i izvan vijeća. Svi važniji Namjesništvu povjereni poslovi raspravljaju se na sjednicama vijeća (namjesnik sa savjetnicima): sporovi između privatnih lica, skupština ili općina koje se rješavaju političkim putem, sklapanje ili razrješenje ugovora, priznavanje ispunjenja istih ili odustajanje od dokazivanja ugovornih prava, dodjela ili oduzimanje obrtnica, prizivi na rješenja nižih vlasti, značajniji troškovi koji nisu predviđeni proračunom. Ako se zaključci vijeća tiču predmeta koji su u nadležnosti Namjesnika konačnu odluku donosi on. U predmetima koji spadaju u djelokrug Namjesništva, ako on ocjeni da je zaključak protivan zakonu, dopušteno mu je taj zaključak izmijeniti. Namjesnik donosi odluku i kod predmeta koji se trebaju rješavati u nadležnom Ministarstvu, a odgoda može prouzročiti opasnost ili štetu. Namjesnik može narediti i glasovanje vijećnika na način koji se njemu čini primjerenim.¹⁴¹ Namjesnik je odgovoran za stanje poslova u Namjesništvu, uredima i organima koji su mu podređeni. Pripada mu sva vlast u opsegu kraljevine, a podređen je ministarstvima i centralnim uredima carstva. Vlast se u kraljevini obnaša u prvoj i drugoj molbi kod okružnih vlasti pri Namjesništvu.

Na rješenja koje vlast u Kraljevini izreče u prvoj i drugoj molbi dopuštena je žalba nadležnom ministarstvu ili centralnom uredu (čl.1.-6. Dodatka uredbi o uređenju i uredovnoj djelatnosti Namjesništva od 14. rujna 1852.)^{*}.

Kako se prema dosadašnjim saznanjima čini, Namjesništvo je još jedanput, 1902. godine, doživjelo reorganizaciju svojih odjela. Umjesto dosadašnja dva odjela i šest odsjeka Uputstvo naslovljeno kao «Dioba poslova kod C.k. Namjesništva

¹⁴⁰ Isto, čl. 40., str. 221–223.

¹⁴¹ Isto, čl. 46., 47., str. 226–227.

^{*} Preneseno iz: Kolić, Dubravka. Nav. dj. str. 50–57.

(GeschäftsEintheilung der k.k. Statthalterei) ¹⁴² navodi podjelu poslova za Predsjedništvo i deset odsjeka.

3.4.1.4. Dalmatinski sabor

Uvođenje autonomnih pokrajinskih zakonodavnih tijela ideja je o kojoj se promišljalo u Beču od godine 1848. na različite načine. Tzv. Pilersodorfov ustav od 25. travnja 1848. nije ih predviđao. Kremsierov nacrt ustava (svibanj 1848.) predviđa zakonodavno tijelo. Prema oktroyiranom ustavu odobrenom 4. ožujka 1849. prava koja pripadaju nadležnosti pokrajinskih predstavništava trebaju obavljati pokrajinske skupštine ili pokrajinski odbori izabrani od skupština. Od svih pokrajinskih predstavništava stupila je nakratko na snagu samo ona za predstavništvo u Trstu.

Nakon uvođenja neoapsolutizma carskim patentom od 31. prosinca 1850. razmatrala se mogućnost da se namjesništvima stave uz bok savjetodavni odbori čiji bi članovi bili pripadnici plemstva, veliki i mali zemljoposjednici te pripadnici obrtničkog ceha. Takvi odbori nisu nikad osnovani.¹⁴³ Poraz austrijske vojske kod Solferina i proglašenje državnog bankrota primorali su cara da odustane od apsolutizma.¹⁴⁴ Carska diploma, tzv. Listopadska od 21. listopada 1860. označila je uvođenje ustavnog poretka, a u Dalmaciji on započinje konstituiranjem Dalmatinskog sabora¹⁴⁵ Carskim patentom 1861. godine. U Listopadskoj diplomi se navodi da će se zakoni ubuduće donositi, prepravljati ili ukidati jedino uz sudjelovanje zemaljskih sabora i državnog vijeća u koje će zemaljski sabori slati svoje predstavnike u onolikom broju koliko će to naknadno biti određeno. Državno vijeće odnosno parlament donosit će one zakonske propise koji su zajednički svim kraljevinama, a ostala zakonska regulativa bit će nadležnost zemaljskih sabora.

Konstituiranje Dalmatinskog sabora politički je potez koji, blagonaklono gledano, simulira trodiobu vlasti, donosi napredak u političkom životu, i nagovještaj pokrajinske samouprave. Ipak bio je to tek carski ustupak u teškom političkom trenutku za Monarhiju kad je koncept neoapsolutizma očitovao sva svoja ograničenja i nedostatke. Dalmacija nije bila otok koji bi

¹⁴²HR- DAZD- 296, Državni arhiv u Zadru (1814-1973.), 49/1902.

¹⁴³ Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer, str. 141 - 142

¹⁴⁴ Perić, Ivo. Dalmatinski sabor 1861. – 1912 (1918.) god., Zadar : Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 1978., str. 11

¹⁴⁵ HR-DAZD-94: Zemaljski odbor Dalmatinskog sabora (1861. – 1913.), Osim spisa Dalmatinskog zemaljskog odbora kao izvršnog tijela Sabora, u knjižnici Državnog arhiva u Zadru čuvaju se tiskani zapisnici sa sjednica pod nazivom Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora. Prema podacima pronađenim među spisima Povjerenstva za podjelu arhivskog gradiva između Italije i Države SHS registratura Dalmatinskog sabora i Zemaljskog gospodarskog vijeća u cijelosti je trebala pripasti Državi SHS, što je i učinjeno. Gradivo koje se čuva u Zadru ostatci su pronađeni na različitim mjestima.

ostao nedodirnut događajima u Europi, a posebice Beču 1848. kad je Meternich morao odstupiti, a car odustati od cenzure i obećati donošenje ustava. U *Zori Dalmatinskoj*, u članku Matije Bana, kod osvrta na vijesti o pokretanju rada zemaljskih sabora kaže se da će narod Dalmacije slati svoje zastupnike u „Sabor zagrebački“ jer je pravo naroda Dalmacije da se bori za svoj narodni jezik i sjedinjenje s hrvatskom braćom te da su samo zastupnici koji će se za to zalagati „prirodni i zakoniti poslanici naroda“.¹⁴⁶ Ne obazirući se na snažno oživljenu želju za sjedinjenje Dalmacije s ostatkom Hrvatske koja je (već je spomenuto) bila snažno izražena i za prvog dolaska Austrijanaca u Dalmaciju 1797. godine, Vlada povjerava zadarskom općinskom vijeću da izradi statut dalmatinskog pokrajinskog sabora. Tim je postupkom jasno izražen stav vladajućeg režima prema narodnim težnjama za ujedinjenjem. Kada je po carevu nalogu sazvana banska konferencija u Zagrebu koja je započela radom 26. studenog 1860. godine sa zadatkom da donese prijedlog izbornog zakona za Hrvatski sabor, dalmatinski namjesnik Lazar Mamula, prema dobivenim nalogima iz Beča, nije dopustio da predstavnici Dalmacije pođu na Bansku konferenciju u Zagreb.¹⁴⁷

Dalmatinski sabor je na temelju izbornoga reda imao 43 zastupnika: 2 virilista i 41 biranog člana.¹⁴⁸ Ti mandati razdijeljeni su na 4 kurije. Kurija „veleporeznika“ koji su plaćali više od 100 forinti neposrednoga poreza, birala je 10 zastupnika, 3 zastupnika birale su trgovačko-obrtničke komore, 8 gradovi na temelju mirovinskog cenzusa izbornika. Ostalih 20 zastupnika birale su seoske općine posredno putem „izabranih birača“, od kojih svaki dolazi na 500 stanovnika. I u tom posrednom izboru sudjeluju samo dvije trećine općinara svake općine koji plaćaju najviše poreza (*maggior censiti*).

Car je u ožujku 1860. sazvaio prošireno Carevinsko vijeće¹⁴⁹ u namjeri da se raspravi i donese prijedlog za preustroj Austrijske Monarhije. Zasjedanje je trajalo od 5. ožujka do 28. rujna 1860. Carevinsko vijeće je imalo ukupno 38 članova među kojima je bio predstavnik svake krunovine. Predstavnik Dalmacije je bio *conte* Frane Borelli Vranski.¹⁵⁰ Temeljem prijedloga o federalističkom preuređenju države koje je iznjedrilo zasjedanje pojačanog Carevinskog vijeća, car je 20. listopada izdao tzv. Listopadsku diplomu kojom Habsburška Monarhija postaje ustavna i parlamentarna Monarhija građanskog tipa. Ona za sve narode u državi ima jednu vladu i jedno zajedničko predstavničko i zakonodavno tijelo koje se naziva Carevinsko vijeće u koje svi pokrajinski parlamenti isprva delegiraju, a kasnije biraju svoje zastupnike.

¹⁴⁶ Zora dalmatinska br. 18, Zadar, 1848., str. 71.

¹⁴⁷ Perić. Ivo. Nav. dj. str. 12., 14., 15.

¹⁴⁸ Peričić, Stagličić ...[et al]. Nav. dj. str. 157.

¹⁴⁹ Savjetodavno tijelo Habsburške Monarhije utemeljeno carskim patentom 3. prosinca 1851. godine

¹⁵⁰ Diklić Marijan. Dalmacija u XIX. stoljeću, Zadar: Matica hrvatska, 2010., str. 76.

Dalmacija je na početku u Carevinsko vijeće slala pet predstavnika, zatim birala devet, a na kraju jedanaest zastupnika.¹⁵¹

U djelokrug Carevinskog vijeća spadali su poslovi koji su bili zajednički svim austrijskim krunovinama: prihvaćanje ili odbacivanje trgovačkih i drugih državnih ugovora koji bi teretili državu, vođenje vrhovnog nadzora nad državnim gospodarstvom (ispitivanje proračuna, sklapanje zajmova, konvertiranje ili pokriće državnog duga), odobravanje godišnjeg regrutiranja, regulacija novčarstva, carinskih i trgovačkih poslova, državnih prometnih prilika, ustanovljivanje principa za nastavu, financijsko i pravosudno zakonodavstvo, pravo udruživanja i skupljanja, uzdržavanje dvora, zakonodavstvo o štampi itd. Carevinsko vijeće sastojalo se od Velikaške i Zastupničke kuće. U Velikašku kuću dolazili su punoljetni prinčevi carske kuće, starješine veleposjedničkih plemićkih obitelji s nasljednom čašću u carskoj kući, nadbiskupi i biskupi s kneževskim naslovom, te osobe koje je car imenovao doživotnim članovima te kuće. Predsjednika i potpredsjednika kuće imenovao je car. Zastupnička kuća se sastojala od zastupnika koje su, kako je već spomenuto, izvjesno vrijeme birali pokrajinski sabori, a kasnije stanovnici pojedinih pokrajina direktno. Sve navedeno regulirao je Osnovni zakon o zastupstvu carevine.¹⁵²

Predsjednika Sabora imenovao je car iz redova zastupnika, a on ga je također sazivao i raspuštao. Pismene želje Sabora prezentirale su se caru putem adresa. U djelokrug Sabora spadali su poslovi koji su se odnosili na poljoprivredu, stočarstvo, šumarstvo odnosno uopće na obradu zemlje, zatim poslovi oko javnih zgrada i dobrotvornih zavoda koji su se uzdržavali državnim sredstvima, proračun i zaključni račun, smještaj i opskrba vojske, detaljnije odredbe za općinske, crkvene i školske poslove (osnovno i srednje školstvo), određivanje zemaljskog prireza na opće poreze, vijećanje i donošenje prijedloga o proglašenim općim zakonima i naredbama kako se mogu primijeniti u zemlji i naposljetku predlaganje donošenja novih općih zakona, ako su to prilike zahtijevale.

Na saborskoj sjednici 13. prosinca 1866. donesen je Unutarnji pravilnik o obavljanju poslova u Pokrajinskom saboru koji ima 10 poglavlja: 1. O potvrdi mandata, 2. Izbor tajnika, 3. Nadležnost predsjednika i njegovog zamjenika, 4. O komisijama, 5. O zastupnicima, 6. Sjednice sabora, 7. O odlukama, 8. O interpelacijama, 9. O policiji, komore i galerije; 10. O administraciji i pismohrani.

¹⁵¹ Isto, str. 77.

¹⁵² Perić, Ivo. Nav. dj. str. 25.

Izvršni i upravni organ Pokrajinskog sabora bio je Zemaljski odbor sastavljen od četiri do osam članova koje su zastupnici birali među sobom. Na čelu Odbora bio je predsjednik Sabora koga imenuje vladar. To tijelo je radilo i kad Sabor nije zasjedao i rješavalo je tekuće poslove, izvršavalo saborske zaključke, nadziralo rad podređenih činovnika i zastupalo Sabor u svim pravnim poslovima. Za svako zasjedanje sabora Zemaljski odbor je podnosio pismeno izvješće o svom radu. Ta izvješća tiskala su se zajedno s drugim materijalima i zapisnicima Sabora, a sadrže podatke o pokrajinskom zakonodavstvu, upravi, privredi, školstvu, zdravstvu, obrtu, trgovini, poljodjelstvu, općinama, vodama, putovima, šumarstvu, dobrotvornim zavodima i zakladama, javnoj sigurnosti, oružništvu itd. Zemaljskom odboru pripada nadležnost u tzv. „zemaljskim poslovima“ koji spadaju u okvir pokrajinske autonomije. U tu grupu autonomnih poslova ulaze: poljoprivreda, pokrajinske zaklade i zavodi, nadzor nad općinama i školstvom (i pravo donošenja „provedenih naredbi“ u tim oblastima), donošenje pokrajinskoga budžeta. Izvještavao je Sabor o rezultatima saborskih izbora, pripremao verifikaciju zastupničkih mandata. Rad Zemaljskog odbora odvijao se na sjednicama na kojima su morala biti nazočna bar tri njegova člana, a odluke su se donosile većinom glasova prisutnih. Dalmatinski sabor je posljednje zasjedanje imao u siječnju 1912., a Zemaljski odbor je nastavio s radom i još nekoliko godina i podnosio izvješća o svom radu. Talijanske okupacijske vlasti raspustile su ga posebnim dekretom 30. kolovoza 1921., nakon čega je veći dio njegova osoblja napustio Zadar.

Poslovanje Zemaljskog odbora Dalmatinskog sabora odvijalo se prema Pravilniku o poslovanju Zemaljskog odbora (*Regolamento concernente i membri della Giunta Provinciale Dalmata, il personale addetto alla medesima, e la trattazione degli affari relativi*) koji uključuje i pravila uredskog poslovanja¹⁵³

Prema pravilniku Odbor su činili predsjednik i četiri prisjednika. Za obavljanje uredskih poslova Odbor je imao pravo na tajnika (*segretario*) i računovođu (*contabile*) kojima je rukovodio upravitelj kancelarije (*direttore*). Već i Pravilnik to pravo ograničava (*per ora*) samo na upravitelja kancelarije. Sve ostale potrebe (za pisarima, prevoditeljima, poslugom) trebaju se pokrivati iz doznačenih proračunskih sredstava. Za primanje drugih službenika Odbor je trebao tražiti odobrenje Sabora ukoliko je zasjedao. Bez odobrenja mogao je primiti službenika samo u slučaju krajnje nužde i naknadno tražiti odobrenje Sabora. Službenici nisu smjeli biti u bilo kakvom srodstvu s predsjednikom i prisjednicima Odbora, što je standard u

¹⁵³ HR-DAZD-94: Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru (1861. – 1913.), *Regolamento concernente i membri della Giunta Provinciale Dalmata, il personale addetto alla medesima, e la trattazione degli affari relativi*, sv. 11.

austrijskim propisima o službenicima, kao i zakletva koja je slijedila po zapošljavanju. Uredske poslove (*affari di concetto*) predsjednik dodjeljuje prisjednicima. U situaciji kad Odbor nema blagajnika za brigu o novcu zadužen je upravitelj kancelarije pod nadzorom odbora kojem semestralno šalje izvješća, a dnevno vodi registar blagajne. Pravilniku su priloženi uzorci obrazaca za registar blagajne, inventar namještaja i inventar knjiga. Redovito radno vrijeme od 9 do 15 sati obvezivalo je samo upravitelja kancelarije, a ne i predsjednika i prisjednike.

Zemaljski je odbor trebao predstaviti Saboru (zajedno sa svojim mišljenjem) završne račune pokrajinske uprave za svaku kameralnu godinu i predložiti objektivne proračune za narednu godinu. Osim toga ima zadatak odmah po okupljanju Sabora izložiti detaljno izvješće o radu sa navedenim pripremljenim nacrtima i prijedlozima zakona vezanim uz poslovanje i funkcioniranje pokrajine. U tu svrhu upraviteljstvo vodi registar svih prijedloga Odbora po priloženom obrascu (H):

Broj podneska i godina	Predmet	Smještaj u pismohrani
------------------------	---------	-----------------------

Urudžbeni zapisnik

Predviđa se da urudžbeni zapisnik bude otvoren jedan sat manje od trajanja radnog vremena, a u nedjelju i u dane blagdana od 10 do 12 sati.

Dokumenti koji pristignu u odbor najprije se prezentiraju predsjedniku, a tek onda urudžbiraju i dodjeljuju na rješavanje. Dokumente treba pratiti broj koji potpisuje referent kao dokaz primitka. Na vrhu svakog dokumenta službenik koji urudžbira dokument treba napisati broj urudžbenog zapisnika i eventualni nedostatak nekog priloga. Ako je stranci potrebno, izdaje joj se potvrda o zaprimanju za koju se Pravilniku prilaže uzorak obrasca. Urudžbeni zapisnik svaki dan nakon zatvaranja potpisuje predsjednik.

Rješavanje spisa koji se odnose na sjednice Odbora

Referenti takve dokumente rješavaju sljedeći dan nakon sjednice, a ukoliko se radi o izvanrednoj sjednici, te ukoliko predsjednik to smatra potrebnim rješava se isti dan.

Sjednice se u pravilu održavaju jednom na tjedan kad to odredi predsjednik, po dnevnom redu kojega određuje predsjednik koji otvara i zatvara sjednicu.

Za poslove koji traže duže proučavanje, kao što su primjerice prijedlozi zakona odluke odbora mogu biti donesene i nakon određenog termina prema odluci predsjednika. Ako se radi o

složenom poslu referent treba prije glasovanja o usvajanju sačiniti izvadak iz dokumenata koji prethode. Ako je posao tako važan i složen da je o njemu potrebno duže razmišljati referent treba glasačima dostaviti materijale da ih prouče. Svaki glasač može tražiti produljenje roka za razmišljanje. Ukoliko se radi o važnom predmetu koji, međutim, nije potrebno prethodno proučavati, predsjednik može prije glasovanja o predmetu prodiskutirati. O predmetu prvi glasa ima onaj koji je o njemu izlagao, nakon toga prisjednici po starosti i na kraju predsjednik. Svi glasovi onih koji se nisu složili s onim koji je o predmetu izvjestio, moraju se obrazložiti.

Briga, odgovornost i nadzor regularnosti glasovanja odgovornost je predsjednika Odbora. Glasačima nije dozvoljeno odluku mijenjati osim tijekom iste sjednice. Svaki glasač treba potpisati zapisnik o odluci. Odluke se po potrebi mogu tiskati.

Otpravak dokumenata

Dokumenti se odmah nakon sjednice na kojoj su rješavani dostavljaju predsjedniku koji ih označava s *expediatur* i prosljeđuju upravitelju koji je odgovoran za točan prijepis i slanje nakon što budu potpisani. Kod prepisivanja se daje prednost onim dokumentima označenim riječju “hitno” koji moraju biti odmah poslani. Ostali se prepisuju i šalju kronološkim redom. Svaki spis treba imati potpis onoga tko ga je prepisao, kolacionirao i poslao. Sve prepisane spise treba potpisati predsjednik, a na poledini upravitelj.

Obavijesti koje Odbor želi objaviti trebaju se tiskati u službenom listu ili na vratima zgrade Odbora i glavnim punktovima u gradu. Za prepisane i otpravljene spise treba u urudžbeni zapisnik zabilježiti datum otpreme. Mjesečno je potrebno dostaviti predsjedniku evidenciju o riješenim predmetima. Dokumenti Zemaljskog odbora klasificirali su se prilikom odlaganja u pismohranu.¹⁵⁴

3.4.1.5. Uprava za katastarsku izmjeru

Preduvjet za osnivanje katastra koji će biti temelj za određivanje zemljišnog poreza bila je katastarska izmjera Monarhije. Prvu sustavnu katastarsku izmjeru Dalmacije i uspostavu stabilnog katastra počele su austrijske vlasti planirati već 1806. godine kada je započela i nova sustavna topografska izmjera Habsburške Monarhije, tzv. franciskanska topografska izmjera. U tu je svrhu 21. kolovoza 1810. godine osnovana posebna Dvorska komisija za

¹⁵⁴ O klasifikaciji koja se primjenjivala u uredu Zemaljskog odbora više u poglavlju o Klasifikacijskim sustavima.

uređenje zemljarine (*Grundsteuerregulierungs-Hofkommision*). Rad Komisije prekinuo je rat s Francuzima i kratka francuska uprava u Dalmaciji (1805. – 1814.).¹⁵⁵

Komisija je 1815. nastavila s pripremanjima za izmjeru koja je službeno otpočela 23. prosinca 1817. objavom Naredbe o uvođenju stabilnog katastra (*Patent über die Einführung des stabilen Katasters*). Izmjera je dobila ime po caru Franji I. „franciskanska izmjera“, a katastar dobiven izmjerom „franciskanski katastar“. Izmjera je tekla odvojeno po pojedinim zemljama Monarhije. Na području Istre počela je 1817., a nastavljena 1823. godine izmjerom Dalmacije od Karlobaga do Boke i trajala od 1823. do 1838. godine. Ishodišna točka na koju se vezala mreža Dalmacije bio je toranj crkve sv. Stjepana u Beču. Radilo se metodom trigonometrijske triangulacije.¹⁵⁶ Triangulacija Dalmacije započela je sa sjevera.

Tijela nadležna za provođenje izmjere prema Instrukcijama za pokretanje izmjere teritorija naređene carskim patentom od 23. 12. 1817.

Glavna ustanova za poslove izmjere Monarhije bila je Središnja direkcija za katastarsku izmjeru u Beču (*General-Direktion des Grundsteuer Katasters*). U njenom sastavu je bio Litografski institut zemljišnog katastra sa središnjim arhivom mapa te Triangulacijski i računski ured.¹⁵⁷ Uz nju je, u smislu paragrafa 8. i 9. spomenute carske naredbe od 23. prosinca 1817. djelovala Dvorsko povjerenstvo za utvrđivanje poreza (*Commissione Aulica per la rettificazione del Censo*)¹⁵⁸ koja je imala vrhovnu nadležnost i upravu u poslovima izmjere u srhu izrade stabilnog katastra. Ona izdaje pokrajinskim povjerenstvima svoje odluke, a pokrajinska povjerenstva njoj šalju izvješća. Godine 1824. u Dvorskoj i državnoj

¹⁵⁵ Slukan Altić, Mirela. Povijest stabilnog katastra Dalmacije, u povodu 170. obljetnice Arhiva mapa za Dalmaciju (1834. – 2004.)// Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 19 (2004), str. 7– 40.,

Bajić, Žarko, Nataša. Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju. Katastar Dalmacije 1823. – 1975. Split: Državni arhiv u Splitu, 2006., Butorac, Drago. Osvrt na zemljišni katastar u Dalmaciji, Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju, Split: Historijski arhiv Split, 1992., Butorac, Drago. 113 godina katastarskog ureda u Splitu.// Zbornik Prvog hrvatskog kongresa o katastru 19 – 21. veljače 1997./, Zagreb: Hrvatsko geodetsko društvo, 1997., Rožman, Miroslav; Šimunković, Ljerka. Antonio Putti, carski mjernik i lesikograf, Split: Državni arhiv u Splitu, 2004., Slukan, Altić. Mirela. Katastarsko blago u arhivima Hrvatske.// Zbornik Prvog hrvatskog kongresa o katastru 19 – 21. Veljače 1997./ Zagreb: Hrvatsko geodetsko društvo, 1997., Piplović, Stanko. Historijat prvog stabilnog katastra Dalmacije. Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju, Izložba u okviru manifestacije Knjiga Mediterana, Split: Historijski arhiv, 1992, str. 29 – 39.

¹⁵⁶ Riječ triangulacija često je i u nazivu dokumenata koji su nastali katastarskom izmjerom. Metoda trigonometrijske triangulacije radi se na način da se uzme pogodna dužina kao osnovica i preciznim mjerenjem odredi njena veličina. U slučaju Dalmacije ta dužina je spoj točke na vrhu Kamenjak na otoku Rabu s točkom Kalvarija na otoku Lošinju. Nadalje, odabire se sljedeća točka pa se dobije trokut po kome se imenuje ovaj postupak. Mjerenjem kuteva između stranica određuje se položaj treće točke. Čitav je teritorij prekriven mrežom trokuta čijim vrhovima su određene koordinate. (Piplović, S. Nav. dj., str. 30.)

¹⁵⁷ Hof – und Staats- Handbuch der Österreich-ungarischen Monarchie. Beč 1914., str. 403.

¹⁵⁸ HR-DAZD-152: Arhiv mapa za Dalmaciju i Istru (1819. – 1977.), Instrukcije za pokretanje izmjere teritorija naređene Carskim patentom od 23. prosinca 1817. za formiranje općeg katastra (*Istruzione per attivare la misurazione dei territori stata ordinata a tenore dei paragrafi 8 va e 9 no della Sovrana Patente 23. Dicembre 1817. per formazione del Catasto generale*)

tiskari u Beču tiskane su Instrukcije za pokretanje izmjere teritorija prema kojima se sva pitanja i informacije koja se tiču izmjere teritorija trebaju slati Dvorskom povjerenstvu za utvrđivanje poreza posredstvom pokrajinskih komisija. Ona pak izdaje svoje odluke i rješenja u obliku dekreta pokrajinskim komisijama kojima je povjerena uprava katastarskom izmjerom u pokrajinama.

Pokrajinska povjerenstva

Pokrajinska povjerenstva u svim su poslovima podređena Dvorskom povjerenstvu za retifikaciju poreza. Sve odluke pokrajinskih povjerenstava potpisuje njegov predsjednik. Uz nadležnosti izravno vezane uz posao izmjere, pokrajinska povjerenstva su zadužena i za angažiranje i otpuštanje službenika za izmjeru, za unaprijeđivanje najsposobnijih inspektora, podupravitelja i geometara.¹⁵⁹ Nadalje, njena je nadležnost bila sva administracija i obračun novca koji se trošio u pokrajini za ovo poduzimanje.

Iako su pokrajinska povjerenstva djelovala pri Vladi, njihovi poslovi vođeni su odvojeno u potpunosti od urudžbenog zapisnika, otpravništva do registrature.

Okružna povjerenstva

Za vođenje poslova katastarske izmjere u svakom se okrugu osnivaju okružna povjerenstva kojima je predsjedao okružni poglavar. Osim njega u okružnom povjerenstvu bio je povjerenik okruga za poslove uprave, podupravitelj poslova izmjere i jedan ekonomski inspektor koji je radio na procjeni. Sve naredbe pokrajinske komisije koje se odnose na katastarsku izmjeru ali ne izravno i na tehnički dio, upućuju se okružnom poglavaru, a naredbe koje se odnose na tehnički dio posla upućuju se podupravitelju izmjere.

Okružna povjerenstva posebno su zadužena da sve granice općina i čestica budu ispravljene i snimljene po propisu, da inspektorima i geometrima priskrbe pomoć kotarskih i općinskih vlasti, da paze i preveniraju zloupotrebe u slučaju rekvizicija, da nadziru napredak operacija na području okruga te izvještavaju pokrajinska povjerenstva o bilo kakvom neredu. Svi poslovi okružnog povjerenstva trebaju se voditi odvojeno od okružnog ureda.

Uprava i poduprave za trigonometrijsku triangulaciju

U Beču je ustanovljena Centralna uprava za trigonometrijsku triangulaciju kao i ured za izračun rezultata trigonometrijskih operacija. U pokrajinama je operacijama trigonometrijske triangulacije upravljao podupravitelj i pokrajinska povjerenstva nad njima nemaju nikakvu

¹⁵⁹ Prema članku 7. Instrukcija, u poslovima izmjere nisu poželjni stranci niti vojnici bez dopuštenja Ratnog vijeća.

ingerenciju. Podupravitelj triangulacije na traženje pokrajinskog povjerenstva može davati odgovore i pojašnjenja. O svim preprekama u operaciji triangulacije treba se promptno izvještavati Dvorsko povjerenstvo.

Pokrajinski upravitelj za trigonometrijsku triangulaciju

Pokrajinski upravitelj u svojstvu izvjestitelja pokrajinskog povjerenstva treba surađivati s Upravom za grafičku triangulaciju, posebno u opisu granica i detaljne izmjere u svim djelovima pokrajine. U tom svojstvu on nije ovlašten izdavati naredbe po svom nahodjenju i samo sa svojim potpisom. Odluke koje smatra da se trebaju provesti preventivno treba predložiti na razmatranje pokrajinskom povjerenstvu. On potpisuje izvješća i naredbe koje se odnose na tehničke poslove u suglasnosti s predsjednikom pokrajinskog povjerenstva. Barem jednom godišnje treba ići na putovanje u reviziju učinjenog, ali i to putovanje i svako drugo poduzimanje treba mu odobriti predsjednik pokrajinskog povjerenstva. Nakon tih putovanja mora napraviti detaljno izvješće pokrajinskom povjerenstvu koje ga dostavlja Dvorskom povjerenstvu. U slučaju da utvrdi nešto što može ugroziti operacije on ima pravo otpustiti iz službe ili novčano kazniti inspektore, geometre i pomoćnike.

Podupravitelj izmjere

U svakom je okrugu namješten jedan podupravitelj izmjere koji je zadužen za upravljanje izmjerom na teritoriju pojedinog okruga koji mu je povjeren i član je okružnog povjerenstva. On je neposredno podređen pokrajinskom povjerenstvu kojemu i dostavlja svoja, čisto tehnička izvješća. Njega, pak, izvještavaju inspektori. Potrebno je da barem jednom tjedno obiđe i provjeri rad njemu podređenih inspektora i o tome izvjesti pokrajinsko povjerenstvo. Izvještajima pokrajinskom povjerenstvu prilaže dnevnik.¹⁶⁰ Podupravitelj ima pravo na jednog pomoćnika.

Inspektor izmjere

Inspektori izmjere upravljaju izmjerom u kotaru koji im je dodijeljen i izravno su podređeni podupraviteljima kojima šalju svoja izvješća. U hitnim slučajevima (koji traže brzo reagiranje) traži suradnju kotarskih i općinskih vlasti. Njegov je posao da materijalom za rad opskrbljuje geometre i prema njihovim sposobnostima zadužuje ih za izmjeru pojedinih općina. Jedan geometar ne može preuzeti drugu općinu ukoliko nije završio posao u

¹⁶⁰ Obrazac I Instrukcija za pokretanje izmjere teritorija naređene Carskim patentom od 23. prosinca 1817. za formiranje općeg katastra

prethodnoj. Inspektor treba provoditi svo vrijeme na terenu provjeravajući posao geometara i pomoćnika. Barem četiri puta mjesečno inspektor treba provjeriti posao geometra. Izvješća o njihovom radu sakuplja u dnevniku koji prilaže mjesečnom izvješću.¹⁶¹ On je odgovoran za rad geometara i za točnost njihovog rada te u slučaju pronađenih pogrešaka snosi trećinu troškova za ispravljanje greške. O napretku izmjere inspektori izvještavaju najkasnije do 3. u mjesecu kojeg na kraju kampanje spaja s crtanim izvješćem.¹⁶² Inspektor izmjere ima pravo na pomoć pristava kancelarije.

Grafički triangulator

Grafičkog triangulatora bira Pokrajinsko povjerenstvo za poslove grafičke triangulacije među najboljim geometrima. Direktno mu je nadrađen podupravitelj izmjere okruga u kojem radi. Zimi se dodjeljuje jednom inspektor s obvezom da po njegovim nalogima radi na detaljnoj izmjeri.

Indikator

Indikatora geometru dodjeljuje općina da mu daje informacije o granicama općina, pojedinih imanja, imenima vlasnika i vrstama nasada. To su u pravilu iskusni ljudi i dobri poznavaoци lokalnih prilika. Ukoliko geometar nije zadovoljan njegovim znanjem i sposobnošću može od općine zatražiti da mu dodijeli drugoga.

Nadalje su, na projektu izmjere, bili zaposleni geometar za opis općinskih granica, geometar za detaljnu izmjeru, pristavi za izmjeru, pomoćnici izmjere i fizički radnici.

Godine 1828. u Zadru je osnovana Direkcija za katastarsku izmjeru (*I.R.misurazione catastale*)¹⁶³ u okviru koje je djelovao Inspektorat katastarske izmjere.¹⁶⁴ Poseban Pokrajinski arhiv mapa osnovan je 1836. godine u Zadru s jednim arhivistom.¹⁶⁵ Godine 1842., umjesto

¹⁶¹ Obrazac L Instrukcija.

¹⁶² Obrazac C i G Instrukcija

¹⁶³ HR-DAZD-382: Uprava za katastarsku izmjeru (1823. – 1839.), HR-DAST-152: Arhiv mapa za Dalmaciju i Istru (1819. – 1977.), Jedan dio katastarskih planova prve izmjere Istre danas je pohranjen u Državnom arhivu u Splitu i registriran je u sklopu fonda HR-DAST-152. Ti su planovi temeljem Ugovora o miru između FNRJ i Italije iz 1954. vraćeni Hrvatskoj. Arhiv mapa za Istru, koji se danas čuva u Splitu, sadrži katastarske planove prve izmjere, odnosno reambulacije s kraja 19. i početka 20. st. te pojedinačne nove izmjere iz 20.st. zaključno s godinom 1960. (Slukan Altić, Mirela. Nav. dj., str. 83.)

¹⁶⁴ Ovaj podatak još uvijek nema svoju potvrdu u arhivskom gradivu i pretpostavka je da su svi autori do njega došli preko Pokrajinskog shematizma za Dalmaciju za godinu 1828. (*Shematizmo provinciale della Dalmazia per l'anno 1828.*, Stamperia di Giovanni Demarchi tipografo governiale, Zara 1828., str. 65.)

¹⁶⁵ Podjelom arhiva između Italije i Države SHS (Peričić, Šime. Nav. dj.) dogovorena je predaja Arhiva mapa koje su se odnosile na Dalmaciju u Split. Postoje čvrste naznake da se dio cijeline gradiva katastra nalazi u Državnom arhivu u Trstu. Gradivo koje je u Zadru su nekompletne skice katatarskih nacarta. Državni arhiv u

Direkcije ustanovljuje se Ured za katastarski popis (*Censimento catastrale*).¹⁶⁶ Katastarski uredi na području Dalmacije djelovali su u sjedištima okruga: Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Unutar navedena četiri okruga bilo je ustrojeno 26 poreznih kotara s ukupno 741 katastarskom (poreznom) općinom.

Tablica 2.

Pregled katastarskih općina po okruzima i kotarevima¹⁶⁷

Okrug	Kotar	Katastarska općina
Zadar	Drniš	Badanj, Baljke, Biočić, Bogetić, Brištane, Čavoglave, Drinovci, Drniš, Gradac, Kadina Glavica, Kaočine, Karolić, Kljake, Ključ, Kričke, Ljubiština, Miočić, Mirlović Polje, Mirlović Zagora, Moseć, Planjane, Podumci, Pokrovnik, Radonić, Ružić, Sedranić, Siratovci, Sitno, Siverić, Štikovo, Tepljuh, Trbounje, Umljanović, Unešić, Velušić, Vinovo Donje i Žitnić
	Knin	Biskupija, Čitluk, Golubić, Kijevo, Knin, Kninsko Polje, Lukar, Matase, Mratovo, Očestovo, Oklaj, Orlić, Oton, Pađene, Plavno, Polača, Puljane, Radljevac, Ramljane, Razvođe, Ridane, Strmica, Suknovci, Turić, Uzdolje, Vrbnik, Zvjerinac i Žagrović
	Obrovac	Benkovac, Bilišane, Biljane Donje, Biljane Gornje, Biovičino Selo, Bjelina Brgud, Bruška, Buković, Dobropoljci, Đevrske, Ervenik Gornji, Ervenik Donji, Golubić, Islam Grčki, Islam Latinski, Ivoševci, Jesenice, Karin, Kistanje, Kolarine, Kolačac, Korlat, Krupa, Kruševo, Kula Atlagić, Lepuri, Lišane, Lisičić, Medviđa, Modrino Selo, Mokro Polje, Muškovci, Nadin, Novigrad, Nunić, Obrovac, Ostrovica, Parčić,

Zadru ih je otkupio od Giovannija Pouchiè koji ih je naslijedio od svog oca geometra (koji je možda sudjelovao u njihovu nastajanju.) (Kolić, Dubravka. Nav. dj., str. 167.)

¹⁶⁶ *Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1828.- 1848.*

¹⁶⁷ Ivković, Frane. Nav. dj., str. 42 –45.

		Perušić, Popović, Posedarje, Pridraga, Pristeg, Radučić, Rašević, Seline, Slivnica, Smilčić, Stankovci, Starigrad – Paklenica, Šopot, Vinjerac, Vukšić, Zaton, Zelengrad i Žegar.
	Pag	Barbat, Dinjiška, Kolan, Novalja, Pag i Poveljana
	Rab	Barbat, Banjol, Kampor, Lopar, Rab i Supetarska Draga
	Skradin	Bratiškovci, Bribir, Cista, Dubravica, Piramatovci, Rupe, Skradin, Smrdelj, Vačane, Velik Glava i Velim
	Šibenik	Boraja, Crnica, Danilo Biranj, Danilo Kraljice, Dolac, Donje Polje, Dubrava, Gorica, Grebaštica, Jadrtovac, Jezera, Konjevrate, Krapanj, Lozovac, Mandalina, Murter, Primošten, Prvić, Rogoznica, Slivno, Šibenik, Tisno, Tribunj, Vodice, Vrpolje, Vrulje, Zaton, Zlarin, Zloseto (Pirovac), Žirje
	Zadar	Banj, Banjevci, Bibinje, Biograd na Moru, Brbinj, Božava, Briševo, Ceranje, Diklo, Dobropoljana, Dračevac, Dragove, Iž Veli, Jagodnja Donja, Jagodnja Gornja, Kali, Kukljica, Luka, Lukoran, Molat, Mrljane, Murvica, Neviđane, Nin, Olib, Pakoštane, Pašman, Petrcane, Polača, Poličnik, Puljane, Poljica, Preko, Premuda, Privlaka, Radašinovac, Radovin, Raštane, Rava, Ražanac, Sali, Savar, Sestrunj, Silba, Smoković, Soline, Suhovare, Sukošan, Sutomišćica, Škabrnje, Tinj, Tkon, Tribanj, Turanj, Veli Rat, Vir, Visočane, Vrana, Vrgada, Vrsi, Ugljan, Zapuntel, Zemunik, Zverinac, Ždrelac i Žman
Split	Brač	Bobovišće, Bol, Dol, Dračevica, Humac Donji, Humac Gornji, Milna, Mirca, Nerežišće, Nova Sela, Postire, Povelja, Praznice, Pučišća, Spliska, Sumartin, Supetar, Sutivan, Selca i Škrip
	Hvar	Bogomolje, Brusje, Dol, Gdinj, Grablje, Hvar, Jelsa, Pitve, Stari Grad, Sućuraj, Svirče, Vrbanj, Vrboska,

		Vrisnik i Zastrazišće
	Imotski	Aržano, Biorine, Cista, Dobranje, Grabovac, Imotski Krsatica Lokvičić, Lovreć, Medov Dolac, Podbablje, Poljica, Postranje, Proložac, Rašćane, Ričice, Runović, Slivno, Studenci, Svib, Vinjani, Zagvozd i Župa.
	Makarska	Bačina, Bast, Baška Voda, Brela, Brist, Dagljane, Drašnice, Drvenik, Dusina, Gradac, Igrane, Kotišina, Kozina, Makarska s Makrom, Orah, Podaca, Podgora, Poljica, Ravča, Stilje, Tučepi, Velo Brdo, Vrgorac, Zaostrog, Zavojane i Živogošće
	Omiš	Blato na Cetini, Čisla, Dubrava, Duće, Gata, Kostanje, Kreševo, Kučice, Katuni, Nova Sela, Omiš, Opanci, Podgrađe, Rogoznica, Slime, Svinišće, Tugari, Zakućac, Zvečanje, i Žeževica
	Opuzen	Borovci, Desne, Dobranje, Komin, Metković, Opuzen, Pasičina, Plina, Slivno, Struge, Vid i Vidonja
	Sinj	Bajagić, Bisko, Bitelić Donji, Bitelić Gornji, Brnaze, Čaporice, Cetina izvor, Civiljane, Dabar, Dolac Donji, Dolac Gornji, Ercegovci, Gala, Garjak, Glavice, Glijev, Grab, Hrvace, Ježević, Kamensko, Karakašica, Koljane, Koprivno, Kosori, Košute, Kraj, Krušvar, Lučane, Maovice, Obrovac, Otišić, Otok, Pđosoje, Potravlje, Prisoje, Radošić, Ruda, Satrić, Sičane, Sinj, Srijane, Strizirep, Sušci, Tijarice, Trnbusi, Turjaci, Udovčić, Ugljane, Vedrine, Velić, Vinalić, Vojnić, Voštane, Vrlika, Vrpolje i Vučipolje
	Split	Bračević, Bročanac, Crivac, Donje Selo, Dugopolje, Gizdovac, Gornje Selo, Grohote, Jesenice, Kamen, Kaštel Gomilica, Kaštel Kambelovac, Kaštel Lukšić, Kaštel Sućurac, Klis, Konjsko, Kotlenice, Kučine, Mravince, Milešine, Muć Donji, Muć Gornji, Neorić, Ogorje Donje, Ogorje Gornje, Podstrana, Postinje

		Donje, Postinje Gornje, Pribude, Prugovo, Ramljane, Sitno, Slatine, Solin, Split, Srednje Selo, Srinjane, Stobreč, Sutina i Žrnovnica.
	Trogir	Blizna, Bristivica, Brštanovo, Čvrljevo, Divojević, Drvenik, Dugobabe, Kaštel Novi, Kaštel Stari, Kaštel Štafilić, Kladnjice, Korušice, Labin, Lećevice, Lepenice, Ljubitovica, Marina, Nisko, Okrug, Prapatnica, Prgomet, Radočić, Račice, Seget, Sevid, Sitno, Sratok, Suhidol, Trogir, Trolokve, Utoře Donje, Utoře Gornje, Vinovac, Vinovo Gornje, Visoka, Vučevica i Žedno.
	Vis	Komiža, Vis
Dubrovnik	Dubrovnik	Brašina, Brgat Gornji, Brgat Donji, Brsečine, Bujici, Čajkovića, Čelopeci, Čibača, Duba, Dubrovnik, Grbavac, Gromača, Gruž, Kliševo, Knežica, Koločep, Komolac, Ljubač, Lopud, Makoše, Martinović, Mokoše, Mravinjac, Mrčevo Obuljeno, Orašac, Osojnik Petrača, Petrovo Selo, Plat, Prijedor, Rožat, Soline, Suđurađ, Sustjepan, Šipanska Luka, Šumet, Trsteno, Zaton i Zavrelje.
	Cavtat	Brotnica, Cavtat, Čilipi, Drvenik, Duba, Dunave, Gabrili, Đurinići, Gruda, Jasenice, Komalj, Kuna, Ljuta, Lovorno, Mihanići, Močići, Mrcine, Obod, Paljebrdo, Pločice, Poljice, Popovići, Pridvorje, Radovčići, Silješki, Stravča, Uskoplje, Vitaljina, Vodovađa i Zastolje.
	Korčula	Blato, Korčula, Lumbarda, Pupnat, Račišće, Smokvica, Vela Luka i Žrnovo
	Pelješac	Brijesta, Duba, Janjina, Kćara, Kozo (Tomislavovac), Kučište, Kuna, Nakovanj, Orebić, Oskorušno, Osobjava, Pijavičino, Podgorje, Podobučje, Popova Luka, Potomje, Prizdrine, Putniković, Sreser, Stanković, Trpanj, Trstenik, Viganj, Vručica Donja,

		Vručica Gornja i Žuljana.
	Slano	Babino Polje, Banići, Blato na Mljetu, Boljenovići, Brocem, Čepikuće, Česminica, Dančanje, Doli, Duba, Dubravica, Đunta Doli, Govedari, Hodilje, Imotica, Koriti, Makovi Donji, Majkovi Gornji, Maranovići, Mravinjica, Ošlje, Podimoć, Prožura, Slano, Smokovljane, Ston, Stupa, Šparagović, Točionik, Topolo, Trnova, Trnovitica, Vosočane, Zabrđe i Zaton Doli.
Kotor	Budva	Bečić, Blizikuće, Budva, Buljarica, Čelobrdo, Dapković, Drobnić, Đenasi, Kaluđerac, Katun, Krstac, Kuljače, Majni Kratni, Majni Srednji, Martinović, Novoselje, Petrovac, Pobori Donji, Pobori Gornji, Podbabac, Podostrog, Pretnović, Pržno, Spič, Stojanović, Sc. Šćepan, Tudorović, Uglješi, Vrba i Žurkovića.
	Herceg Novi	Baošić, Bijela, Đenović, Herceg Novi, Jošica, Kamen, Kruševica, Kumbar, Kuti, Mojdež, Mokrine, Podi, Ratiševica, Sasović, Topola, Trebesin i Žljebi.
	Kotor	Babunci, Bogdašić, Bogišić Brgulji, Dobrota, Dub, Đurašević, Đurić, Glavati, Glavatičić, Gorović, Gošić, Kavač, Kostajnica, Kotor, Kovači, Krašić, Krimovice, Krivošije Donje, Krivošije Gornje, Kubasi, Lastva Donja, Lastva Gornja, Lastva Grbaljska, Ledenice Donje, Ledenice Gornje, Lepetane, Lješević, Milović, Morinj, Mrčevac, Mrkovi, Muo, Nalježić, Niković, Orahovac, Pelinovo, Perast, Pobrđe, Prčanj, Prijeradi, Prijedor, Radovanić, Radović, Risan Rose, Stoliv, Strp, Sutvara, Šišić, Škaljari, Špiljari, Tivat, Ubli, Višnjevo, Vranović, zabrđe i Zagora.

Od 1881. godine u Zadru djeluje Zemljišnik, a od 1883. godine Uprava očevidnosti zemljarinskog katastra. Do 1918. godine u Dalmaciji je djelovao 21 katastarski ured.

Detaljna izmjera i sastavljanje katastarskih planova.

Prije samog pristupanja izmjeri, građani su bili pozvani da obilježe granice svojih posjeda.¹⁶⁸ Granice rubno položenih posjeda ujedno su bile i granice katastarske općine. Nakon omeđivanja svake općine izrađivao se zapisnik, operat omeđivanja katastarske općine koji se sastoji iz skice općine i zapisnika.

Detaljna izmjera Dalmacije (kao i omeđivanje) započela je 1823. godine i to na području zadarskog okruga, a završena 1838. godine na području kotorskog kotara. Tijekom izmjere Dalmacije izrađeno je 6735 listova katastarskih planova s ukupno 2,381.495 katastarskih čestica. Svi planovi izrađeni su u mjerilu 1:2880, planovi važnijih naselja u mjerilu 1:1440, a povijesna središta Splita i Dubrovnika kartirana su u četverostrukom povećanju odnosno u mjerilu 1:720.

Za potrebe katastarske službe izrađene su i kopije katastarskih planova otisnute tehnikom litografije u razdoblju od 1828. do 1850. godine.

Sastavljanje operata izmjere i prva porezna procjena.

Nakon dovršenja terenskih radova, pristupilo se izradi tzv. katastarskog operata, tj. popisa čestica s imenima njihovih vlasnika te podacima o kulturi, klasi i površini čestice. Popis čestica prikazivao bi vlasničko stanje u trenutku izmjere. Sve naknadne promjene je unosio očevidnik, osoba zadužena za „održavanje“ odnosno dopunjavanje katastarskih evidencija. Nakon 15 godina održavanja katastra, svi popisi čestica prepisani su „u čisto“. Prijepis upisnika obavljen je od 1838. do 1853. godine.

Uz sastavljanje popisa čestica, jedan od najopsežnijih poslova bilo je sastavljanje operata porezne procjene s podacima o čitavoj općini, njezinom stanovništvu, gospodarstvu i uvjetima proizvodnje. Ti su operati za sve općine Dalmacije sastavljeni u razdoblju od 1842. do 1845. godine.

Operat jedne katastarske općine u pravilu se sastoji od sljedećih dokumenata: opis granica katastarske općine, upisnik zemljišnih čestica, umetnuti listovi zemljišnog upisnika čestica, upisnik izgrađenih čestica, umetnuti listovi upisnika izgrađenih čestica, nacrt nepodijeljenih posjeda, abecedni popis vlasnika zemljišta i objekata i porezna procjena. Žalbe i odgovore na žalbe pridruživane su naknadno kako su stizale.

¹⁶⁸ HR-DAZD- 386: Tiskovine, Okružnica vlasnicima zemalja i kuća da prijave svoju imovinu radi upisa u zemljišne knjige 10. prosinca 1822. , 44/35

Najvažniji katastarski dokumenti nastali izmjerom

Indikacijske skice (*posjedovni nacrti*) nastaju neposrednim kartiranjem na terenu. U indikacijske skice ucrtava se kompletan sadržaj koji će se ucrtati i na katastarski plan. Indikacijske skice crtane su na prozirnomo papiru koji je nalijepljen na kartone u veličini četvrtine sekcije tako da se svaki list budućeg katastarskog plana nalazi na četiri lista indikacijske skice. Indikacijska skica služila je kao podloga za izradu katastarskih planova i upisnika čestica.

Katastarski planovi prve izmjere crtani su rukom te vrlo živo kolorirani, u dimenziji 65,85x52,68 cm. Oni predstavljaju vrlo detaljne gospodarske karte s iskazom načina korištenja površina. Svaka kultura označavana je svojom bojom.

Litografski otisci katastarskih planova prve izmjere su kopije originalnih katastarskih planova. Otisnute su tehnikom litografije u crno-bijeloj tehnici.

Katastarski planovi reambulacije (podaci dobiveni reambulacijom) obično su ucrtavani na litografirane kopije prve izmjere.

Zapisnik omeđivanja sadrži skicu općine i tekstualni opis omeđivanja općine pisan na talijanskom jeziku.

Upisnik čestica ima rubrike: broj lista na kojem se nalazi dotična čestica, naziv predjela (rudine), broj čestice, zakonski status dobra (gospoštija ili seosko dobro), kućni broj vlasnika, ime i prezime vlasnika, stalež vlasnika, mjesto prebivališta vlasnika, vrsta kulture, površina čestice u austrijskim jutrima i klafrima (hvatima), klasa zemljišta (I., II., III.), godišnji čisti prihod od čestice izražen u austrijskoj „srebrnoj“ moneti (za zgrade godišnji prihod od površine i stanarine), glavna vrijednost čestice u forintama, krunama i parama te opaske.

Zapisnik računanja površina: u operatu svake katastarske čestice nalazi se i zapisnik računanja površina.

Sumarni iskaz površina i čistoga prihoda: donosi sumarne prikaze površina po klasama i kulturama za svaku katastarsku općinu.

Operat porezne procjene predstavlja jedan od najdragocjenijih povijesnih izvora. Sastoji se od gospodarskog opisa općine i procjene prihoda općine. Taj operat obuhvaća mnoštvo statističkih i gospodarskih podataka sve do pojedinih detalja iz svakodnevnog života. Za svaku je općinu dat opis geografskog položaja, konfiguracija terena, klima, osobine tla te utjecaj klimatskih uvjeta na poljoprivrednu proizvodnju. Zatim je dat statistički pregled općine u smislu površine općine, broja čestica i broja zgrada.

S posebnom pažnjom opisana su poljoprivredna zemljišta općina te istraženi njihovi gospodarski potencijali. Detaljno se opisuju poljoprivredne kulture koje se uzgajaju na području općine, kakvo je stanje pašnjaka i šuma, ima li sječe i slično. Za svaku općinu izrađen je statistički iskaz živadi i stoke, kao i ostalih kultura te udjeli obradivih i neobrađenih površina. Opisuju se poljoprivredni alati koje koristi stanovništvo, koje se kulture uzgajaju i s kojim uspjehom te kakvi su prihodi od poljoprivrede, trgovine, obrta ili industrije. Za samo mjesto navodi se postoje li zgrade javnih institucija, kada je mjesto utemeljeno (ako je poznato) te ima li mjesto neke kulturno-povijesne znamenitosti. Posebna pažnja posvećena je opisu stanovništva koje je prikazano kroz podatke o njegovom broju, sastavu, zanimanju, čak i načinu prehrane.

Na kraju slijedi popis poljoprivrednih proizvoda te bruto i neto prihoda po jednom jutru za svaku klasu pojedine kulture, prikaz bruto proizvoda u naturi iz jednog jutra za svaku pojedinu kulturu i klasu, proračun troškova za obrađivanje i prikaz čistog prihoda s postocima dobitaka, detaljni prikaz radova i troškova pri obrađivanju svih vrsta kultura, popis konačnih rezultata nastalih iz izvida za katastarski prihod te izvod prihoda za potrebe podnošenja žalbi i prigovora.

Popis žalbi: sadrži žalbe koje se odnose na pritužbe vlasnika s obzirom na razvrstavanje njihovih čestica na vrste kultura ili klase pojedinih kultura te žalbe protiv utvrđenih granica čestica ili spora oko vlasništva nad česticom.

Abecedni popis posjednika sadrži njihov popis sa svim česticama abecednim slijedom prezimena posjednika.

Uredsko poslovanje

Važnost koju su austrijske vlasti davale izradi katastra i katastarskim dokumentima ogleda se i u činjenici da su već 18. studenog 1826. godine izdali Uputu za rad službenika u arhivu mapa u kojoj je propisano ustrojstvo arhiva, zaštita dokumenata, dužnosti arhivista, postupanje po zahtjevima stranaka pa čak i dimenzije uredskog namještaja.¹⁶⁹ Dužnost arhivara u Arhivu mapa jest vođenje urudžbenog zapisnika koji se svaki mjeseca slao Pokrajinskom povjerenstvu¹⁷⁰ na provjeru. Dodatni nadzor vršio je referent Povjerenstva koji je posjećivao Arhiv najmanje jednom u tri mjeseca i na licu mjesta utvrđivao stanje čuvanih

¹⁶⁹ HR-DAST-152: *Instruktion für die Mappenarchivar*, 1826.

¹⁷⁰ Pokrajinsko povjerenstvo nije identificirano u gradivu i oš predstoji utvrditi odnos ustrojstva predviđenog Instrukcijama iz 1824. i 1826. prema ostvarenom ustrojstvu.

materijala. Nadalje, Uputa precizno definira izgled polica s priloženim nacrtima. Označavanje polica pločicama s oznakama također je propisan kao i boja sanduka u koje se odlažu urudžbeni zapisnici.¹⁷¹

Kao predmeti pohrane u Arhivu mapa označeni su samo operati izmjere, s tim da se operati katastra pohrane onda kad za to nastupi trenutak. Od operata izmjere u arhivu se čuvaju: listovi o razmacima trigonometrijskih toaka (triangulacijske karte), grafički triangulacijski listovi, popisi trianguliranih fiksnih i stajaćih točaka, protokoli prenesenih trianguliranih točaka, izvorni sekcijski listovi koji čine općinske mape, indikacijske skice, protokoli o zemljišnim česticama, protokoli o građevinskim česticama, abecedni popisi vlasnika, definitivni opisi granica, isprave o kulturama, popisi nepoznatih vlasnika, pisani podatci o nazivima vlasti, zapisnici izračuna i litografirani otisci mapa. Sanduci su predviđeni za čuvanje triangulacijskih listova, priloga i mapa, originalnih zapisnika i isprava. Za duplikate se predviđa odlaganje na policama, u omotima.

Sanduci koji su namijenjeni triangulacijskim operatima i mapama su se u unutrašnjosti dijelili na vodoravne pretince. Sanduci su se označavali nizom rimskih brojki napisanih na bijeloj pločici. Ispod broja nalazila se riječ *mape*, ime okruga kojemu pripadaju mape, broj pregradaka koji se nalaze unutar sanduka i odgovarajuća početna slova općina koje se u u tom sanduku čuvaju. Sanduci druge vrste, namijenjeni čuvanju izvornih isprava i zapisnika označeni su na jednak način osim što na bijeloj pločici umjesto riječi *mape* stoji riječ „protokoli“, zatim slijede: ime okruga, broj omota koji se nalaze u sanduku i početna slova općina čiji se elaborati čuvaju u sanduku.¹⁷²

Nadalje su, za neposredni prihvata triangulacijskih listova, njihovih priloga i općinskih mapa izrađivani drveni pregradci s definiranim razmakom, a smješteni su u vodoravnim pretincima sanduka za mape prema uzorcima koji su dostavljani Pokrajinskim povjerenstvima. Na poleđini prvog pregradka postavljala se pločica s imenom pokrajine, okruga i brojem priloga u pregradku. Pregradci s mapama dijele se po okruzima i označavaju arapskim brojkama. Na pločicama s tim oznakama dodaje se ime pokrajine i okruga, brojevi i imena općina koje se nalaze u pregradku, broj listova i dodatnih mapa.¹⁷³ Izvorni zapisnici i isprave ulagale su se po općinama u omote iz krute ljepenke, s kožnatim leđima i s vrpčama na stranicama. Na

¹⁷¹ *Diobom arhiva* koja je obavljena između Italije i Države SHS, osim dokumenata dijeljen je i namještaj ureda, tako da se gradivo dalmatinskog katastra u Državnom arhivu u Splitu (HR-DAST-152) čuva upravo u tim ormarima koji su bili predmet diobe., Peričić, Šime. Podjela zadarskih „arhiva“ između Italije i kraljevine SHS (1942. – 1926). // Arhivski vjesnik XXI-XXII/1978. – 1979., str.357–374.

¹⁷² Ormari i izgled pločica u Instrukcijama su prikazane na obrascu „A“ u prilogu Instrukcija za arhivare mapa.

¹⁷³ Obrazac B Instrukcija

poledini omota naznačeno je ime općine kojoj pripadaju protokoli i isprave koje se u njima čuvaju, zatim brojevi općinskih mapa, te broj sanduka za mape i pregratka u kojem se nalaze.

Ulaganje operata

Listovi o razmacima trigonometrijskih točaka, grafički triangulacijski listovi, protokol prenesenih točaka i popis ili opis točaka, svi ovi predmeti pohranjivali su se prema okrugu na kojeg su se odnosili i to u prvom pregratku svakog okruga. Grafičke triangulacijske listove krojilo se po mjeri pregratka s naokolo jednako velikim rubom. Oni se nižu onim redoslijedom kojim su označene kvadratne milje kod trigonometrijske triangulacije.

Listovi presjeka koji pripadaju jednoj općini i s tim u vezi čine jednu cjelinu i dodatne mape stavljaju se u jedan omotni arak koji složen potpuno pokriva listove. Složeni su prirodnim redoslijedom od čega je izuzet samo naslovni list koji uvijek dolazi na vrh. Omotni arak mora na vanjskoj strani imati vidljivo broj i ime općine. Za općine koje se uvrštavaju zajedno treba imati ime podopćine, poreznog kotara, okruga, pokrajine te broj i sastav listova i dodatnih mapa. Za podopćine se izdaju posebni uložni ili *Ricordo arci*¹⁷⁴ koji sadrže tekst „Ricordo arci za općinu (ime podopćine) i „Mapa se nalazi kod općine ... (ime glavne općine). I jedini i drugi raspoređeni su prema okrugu kojem pripadaju i u tom redoslijedu označeni tekućim arapskim brojem.

Izvorni zapisnici i isprave povezivali su se u čvrst uvez za svaku općinu posebno, nakon završene procjene. Svi zapisnici jedne općine ulažu se u jedan omot i označavaju abecednim redom kao i mape s odgovarajućim tekućim brojevima i ulažu u sanduke kako je to već ranije opisano. Ovo ulaganje započinjalo je po okrugu u prvom sanduku i gornjem pretincu te se nastavlja u jedinstvenom redu od desne k lijevoj ruci i od pretinca do pretinca. U isti sanduk nisu stavljani operati koji se odnose na različite okruge. Duplikati uloženi protokola i isprava, indikacijske skice i obračunski zapisnici čuvaju se grupirani po općinama u običnim papirnatim omotima. Na prednjoj strani su imali natpis s imenom općine i brojem izvornog operata. Odjeljci pojedinih okruga moraju se označiti posebnim natpisima i rimskim brojkama na okviru police.

¹⁷⁴ Obrazac C Instrukcija

Evidencije operata

Evidencija operata sadržavala je u prvom stupcu brojeve koje su dobile općinske mape i protokoli o pohrani, zatim imena katastarskih općina, imena i brojeve poreznih kotareva, izvođenje pojedinih operata koji kod njih postoje te konačno oznaku sanduka i pregradaka u kojima su pohranjeni. Inventari za svaki okrug čuvali su se u odgovarajućem sanduku s mapama. Na prvoj strani za svaki okrug evidentirani su u njemu sadržani operati trigonometrijske i grafičke triangulacije. Na narednim stranicama nabrajaju se općine od broja 1 s operatima detaljne izmjere abecednim redoslijedom njihova ulaganja. Podopćine se također bilježe tim redoslijedom budući da za njih postoje posebni protokoli koji se posebno čuvaju. Osim tog inventara, po okruzima se vodio i opći pregled svih općina abecednim redom za cijelu Pokrajinu. On je sadržavao ime i broj općine, ime okruga i poreznog kotara kojemu pripada, podatak radi li se o općini ili podopćini i naznaku broja stranice glavne knjige na kojoj se pojedina općina nalazi. Ovim evidencijama prilaže se i isprava s brojem općina i podopćina svakog okruga i cijele pokrajine.¹⁷⁵

Zaštita gradiva

Posebno poglavlja Instrukcija posvećeno je fizičkoj zaštiti operata od utjecaja vremena, prašine, insekata i drugih nepovoljnih utjecaja. Nalaže se zračenje za suha vremena, te čišćenje prašine jednom mjesečno. Nalaže se ulaganje kamfora, usitnjenog španjolskog papra i klinčića u sanduke. Izričito se zabranjuje ulazak u Arhiv mapa s gorućom svijećom. Sve okolnosti koje mogu ugroziti gradivo arhivar je dužan prijaviti Pokrajinskom povjerenstvu.

Korištenje operata

Operati su se prema Instrukcijama mogli koristiti vezano uz operacije vezane za stabilni katastar i samo na nalog Pokrajinskog povjerenstva. Ukoliko su operate htjela koristiti neka druga tijela uprave trebali su ishoditi dozvolu Dvorskog zemljoposjednog povjerenstva. Privatnim osoba bio je zapriječen uvid u operate, što je bila naročita odgovornost arhivara. Nalagalo se da se svaka eventualna predaja operata po nalogu Pokrajinskog povjerenstva obavlja uz oprez i propisane potvrde na kojima se popisuju svi predani predmeti, točno

¹⁷⁵ Obrasci D, E, F, G Instrukcija

naznačuje stanje u kojem su operati kod predaje, a preuzimanje potpisuje osoba koja preuzima.¹⁷⁶ Potvrde su se polagale u one spremnike za pohranu na koje predani operati pripadaju, bilo da su u pitanju mape ili zapisnici u njihove omote. Za predaju su se izrađivali zamjenski omoti. O predanim materijalima vodila se knjiga evidencije u kojoj svaka općina ima svoju stranicu.¹⁷⁷ Svakih je pola godine arhivar u Arhivu mapa Pokrajinskom povjerenstvu dostavljao ispravu s popisanim operatima koji se ne nalaze na mjestu, a ono je odlučivalo o eventualnom utjerivanju.¹⁷⁸

Popravci u operatima izmjere

Arhivar je imao obvezu ispitivati kvalitetu operata izmjere, prijaviti otkrivene mane i pogreške, voditi evidenciju te na koncu napraviti potrebna poboljšanja prema uputama koje bi o tome dobio. Po vlastitom nahodjenju ne smije u operatima obaviti ni najmanju promjenu.

O svim greškama koje se na taj ili na neki drugi način prijave arhivar trba voditi zapisnik u kojem bi naknadno trebao zabilježiti je li obavljena neka izmjena temeljem reambulacije na terenu. Temeljem tog zapisnika vodilo se abecedno kazalo prema imenima općina u kojima je došlo do prigovora i pogrešaka s pozivom na brojeve zapisnika.¹⁷⁹

3.4.1.6. Redarstveno ravnateljstvo

Na čelu policijske uprave u Monarhiji bila je Visoka policijska služba i Ured za cenzuru. Visoka policijska služba bila je nadređena svim policijskim direkcijama te uredima za cenzuru i reviziju, policijskim komesarijatima, policijskom oružništvu i žandarmeriji u svim pokrajinama Monarhije.¹⁸⁰ Godina preokreta 1848. godina je dovela do promjena u Monarhiji, posebno u organiziranju centralnih organa vlasti kad je kolegijalni sustav zamijenjen ministarskim.¹⁸¹ Na mjesto Ujedinjene dvorske kancelarije došlo je Ministarstvo unutarnjih poslova koje je među ostalim poslovima političke uprave preuzelo i one ukinutog Dvorskog policijskog ureda (*Polizeyhofstelle*), u čiji djelokrug su pripadali i poslovi policijskih ravnateljstava.

¹⁷⁶ Obrazac H Instrukcija

¹⁷⁷ Obrazac J Instrukcija

¹⁷⁸ Obrazac K Instrukcija

¹⁷⁹ Obrazac L i M Instrukcija

¹⁸⁰ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Predsjednički spisi broj 835/p.p. 1815. , kut. 12

¹⁸¹ Hedwig-Benna, Anna. *Organisierung und Personalstand der Polizeihofstelle (1793-1848)*// *Mittelunge des Österreichischen Staatsarchivs sv. 6/ Beč: Berger, 1953., str. 137 –239.*

Na čelu cjelokupne pokrajinske uprave u Dalmaciji bila je Vlada, koja je kao najviše tijelo Pokrajine bila nadležna i za poslove opće i političke redarstvene uprave. Dolaskom po drugi put na vlast u Dalmaciji (1814. – 1918.), Austrija je dekretom od 25. prosinca 1814. godine, a na osnovi Redarstvenog pravilnika donesenog 1. studenoga 1791. od strane Leopolda II., privremeno ustrojila redarstvenu službu u Dalmaciji i Redarstveno ravnateljstvo sa sjedištem u Zadru¹⁸². Privremeni ustroj Ravnateljstvo je imalo do 1820. kada se Carskom odlukom od 23. listopada 1820. godine ova ustanova trajno organizira, a za njenog upravitelja imenovan je bivši viši komesar policije u Trstu i savjetnik u Vladi Giacomo Hahn. Uz redarstveno ravnateljstvo, policijska služba u Dalmaciji je bila organizirana preko policijskih komesarijata, kao nižih redarstvenih tijela sa sjedištem u Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Policijski komesarijat Split teritorijalno je obuhvaćao područje upravno-političkih okruga Splita i Makarske, dok je policijski komesarijat Dubrovnik obuhvaćao područje okruga Dubrovnik, a kotorski područje Kotora. Odlukom Ministarstva unutarnjih poslova od 9. listopada 1848. godine Redarstveno ravnateljstvo u Zadru se ukida, a njegove poslove preuzimaju okružna, kotarska i općinska poglavarstva.¹⁸³ Slomom građanske revolucije i uspostavljanjem apsolutizma ponovno se obnavlja njegov ustroj. Na osnovi Carske odluke od 17. studenoga 1852., Namjesništvo u Zadru donosi Oznajenje 13. lipnja 1853. o ustrojstvu Redarstvenog ravnateljstva, koje će početi djelovati 20. lipnja 1853. godine. Ovom odlukom se u službi Redarstvenog ravnateljstva u Zadru sjedinjuju svi poslovi redarstvene službe. Ovakav ustroj ostat će na snazi do 1866. godine, kada se ukida Redarstveno ravnateljstvo, a njegove poslove preuzima dijelom Namjesništvo, a dijelom kotarska poglavarstva i općine.

Redarstveno ravnateljstvo u Zadru, kao središnje tijelo redarstvene službe u Pokrajini Dalmaciji, nadziralo je i provodilo sve pismene ili usmene odluke Više policije odnosno Ministarstva unutarnjih poslova u Beču te upravitelja Pokrajine i Vlade kome je bilo podređeno. U poslove redarstvenih vlasti spadalo je: poduzimanje svih potrebnih preventivnih mjera radi zaštite vladara i cesarske kuće te poštivanje državnih zakona; sprečavanje svega što bi moglo ugroziti sigurnost države i građana, briga o održavanju javnog reda i mira, zaštita sigurnosti građana i njihove imovine, provođenje istrage i privođenje svih prekršitelja zakona nadležnim organima. Pri obavljanju svojih poslova Ravnateljstvo je moglo zatražiti i pomoć vojno-redarstvene straže i žandarmerije.

¹⁸² HR-DAZD-87: Redarstveno ravnateljstvo (1814. – 1918.)

¹⁸³ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Odjelni spisi br. 19217/3703 kat. III, 1848., kut. 890, *Raccolta delle leggi ed Ordinanze dell'anno 1848. per la Dalmazia*, Zara, Tipografia Demarchi-Rouger 1852., str. 348–351.

Redarstveno ravnateljstvo je vodilo i poslove „više“ (državne) policije i to: nadzor i sve poslove vezani uz strane državljane, nadzor nad svim stvarima koje se odnose na „rezervate“ (tajne političke događaje), nadzor nad svim tajnim organizacijama, vođenje i nadzor financijskih poslova redarstvene službe te rad vatrogasnih postrojbi. Policijsko ravnateljstvo također je pomagalo i u nadziranju općina te kotarskih i okružnih poglavarstava koji su obavljali dio poslova mjesnog redarstva.

Ustroj ureda i uredsko poslovanje

C. k. Redarstveno ravnateljstvo u Zadru ustrojeno je kao jedinstvena ustanova bez odjela. Na čelu Ravnateljstva nalazio se ravnatelj kojeg je imenovao i postavljao namjesnik, a on je bio redovito i jedan od savjetnika u Vladi. Uz ravnatelja još su bili imenovani jedan viši povjerenik, jedan niži povjerenik te nekoliko činovnika koji su obavljali administrativne poslove. Vođen je urudžbeni zapisnik i kazala i to predmetno kazalo i kazalo imena. Urudžbeni zapisnik je sadržavao sljedeće rubrike: broj predmeta, datum dospijea predmeta, datum i broj pod kojim je predmet nastao, naziv stvaratelja, sadržaj predmeta, bilješka o rješavanju te datum rješenja. Kazala su se vodila po propisanom obrascu prema prvom početnom slovu osobe ili predmeta. Od propisanog načina odlaganja spisa odstupaju spisi u svež. 58., 59., 60., 61. i 62., u kojima se nalaze spisi odlagani prema sadržaju i imaju „interni urudžbeni zapisnik“. Tako su u svežnju 58 odloženi spisi s naslovom „personalije“ koji obuhvaćaju vremensko razdoblje od 1821. do 1829. i sadrže tajne osobne podatke raznih osoba iz svjetovnog i crkvenog života Dalmacije, a označeni su rimskim brojem I-XXXVII, svaki pojedinačni broj predstavlja „karton jedne osobe“; svež. 59. obuhvaća vremensko razdoblje od 1830. do 1840. godine i sadrži tajne policijske izvještaje različitog sadržaja. Svež. 60. i 61. sadrže *Dnevne izvještaje policijske direkcije u Zadru*. Za svaki mjesec izvještaji su sakupljeni u posebnu košuljicu te obuhvaćaju vremensko razdoblje od 1855. do 1860., a u svež. 62. nalaze se *Dnevni izvještaji Policijskog komeserijata Kotor* za 1863., 1864. i 1865. godinu.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Vodič Državnog arhiva u Zadru / Ur. Kolanović, Josip. Zadar: Državni arhiv u Zadru, sv. I. 2014. str. 359.

3.4.1.7. Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo*

Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo za Dalmaciju sa sjedištem u Zadru jedno je od onih tijela uprave koje su austrijske vlasti ustrojile po dolasku na vlast 1814. godine¹⁸⁵. Na temelju Odluke Opće dvorske komore od 27. veljače 1820. godine djeluje pod nazivom „Financijsko ravnateljstvo“ (*I. R. Intendenza provinciale della Dalmazia, K.k. Finanz-Landes Direktion in Zara*) i definiraju se njegove funkcije i nadležnosti u upravljanju izravnim porezima.¹⁸⁶

C. kr. Opća dvorska komora neposredno je nadređena Pokrajinskom financijskom ravnateljstvu. U poslovima vezanim uz duhan i biljege nadređena mu je C. kr. Glavna direkcija za biljege i duhan u Beču (*K.k. Taback und Stempel Gefällen Direction in Wien*). S oba ova visoka dvorska nadležstva Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo korespondira preko Predsjedništva Pokrajinske Vlade koja mu nije nadređena. Njihova međusobna korespondencija odvija se preko izvještaja upućenih Vladi i preko izvadaka protokola Vlade upućenih Financijskom ravnateljstvu. Financijskom ravnateljstvu podređeni su Ured za biljege u Zadru, sve carinske dohodarnice, svi uredi državnih dobara (*Domainen Ämter*), uredi za sol (*Salinen Ämter*) te uredi maloprodaje soli, duhana i biljega.¹⁸⁷

Carском odlukom od 16. svibnja 1838. provedena je reorganizacija financijske vlasti u nekim dijelovima Monarhije. Tom odlukom ukida se „Komorna državna uprava“ u Ljubljani i Financijsko ravnateljstvo u Zadru te Direkcija za sol u Kopru. Istom Odlukom osniva se nova financijska zemaljska vlast sa sjedištem u Trstu pod nazivom „Primorsko-dalmatinska kameralna uprava državnih dobara“ (*Küstenländisch-dalmatinische Cameral-Gefällen-Verwaltung*), koja je počela s radom 1. siječnja 1840. temeljem Dekreta Opće dvorske komore od 30. listopada 1839. godine.

Djelokrug poslova ove uprave uključuje: carinska davanja, mostarine, brodarine (vozarine), opći porez na potrošnju, povlastice za sol i duhan, biljege, državna dobra, javne fondove, prava na barut i olovo, loto i poštanska prava, kao i ostala prava i povlastice vezane za upravljanje državnim dobrima.

* Djelomično prema tekstu u Vodiču državnoga arhiva u Zadru

¹⁸⁵ HR-DAZD-98: Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo (1813. – 1918.)

¹⁸⁶ Raccolta delle leggi ed ordinanze dall'anno 1820. Per la Dalmazia, Zadar 1831., str. 75–77.

¹⁸⁷ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Predsjednički spisi, 1820. br. 273 (Naputak o poslovanju C. k. Financijskog ravnateljstva za Dalmaciju), sv. 31.

„Primorsko-dalmatinskoj komornoj upravi za Primorje, otoke i Dalmaciju“ podređene su okružne uprave u Dalmaciji sa sjedištima u Zadru, Splitu i Dubrovniku koje su osnovane na temelju odluke od 19. listopada 1839. godine.¹⁸⁸

Visokom dvorskom odlukom od 9. siječnja 1850. provedena je nova reorganizacija financijske vlasti na način da se osnivaju Ujedinjene financijske zemaljske uprave (*Vereinte Finanz-Landesbehörde*) koje su neposredno podređene Ministarstvu financija.¹⁸⁹ Financijske zemaljske uprave se organiziraju u dva oblika i to: one koje obavljaju sve financijske poslove i one kojima su povjereni samo poslovi što se odnose na direktne poreze. Prve će postojati u onim mjestima u kojima su do tada postojale Komorne uprave državnih dobara. One će se zvati „Financijske zemaljske uprave“. Zemaljski poglavar pokrajine, u kojoj se nalazi sjedište uprave, glavni je voditelj poslova i nosi titulu „predsjednik zemaljske financijske uprave“. Kao drugi po redu, njemu je podređen direktno (voditelj) uprave koji se naziva direktorom i po značaju ima status ministarskog savjetnika. Pri ovim upravama postoje i viši financijski savjetnici i financijski savjetnici, koji su po rangju jednaki savjetnicima u Namjesništvu i okružnim savjetnicima. Umjesto prijašnje komorne uprave državnih dobara u Trstu, osnovana je Ujedinjena zemaljska financijska uprava u Trstu za direktne poreze za Istru, Goricu i Gradišku, za grad Trst i njegovo područje i za sve druge financijske poslove područja Kraljevine Dalmacije.

Za područje Dalmacije u Zadru se osniva i porezna uprava koja je počela s radom 1. lipnja 1850. godine. Od tada u Dalmaciji za upravljanje direktnim porezima postoji porezna uprava u Zadru, a sve ostale financijske poslove vodi Financijska zemaljska uprava u Trstu. Takav ustroj ostao je na snazi do 1854. godine, kada je Visokom odlukom od 7. svibnja 1854. određeno istovremeno ukidanje i porezne uprave u Zadru i financijske zemaljske uprave u Trstu, te osnivanje vlastite financijske uprave za Dalmaciju - Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo sa sjedištem u Zadru, koje je trebala početi djelovati 15. kolovoza 1854. godine. Financijskoj pokrajinskoj direkciji u Zadru podređene su financijske okružne direkcije (u Zadru, Splitu i Dubrovniku), Glavna pokrajinska blagajna u Zadru, okružne blagajne u Splitu, Dubrovniku i Kotoru koje su zadužene za ubiranje direktnih poreza pri okružnim vlastima, preturama i poreznim uredima.¹⁹⁰

Financijski prokurator u Zadru je podređen Predsjedništvu Pokrajinske financijske direkcije. Osnivanje posebnog odjela Financijskog prokuratora u Zadru određeno je Ministarskim

¹⁸⁸ HR-DAZD-38: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Predsjednički spisi 1839., br.138/p IX/1, sv. 243.

¹⁸⁹ *List državnih zakona*, Nr. 193, 1855.

¹⁹⁰ *List državnih zakona*, Nr. 182, 1854.

dekretom od 13. kolovoza 1851. godine¹⁹¹, a kad je ponovno osnovana vlastita Financijska pokrajinska uprava za Dalmaciju osnovan je i zaseban financijski prokurator za ovu Pokrajinu na temelju naredbe od 16. svibnja 1855., koji je počeo s radom 16. listopada 1855. godine.¹⁹² Ovakav ustroj financijske vlasti u Dalmaciji ostat će na snazi do pada Monarhije 1918. godine.

Neposredno prije početka Prvog svjetskog rata, dalmatinske pokrajinske vlasti su radile planove o djelovanju državnih organa i institucija u slučaju neposredne ratne opasnosti. Namjesništvo je posebno planiralo evakuaciju državnih institucija u unutrašnjost Dalmacije. Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo sa svojim Predsjedništvom početkom Prvog svjetskog rata premješteno je u Knin da bi se u lipnju 1916. opet vratilo u Zadar.¹⁹³

C. kr. Financijsko ravnateljstvo u Zadru ujedinilo je sve nadležnosti i upravljalo je ogrankom financija za sol, duhan, carinu i državna dobra cijele Dalmacije te Dubrovnika i Kotora. Ono je odgovorno za pravilno poslovanje podređenih službi i njihovih službenika, kao i za pravilno provođenje zakona i propisa u tim uredima u cilju zaštite i očuvanja državnog dohotka. U propisanom vremenskom razdoblju službenici Financijskog ravnateljstva bili su obvezni radi revizije posjetiti podređene urede. Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo nadziralo je i rad javnih fondova, pa je u slučaju malverzacija protiv osumnjičenih osoba naređivalo istragu, po potrebi te osobe suspendiralo i u slučaju velikih prekršaja pozivalo i organe reda. Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo sudjeluje u organizaciji nižih financijskih ureda u Pokrajini. Ono je bilo obvezno jednom mjesečno obaviti reviziju računskih dnevnika i računa službenika i podređenih ureda i izvještaj o tome poslati Pokrajinskom računovodstvu, a oni višim nadležstvima.

Podređeni ured za sol ugovore o otkupu soli sa solanama na Pagu, Rabu i Dinjiškoj mogao je produžiti samo uz odobrenje visokog dvorskog tijela. Financijsko ravnateljstvo imenuje sve službenike u uredima koji su mu podređeni, ukoliko njihove plaće ne prelaze iznos od 500 forinti. Sva imenovanja javlja Predsjedništvu Vlade Pokrajine, a Općoj dvorskoj komori šalje popis zaposlenih službenika s njihovim karakteristikama. U slučaju otpuštanja nekog službenika zbog malverzacija, šalje obavijest Općoj dvorskoj komori, a u slučaju otpuštanja zbog kriminalnih radnji, postupak predaje na obradu krivičnom sudu.

U nadležnost Financijskog ravnateljstva spadaju i carinski prijestupi u drugoj instanci za koje je do 1820. bila nadležna Vlada. Ono je bilo nadležno i za suzbijanje krijumčarenja soli i

¹⁹¹ *List državnih zakona*, Nr. 188, 1851.

¹⁹² *List državnih zakona*, Nr. 91, 1855.

¹⁹³ HR-DAZD-99: Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo, br.2060 od 12. svibnja 1915.

duhana te je moglo neposredno naplaćivati globu do 100 forinti i u slučaju kada nije okončan postupak pred nadležnim sudom.

Financijsko ravnateljstvo bilo je nadređeno financijskoj straži u Dalmaciji i s njom je surađivalo. Financijska straža u Dalmaciji sastojala se od financijskog inspektora u Splitu, kontrolne postaje u Dubrovniku, dva revizora, dva brigadira, jednog povjerenika, pet glavnih nadglednika i 120 nadglednika. Duž cijele granice bile su postavljene stražarske postaje na čelu kojih je bio glavni nadzornik. Za nadgledanje obalnog pojasa Dalmacije u sva četiri okruga nalazili su se nadzorni brodovi. Neposredno vodstvo ove granične i pomorske straže bilo je u nadležnosti ureda koji su se zvali financijska povjereništa. Svoje sjedište imali su u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Navedeni uredi provodili su nadzor i nisu bili izravno podređeni Financijskom ravnateljstvu. U slučaju nekih nepravilnosti Financijsko ravnateljstvo je tražene spise na njihov zahtjev ustupalo povjereništvima. Svaka tri mjeseca službenici financijskih povjereništava bili su obvezni obići okrug za koji su nadležni i o tome podnijeti izvještaj Financijskom ravnateljstvu. Kod nadzora koji je obavljao šef (*Capo*) ili njegov zamjenik, na predmet se stavljao pečat Financijskog ravnateljstva. Za svaki inspekcijski pregled utvrđivalo se područje i osobe koje će ga obaviti.

Financijsko ravnateljstvo vodi središnji urudžbeni zapisnik ili upisnik u koji voditelj urudžbenog zapisnika (protokola) upisuje sve podneske Financijskom ravnateljstvu: odjel kojem je predmet dodijeljen, tekući broj i broj odjela, sadržaj predmeta. U upisnik se ne upisuju računi, platne liste i imenici koji stižu u Ravnateljstvo iz različitih ureda Pokrajine, nego se predaju računskom uredu koji ih upisuje u svoj urudžbeni zapisnik.

Uz središnji upisnik vodi se i registar u koji su se unosili svi dopisi pristigli poštom, koje na kraju svakog mjeseca potpisuje ovlašteni poštanski službenik.

Financijsko ravnateljstvo vodi dva kazala: glavno kazalo prema različitim predmetima i imenima i drugo prema broju protokola, prema predmetnom svežnju i rubrici. Spisi su ipak samo djelomično odlagani prema predmetnim svežnjevima i rubrikama.

Direktor protokola mora voditi računa o tome spadaju li podnesci koji se zaprimaju od različitih stranaka u nadležnost Financijskog ravnateljstva te jesu li su ovjereni potrebnim pečatom. Ukoliko nisu ispunjeni ovi uvjeti podnesak ne može biti zaprimljen.

Za vrijednosne predmete direktor protokola obvezno mora izdati potvrdu o primitku te ih odmah predati računarskoj kancelariji na čuvanje.

Ukoliko je nekom referentu dodijeljen predmet koji ne spada u njegovu nadležnost, predmet se mora proslijediti što hitnije u nadležni odjel na rješavanje, a bilješka o njegovom rješavanju će se također upisati u urudžbeni zapisnik tog odjela.

Koncepti o uredskim stvarima koji se predaju u otpravništvu, moraju se unijeti u tiskani otpravni registar koji se vodi prema propisanom obrazcu. Nakon obavljenog otpravljanja, otpravci se klasificiraju prema sadržaju u fascikle i po rubrikama tako da se svi spisi koji se odnose na isti predmet nađu zajedno.

Kancelarija je trebala voditi poseban urudžbeni zapisnik u koji bi se upisivala sva rješenja te kazalo prema predmetima, uredima i imenima te jednu knjigu bilješki o propisima.

Registratura je morala također imati glavni registar za normalije i još jedan za službeničke zakletve. Financijsko ravnateljstvo u Zadru imalo je tri odjela I., II., III.

3.4.1.8. Pokrajinsko državno računovodstvo*

Odlukom Visoke dvorske komisije iz Beča, od 14. studenog 1814., upućene Provizornoj Vladi u Dalmaciji, osnovana je „Vlada i ostali pokrajinski uredi za Dalmaciju“ i to Financijsko odvjetništvo, Pokrajinsko državno računovodstvo (*K.k. Provinzial Staats Buchhaltung in Zara; Imperiale Regia Ragioneria Provinciale di Stato in Zara*)

¹⁹⁴ Ravnateljstvo za vode i izgradnju cesta i Pokrajinski carinski ured za Vladu, njene pomoćne urede i okružne urede. Njegovo Veličanstvo odobrilo je i uredsku kategorizaciju i platne stupnjeve službenika (A, B, C, D, E, F). U kategoriju C spadali su službenici Pokrajinskog državnog računovodstva. Osim jednog knjigovođe, odluka ne definira ostale službenike, nego predviđa kasnije popunjavanje ostalih službeničkih mjesta na prijedlog Glavne računarske direkcije (*Generalrechnungs Direktorium*) iz Beča.¹⁹⁵ Dopisom iz Beča od 28.02.1816. godine voditeljem Provizornog Pokrajinskog računovodstva imenuje se kameralni glavni knjigovođa, računovodstveni savjetnik Dominik Perizato (*K.k.Kameralhauptbuchhaltungs-Rechnungsrath*).¹⁹⁶

Godine 1819. donesen je Pravilnik o konačnom ustroju Vlade, kojim se ukida dotadašnja provizorna organizacijska vlast u Dalmaciji te se definira končan ustroj Vlade i središnje vlasti. Prema tom Pravilniku Pokrajinsko državno računovodstvo djeluje pri Vladi kao njen pomoćni ured.¹⁹⁷

Čini se da se djelokrug i nadležnost Pokrajinskog državnog računovodstva nisu mijenjali do 1866. godine. Kraljevskom naredbom od 21. studenog 1866. određena je nova organizacija državne računovodstvene i kontrolne službe u cijeloj Monarhiji, osim u Ugarskoj, Hrvatskoj,

* Dijelovi teksta preneseni su iz Vodiča Državnog arhiva u Zadru

¹⁹⁴ HR-DAZD-100: Pokrajinsko državno računovodstvo (1813. – 1918.)

¹⁹⁵ HR-DAZD- 88 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Razni spisi Namjesništva, svež. 3., br. 12 od 14. 11.1814.

¹⁹⁶ HR-DAZD-100 Pokrajinsko državno računovodstvo, kut. 2, br. 836/130.

¹⁹⁷ Kolić, Dubravka. Nav. dj., str.37.

Slavoniji i Siebenbürgu.¹⁹⁸ Ova naredba između ostalog određuje da se od 1. siječnja 1867. trebaju ukinuti sve Pokrajinske državne računovodstvene ustanove. Ukida i Pokrajinsko državno računovodstvo u Dalmaciji, a iste godine osniva Računarski odjel pri Dalmatinskom namjesništvu¹⁹⁹. Među odredbama o osnivanju ovog odjela Namjesništva navodi se kako će ono preuzeti dio poslova koje je obavljalo Pokrajinsko državno računovodstvo u smislu administrativno-knjigovodstvene potpore Namjesništvu te nadgledanje i provjeru troškova nastalih kod upravno-političkih tijela u Pokrajini (kao što su poslovi kontrole i cenzure koji spadaju pod upravu ili nadzor političkih organa) te državnih dobara različitih fondova, ustanova i zaklada. Iz sačuvanog urudžbenog zapisnika Pokrajinskog državnog računovodstva za 1867., vođenog od 1. siječnja do 9. veljače (ukupno 22 upisa), vidi se da je dio poslova ovog ureda trebalo preuzeti i „Financijsko ravnateljstvo za Dalmaciju“. Predsjednički spisi Dalmatinskog Namjesništva za 1866. godinu²⁰⁰ daju uvid u brojčano stanje službenika, koji su prešli raditi u Financijsko ravnateljstvo (6 ljudi) kao i onih koji su otišli raditi u Računarski odjel pri Namjesništvu (10 ljudi).

Pokrajinsko državno računovodstvo bila je najviša instanca računovodstvene vlasti u Dalmaciji i teritorijalna nadležnost mu se protezala na cijelo područje tadašnje austrijske Kraljevine Dalmacije.

Pokrajinsko državno računovodstvo je u prvim godinama postojanja (1814. – 1816.) poslove obavljalo preko svoja dva odjela. Prvi odjel obuhvaćao je kameralne poslove, zaklade, sol, duhan, biljege i takse. U djelokrug ovog odjela spadala je i briga oko: budžeta općina, sirotišta, dobrotvornih ustanova, crkvenih računa, njihovih godišnjih predračuna i po potrebi revizija obračuna, revizija računa za duhan i biljege, revizija sanitarnih taksi, administracija Blagih djela (*Opera pia*) iz Dubrovnika te revizija računa za sol. Drugi odjel obuhvaćao je poslove koji su se odnosili na državna dobra, direktne doprinose i javne desetine u zakupu.²⁰¹ Dopisom iz Beča od 28. lipnja 1816. godine voditeljem Računovodstva imenuje se Dominik Perizato u svojstvu glavnog pokrajinskog računovođe (*Provinzstaatsbuchhalter*). U istom dopisu navodi se kako će se ono sastojati od tri departmana (odjela). Iz spisa ovog fonda (nakon 1816. godine) kao i iz „*Nacrta uputstava Pokrajinskog državnog računovodstva*“ iz 1832. godine vidi se kako je svoje poslove Državno pokrajinsko računovodstvo obavljalo preko njegova tri odjela: I. odjel – Opći kameralni odjel i odjel za zaklade; II. odjel – Odjel za

¹⁹⁸ Predsjednički spisi Namjesništva, svež. 492 . br 454/1 kat. II/1 1. O ovome je tiskana naredba. Pisana je njemačkim jezikom i kurentskim pismom.

¹⁹⁹ Vodič Državnog arhiva u Zadru, I. dio, str. 374.

²⁰⁰ HR-DAZD- 88, Kazalo Predsjedničkih spisa za 1866. god.

²⁰¹ HR-DAZD-99: Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo, svež. 20., br. 1332/pp

carine i državna dobra i III. odjel – Odjel za poreze.²⁰² Uz ova tri odjela kao poseban odjel djeluje i Odjel za protokol, otpравu i registraturu Računovodstva. Na čelu svakog odjela nalazio se računovodstveni savjetnik (*Rechnungs-Rat*).

Pokrajinsko državno računovodstvo bilo je podređeno Generalnoj računarskoj direkciji u Beču (*General-Rechnungs Directorium*), Ministarstvu financija (*Finanz-Ministerium*) te Vladi u Dalmaciji.

Čini se da se djelokrug i nadležnosti Pokrajinskog državnog računovodstva nisu mijenjali do 1866. kada je osnovan Računarski odjel pri Dalmatinskom Namjesništvu.

Odjel za protokol, otpравu i registraturu Računovodstva vodio je urudžbene zapisnike. U njega su se predmeti upisivali kronološki rastućim brojem do kraja jedne kalendarske godine. Sadržavao je sljedeće rubrike: datum primitka, kratak sadržaj, kome je i kada dodijeljen predmet na rješavanje, te kategoriju prema razredbenom sustavu. U sačuvanim urudžbenim zapisnicima ova rubrika je prazna. Uz urudžbeni zapisnik vodilo se i abecedno kazalo predmeta, osoba i mjesta.

Prema „ *Planu i Uputstvima za 1832“ (Istruzione pella Contabilita Dalmata)*²⁰³, što potvrđuju sačuvani spisi C.k. Pokrajinskog državnog računovodstva. Ovaj ured je mjesečno redovito primao i dnevnikе te rješavao prema njima obračune direktnih doprinosa od prihoda državnih dobara, crkvenih fondova, katedralnih fondova, zaklada kojima upravlja država, carinskih obračuna i od prihoda Blagih djela iz Dubrovnika.

Isto tako u njihovoj nadležnost bili su mjesečni carinski obračuni za: fondove uprave, bogoštovlja, škola, cesta, voda, hospicija, poljoprivrednih, oskudničkih i mornaričkih fondova, te sanitarne i lučke pristojbe, sjedišta lazareta, hipoteka, soli, legata, prihoda dobara studija (*Fondo degli studi*) u Zadru i Trogiru.

Tromjesečno su stizali dnevnikе obračuna sudskih taksi za notarske kopije, naknade za uzdržavanje zatvorenika i internata u Zadru te smještaj vojske.

Godišnje je C.k. Pokrajinsko državno računovodstvo dobivalo obračunske dnevnikе crkava, svećeničkih bratovština iz Dubrovnika, Splitskog sjemeništa, općina, samostana iz Trogira i Hvara.

Dnevnikе pristigli u Računovodstvo upisivali su se u poseban registar s naznakom datuma dospjeća i brojem odjela kojem je upućen na pregled.

²⁰² HR-DAZD -100/1: Spisi Provizornog pokrajinskog računovodstva, kut. 1

²⁰³ HR-DAZD-100/2 , Nacrti Uputstava Pokrajinskog državnog računovodstva (*Istruzione per la Contabilita Dalmatia*), knj. 9

Isključiva nadležnost C.k. Pokrajinskog računovodstva bila je vođenje dnevnika fonda policije, fonda katastra i fonda zdravstva.

Dnevnici kameralnih riznica prije slanja u Dvorsko računovodstvo morali su biti dostavljeni Pokrajinskom računovodstvu kako bi ono potvrdilo poklapanje svih partija ulaza i izlaza. U slučaju otkrivanja nepodudarnosti trebalo se odmah obavijestiti tijelo uprave.

Pokrajinsko državno računovodstvo bilo je zaduženo i za vođenje evidencija o različitim eventualnim prihodima i predujmima koji su prema višim naredbama bili uplaćeni Kameralnoj blagajni i okružnim blagajnama pokrajine. Vezano uz uplaćene predujmove trebalo je povremeno preko Vlade izdavati preglede tih obračuna te paziti da viškovi i predujmovi budu pravilo refundirani prema vladinim dekretima.

Prema „*Specifikaciji uredskih knjiga iz 1850. godine*“²⁰⁴ u Pokrajinskom računovodstvu su se vodili sljedeći registri:

1. Registar pošiljki Odjela za cenzuru i Direkcije dokumenta, računa i pojašnjenja pristiglih na urudžbeni zapisnik
2. Registar pošiljki Odjela za cenzuru (pregled) vladinih dopisa pristiglih na pregled
3. Registar dokumenata koji iz Direkcije dolaze u otpравништво, a vezani su s brojevima Računovodstva i Direkcije
4. Registar Normalia
5. Registar otpreme dokumenata Vladinog urudžbenog zapisnika i drugih ureda
6. Registar osobne dostave
7. Registar referata (konceptata) na uvid
8. Poštanski registar
9. Registar dokumenata odloženih u registraturu
10. Registar računa koje preuzima odjel cenzure
11. Registar dokumenata Računovodstva koji idu na uvid u druge odjele ili urede
12. Registar predspisa koji se vraćaju Registraturi Računovodstva
13. Registar predspisa koji se vraćaju Registraturi Vlade
14. Registar dokumenata koji prelaze u Registraturu s oznakom predmetnog sveska.
15. Registar otpreme
16. Registar odsutnih
17. Registar tiskanih naredbi

²⁰⁴ HR -DAZD-100/2: Odjel za protokol, otpравu i registraturu Računovodstva, kut. 28 , br. 26/1850.

Prema Pravilima za ustroj Vlade kojima je ukinuto provizorno stanje uprave u Dalmaciji, Pokrajinsko državno računovodstvo je prema čl. 7 ovog Pravilnika bilo ovisno o vrsti poslova i svojih postupaka razmjeno ovisno o Vladi, odnosno Vlada je vršila nadzor nad njima. Viša instanca je bila Glavna računarska direkcija (*General-Rechnungs Directorium*) u Beču, Ministarstvo financija u Beču te Ministarstvo pravosuđa. Pokrajinsko državno računovodstvo je intenzivnu suradnju ostvarivalo i s računovodstvenim odjelom (departmanom) direktnih poreza (*Dipartimento di contabilità per le imposte dirette*) i građevinskim računovodstvenim odjelom (departmanom) pri Vladi Dalmacije (*Dipartimento della fabrica*).²⁰⁵ Kroz spise ovog fonda mogu se naći razne upute Glavne računarske direkcije o obavljanju poslova između ova dva ureda.

3.4.1.9. Pokrajinski rudarski ured*

Cesarsko kraljevski provizorni rudarski komeserijat u Dalmaciji (*K.k. provisorisces Berg-Commisariat*), kao prethodnik Pokrajinskog rudarskog ureda osnovan je temeljem Dekreta dvorske kamere za kovnice i rudarstvo (*Hofkammer für Münz- und Bergwesen*) od 26. 6. 1837. br. 6487. Komesarijatom je upravljao rudarski komesar, a u vođenju uredskih poslova pomagao mu je jedan kancelist. Prvi komesar bio je Ivanić Josip.²⁰⁶ Prije osnivanja Komesarijata rudarski poslovi u Dalmaciji vođeni su (bilo da se radilo o pravnim ili o administrativnim poslovima) pri C.k. zamjenskom provizornom rudarskom sudu (*K.k. provisorischer substituirtes Berggericht*).²⁰⁷

Reorganizacija rudarske službe u cijeloj Monarhiji provedena je donošenjem Općeg rudarskog zakona od 22. lipnja 1854. koji je donesen na temelju carskog patenta od 23. svibnja 1854. kojim se regulirala cjelokupna rudarska djelatnost i to: područja i uvjete u kojima se smjela obavljati rudarska djelatnost, mjerne jedinice koje će se koristiti u rudarstvu, rudarski rovovi, vlasnici rudnika, njihove obveze i prava, dobivanje koncesija za bavljenje rudarskom djelatnošću, potrebni uvjeti za upis u knjigu koncesija te obveze koje proizlaze iz toga prava, pravne sankcije u slučaju kršenja istih, osnivanje zajedničkih rudarskih poduzeća od strane fizičkih ili pravnih osoba, održavanje rudnika i rudarskih rovova u dobrom i radnom

²⁰⁵ *Manuale Provinciale della Dalmazia* pell anno 1817. – 1848.

* Sadržaji za Rudarski ured dijelom preneseni iz: Strmota, Ankica. Pokrajinski rudarski ured u Zadru i uredsko poslovanje prema "Instrukcijama o radu kotarskih rudarskih službenika" iz 1872. godine.// Arhivski vjesnik god. 53 /(2010)

²⁰⁶ Dvorska statistika Austrije, 1854., str. 240.

HR DAZD-386: Tiskovine, 1837. kut 42, br. 69. Sadrži Proglas Vlade o osnivanju pravno-rudarske vlasti u Zadru

²⁰⁷ Strmota, Ankica. Nav. dj. , str. 197 –208.

stanju, odnos vlasnika rudnika i koncesionara međusobno te njihov odnos prema državnim rudarskim nadležstvima, prema radnicima u rovovima i rudarskim zaposlenicima, obveze i dužnosti prema njima, osnivanje rudarskih kasa (*Bruderladen*), donošenje njihovih statuta te njihove dužnosti i područje djelovanja, naplata rudarskih biljega i drugih davanja, kaznena odgovornost u slučajevima kršenja i neprovođenja rudarskog zakona, prestanak i oduzimanje rudarskih prava. Ovaj Opći rudarski zakon na snagu je stupio danom donošenja za cijelo područje Monarhije osim za područje Kraljevine Dalmacije i Lombardsko-venetskog Kraljevstva.²⁰⁸ U ovim se zemljama Zakon počeo provoditi 1. studenog 1857., i to na osnovi naredbe ministarstva pravosuđa i financija od 20. srpnja 1857. godine.²⁰⁹ Stupanjem na snagu novog zakona ukinut je dotadašnji provizorni rudarski komeserijat, osnovan 1837. godine.²¹⁰ Niže rudarske službe, njihovo djelovanje i djelokrug u Monarhiji uređen je zakonom od 21. srpnja 1871. godine i to preko kotarskih (revirskih) ureda, rudarskih poglavarstava ili rudarskih kapetanata i Ministarstva poljoprivrede. Rudarsko poglavarstvo (*Berghauptmanschaft*), nadležno za područje Kraljevine Dalmacije, imalo je svoje sjedište u Celovcu (Klagenfurtu), koje je uz Dalmaciju bilo nadležno i za Štajersku, Tirol, Vorarlberg, Kranjsku, Goricu, Gradišku, grad Trst i okolicu te Istru. Poglavara rudarskog poglavarstva imenovao je kralj na prijedlog visokog rudarskog tijela (*Ober-Bergbehörde*).²¹¹ Na temelju zakona od 21. srpnja 1871. donesena je naredba Ministarstva poljoprivrede od 24. travnja 1872. kojom su uređena niža tijela rudarske službe u zemljama Monarhije zastupanim u Carevinskom vijeću. Ovom naredbom proveden je zakon iz 1872. godine. Naredba određuje rudarskim poglavarstvima podređena sjedišta kotarskih rudarskih ureda. Tako je u sastavu rudarskog poglavarstva (rudarskih kapetanata) Klagenfurt osnovan i kotarski rudarski ured Zadar (*Revierbergamt Zara*) koji je svojom teritorijalnom nadležnošću pokrивao područje cijele Dalmacije i markgrofoviju Istru te se zbog svoje teritorijalne nadležnosti može nazvati i „pokrajinskim“ uredom.²¹² Prema ovom zakonu kotarski uredi su prva instanca u obavljanju rudarskih poslova, ukoliko oni nisu izričito zakonom stavljeni u nadležnost rudarskih poglavarstava (kapetanata) ili ministarstava. Novih promjena u teritorijalnoj

²⁰⁸ *List državnih zakona*, 1854., br. 146.

²⁰⁹ *List državnih zakona*, 1857., br. 139., 140.

²¹⁰ *List državnih zakona*, 1857. br. 136.

²¹¹ *List državnih zakona*, 1871., br. 77.

²¹² *List državnih zakona*, 1872., br.61, HR-DAZD-88 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju – Zadar. Spisi Registrature Namjesništva, 1872., svež. br. 8007., kat. I/I H. Donosi zbirku pravnih propisa za ustrojavanje i djelokrug poslova rudarske službe (*Sammlung der Vorschriften über die Einrichtung und den Wirkungsbereich der Bergbehörden*)

organizaciji kotarskih (revirnih) ureda bilo je 1895. i 1904. godine, ali se one nisu odnosile na Dalmaciju.²¹³

Cesarsko kraljevski provizorni rudarski komesarijat u Dalmaciji (*K.k. provisorischer Berg-Commisariat*) je prvi samostalni rudarski ured koji je predstavljao administrativno-pravnu rudarsku vlast u Dalmaciji. Takvi uredi su već postojali u drugim zemljama Monarhije u smislu instrukcija o njihovom radu iz 1783. godine.²¹⁴ Voditelj ovog ureda je trebao imati rudarsku školu te znati talijanski jezik i jedan od slavenskih jezika.

Opći rudarski zakon (donesen 1854.) u Dalmaciji se počeo provoditi 1857. godine kada je određena nova provizorna organizacija rudarske službe u Kraljevini Dalmaciji i u Lombardsko-venecijanskoj Kraljevini. Osnovan je rudarski kotarski ured sa sjedištem u Zadru. Rudarski ured je bio spojen s okružnim uredom (*Kreisamt*), a njegovo uredovno područje obuhvaćalo je cijelu Dalmaciju. Na čelu ureda se nalazio okružni poglavar, a rudarske poslove je opremao rudarski komesar koji je morao imati rudarsko-tehničku naobrazbu. Ukoliko rudarski komesar nije imao dovoljno posla u svom rudarskom dijelu, okružni poglavar mu je mogao povjeriti i neki od poslova iz nadležnosti političke uprave. Njegov status i platni razred ostao je isti kao i za vrijeme djelovanja rudarskog komesarijata, s godišnjom plaćom od 800 f (fiorina) i godišnjom stanarinom (novcem za plaćanje najamnine) od 150 f te je spadao u IX. platni činovnički razred (*Dienstenklasse*), kao i rudarski komesari u ostalim zemljama Monarhije.

Kotarski rudarski komesar trebao je u primjerenim razmacima posjetiti rudnike u svom uredovnom kotaru. Koliko će puta pregledati koji rudnik ovisilo je o veličini rudnika i o uvjetima rada u njemu. Prema naredbi ministarstva poljoprivrede od 23. svibnja 1872. o tim posjetima kotarski rudarski službenik je trebao voditi i knjigu u koju je upisivao datum posjeta rudniku i primjedbe o njegovom stanju te eventualne opaske u smislu poboljšanja istog.²¹⁵

Prema naredbi ministarstva pravosuđa i financija od 20. srpnja 1857. uz rudarskog kapetana koji se nalazio na čelu rudarskog kapetanata, kao dijela okružnog ureda, kancelarijske poslove su obavljali činovnici zaposleni u okružnom uredu, U dane kada su obavljali rudarske poslove kao dnevničari (*Diuristen*) bili su plaćeni od strane rudarske kase (*berghauptmannschaftlichen Kasse*). Blagajnički poslovi rudarske kase spadali su pod nadležnost glavne Pokrajinske kase (*Landeshauptkasse*), koja je poslove iz rudarske

²¹³ *List državnih zakona*, 1895., br. 174, 1904., br. 6

²¹⁴ HR-DAZD -386: Tiskovine, kut. 42, 1837., br. 69/42

²¹⁵ *List državnih zakona*, 1904., br. 158

djelatnosti obavljala prema odredbama glavnog rudarskog tijela i naredbi ministarstva pravosuđa od 16. siječnja 1856. godine.²¹⁶

Zakonom iz 1871. Propisana je organizacija nižih rudarskih službi u Monarhiji. Prema tom Zakonu rudarsku službu u Monarhiji obavljaju slijedeći uredi: kotarski rudarski uredi, rudarski kapetanati (poglavarstva) i ministarstvo poljoprivrede. Sjedište kotarskog ureda Dalmacije bio je glavni grad Zadar pa se taj ured može zvati i pokrajinskim. Pripadao je rudarskom poglavarstvu u Klagenfurtu. Precizan administrativni ustroj kotarskih rudarskih ureda određen je „Instrukcijama o radu revirnih (kotarskih) rudarskih službenika“ koje je donijelo ministarstvo poljoprivrede u Beču 25. travnja 1872. na osnovu zakona od 21. srpnja 1871.²¹⁷ Prema tim instrukcijama, koje su razrađene u 8 poglavlja, određeno je da: kotarski rudarski službenici (*Revierbeamte*) predstavljaju prvu instancu u obavljanju rudarske djelatnosti, ukoliko zakonom neke nisu direktno stavljene u nadležnost rudarskih poglavarstava ili ministarstva. Ured sa svojim službenicima treba biti upućen u sve topografske, goedetske i rudarsko pravne okolnosti, kao i biti upoznat sa svima događajima u rudarskoj djelatnosti svog kotara, odnosno Pokrajine. Posebice mora voditi računa o proizvodnji i skladištenju u rudarskim pogonima kao i o odnosu i ugovorima sa rudarima. Ured mora imati saznanja o svim novim nalazištima ruda na svom teritoriju.

Rudarski kotarski službenik ne može biti previše odsutan s posla, da ga netko drugi ne zamjeni u njegovoj smjeni. Ukoliko se radi o dužem izostanku (više od tri dana) ili o bolesti, o tome se mora obavijestiti rudarski kapetanat (poglavarstvo) koji se treba pobrinuti za njegovu zamjenu. O svim službenim putovanjima koja se ne mogu pokriti iz putnih paušala (*Reisaepauschale*) moraju se tražiti sredstva od rudarskih poglavarstava uz predočenje potrebnih dokumenata. Inače, svako tromjesječne kotarski službenici su dužni poslati rudarskom poglavarstvu izvještaj o službenim putovanjima s obrazloženjem puta.

Uredsko poslovanje

Službenici ureda vode Prijemni urudžbeni zapisnik (*das Einreichungs-Protokoll*) u koji se upisuju spisi (predmeti) (*Geschäftsstück*) kronološki prema rastućem broju odmah po primitku s nadnevkom dana, mjeseca i godine dospijeća. Broj priloga u predmetu mora se uočljivo

²¹⁶ *List državnih zakona*, 1857., br. 136.

²¹⁷ *Instruction für die Revier-Bergbeamten, Sammlung der Vorschriften über die Einrichtng und den Wirkungskreis der Bergbehörden*. Izdano u Beču 1872. Spisi Registrature Namjesništva, br. 8007 kat. I/I H. Iako kronološki izlaze iz okvira ove radnje, odlučili smo ih predstaviti jer se njima propisuje i jasno izlaže poslovanje već primjenjivano u prethodnom razdoblju.

označiti na košuljici predmeta. (*Auch die Zahl der Beilagen ist auf dem Geschäftsstücke ersichtlich zu machen*). Pri upisu treba obratiti pažnju i na oznaku pečeta, je li u skladu sa zakonom, a u slučaju prijestupa treba postupiti prema zakonu.

Urudžbeni zapisnik se vodi prema propisanom obrascu (*Formular I*) i sadrži 7 rubrika: tekući broj, mjesec i dan dospijeća, od koga je prispio, datum i broj podneska, sadržaj podneska, bilješka o rješavanju predmeta i kome je upućeno, povezni broj na predspis (*Bezugs-Nummer*), datum rješavanja i odašiljanja te oznaka registrature. Rubrike od 1 do 4 popunjavaju se odmah po upisu predmeta u urudžbeni zapisnik, dok se rubrike 5, 7 i 8 popunjavaju nakon rješavanja i odašiljanja spisa te njegovog odlaganja među ostale spise. Šesta se rubrika kod upisa popunjavala prema ranijem predspisu, pri čemu se trebalo voditi računa da ih veže povezni broj.

Dani kada u urudžbeni zapisnik nije ništa upisano trebaju biti jasno obilježeni.

Brojevi u urudžbenom zapisniku počinju danom uredovanja ureda i odmah od svakog prvog siječnja trebaju početi s brojem jedan i rastućim brojem ići do posljednjeg dana u mjesecu prosincu. U urudžbeni zapisnik se upisuju predmeti za uredovnog vremena, ali se ne može zaključiti dok svi prispjeli podnesci toga dana ne budu upisani. Nedjeljom i praznikom se također upisuju podnesci u urudžbeni zapisnik, u dogovoreno vrijeme. Vrijeme kada je prijemni ured (*Einreichungs-Protokol*) (prijemni protokol) otvoren treba biti jasno označeno na vratima ureda. U ove dane, osim u navedeno vrijeme, mogu se u prijemni urudžbeni zapisnik pisati samo podnesci od strane rudarsko-policijskih tijela.

Glavno načelo u uredskom poslovanju pri obradi podnesaka je, da se u ozbiljnu obradu treba uzeti i rješavati samo smislene i precizno formulirane predmete, dok se svako nepotrebno „piskaranje“ treba zanemariti. Na usmene upite stranaka, i to one koji ne zahtijevaju donošenje nikakve odluke ili pismenu korespondenciju daje se samo usmeni odgovor. Ukoliko je usmeni zahtjev stranaka takav da se radi o važnoj stvari, u vezi koje se mora donijeti odluka, tad se takav zahtjev ne može riješiti usmenim putem, već se od podnositelja treba zahtijevati pismeni podnesak koji će se unijeti u urudžbeni zapisnik.

Pri rješavanju predmeta (*Gesechäftsstücke*) treba izbjegavati svako nepotrebno vremensko zaostajanje, a sve predspise, karte i ostale priloge iz kojih se može bolje utvrditi činjenično stanje, na osnovu postojećih zakona i propisa, uzeti u razmatranje.

Prije nego što revirni rudarski službenik počne pisati jedno izvješće moraju mu biti jasne sve činjenice kao i zakonsko-pravni odnosi. Izvješća trebaju biti tako sastavljena i obrazložena da se izbjegnu moguća naknadna kontrola i upiti o bitnim činjenicama u toj stvari.

Kada su prilozi spojeni s izvješćem, dovoljno je na njemu naznačiti njihov međusobni odnos, bez ponavljanja sadržaja.

Kod odluka, posebno kod negativno riješenih predmeta, uvijek treba navesti zakonske odredbe na osnovi kojih je tako riješeno. Bilješka o rješavanju stavlja se i na poledini košuljice predmeta, ukoliko je ona kratka i ukoliko će se spis duže zadržati u pisarnici. U suprotnom slučaju bilješka o rješavanju se piše na cijelom arku ili na jednoj polovici tako da se lijevoj polovici stavlja broj predmeta i datum dospjeća, kratka bilješka o predmetu, dok se na desnoj polovici stavlja bilješka o rješavanju.²¹⁸ Svi uredski sastavci trebaju biti pisani jasnim i jednostavnim jezikom. Spisi koji su nastali pri rješavanju trebaju biti jasno naznačeni, kao i sve eventualne bilješke i upute za otpremanje predmete. Rubrika o rješavanju mora biti potpisana od onog tko je rješavao predmet.

Dobiveni i zadani rokovi trebaju se bilježiti u posebnom kalendaru s točno naznačenim datumom dospjeća. Potrebno je precizno brinuti o poštivanju rokova. U vremenu od četrnaest dana nakon isteka prvog polugodišta potrebno je izraditi sumarni prikaz poslovanja tijekom tog vremena, o pristiglim, riješenim i zaostalim predmetima, s kratkim sadržajem zaostalih neriješenih predmeta i s razlogom takvog stanja. Ovaj iskaz poslovanja predaje se rudarskom poglavarstvu.

Na rasprave o eventualnim sporovima u kojima sudjeluju javni organi (ustanove), stranke i svjedoci u određenom postupku, vještaci trebaju biti pravovremeno obaviješteni i pripremljeni. Svi rokovi u vezi s time moraju biti točno i precizno naznačeni. Revirni službenik mora također dobro biti upoznat s predmetom kao i zakonskim propisima o toj stvari i prije početka postupka mora se uvjeriti u vjerodostojnost stranke. O svakoj raspravi potrebno je voditi protokol (zapisnik). Zapisnik o raspravi (*Verhandlungs-Protokoll*) treba imati i pečat te mora biti jasno i cjelovito sastavljen te sadržavati:

- a) Mjesto, vrijeme i predmet rasprave. Ukoliko se rasprava održava na drugom mjestu ili u drugo vrijeme i to je potrebno obavezno navesti u zapisniku.
- b) Ime i prezime, zanimanje sudionika na raspravi i u kojem svojstvu su pozvani na raspravu. Ukoliko netko ima punomoć, potrebno je provjeriti njenu vjerodostojnost
- c) Precizan i točan opis predmeta rasprave
- d) Izjave sudionika rasprave, točne i jasne. Ukoliko među sudionicima rasprave ima stranaka koje govore jezikom nepoznatom rudarskom revirnom činovniku, treba biti osiguran i prevoditelj.

²¹⁸ *Instruction für die Revier-Bergbeamten, Sammlung der Vorschriften über die Einrichtung und den Wirkungskreis der Bergbehörden.* Izdano u Beču 1872. Spisi Registrature Namjesništva, br. 8007 kat. I/I H

- e) U pravilu na kraju se pišu zaključci rasprave. Na kraju, zapisnik (protokol) o raspravi nakon uvida potpisuju sve stranke i službena osoba (činovnik).

Izrada rješenja (*Erledigungs-Entwürfe*)

Pisanje rješenja obavlja se, u pravilu, tek nakon prikupljene sve dokumentacije koja je korištena u postupku. Na prvoj strani u gornjem lijevom uglu piše se poslovni broj (*Geschäftszahl*), dok se na kraju pismena (*Ausfertigung*) stavlja oznaka „C.k. revirnog činovnika“ i njegov potpis.

Revirni rudarski činovnici rudarskim poglavarstvima trebaju staviti u poslovnoj korespondenciji pridjev „prečasni“ (*wohllöblich*) dok se službe i urede u svom rangu oslovljava s pridjevom „časni“. Na pismenima privatnih osoba piše se ona titula koja stoji uz njihovo prezime (časni, štovani itd.).

Kad je predmet riješen, adresiran, kad su svi pripadajući prilozi pečatirani, te je određena njegova isporuka, na konceptu se mora naznačiti dan njegovog otpremanja. Isto je potrebno napraviti i na spisima koji ostaju i obavezno upisati bilješku u rubrici 5,7 i 8 urudžbenog zapisnika (*Einreichungs-Protokoll*).

Dostava otpravaka

Dostava otpravaka u mjestu ureda ili u najbližoj okolici (do udaljenosti četvrtine milje) vrši se o trošku paušalnih troškova ureda ili ukoliko revirni rudarski činovnik ima pomoćnika, tada će on dostavu izvršiti sam besplatno. Dostava u slučaju velikih udaljenosti vrši se u pravilu putem pošte. U slučajevima, kada se predmet (pismeno) ne može putem pošte neposredno uručiti primatelju, u dostavu je potrebno uključiti i predstavnike općina. U hitnim slučajevima, dostava se može izvršiti i preko posebnih glasnika, troškove te dostave plaća stranka ukoliko je hitnost dostave bila u njenom interesu. U ovom slučaju dostavna pristojba mora biti vidljivo istaknuta na vanjskoj strani predmeta. Ukoliko je hitna dostava izvršena u svrhu javnog interesa, tada troškove dostave mora podmiriti revirni rudarski službenik iz njemu dodijeljenih paušalnih sredstava.²¹⁹

²¹⁹ *Instruction für die Revier-Bergbeamten, Sammlung der Vorschriften über die Einrichtung und den Wirkungskreis der Bergbehörden.* Izdano u Beču 1872. Spisi Registrature Namjesništva, br. 8007 kat. I/I H

Uredske knjige

Svaki revirni rudarski službenik uz prijemni urudžbeni zapisnik mora voditi sljedeće knjige zabilježbe (*Vormerkbücher*):

- a) Knjigu istražnih rudarskih iskopavanja (*Schurfbuch*)
- b) Knjigu slobodnih istražnih rudarskih iskopavanja prema odredbama općeg rudarskog zakona (*das Freischurfbuch*)
- c) Knjigu katastra područja za vršenje slobodnih rudarskih istraživačkih iskopavanja (*Freischurfbuch*)
- d) Knjigu o stanju rudarskih posjeda (*Besitzstandbuch*)
- e) Knjigu rudarskih zadruga (*Gewerkenhandbuch*), držeći se odredbi o rudarskim zadrugama prema općem rudarskom zakonu.
- f) Knjigu zabilježbi o područnim uredima, ukoliko takvi postoje u nadležnosti okružnog (kotarskog) ureda (*das Vormerkbuch über Bergreviere*)
- g) Knjigu zabilježbi o rudarskim bratstvima (*das Vormerkbuch über Bruderladen*)
- h) Poštanski predajni dnevnik (*Post-journal*)
- i) Knjigu dostave (*Zustellungsbuch*)

Kod vođenja katastra područja (ad d) s pravom slobodnih rudarskih istraživačkih iskopavanja treba paziti na sljedeće:

1. Slobodni rovovi koji pripadaju istom vlasniku i nalaze se u istom poreznom okrugu, u katastru imaju jedan račun.
2. Svi računi jednog poreznog okruga tvore jednu bilježnicu (tog) katastra.
3. Bilježnice se označuju rimskim brojevima tako da sve bilježnice čiji računin spadaju u nadležnost jedne financijske direkcije idu kronološkim redom.
4. Numeriranje računa vrši se u svakoj bilježnici posebno, počevši s brojem jedan i to arapskim brojevima.
5. Precizno se treba voditi u posebnim rubrikama evidencija o naplati takse za slobodno rovljenje, kao i to kada je prekinuto ili promijenjeno to pravo.

U knjigu o stanju posjeda (ad e) upisuju se koncesionari. Mora biti uvezana, a jednu stranicu čine dvije međusobno suprotne stranice. Knjige se označuju rimskim, a stranice arapskim brojevima. Svaka koncesija ili podjela upisuje se na jednoj stranici. Ukoliko se sljedeći upisi odnosi na isti objekt ili na istu osobu, ta se koncesija upisuje na stranicu gdje je upisan glavni posjed. Ukoliko objekt predstavlja dioničko društvo, upisuje se kao firma. Ukoliko se radi o

rudarskoj zadruzi, potrebno je zabilježiti i stranicu iz knjige rudarske zadruge u koju je ona upisana. Ukoliko se radi o rudarskom društvu, potrebno je upisati sve dioničare i njihove udjele.²²⁰

U knjigu zabilježbi (ad g) o područnim uredima potrebno je za svaki ured uzeti jedan list na koji se upisuju podaci o njegovom punom nazivu i teritoriju za koje je bio nadležan te važni događaji, primjerice: osnivanje rudarskih bratstava, donošenje statuta i pravilnika o radu.

Knjiga zabilježbi o rudarskim bratstvima (ad h) vodi se prema određenom obrascu: upisuju se rudnici koji spadaju u određeno rudarsko bratstvo, kad je ono osnovano i kad je donesen statut.

Poštanski predajni dnevnik (ad i) služi u prvom redu da se pažljivo i pozorno evidentiraju svi spisi pristigli poštom. Svaki predmet se upisuje pojedinačno uz naznaku njegovog poslovnog broja i adrese. Revirni rudarski službenik preuzima spise s pošte osobno ili će to obaviti njegov ovlaštenu pomoćnik. Kod preuzimanja spisa s pošte treba dobro provjeriti jesu li predani svi pristigli spisi i je li na svakom jasno zabilježen datum dospijeca. Nakon preuzimanja spisa, revirni rudarski službenik u nazočnosti poštanskog službenika potpisuje predajni dnevnik. Ukoliko je poštu preuzeo njegov ovlaštenu punomoćnik, pristigle spise zajedno s predajnim dnevnikom nosi revirnom rudarskom službeniku koji postupa na isti način kao kod osobnog preuzimanja.

U knjigu dostave (ad j) upisuje se sve dostave koje su stigle u ured ili u mjesto gdje se ured nalazi. Knjiga dostave sadrži sljedeće rubrike: poslovni broj, oznaku spisa i broj priloga, naziv nadležstva ili stranke koja je izvršila dostavu, dan dostave, potpis primatelja.

Revirni službenik je obvezan za sljedeće knjige voditi i kazalo (*Nachschlage-Register*): prijemni urudžbeni zapisnik, knjigu istražnih rudarskih iskopavanja, knjigu slobodnih istražnih rudarskih iskopavanja, knjigu katastra, knjigu o stanju rudarskih posjeda. Ukoliko procjeni da je potrebno, revirni rudarski službenik može voditi i kazalo za predmete kao što su: karte, planovi, adrese itd.

Kazala za knjigu istražnih rudarskih iskopavanja, knjiga katastra slobodnih rudarskih iskopavanja te knjiga o stanju rudarskih posjeda vode se prema prvom početnom slovu rudnika abecednim redom uz dodatak broja stranice ili lista u kojoj je upisan u knjizi istražnih rudarskih iskopavanja ili u knjizi posjeda. Na isti način se vodi i kazalo za knjigu katastra

²²⁰ *Instruction für die Revier-Bergbeamten, Sammlung der Vorschriften über die Einrichtung und den Wirkungskreis der Bergbehörden.* Izdano u Beču 1872. Spisi Registrature Namjesništva, br. 8007 kat. I/I H

gdje se upisuju i katastarske općine u kojima se nalazi rudnici, dok se kazalo za knjigu o stanju rudarskih posjeda vodi prema prvom početnom slovu prezimena vlasnika.²²¹

Čuvanje spisa

Čim se jedan predmet obradi i riješi te izvrši njegova dostava, isti se zajedno sa svim priložima sprema u registraturu. Spisi se čuvaju u fasciklima. Fascikli se odlažu u redu prema aritmetičkom redosljedju prema broju podneska ili prema sadržaju i temeljnom (osnovnom) broju (*Stamm-Nummern*). U svakom slučaju, pojedinačne fascikle izvana se moraju označiti godinom te latinskim slovom. Svaka godina počinje slovom A i brojem predmeta koji su čuvaju u toj fascikli, npr. 1872. A 1-300.

Rudarski revirni službenik je obavezan prije početka vođenja registrature o načinu njenog vođenja obavijesti rudarsko poglavarstvo (kapetanat) (*Berghauptmannschaft*). U svakom slučaju ukoliko neki drugi službenik želi promijeniti stari način vođenja registrature, a to može biti samo početkom nove kalendarske godine, o tome mora obavijestiti rudarsko poglavarstvo i od njega dobiti odobrenje za to.

Ukoliko se iz jedne fascikle izvuče pojedinačni predmet, na to mjesto potrebno je staviti list s zabilježbom broja predmeta koji je izvučen i vremenskom oznakom kad je izvučen. Bilješka se baca kada se izvučeni spis opet vrati u registraturu, što se svakako mora dogoditi.

Različite katastarske karte, karte rudnika i rova te slične karte i mape čuvaj se kao i spisi u posebnim ormarima. Revirni rudarski službenik ili druga osoba ovlaštena za to dužan je paziti na njih i držati ih zaključane.

Listovi državnih zakona i naredbi, novine i druge tiskovine skupljaju se tijekom jedne kalendarske godine te se na kraju godine daju uvezati.

O stvarima koje se nalaze u uredu (knjige, različiti instrumenti i aparati) također je potrebno voditi poseban inventar koji se daje na uvid rudarskom poglavarstvu. (*Berghauptmannschaft*).²²²

Službenicima koji rade u rudarskim uredima zakonom je zabranjeno vođenje privatnog rudnika, kao i bilo kakva zlouporaba svog službenog mjesta za sebe osobno ili za svoje poznanike i rodbinu. Dužni su čuvati uredske tajne i poštivati uredovno vrijeme. Kršenje ove odredbe povlači za sobom disciplinsku odgovornost.

²²¹ *Instruction für die Revier-Bergbeamten, Sammlung der Vorschriften über die Einrichtung und den Wirkungskreis der Bergbehörden.* Izdano u Beču 1872. Spisi Registrature Namjesništva, br. 8007 kat. I/I H

²²² *Instruction für die Revier-Bergbeamten, Sammlung der Vorschriften über die Einrichtung und den Wirkungskreis der Bergbehörden.* Izdano u Beču 1872. Spisi Registrature Namjesništva, br. 8007 kat. I/I H

Cesarsko kraljevski provizorni rudarski komeserijat u Dalmaciji (*K.k. provisorisces Berg-Commisariat*), kao prethodnik Pokrajinskog rudarskog ureda (*Revierbergamt*), bio je prva razina u administrativnom obavljanju rudarske djelatnosti. U slučaju zadarskog, mogao se zvati pokrajinski jer je obuhvaćao područje cijele pokrajine. Pokrajinski rudarski ured u Zadru bio je u sastavu rudarskog poglavarstva Klagenfurt. Pokrajinski ured u svojim poslovima bio je, kao višem drugom nadležstvu u obavljanju svojih poslova, prema općem rudarskom zakonu iz 1854., podređen političkoj zemaljskoj upravi. U Dalmaciji je to bilo Predsjedništvo C.k. Dalmatinskog Namjesništva te kao trećem najvećem nadležstvu visokom cesarsko-kraljevskom rudarskom tijelu i ministarstvima u Beču (ministarstvu financija i ministarstvu poljoprivrede). Zakonom je bilo propisano da među zaposlenicima kotarskih ureda i rudarskog poglavarstva ne smije biti rodbinske povezanosti. Poglavora rudarskog poglavarstva i savjetnike u visokom rudarskom tijelu imenovao je kralj na prijedlog ministara. Kotarske rudarske službenike i sjedište kotarskog (pokrajinskog) ureda određivao je ministar poljoprivrede. Rudarski poglavar je odgovoran za provedbu zakona i naredbi koji se odnose na rudarsku djelatnost. Morao je biti upoznat sa svim događajima koji se događaju na njegovom području te o svim, za rudarske prilike važnim stvarima, upoznati nadležno ministarstvo. Obilazio je cijelo područje za koje je teritorijalno nadležan, osobno ili preko ovlaštenog zamjenskog službenika. U provedbi ove odredbe morao se pridržavati pravila da u vremenu od tri godine mora obići barem jedanput sve kotarske urede (*Revierbeamten*) u svom nadležstvu, i to ne samo sjedište ureda nego i rudnike koji su zbog svoje veličine ili zbog opasnih uvjeta rada zahtijevali posebnu pozornost. Kod tih posjeta rudarski poglavar može zahtijevati od kotarskog rudarskog ureda da mu pokaže knjigu posjećivanja rudnicima. Nakon pregleda dužan ju je vratiti kotarskom rudarskom uredu. Pokrajinski rudarski ured kao prva instanca u obavljanju rudarske djelatnosti u Dalmaciji korespondirao je s višim nadležstvima te koncesionarima i vlasnicima rudnika u cijeloj Pokrajini, rudarskim bratstvima, rudarskom zadrugom za Dalmaciju, koncesionarima rudnika te onima koji su dobili pravo na istražne rudarske radove.

Spisi C.k. Pokrajinskog rudarskog ureda Zadar su fragmentarno sačuvani (svega 7 svežnjeva za razdoblje od 1909. godine do 1918.) Izdvojeni su iz arhivskog fonda HR-DAZD 497 – Tajni spisi C.k. Dalmatinskog Namjesništva, gdje su bili sakupljeni u tri velika svežnja. Sređivanjem ovog fonda utvrdilo se da ovi spisi predstavljaju poseban fond pa su kao takvi i registrirani.²²³ Spisi su se zatekli u tadašnjem Arhivu starih spisa C. k. Namjesništva u Zadru.

²²³ HR-DAZD-496: C. k. Pokrajinski rudarski ured Zadar (*K.k. Revierbergamt Zara*)

3.4.1.10. Predsjedništvo uprave državnih dobara u Trstu

Carskom odlukom od 16. svibnja 1838. provedena je reorganizacija komorske uprave na području Štajerske, Kranjske, Primorja i Dalmacije.²²⁴ Tom odlukom ukida se „Komorska državna uprava“ u Ljubljani, Financijsko ravnateljstvo u Zadru i Direkcija za sol u Kopru. Umjesto Komorske uprave za Štajersku sa sjedištem u Grazu, osniva se nova Komorska uprava državnih dobara pod nazivom „Štajersko-ilirska komorska uprava državnih dobara“ koja je nadležna za područje Štajerske, Kranjske i Koruške sa sjedištem u Trstu. Osniva se i nova komorska uprava za Primorje, otoke i Dalmaciju koja će se zvati Primorsko-dalmatinska kameralna uprava državnih dobara (*I. R. Amministrazione camerale per Litorale e pella Dalmazia in Trieste; K.k. Küstenländische-dalmatinische Kameral-Gefällen-Verwaltung in Triest*)²²⁵. Njoj su podređene okružne uprave u Dalmaciji sa sjedištem u Zadru, Splitu i Dubrovniku, osnovane temeljem odluke od 19. listopada 1839. godine. Tom je Odlukom Komorska uprava sa sjedištem u Zadru imala djelokurg za područje okruga Zadar, ona u Splitu za područje okruga Split s izuzetkom preture u Opuzenu, ona u okrugu Dubrovnik obuhvaćala je područje okruga Dubrovnik i Opuzen. Primorsko-dalmatinska komorska uprava državnih dobara počela je s radom 1. siječnja 1840., a do prave organizacije komorske uprave dolazi 1854. Tada je izvršena nova reorganizacija financijskih vlasti u Dalmaciji.

Naredbom Ministarstva financija od 11. srpnja 1854. u Zadru se osniva Pokrajinska uprava financija u Dalmaciji sa sjedištem u Zadru. Istom odlukom ukida se Komorska uprava za Primorje u Trstu te porezne uprave u središtima okruga, a osnivaju se okružni porezni uredi (*I. R. Intendenza di finanzia*) u Zadru, Splitu i Dubrovniku. Ta je Uredba stupila na snagu 15. kolovoza 1854. godine. Ovom Naredbom prestaje djelovati Financijska zemaljska uprava u Trstu. Njene nadležnosti prelaze na Štajersko-ilirsku komorsku upravu državnih dobara u Grazu, s time da nadležnosti porezne uprave prelaze na Poreznu upravu u Trstu.

Spisi ovoga arhivskoga fonda su očito predspisi ili neriješeni predmeti poslani novoosnovanoj Zemaljskoj financijskoj upravi za Dalmaciju sa sjedištem u Zadru kao sljednici Primorsko-dalmatinske komorske uprave državnih dobara u Trstu.

Komorska uprava državnih dobara za Primorje i Dalmaciju bila je nadležna za sve carinske dohotke, carinske rashode, dohotke od soli, duhana, biljega, baruta i prodaje državnih dobara, kao i uopće vođenje i čuvanje svih grana državnih dobara i nadležnost nad vođenjem zaštitara - financijske straže kojoj je bilo povjereno čuvanje tih dobara. Iz ovih nadležnosti proizlazi i

²²⁴ HR-DAZD-386: Zbirka tiskovina, 70/42

²²⁵ HR-DAZD-101: Predsjedništvo uprave državnih dobara u Trstu (1840. – 1843.)

glavna funkcija njenog osnivanja, a sastojala se u dobrom financijskom upravljanju, kao i u umnožavanju prihoda od svih grana državnih dobara. Nadalje, zadaća ovog ureda je i nadzor nad obračunom prihoda od državnih dobara i briga da se postupa po propisima i zakonski određenim tarifama kako bi se spriječile zlouporabe.

Ovom financijskom nadležstvu bile se podređene okružne kameralne uprave u Dalmaciji koje su osnovane visokom carskom odlukom od 19. listopada 1838., a imale su svoje sjedište u Zadru, Splitu i Dubrovniku, tako da je ona sa sjedištem u Zadru imala djelokrug nad područjem okruga Zadar, ona u Splitu za područje okruga Split s izuzetkom preture Opuzen, koja je spadala u djelokrug Okružne kameralne uprave Dubrovnik, kao i područje okruga Dubrovnik.

Kako nije pronađen akt o unutarnjem ustrojstvu ovog ureda, ne možemo precizno utvrditi njegov administrativni ustroj, kao ni rad Predsjedništva. Iz unutarnjeg ustroja okružnih komorskih uprava u Dalmaciji vidi se kako su one morale podastirati izvješća o svom radu i o prihodima višem nadležstvu u Trst na način da su za svaku polovicu mjeseca morali poslati svoj poslovni protokol.²²⁶

3.4.1.11. Teritorijalne snage i njihova funkcija u sustavu uprave

Teritorijalne snage²²⁷ (*Forza territoriale*) je stara institucija vojno-redarstvenog karaktera osnovana u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave prvenstveno radi obrane od upada Turaka preko granice. U literaturi se kao godina osnutka može naći 1556. i 1566.²²⁸ Popunjavane su na način da se na svakih deset muškaraca sposobnih za vojsku u dobi od 16 do 60 godina birao jedan u osnovnu jedinicu *černidu*. Izabrani su živjeli sa svojim obiteljima i obavljali svakodnevne poslove, a nedjeljom i blagdanima bi bili pozivani na vježbe i obuku. Teritorij Dalmacije je vezano uz ustroj Teritorijalnih snaga u vojno-obrambene svrhe bio podijeljen na zapovjedna vojna okružja na čelu kojih je bio pukovnik ili soprintendent. Okružje se dijelilo

²²⁶ Vodič Državnog arhiva u Zadru, sv. I., str. 377.

²²⁷ U Državnom arhivu u Zadru čuvaju se tri fonda serdarija: HR-DAZD-112: Serdarija Nin (1834. – 1839.), HR-DAZD-113: Serdarija Pag (1832. – 1838). i HR-DAZD-114: Serdarija Rab (1824. – 1837.). Radi se o fragmentarno sačuvanom gradivu. Vrijedne izvore za istraživanje povijesti Teritorijalnih snaga sadrže obiteljski fondovi HR-DAZD-359: Obitelj Lantana i HR-DAZD-349: Obitelj Corponese čiji su članovi bili visoki časnici u njihovom sastavu. Nadalje se podatci o funkcioniranju Teritorijalnih snaga mogu naći u gradivu Namjesništva (HR-DAZD-88); Predsjednički spisi – razredbena skupina II/9 – Domobranstvo, a u Odjelnim spisima u razredbenoj skupini VIII. Javna uprava. U spisima Okružnog poglavarstva dokumenti koji se odnose na Teritorijalne snage nalaze se u razredbenoj skupini XV – Vojska, XV - Teritorijalne snage. (Vidi: Kolić. Dubravka. Razredbeni/klasifikacijski sustavi C.k. Namjesništva u Zadru od 1814. do 1918. Godine.// Arhivski vijesnik, 52(2009)/ Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2009., str. 25 -65, Kolić, Dubravka, Okružno poglavarstvo u Zadru: sređivanje i obrada. // AKM časopis br. 18/ (2015), str. 15 – 34.)

²²⁸ Lago, Valentino. Memorie sulla Dalmazia, I., Venecija 1868. , str. 310–311., Madirazza, Francesco. Storia e costituzione dei comuni Dalmati, Split 1911., str. 402.

na serdarije na čelu kojih je bio serdar, a serdarije na banderije na čelu sa harambašom. Teritorijalne snage su u svom sastavu osim vojnih funkcije imale i izvršne koje su obavljali subaše i čauši u prikupljanju desetine i travarine i u oglašavanju naredbi upravnih ili vojnih vlasti.

Nakon Mira u Campoformiju, propasti Mletačke Republike i preuzimanja Dalmacije od strane Austrijanaca vojno redarstvena formacija Teritorijalnih snaga obnovljena je uz neznatne promjene u odnosu na mletački ustroj. Na način sličan Austrijancima postupili su i Francuzi: Teritorijalne snage nastavile su djelovati kao i ranije s tim da je generalni providur Vincenzo Dandolo njihov rad nastojao staviti pod nadzor donošenjem čak tri pravilnika. Njihov posao na ustroju Teritorijalnih snaga prekinut je ponovnim dolaskom Austrije. Guverner Tomašić je 30. srpnja 1814. donio odluku o provizornoj organizaciji Teritorijalnih snaga. Novi Pravilnik o organizaciji Teritorijalnih snaga donesen je 19. srpnja 1821. godine.²²⁹ Prema tekstu pravilnika Teritorijalne snage organiziraju se u svrhu očuvanja reda, mira i sigurnosti u pokrajini kao obrambeno redarstvene snage.

Treći članak Pravilnika definira i zadaću ostalih stanovnika pokrajine koji su u obvezi prema Teritorijalnim snagama. Svi se vojno sposobni muškarci pokrajine, bilo na kopnu ili na otocima, moraju javiti na dužnosti u izvanrednim prilikama, u obrani pokrajine u slučaju napada neprijateljske vojske i epidemija zaraznih bolesti. Osim obrambenih i pandurskih nadležnosti Teritorijalne snage su sudjelovale u policijskim poslovima, raznim poslovima u upravi, kod prikupljanja raznih poreza i pljenidbe, u sudskim poslovima, dakle u svim aspektima djelovanja državnog aparata.

Dužnosti pripadnika Teritorijalnih snaga definirane su u članku 22. Pravilnika koji kaže: dužnost pukovnika, serdara i viceserdara uključivale su nadgledanje i raspoređivanje harambaša i pandura, kao i njihovih zadataka patroliranja i nadzora putova; praćenje i uhićivanje zločinaca, lopova i onih koji uništavaju sela i šuma te izručivanje sudovima osoba uhićenih u nedjelju: smirivanje javnih nemira, sudjelovanje u pomaganju vlastima kod ubiranja poreza, izvještavanje mjerodavnih sudskih vlasti u slučaju iznenadne smrti, požara, pronalaženja skivenih mrtvih tijela ili nepoznatih osoba, uhićenja dezertera, privođenje optuženika na sud kako u građanskim tako i u kaznenim slučajevima: izvršavanje administrativnih, političkih i vojnih odredbi i naredbi nadležnih vojnih i civilnih organa. Teritorijalne snage nisu imale nikakvih, pa ni redarstvenih nadležnosti u glavnim gradovima

²²⁹ *Raccolta delle leggi e ordinanze dell'anno 1821 per la Dalmazia, Regolamento organico provvisorio della forza militare territoriale e insulare in Dalmazia, Zadar, 1834. (dalje: Raccolta delle leggi 1821.), str. 400–429.*

okružja i kotara, već samo u ruralnom dijelu pokrajine što je također tekovina procedura i pravila od vremena mletačke uprave.

U gradovima su red i mir održavali komunalno redarstvo, komunalna policija, tajna policija i vojska. Treba znati da su sve do sredine 19. stoljeća dalmatinski gradovi još uvijek utvrđeni gradskim zidinama i zatvoreni vratima koja su čuvale gradske vojne straže koje nisu dopuštale ulazak u grad s oružjem. Izuzetak od tog pravila imali su samo pripadnici teritorijalnih snaga.²³⁰

Tablica 3.

Podjela Dalmacije prema organizaciji Teritorijalnih snaga iz 1821. godine²³¹

Pukovnija	Serdarije
1. pukovnija – Zadar	Zadar, Zemunik, Biograd s podserdarom u Benkovcu, Obrovac, Kistanje s podserdarom u Ostrovici, Sutomišćica s podserdarom u Molatu i Pag
2. pukovnija – Šibenik	Šibenik s podserdarom u Boraji, Tisno, Skradin, Vrlika, Driš s podserdarom u Miljevcima i Knin
3. pukovnija – Split	Split, Trogir, Ogorje, Sinj, Važanci i Gata
4. pukovnija – Makarska	Makarska, Omiš s podserdarom u Katunima, Imotski s postajom serdara u Studencima s podserdarom u Župi, Vrgorac, Opuzen

Ova podjela teritorija Dalmacije nije obuhvaćala otoke Krk, Rab, Cres, Osor i Lošinj, te Hvar, Brač, Korčulu i Vis, kao ni dubrovačko i kotorsko okružje. Godine 1832. dalmatinske Teritorijalne snage dobile su 5. i 6. pukovnicu sa sjedištem u Kotoru i Dubrovniku.²³²

²³⁰ Oršolić, Tado. Vojna Dalmacija u 19. stoljeću. Vojska, teritorijalne snage i žandarmerija (1797. – 1914.). Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013., str. 132–133.

²³¹ *Raccolta delle leggi* 1821., str. 406–429.

²³² Oršolić, Tado. Teritorijalne snage kao redarstvo u Dubrovačkom i kotorskom okružju nakon uspostave austrijske uprave. //Anali Dubrovnik 46 (2008), str. 304.

Tablica 4.

Teritorijalna podjela 5. i 6. Pukovnije

5. pukovnija – Dubrovnik	Cavtat, Korčula i Slano
6. pukovnija – Kotor	Herceg Novi, Budva, Risan i Župa

Dvostruki značaj ovih postrojbi za dalmatinsko stanovništvo ističe guverner Lilienberg u izvješću Caru 1832. godine²³³, a te njegove riječi navode se na više mjesta u literaturi.

„Među časnicima teritorijalnih snaga našao sam mnoge koji su se odlikovali muževnim držanjem, hrabrošću i energijom i ne može se zanijekati da panduri pod vodstvom takvih ljudi mogu učiniti vrlo korisne usluge za javnu sigurnost, osobito u gonjenju prijestupnika, jer Morlak je smion, prezire smrt, lakše se kreće po naizgled neprohodnom terenu nego vojska i poznaje sva najtajnija skrovišta svog zavičaja. To što *forza territoriale* u svom sadašnjem stanju bez organizacije, discipline i potpune obuke za službu vrlo malo postiže, nego naprotiv zbog svojih nedostataka, brojnih samovoljnih postupaka, koje prečesto imaju priliku sebi dopustiti u svojoj egzekutivnoj zadaći, pri čemu potlačeni seljak nema uvijek hrabrosti da prijavi zloporabe vlastima, katkad je prava pokora za stanovništvo.“

Usprkos ovakvim razmišljanjima guverner caru piše da se teritorijalne snage, iako se ne slažu sa biti i duhom carske uprave, ipak moraju još neko vrijeme zadržati organizirane u ovom obliku. Tako će biti, kaže Lilienberg sve „dok se god seosko stanovništvo ne uzidgne i otrgne iz svoga zapuštenog stanja, i moralna snaga, koja je u drugim pokrajinama neusporedivo djelotvornija pri administrativnom izvršavanju, ne uzmogne barem najvećim dijelom nadomjestiti onu materijalnu, dokle god narod ove zemlje u pograničnim kotarevima bude neizostavno trebao oružje za samodobranu, ili se ovdje ne uvede neka neusporedivo veća vojna sila kako bi potpuno uspostavila sigurnost osoba i imovine te dok se potpuno ne pokrene opća vojna obveza, skupa s uspostavljanjem vojne pričuve, mora ostati nužnim postojanje jedne potpuno regulirane i što je moguće discipliniranije ustanove ove vrste, budući da je ona od pamtivijeka (osim – vojske koja se ne može uvijek i svugdje upotrijebiti) bila jedina poluga, jedino egzekutivno sredstvo vlasti kojim se ona služila za izvršavanje svih vrsta svojih naloga. „ Kad su u pitanju teritorijalne snage u guvernerovom tekstu nailazimo na kritiku rada, ali ona ne ulazi dublje u uzroke takvog stanja kao što se iscrpno o uzrocima očitovao kad su druga područja života stanovnika Dalmacije u pitanju. Jedan od uzroka

²³³ Trogrlić, Marko; Cleving, Konrad. Nav. dj. , str. 190

samovolje i nereda u postrojbama je to što dolaskom Austrijanaca panduri gube redovne mjesečne plaće koje su imali za vrijeme francuske uprave.²³⁴ Beču je čini se uza svu „brigu i očinsku ljubav“ koju je Car osjećao prema Dalmaciji bilo prevažno da se ne povećavaju ukupni iznosi namijenjeni njenom funkcioniranju. Ako se ima u vidu širok opseg ovlasti, obveza i nadležnosti Teritorijalnih snaga i njihova djelovanja u svim područjima od političkih, financijskih, upravnih, policijskih i izvršnih do mjestimično vojnih možemo reći da su one činile okosnicu upravnog i udarnu snagu izvršnog austrijskog aparata u Dalmaciji u razdoblju 1814. – 1850. godine. Radi se o gotova pola stoljeća *provizornog ustroja* i djelovanja sustava s plaćenim samo visokim časnicima – pukovnicima i serdarima.²³⁵

Teritorijalne snage u Dalmaciji raspuštene su postupno i zamijenjene žandarmerijskim postrojbama koje se uvode u svim pokrajinama Habsburške Monarhije 1850. godine.²³⁶

Dio Teritorijalnih snaga kao redarstvenih postrojbi nastavio je svoje djelovanje kao općinska straža i poljsko redarstvo u ruralnim krajevima Dalmacije pa se može reći kako je ova drevna institucija u umanjenom obliku dočekala osvit 20. stoljeća.²³⁷

3.4.1.12. Crkva i njezina uloga u nadzoru škola

Značajna uloga Crkve u funkcioniranju života stanovništva i sustava uprave u Dalmaciji višestoljetna je konstanta slično kao što je to slučaj s Teritorijalnim snagama.²³⁸ U razdoblju mletačke uprave ta je povezanost s društvenim strukturama izražena kroz djelovanje laičkih, komunalnih, staleških i karitativnih institucija, a daleko je bila najsnažnija na području obrazovanja u seoskim sredinama. Uprave Austrijanaca 1797. i Francuza 1805. – 1813. u Dalmaciji trajale su kratko i pokušaji modernizacije koji su poduzimani samo su jasno potcrtali nespремnost starih društvenih struktura na radikalnije promjene.²³⁹ Stoga je i nakon drugog dolaska Austrijanaca 1813. godine svako poduzimanje bilo sporo, s jasno izraženim prioritetima. Interesi Austrije bili su na prvom mjestu vojni i strateški te upravni i sudski ustroj na glavnim postamentima Meternichova upravljanja: apsolutizmu i centralizmu.

²³⁴ Oršolić, Tado. Nav. dj. 126

²³⁵ Isto, str.137.

²³⁶ *List državnih zakona*, Oznanjenje Vlade od 20. srpnja 1850. godine

²³⁷ Oršolić, Tado. Nav. dj. str. 150.

²³⁸ Podatke o odnosu crkve i pokrajinske administracije sadrže fondovi: HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, kat. IV., HR-DAZD-91: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Financije katoličke i pravoslavne crkve u Dalmaciji, Diecezanski spisi, HR- DAZD-100: Pokrajinsko državno računovodstvo, HR-AZDN-1: C.k. Glavno nadzorništvo za uređenje osnovnih škola/ Školsko povjerenstvo, HR-AZDN-2: Biskupsko školsko nadzorništvo, HR-DAZD-102: Okružno poglavarstvo u Zadru, HR-DAZD-631: Okružno poglavarstvo u Splitu

²³⁹ Celić, Josip. Svjetovno svećenstvo i redovništvo u Zadru po službenom iskazu iz 1811. godine.// Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru br. 57 (2015), str. 217–237.

Nedugo nakon prvih ozbiljnijih reformi u sudstvu i upravi, Austrija pokreće crkveni preustroj koji je obuhvaćao teritorijalni i institucionalni preustroj koji je u sebi sadržavao i elemente sekularizacije da bi se osiguralo efikasnije djelovanje države.²⁴⁰

Bez obzira na elemente sekularizacije u katoličkom Beču, Crkva je uvijek predstavljala snažan oslonac u obrazovnom, intelektualnom i političkom smislu. Autori austrijske crkvene politike bili su grof Prokop Lažansky i opat Alois Jüstl, carev savjetnik, kojima je bio cilj ustanove Katoličke Crkve u Dalmaciji inkorporirati u politički (teritorijalni) i pravni (institucionalni) sastav Monarhije.²⁴¹ Za razliku od drugih područja o kojima su se odluke donosile isključivo u Beču (bez utjecaja stanovništva na koje su se odnosile) promjene u teritorijalnom i institucionalnom ustrojstvu Crkve u pokrajinama Habsburške Monarhije podrazumijevale su složene pregovore sa Svetom Stolicom. Nastojanja Beča dijelom su se poklapala s nastojanjima unutar same Crkve koja je težila učvrstiti svoje mjesto u novim političkim prilikama u postnapoleonskoj Europi. U tim njenim težnjama važnu je ulogu imala velika katolička Monarhija i može se govoriti o neravnopravnom pregovaranju koju je dodatno opterećivala činjenica da je car Franjo I. od 1817. godine proširio pravo biranja i postavljanja biskupa u novostečenim pokrajinama. Argumenti Beča u svom prvom prijedlogu za provedbu reforme iz 1819. godine bili su: velik broj stanovnika, siromaštvo i sedisvakancija dieceza, loš materijalni status svećenstva na selima te potreba da se tradicionalne i zastarjele crkvene ingerencije usklade sa suvremenom administrativnom organizacijom pokrajine. Papa i kardinalski konzistorij zalagali su se za očuvanje barem nekih biskupija predloženih za ukidanje no bez uspjeha. Car je ustrajao na potrebi ujednačavanja crkvenog i upravnog teritorijalnog ustroja te je papa tijekom 1827. bio prisiljen popustiti pred njegovim argumentima. Novi crkveni ustroj Kraljevine Dalmacije stupio je na snagu papinskom bulom od 30. lipnja 1828. godine za koju je carski placet objavljen 11. listopada 1829. godine. Bulom je ukinuto osam hrvatskih biskupija: Novigrad, Osor, Rab, Nin, Skradin, Trogir, Korčula i Ston, Splitska i Dubrovačka nadbiskupija svedene su na rang biskupije, spojene su Porečka i Pulska biskupija, te Makarska i Splitska biskupija. Zadarska je nadbiskupija uzdignuta na rang mitropolije kojoj su kao sufraganske crkve podvrgnute proširene Kotorska, Dubrovačka, Hvarska, Splitska i Šibenska biskupija. Bula definira nove granice biskupija, ponovno uspostavlja katedralne i zborne kaptole, uređuje sustav plaća nadbiskupa, biskupa i kanonika prema veličini dieceza. Obveza je cara briga o plaćama i

²⁴⁰ Ćosić, Stjepan. Državna uprava u Dalmaciji i crkveni preustroj 1828./1830. //Croatia Christiana periodica, Vol. 34, br. 65 (2010), str. 56.

²⁴¹ Ćosić, Stjepan. Nav. dj. str.57.

osiguranju pristojnih životnih uvjeta biskupa i svećenika. Ključne odredbe bule propisale su centralizaciju crkvene vlasti, izjednačavanje teritorijalnih i političkih granica i smanjenje broja biskupija. Odredbe iz ove bule čvrsto su uspostavile veze crkve i države i stvorile dobar temelj za daljnja postupanja u tom pravcu.²⁴²

Crkveni preustroj proveden papinom bulom izdanom 30. lipnja 1828. godine rezultiralo je velikom ulogom svećenstva u funkcioniranju državne uprave. Kako je u Dalmaciji nedostajalo obrazovanog službeničkog kadra²⁴³ dalmatinski je kler bio itekako dobrodošlo pojačanje za obavljanje državnih službi. Svećenstvo je angažirano na izradi statistika za potrebe središnjih ustanova temeljem kojih su se kreirala državna poduzimanja na svim poljima njenog djelovanja. Funkcija vođenja matičnih knjiga (koja je i do tad bila u crkvenoj nadležnosti²⁴⁴) dodatno je uređena i stavljena pod nadzor biskupa i tijela uprave. Župnici i kapelani pružali su pomoć u radu seoskih općina. S oltara su se stanovništvu objavljivale službene uredbe, a biskupi su vlastima morali davati izvješća o vizitacijama svojih dieceza koja su sadržavale podatke o radu javnih ustanova, moralu i ekonomskom položaju stanovništva.²⁴⁵ Velika uloga svećenstva u školstvu višestoljetna je praksa u Dalmaciji, međutim nakon crkvenog preustroja ona dobiva značajne ovlasti u nadzoru osnovnih škola i gimnazija, o čemu će opširnije biti riječi kasnije kroz opis rada Biskupskog školskog nadzorništva.

Nadalje, biskupi su bili na čelu svjetovnih karitativnih ustanova, tzv. Javne dobrotvornosti (*Pubblica beneficenza*) koje su djelovale u središtima okruga. Na nižim razinama u manjim mjestima tu je dužnost redovito obavljao župnik. Aktivnost svećenstva na pokrajinskoj upravnoj razini najjače je bila izražena u sustavu nadzora i cenzure tiska. Pojavom modernog građanstva koje je školovalo svoju djecu postupno se broj obrazovanih službenika povećavao i smanjivao udio svećenika među njima. Kad je u pitanju karitativna djelatnost i školstvo, omjer se do kraja djelovanja austrijske administracije nije mijenjao.²⁴⁶

Državne institucije odrađivale su obećano o poboljšanju životnih uvjeta svećenstva u razmjerima ulaganja u Dalmaciji i na drugim područjima. Jedan konkretan pokazatelj napora države u tom pravcu su mnogobrojni građevinski zahvati na župnim kućama, biskupskim

²⁴² Juričić, Karlo. Bula pape Lava XII. „Mjesto Bl. Petra“ i crkva u Hrvatskoj danas. O 140-oj obljetnici objave i provedbe iste bule: 1828/30 – 1968/70) // Kačić – Zbornik Franjevačke provincije presvetog otkupitelja br. 3, (1970), str. 101–129. (Članak donosi prijevod cijelog teksta bule)

²⁴³ Trogrlić, Marko; Clewing Konrad. Nav. dj., str. 157.

²⁴⁴ HR-DAZD-386: Zbirka tiskovina, Objava C.k. Vlade za Dalmaciju koja donosi upute, pravila i formulare za pravilno vođenje matičnih knjiga po župama od 20. kolovoza 1816.

²⁴⁵ Istu obvezu imo je i episkop. Njegovo izvješće Vladi o posjetu Kotoru klasificirano je u razredbenu skupinu III/4 –Policija (HR-DAZD-88: Namjesništvo za Dalmaciju, SRN 1845., br. 2133)

²⁴⁶ Čosić, Stjepan. Nav. dj., str. 59.

palačama, crkvama i samostanima poduzimanim od razdoblja preustroja nadalje.²⁴⁷ Moglo bi se reći da su austrijska administracija i dalmatinski kler 1828. godine sklopili čvrsto savezništvo koje se za dalmatinskog čovjeka manifestiralo različito i kojemu nije moguće dati jednoznačan predznak.

Rad Glavnog nadzorništva za uređenje osnovnih škola, Školskog povjerenstvo i Biskupskog školskog nadzorništva²⁴⁸

Područje u kojem je Crkva davala najveći doprinos u funkcioniranju Pokrajine je nadzor škola i provođenja nastave. Naime, odmah po preuzimanju vlasti u Dalmaciji, Austrija je težila promijeniti zatečeno stanje školstva i urediti ustroj pučke prosvjete prema austrijskom sustavu škola. U tom nastojanju 1814.g. imenovan je, za privremenog pokrajinskog općeg školskog nadzornika Ivan Kreljanović-Albinoni, koji je na toj dužnosti ostao dvije i pol godine. Nakon njega, carskom odlukom iz 1818. na mjesto privremenog glavnog nadzornika za uređenje i upravu pučkih škola u Dalmaciji dolazi župnik Juraj Plančić. Nadzornik Plančić sastavio je 1821. godine pravilnik za osnovne škole u Dalmaciji.²⁴⁹ Uz nekoliko kasnijih preinaka, Pravilnik (*Regolamento ed Istruzioni per l'attivazione delle Scuole elementari nella Dalmazia*) je izdan 1823. godine, a u njemu se, uz propise vezane za osnivanje osnovnih škola u Dalmaciji, navodi i to kako će, nakon uređenja kaptola i ordinarijata, nadzor i uprava škola biti povjereni biskupijama.

Dvorsko povjerenstvo za nastavu (*Aulica Commissione degli studi*) odlukom od 20. ožujka 1826. godine traži od Pokrajinske vlade mišljenje o tome jesu li neke biskupije već spremne preuzeti upravu osnovnih škola, te imaju li odgovarajućeg kadra da im se povjeri glavni nadzor. Nadalje, isto povjerenstvo pita bi li bilo prikladno, dok upravu školskih poslova ne preuzmu biskupije, da se ravnanje školama povjeri jednom povjerenstvu na čelu s nadbiskupom. Dana 2. rujna 1827. godine donosi se carska odluka o osnivanju privremenog Školskog povjerenstva (*Commissione scolastica*), predvođenog nadbiskupom zadarskim čije

²⁴⁷ Razredbena skupina IV/E – Crkve, izgradnja i administracija u spisima HR-DAZD-88: Namjesništvo za Dalmaciju, razredbena skupina VIII/9 – Crkva i župne kuće, gradnje i popravci u spisima HR-DAZD-102: Okružno poglavarstvo u Zadru, Vidi: Piplović, Stanko. Uloga države u izgradnji sakralnih građevina u Dalmaciji tijekom XIX. st. // Građa i prilozi za povijest Dalmacije br. 19 (2003), str. 127–153.

²⁴⁸ HR-AZDN-1: C.k. Glavno nadzorništvo za uređenje osnovnih škola u Dalmaciji 1819. – 1840.

HR-AZDN-2: Biskupsko školsko nadzorništvo (*Ispettorato scolastico di Zara*) 1837. – 1869.

²⁴⁹ Pravilnik je sastavljen prema ranijem školskom Pravilniku iz 1819. godine koji je učinjen po uzoru na pravilnik za osnovne škole lombardijsko-mletačkog dijela Monarhije iz 1818. godine, Vidi: A. Ströll, Pučko školstvo u Dalmaciji od godine 1814. do godine 1900., Zadar 1900., str. 16, 23.

je sjedište bilo u Zadru. Školsko povjerenstvo trebalo je zamijeniti glavnog pokrajinskog nadzornika u vođenju poslova vezanih za sve osnovne škole u Dalmaciji sve dok njihovu upravu u potpunosti ne preuzmu biskupije. To je povjerenstvo raspušteno carskom odlukom 26. 10. 1839., a djelovalo je još do početka 1840. godine. Nadzor nad školama na svom području Zadarska nadbiskupija preuzela je i prije raspuštanja Školskog povjerenstva, već 1837. godine.

Nadležnost i uredsko poslovanje Glavnog nadzorništva

Carskom odlukom od 4. 12. 1818. godine utvrđen je djelokrug školskog nadzornika, a odlukom Dvorskog povjerenstva za znanosti od 17. 12. izdane su upute za njegov rad. Po navedenim odlukama i uputama u nadležnost Glavnog nadzorništva spadaju nadzor i ustroj osnovnih (pučkih) škola, nižih i viših. Nadalje je Glavno nadzorništvo neposredno utjecalo na organizaciju nastave, disciplinu i red u osnovnim školama, provodilo sve odluke zaprimljene od nadređenih upravnih tijela, razrada školskih zakona koji se odnose na osnovno školstvo u Dalmaciji. Najvažniji zadatak Glavnog nadzorništva je osnivanje osnovnih škola i glavnih viših škola u kojima su se na tečajevima metodike obrazovali učitelji za rad u osnovnim školama. Glavni nadzornik je nadzirao moral i političku stegu učitelja i učenika, brinuo se o kadrovskim promjenama u školama, zaprimao razne pritužbe, potvrđivao godišnje planove i rasporede škola, vršio inspekcijske obilaskе škola po Dalmaciji jedanput na godinu te nadzirao završne ispite na kraju u glavnoj školi (*scuola normale* - škola uzor) u Zadru. Osim toga jednom je na godinu obilazio sjemeništa po dalmatinskim biskupijama gdje je bio glavni ispitivač na ispitima iz metodike.

Utjecaj glavnog nadzornika ograničen je 1827. godine kada je on dodijeljen kao izvjesitelj za školske poslove novoformiranom Školskom povjerenstvu. U stvarnosti njegovi su poslovi ostali isti, a nadležnosti Glavnog nadzorništva preuzelo je Školsko povjerenstvo (*Commissione scolastica*). Područna nadležnost Glavnog nadzorništva i Školskog povjerenstva obuhvaćala je cijelu pokrajinu Dalmaciju. I Glavno nadzorništvo i Školsko povjerenstvo bilo je ustrojeno kao poseban ured pri Dalmatinskoj vladi. Glavnog nadzornika je iz redova svećenstva imenovao car na prijedlog Dvorskog povjerenstva za znanosti u Beču. Ekonomsko upravljanje školskim sustavom obavljala je pokrajinska vlast.

Biskupsko školsko nadzorništvo

Vođenje školskih poslova povjereno je ordinarijatu, odnosno Biskupskom školskom nadzorništvu koje će pri njemu djelovati prema carskoj odluci od 18. ožujka 1837. Istom odlukom za glavnog školskog biskupskog nadzornika Zadarske nadbiskupije imenovan je kanonik Matej Šantić. Dalmacija, koja je bila administrativno podijeljena na četiri okružja: zadarsko, splitsko, dubrovačko i kotorsko, crkveno se dijelila na područje šest katoličkih biskupija i jednu pravoslavnu.²⁵⁰ Zadarskom okružju pripadale su Zadarska i Šibenska biskupija te Rapski provikarijat, a okružje je obuhvaćalo dva školska kotara – zadarski i šibenski, dok je Rab pripadao krčkom školskom kotaru.²⁵¹

Godine 1839. osnovano je i na području Šibenske biskupije zasebno školsko nadzorništvo. Biskupije u preostala tri okružja (Splitska i Hvarska biskupija u splitskom okružju te Dubrovačka i Kotorska biskupija koje su se poklapale s istoimenim političkim okružjima) imale su kao i Zadarska nadbiskupija već imenovane glavne biskupske školske nadzornike prije 1839. te je do 1840. svaka biskupija bila zadužena za nadzor škola na svom području.²⁵²

Novim ministarskim odlukama iz 1849. i 1850. godine u Dalmaciji je bila planirana uspostava provizorne pokrajinske školske vlasti (vijeće) koja je trebala djelovati kao jedan odsjek Namjesništva. Iako do njezinog osnivanja nije došlo, za područje Dalmacije ipak je uvedena funkcija "školskog savjetnika" za nadzor nad pučkim školama koji je bio odgovoran namjesniku i posredno Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu²⁵³. Školski savjetnik djelovao je s određenim prekidima sve do uspostave stalnog Pokrajinskog školskog vijeća 1869. godine²⁵⁴, odnosno kao i biskupska školska nadzorništva, do preuzimanja nadzora škola od strane države. Naime, zakonom od 14. svibnja 1869. nadzor nad školama povjeren je državi, a Crkva je otada bila nadležna samo za vjersku poduku što je dijelom regulirano već Zakonom od 25. svibnja 1868. koji sadrži odluke o odnosima škole s Crkvom, a odnosi se na sve pokrajine koji imaju predstavnike u Carevinskom vijeću.²⁵⁵ Prvim člankom se definira da uprava i nadzor nad svim poslovima koji se odnose na podučavanje i odgoj pripada državi i obavljaju ih državni organi.

²⁵⁰ Sjedište pravoslavne biskupije (eparhije) bilo je u Šibeniku, a od 1841. u Zadru

²⁵¹ Prema školskom Pravilniku iz 1823. godine koji se nastavio primjenjivati i u vrijeme djelovanja biskupskih školskih nadzorništava, školski kotari ili područja (distretti scolastici) činili su cjeline sastavljene od više župa, koje su se obično poklapale s područjima dekanata, Tijekom vremena, osnivanjem novih župa u školama, povećavao se i broj školskih kotara.

²⁵² Ströl, Antun. Nav. dj., str. 31.

²⁵³ Ströl, Antun. Nav. dj., str. 81–83.

²⁵⁴ Pokrajinsko školsko vijeće osnovano je 1. kolovoza 1869. godine

²⁵⁵ *Estratti dal Bollettino delle leggi dell' impero per il Litorale Austro – Illirico*, Trst 1868., str. 99–101.

Uredsko poslovanje Biskupskog školskog nadzorništva

Odlukom Dvorskog povjerenstva za nastavu od 4. kolovoza 1836. izdane su privremene upute biskupskim ordinarijatima koji su već preuzeli kao i onima koji će preuzeti upravljanje osnovnim školama u svojim biskupijama (*Istruzioni provvisorie per gli ordinariati vescovili in riguardo alle scuole elementari*).²⁵⁶

Prema navedenim uputstvima, ordinarijati su bili dužni nastaviti slati prethodno propisane periodične izvještaje Školskom povjerenstvu (*Commissione scolastica*) sve do njegovog raspuštanja, a kada im bude povjerena uprava osnovnoškolske nastave, dobit će glavnog nadzornika te će obavljati aktivnosti za koje je do tada bilo zaduženo Školsko povjerenstvo.

Preuzimanjem uprave svih osnovnih škola u svojoj biskupiji, ordinarijati (njihova biskupska školska nadzorništva) postaju zaduženi za provedbu zaprimljenih naloga, uputa i propisa koje im šalje Pokrajinska vlada te preko kotarskih nadzornika zaprimaju sve izvještaje koji su im poslani od strane mjesnih upravitelja. Nadležna su za imenovanje učitelja nižih osnovnih škola koje predlažu općine, a prema odobrenju Vlade izdaju i odluke o imenovanju vjeroučitelja i učitelja viših osnovnih škola. Nadgledaju rad nadzornika i upravitelja koji su im podređeni, realizaciju školskih predmeta, vladanje i napredak učenika, nadziru i u slučaju pritužbi, odgovarajućim mjerama sankcioniraju ponašanje i rad učitelja.

Dužnost nadzorništava bila je i slanje Vladi generalnih izvješća o školama svih kotara na kraju školske godine, kao i briga i poduzimanje mjera za unaprjeđenje škola. Preuzimanjem poslova upravljanja osnovnim školama na području svoje biskupije, svakom ordinarijatu, tj. njegovom biskupskom školskom nadzorništvu dodijeljen je jedan glavni nadzornik (*ispettore in capo*) zadužen za provođenje izravnog nadzora nad školama. Ordinarijati su o svim poslovima svoga ureda vodili opći urudžbeni zapisnik, a prema privremenim uputama o upravljanju osnovnim školama, spisi koji su se odnosili na školske poslove trebali su biti odvajani u zaseban arhiv po abecednom redu za svaki kotar. Za fond Biskupskog školskog nadzorništva Zadarske nadbiskupije nije utvrđeno odvajanje školskih spisa po kotarima, ali je vođena njihova odvojena evidencija. Naime, spisi su prilikom primitka evidentirani u Općem urudžbenom zapisniku ordinarijata, ali su odvajani u zasebnu cjelinu te su za njih vođeni posebni urudžbeni zapisnici Biskupskog školskog nadzorništva u koje su spisi upisivani prema datumu primitka.

Urudžbeni zapisnici Biskupskog školskog nadzorništva sadržavaju sljedeće rubrike:

²⁵⁶ *Raccolta delle Leggi ed ordinanze dell'anno 1836 per la Dalmazia*, Zadar 1841., str. 300 – 304.

- redni broj (*numero d'ordine*)
- datum primitka (*data della presentazione*)
- podnositelj; datum i broj podneska (*esibente; data e numero dell'esibito*)
- predmet (*oggetto*)
- rješenje (*evasione*) / zaključak i datum istog (*concluso e data dello stesso*)
- datum (*data*)
- broj odgovora (*numero del riscontro*)

Biskupsko školsko nadzorništvo u Zadru je u obavljanju svojih funkcija i nadležnosti, preko ureda Ordinarijata redovito je izvještavalo Vladu o stanju škola na svom području Vladu putem propisanih godišnjih izvješća. Vlada je Nadzorništvu prosljeđivala odluke Dvorskog povjerenstva za znanost (*Aulica commissione degli studi*), kasnije Ministarstva za bogoštovlje i nastavu (*Ministero del Culto e della pubblica istruzione*), iz Beča, koje je Nadzorništvo bilo dužno provoditi. Nadzorništvo su podređeni bili kotarski nadzornici (*ispettori distrettuali*) i mjesni upravitelji (*direttori locali*) koji su slali redovita školska izvješća. Također, dopisivanje se odvijalo i s Okružnim načelništvom (*Capitanato Circolare*) kao i drugim uredima i osobama s kojima je Nadzorništvo komuniciralo vezano uz poslove školstva. Spisi fonda Biskupskog školskog nadzorništva u Zadru su od svoga nastanka zaprimani u Nadbiskupskom ordinarijatu Zadarske nadbiskupije. Već po primitku su odvajani i kao zasebna cjelina odlagani u registraturi. Kasnije su pohranjeni u arhiv Nadbiskupije gdje se i danas nalaze. Gradivo fonda sastoji se od spisa i uredskih knjiga, odnosno urudžbenih zapisnika. Spisi, koji su u svežnjevima odloženi prema tekućem broju urudžbenog zapisnika, predstavljaju službeno dopisivanje Biskupskog školskog nadzorništva s Vladom Dalmacije, Okružnim poglavarstvom (*Capitanato circolare*), kotarskim nadzorništva (*ispettorati distrettuali*), upraviteljima školskih direkcija (*direzioni scolastiche*), kao i drugim uredima te raznim privatnim osobama.²⁵⁷

Pravoslavna crkva u Dalmaciji u prvoj polovici 19. st.

Pravoslavna crkva je u razdoblju prve austrijske uprave u Dalmaciji administrativno bila podvrgnuta katoličkim biskupima, a arhimandrit Gerasim Zelić priznavao se za njenog duhovnog upravitelja. Francuzi su nakon preuzimanja uprave 1805. godine proglasili zakon o vjerskoj trpeljivosti, a 1808. dozvolili da se u Dalmaciji osnuje samostalna srpska episkopija,

²⁵⁷ Vodič Arhiva Zadarske nadbiskupije, (ur. Josip Kolanović i Oliver Modrić), Državni arhiv u Zadru i Zadarska nadbiskupija, Zadar 2013., str. 25 – 34.

konzistorij i bogoslovija. Sjedište episkopa bilo je u Šibeniku, a bio je nadležan i za pravoslavne vjernike u Istri.

Drugim dolaskom Austrijanci nisu dirali institucije pravoslavne crkve osnovane za vrijeme Francuza, ali su u prvoj polovici stoljeća u dva navrata snažno nastojali provesti tzv. unijaćenje odnosno privoliti pravoslavno stanovništvo da prihvati papu kao poglavara crkve. Iako je tadašnji episkop Benedikt Kraljević bio veoma raspoložen za suradnju s vlastima, pokušaji unijaćenja izazivali su jak otpor i među svećenstvom i među pučanstvom.²⁵⁸ Zabranom prozelitizma 1841. godine prestaju takva nastojanja i pravoslavna crkva ulazi u jedno mirnije razdoblje svog djelovanja. Iste godine je preseljeno sjedište Pravoslavne eparhije²⁵⁹ iz Šibenika u Zadar.²⁶⁰

²⁵⁸ Milutinović, Kosta. Vojvodina i Dalmacija 1760. – 1914. Novi Sad Institut za izučavanje istorije Vojvodine , 1973., str. 149.

²⁵⁹ HR-DAZD-341: Pravoslavna eparhija u Zadru (1762. – 1921.)

²⁶⁰ Rajčić, Tihomir. Pregled uloge srpske pravoslavne crkve u nastanku i razvoju srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji. // Croatica Christiana periodica, Vol. 27, br. 51, (2003.), str. 106., 108.

3.4.2. Okružna razina

3.4.2.1. Teritorijalna podjela

Kraljevina Dalmacija krajem 1815. upravno je podijeljena na četiri okruga: Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor. Od 1. siječnja 1816. pridodan je i okrug Makarska. C. k. naredbom od 26. kolovoza 1818. F. Tomašić obznanjuje da se Makarski okrug (*Circolare di Macarsca*) 1. rujna 1818. spaja s Okrugom Split.²⁶¹

U sjedištima okruga (Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor) djeluju okružna poglavarstva (*Pretura politica*) za upravne poslove i gradske preture (*pretura urbana*) za sudske poslove. Preture u 8 zadarskih kotara bile su nadležne za upravno-političke i sudske poslove. U kotarevima djeluju mješovite preture (preture *miste*). Na čelu okruga stajao je okružni poglavar podređen Vladi.

Novi teritorijalni ustroj proveden je 1854. godine. Ova se nova promjena nije značajno razlikovala od ustroja iz 1822. i 1836. godine. Dalmacija ima i dalje četiri okruga (Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor), 31 politički kotar, 88 političkih općina i 743 poreske općine. Okrug Zadar imao je 10 kotareva: Zadar, Rab, Pag, Skradin, Kistanje, Obrovac, Benkovac, Drniš, Knin i Šibenik.²⁶², 17 općina i 218 sela i zaseoka.

Ova organizacija dodaje zadarskom okrugu još kotareve Kistanje i Benkovac. Do manjih izmjena dolazi i u periodu od 1854. do 1861. Broj okruga i kotara nije se mijenjao, ali su neke općine ukinute pa je njihov broj pao s 88 na 82.

Broj okruga ostat će isti kao i za vrijeme ustroja općina 1822. i organizacije uprave 1854. godine. Okružne vlasti u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru ukidaju se 31. prosinca 1865., a poslove koje su do tada vodili okruzi od 1. siječnja 1866. Podijeljeni su tako da jedan dio pripada u nadležnost pretura (kotara), a drugi Namjesništva. Načelnik okruga ostat će i dalje u sjedištu okruga kao nadzorni organ pretura ili ovršni organ političke vlasti, a ostalo osoblje zadržat će neko vrijeme poseban status, ali se u nekom roku moraju rasporediti kod Namjesništva ili pretura.

Godine 1868. provedena je nova organizacija uprave te se upravna vlast odvaja od sudske na svim razinama. Okrug Zadar prostorno je zauzimao 96.8 milja kvadratnih, imao je 154. 926 stanovnika i 248 poreskih općina.

Osnivanje Okružnoga poglavarstva u Zadru proglasio je guverner Franjo Tomašić 3. prosinca 1816. Za okružnoga poglavara (*capitano circolare, voivoda okolisni*) imenovan je Vladin

²⁶¹ HR-DAZD-377: Miscellanea, sv. CXLV., poz. 42 – 46.

²⁶² *Glasnik Dalmatinski*, br. 19 od 7. ožujka 1854.

savjetnik Anteonio Schmid koji je 7. ožujka 1817. proglasio da će *Voivodstvo okoliscno* ili *Capitanato circolare* početi radom 17. ožujka 1817. Istoga dana prestaje djelovati Poddelegacija (Poddelegatstvo-*suddelegazione*) Zadra, Šibenika i Paga, a one u Šibeniku i Paga zvat će se *Krajinski komesari*. Općina Skradina, Knina i Biskupije bit će pod Šibenikom, a općina Rab pod komesarom Paga.²⁶³

3.4.2.2. Nadležnosti okruga

Okružna vlast posreduje u poslovima između Namjesništva i nižih organa vlasti i ureda. Podčinjena je namjesniku i drugim pokrajinskim organima. Njima podnosi izvješća i prijave i izvršava njihove naloge i naredbe.

Pod okružnom vlasti stoje kotarski uredi ukoliko se tiču njihovog političkog djelokruga, politički uredi onih gradova koji nisu pod uredom i nisu neposredno podčinjeni Namjesniku i Namjesništvu, građanski uredi i svi uredi i tijela u okružju koji nisu podčinjeni višoj vlasti (vojničkoj, sudbenoj i upravnoj). Kotarski poglavari bili su obvezni dostavljati okružnom poglavaru na uvid svoje urudžbene zapisnike.

Okružna vlast od upravnih organa koji su joj podčinjeni prima izvješća i prijave te priopćava i svoje naloge, kao i nagrade viših vlasti. Načelnik okruga mora obići sve kotarske urede, izvršiti uvid jesu li provedene odluke i naredbe viših organa, izvršiti uvid u rad pojedinih službenika i o tome obavijestiti Vladu.

Rješava utoke i žalbe u prvoj molbi, a ako je potrebno prosljeđuje ih na rješavanje zemaljskoj vladi. U drugoj molbi rješava predmete koji se tiču redarstva, zemljoradnje, popisivanja stanovništva i novačenja, transporta, ukonačivanja vojske i drugih poslova koji zahtijevaju hitno rješavanje. Protiv tih presuda dopušten je utok pokrajinskim vlastima. Dužnost okružne vlasti je skrbiti za mir, sigurnost i javni red u okrugu i o tome obavijestiti višu zemaljsku vlast. Od sudskih nadležnosti vlastima okruga pripada pravo nadzora kotarskog sudskog poslovanja i vođenja gruntovnica, zaštitu interesa malodobnih, stanje zatvora i zatvorenika te o tome obavještavati više upravne i sudbene vlasti.

Okružnoj vlasti dozvoljeno je popisivanje i novačenje vojnika, kao i oprost od služenja vojske i otpust iz vojske kad se radi o posredovanju između vojničkih i građanskih vlasti. Načelnik okruga posreduje u tome ili za to određuje neku drugu osobu. Kad se radi o gradnji cesta, mostova i kanala, naprava za navodnjavanje i sušenje, o uređenju rijeka i brana, o građenju mlinova i tvornica, obrtnih radnji na vodi, groblju i dr. okružnoj vlasti pripada izdavanje

²⁶³ Vodič Državnog arhiva u Zadru I., str. 385–388.

građevinske dozvole ukoliko to izdavanje ne spada u nadležnost više vlasti. Ako dođe do sporova oko gradnje, okružno poglavarstvo rješava sporove u prvoj molbi. Ukoliko predmet ne spada u sudbenu djelatnost, za stanje navedenih gradnji okružna vlast se mora brinuti i mora vršiti nadzor i paziti da se pojedini nedostaci uklone. Za ceste i putove koji se protežu izvan kotara također je potrebno odobrenje okružnih vlasti. Ako se gradnja putova proteže na dva okruga do državne granice, okružna vlast treba obavijestiti pretpostavljenu političku vlast i od iste zatražiti naputke.

Kod gradnje crkava, župnih kuća i škola te groblja, okružna se vlast mora dogovarati s duhovnim vlastima i nadgledati da se građevina završi po propisanom redu.

Okružna vlast skrbi za unutarnje uređenje općina. Ona odlučuje u prvom stupnju vezano uz granice općina. U djelokrug okružnih vlasti spada obrt i trgovina, odnosno dodjela dozvola za kavane, staklene varionice, vapnenice, sadrenice i ciglane, obrtno kopanje treseta (turxa) i tjedne sajmove. Nadalje, u nadležnosti okružne vlasti je davanje suglasnosti na godinu učenja (šegrtovanja), polaganja majstorskog ispita za dobivanje različitih obrtnih ili trgovačkih povlastica. Nadzire kotarske i gradske urede, odmjerava poreze, kućarine i druge pristojbe, pregledava zemljišni katastar; predlaže zemaljskoj vlasti oprost od poreza.

Okružni poglavar (*capitano circolare*) / Načelnik (*capo delle autorità*)

Na čelu okružne vlasti prema carskoj odluci o uređenju i djelatnosti okružnih vlasti od 14. 09. 1852. stoji načelnik kojeg postavlja Namjesnik. Ima jednog zamjenika – povjerenika s činom i plaćom namjesničkog tajnika, određeni broj povjerenika, izvježbanih perovođa, jednog okružnog liječnika, jednog tajnika, registrante, pisare i uredske poslužitelje. U članku 4. Carske odluke stoji da će se naziv funkcije kasnije konačno utvrditi, i to s obzirom na one koje su do tada bile u upotrebi u pojedinim pokrajinama.

3.4.2.3. Uredsko poslovanje u okružnom uredu

Okružno poglavarstvo je kao i Vlada/Namjesništvo imalo Predsjedništvo i Predsjedničku kancelariju u kojoj su se rješavali predmeti za koje je bio nadležan okružni poglavar osobno i povjerljivi spisi.

U pisarnici je vođeno kazalo po imenima i predmetima u koji se upisivao broj urudžbenog zapisnika, a u rubriku *Broj svežnja* ništa se nije upisivalo. Urudžbeni zapisnik (protokol) vođen je po sljedećim rubrikama: 1. datum predaje, 2. redni broj, 3. sadržaj podneska, 4. njegovo rješenje, 5. datum rješenja, 6. broj svežnja. Iz popisa knjiga vidljivo je da su se u

pojedininim godinama poslovanja institucije, urudžbeni zapisnici vodili u više knjiga izdvojeno po poslovima. Primjerice: za godinu 1820. sačuvana su dva urudžbena zapisnika. Prvi ima oznaku III (*Ternione III*), a sadrži upise za predmete Sanitet i bolnice (*Sanità e Ospedali*) i ima upise od 3. travnja do 31. prosinca. Drugi urudžbeni zapisnik ima oznaku VI (*Ternione VI*), a sadrži upise za predmete: državna dobra, sol, duhan, takse i carine (*Demanio, Sali, Tabachi, Bollo e Dogane*) – podatak o datumima upisa je nečitak. Budući da nisu pronađene nikakve instrukcije za uredsko poslovanje, nije moguća rekonstrukcija administrativnog ustroja na temelju samo djelomično sačuvanih uredskih knjiga.

Spisi nisu uvijek slagani prema predmetnim svežnjevima (fascikli), oznake svežnjeva nisu upisivane ni u urudžbeni zapisnik, već su slagani prema rastućem broju urudžbenoga zapisnika redom i od 1. siječnja do 31. prosinca određene godine. Posebno su slagani predsjednički²⁶⁴ spisi (*atti presidiali*), a posebno opći spisi. Serija predsjedničkih spisa od godine 1818. (od kada su sačuvani,)ima oznaku “p” koja se nedosljedno stavlja u nazivnik tekućeg broja, ponekad te oznake nema a ponekad su dva – “pp”. Usporedbom spisa sa sva tri načina označavanja, čini se da među njima nema razlike niti u sadržaju, niti u zaglavlju odnosno naslovu. Od godine 1850. umjesto oznaka “p” ili “pp” u nazivniku tekućeg broja javlja se slovo “r”. Uredske knjige u koje su upisivani spisi predsjedničke kancelarije nisu sačuvane. Za godinu 1858. sačuvan je urudžbeni zapisnik s naslovom *Protocollo degli affari politici*. Obavljena je usporedba upisa u taj urudžbeni zapisnik i spisa serije predsjedničkih spisa za tu godinu i nije utvrđena podudarnost između brojeva i sadržaja.

Za okružna poglavarstva Dalmacije od kojih imamo sačuvanu veću količinu dokumenata (Zadar i Dubrovnik) imamo rekonstruirane klasifikacijske sustave. Gradivo Okružnog poglavarstva Split (0,3 d/m) identificirano je i izdvojeno iz gradiva Okružnog poglavarstva Zadar, specifičnog je sadržaja i ne pruža dovoljno informacija da bi se moglo govoriti o klasifikacijskom sustavu kojega su njegovi činovnici primijenjivali.²⁶⁵

3.4.2.3. Odnosi i veze

Okružno poglavarstvo u Zadru u obavljanju svojih funkcija i nadležnosti od hijerarhijski nadređenih institucija komuniciralo je isključivo s Vladom i Predsjedništvom Vlade. U slučaju da su trebali provesti carsku odluku ili odluku nekog ministarstva obavijesti o tome

²⁶⁴ Kolić, Dubravka. Okružno poglavarstvo u Zadru: sređivanje i obrada. // AKM časopis br.18.(2015), str.15–34.

²⁶⁵ Vidi poglavlje o klasifikacijskim sustavima

prosljeđivane su im iz Vlade, a i izvješća o provedenom poslu također su preko Vlade transferirana u Beč.

Okružno poglavarstvo u Zadru (od tijela kojima je bilo nadređeno) najčešće je u početku komuniciralo s komesarima u Pagu i Šibeniku. Kotarski komesarijati, na čelu kojih su bili kotarski komesari kao privremeni organi uprave i sudstva osnovani su 1815. godine u Pagu, Šibeniku, Hvaru, Korčulu i Visu. Kotarski komesarijati prestaju djelovati 1820. kada se Zakonom o preturama, koji stupa na snagu 1. veljače 1820., osnivaju preture. Nakon osnivanja pretura Okružno poglavarstvo Zadar najčešće komunicira s pretorima u Zadru, Šibeniku, Skradinu, Drnišu, Kninu, Obrovcu, Pagu i Rabu. Osim pretora komunicira s načelnicima i podnačelnicima, te časnicima Teritorijalnih snaga. U pojedinim mjestima djelovali su sanitarni delegati koji su slali svoja mjesečna izvješća Sanitarnim delgacijama u sjedištima pretura, a komunikacija među njima odvijala se također preko ureda Okružnog poglavarstva. Nadalje Okružno poglavarstvo komunicira i s pojedinim komisijama. Primjerice 19. prosinca 1818. Okružno poglavarstvo je prema odredbama Dekreta Predsjedništva Vlade osnovalo Komisiju za unaprjeđivanje poljoprivrede i gospodarstva u Dalmaciji, nakon čega su iste osnovane u općinama. Osim navedenih, Općinsko poglavarstvo – Predsjednička kancelarija komunicira s Direkcijom policije, Općinskim komisijama za dobrotvornost, Prvostupanjiskim sudom, a u prvim godinama djelovanja s mirovnim sucima te s crkvenim dostojanstvenicima.

Guverner Lilienberg u izvješću caru o stanju u Pokrajini 1832.²⁶⁶ ističe važnost okružnih poglavara koji upravljaju okružnim uredima i naglašava razliku kad se radi o sposobnim i obrazovanim činovnicima i onima koji nisu dorasli zadatku. Ono što je zajedničko za sva četiri poglavarstva jest činjenica da rješavaju veliki broj predmeta, što je u nesrazmjeru s brojem zaposlenih činovnika. Lilienberg kaže da su to "više pisarske negoli izvršne službe". Uzrok tome vidi u činjenici da u zemlji nisu ustrojene sve grane uprave te se javni poslovi obavljaju prema zakonima triju različitih vladavina i prema posebnim statutima koji nisu službeni, ali su zadržani jer se primjenjuju na odnose koje određuju činjenice iz prošlih vremena. Osoblje okružnih poglavarstava, kaže Lilienberg, trajno živi u strahu kako će riješiti brojne službene spise i izbjeći zaostajanje u poslu. U Dalmaciji nema kao u drugim austrijskim pokrajinama brojnih neplaćenih povjerenika i konceptnih praktikanata koji pružaju veliku pomoć u obavljanju administrativnih poslova. Također su, kaže nadalje,

²⁶⁶ Trogrlić, Marko; Clewing. Konrad. Nav. dj., str. 182 – 188.

malobrojni oni koji su imali priliku raditi izvan Dalmacije i vidjeti kako bi stvari trebale funkcionirati. Osim toga rijetki su službenici s do kraja završenim studijem. Guverner se u izvješću poziva na svoj raniji (naziva ga najponizniji) zahtjev da se prihvati nacrt obuke za okružna poglavarstva i zahtjev za proširenje djelokruga tijela uprave. Naglašava svoje protivljenje oslobađanju od političkog ispita u slučajevima okružnog povjerenika.

U dijelu izvješća koje se odnosi na rad okružnih poglavarstava, guverner se naglašeno osvrće na zapuštenost šuma i zaostao način obrade zemlje. On moli cara za izuzeće Dalmacije od odluke koja se primjenjuje u ostalim pokrajinama, a odnosi se na ukidanje mjesta šumarskih i gospodarskih povjerenika pri okružnim poglavarstvima. Izražavajući veliku zabrinutost kaže da je potrebno uvesti i mjesto šumskog lugara na konju za okruge Split i Zadar, a za okruge Dubrovnik i Kotor bio bi dostatan i jedan lugar. Potrebno je to, kaže, da bi se mogli izvršiti svi naputci u vezi sa šumama, a u protivnom ih ne bi imao tko izvršavati zbog nepoznavanja struke pa bi šume ostale jednako zapuštene. Lilienberg procijenjuje da bi se stanje moglo popraviti i donekle približiti stanju u ostatku Monarhije za nekih 20 do 25 godina.

Još važnijim ističe rad posebnih gospodarskih povjerenika jer je stanje poljoprivrede na tako niskom stupnju da je potrebno uložiti izvanredne napore da bi došlo do promjene. Kao uzroke takvom stanju navodi nepostojanje oglednih imanja, te zapušteno i neuko svećenstvo koje nije sposobno biti na pomoć državi u poslu poučavanja stanovnika. Predlaže da se odaberu pojedini Dalmatinci koji imaju određeno iskustvo u poljoprivredi, ali i naobrazbu, koji dobro poznaju narodni jezik i stanovništvo te da ih se pošalje na neko izvrsno ogledno imanje u njemačkim zemljama radi temeljitog i racionalnog učenja poljoprivrede. Kad bi tamo stekli dovoljno znanja i iskustva, dodijelili bi se okružnim poglavarstvima Zadra, Splita i Kotora kao gospodarski povjerenici koji bi radili izravno sa stanovništvom na unaprjeđivanju obrade zemlje. U dubrovačkom okružju, smatra guverner Lilienberg, obrađuje se bolje i racionalnije nego u ostatku pokrajine jer je ukupno obradivo zemljište u rukama plemića koji se bolje brinu o obradi zemlje i svojim interesima. Gospodarski povjerenici bi trebali biti sposobni, kad nisu na terenu okupirani svojim primarnim zadacima, pomagati u konceptnom poslu u uredu. Jasno je iz guvernerovog opširnog obrazlaganja, usrdnog i poniznog moljenja i podsjećanja da su predložena smanjenja plaća za općinske činovnike, da nije bilo jednostavno dobiti odobrenje za zapošljavanje novog čovjeka u sustavu uprave.

3.4.3. Kotarska razina

Kao što je i prije navedeno, drugo austrijsko preuzimanje Dalmacije bilo je pripremano na način da se život što prije organizira i da institucije sudstva i uprave što prije počnu djelovati. Do kraja razdoblja koji ovaj rad obrađuje, dakle do 1868. godine na kotarskoj razini nije razdvojeno sudstvo od uprave zbog čega je potrebno ponešto objasniti njegovo organiziranje. Dana 30. prosinca 1813. ustanovljena je Sudska komisija koja je u deset točaka predložila najnužnije promjene u sudstvu da bi se osiguralo nesmetano odvijanje sudovanja u Pokrajini za vrijeme provizorija. Nadalje je guverner Tomašić 30. lipnja 1814. proglasio Carsku odluku o nastavku djelovanja Prizivnog suda u Zadru i o podnošenju žalbe na odluke istog Vrhovnom sudu pravde u Beču umjesto Kasacionog suda u Parizu.²⁶⁷ Za funkcioniranje sudovanja važna je i odluka o provizornoj organizaciji Teritorijalnih snaga od 30. srpnja 1814. jer se u toj odluci definira i uloga pukovnika i serdara Teritorijalnih snaga koji su uz izvršno upravne funkcije imali i sudsku nadležnost u sudovanju u sporovima u vrijednosti do 5 fiorina.²⁶⁸ U prvo vrijeme na presude serdara nije bilo mogućnosti priziva. Nadležnost u bagatelnim postupcima bila im je ukinuta u vrijeme francuske uprave. Nakon te odluke, 20. kolovoza Tomašić donosi odluku da će se sve presude pomirbenih i okružnih sudova rješavati po propisima koji su vrijedili za vrijeme francuske uprave, a 16. studenog 1814. oglašava da se svi predmeti koji su za vrijeme francuske uprave bili upućeni na odlučivanje Sudu viših centralnih vlasti (*Giudizio delle Supreme Autorità Centrali in affari politici*) upućuju na odlučivanje Organizacionoj komisiji za novostečene krajeve.²⁶⁹ Prizivni sud u Zadru (*Tribunale d' Appello e Superiore Giudizio Criminale*) formalno je ponovno osnovan naredbom guvernera Tomašića od 10. travnja 1815. godine s nadležnošću za cijelu Dalmaciju. U razdoblju od 1815. do 1819. godine postupno su ukidani francuski zakoni, a nova organizacija sudstva provedena je zakonom od 22. prosinca 1819. koji je stupio na snagu 1. veljače 1820.²⁷⁰ Mrežu sudova činili su: Prizivni sud u Zadru, četiri okružna suda u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru koji su bili nadležni za građanske sporove na području mjesta i kotara svoga sjedišta. Djelovali su pod nazivom *pretura urbana*. U kaznenim sporovima bili su nadležni i za područje svih područnih kotarskih sudova. Istim zakonom u Dalmaciji su osnovana 24 kotarska suda prve klase koji se nazivaju *preture miste ili preture politico-giudiziarie*. Kotarski sudovi bili su nadležni u građansko-pravnim sporovima, upravno-

²⁶⁷ HR-DAZD-386, 37/26, 50, 26, Maštrović Vjekoslav. Nav. dj., str.63.

²⁶⁸ HR-DAZD-386, 44/26

²⁶⁹ HR-DAZD-386, 50/26, 69/26

²⁷⁰ *Raccolta delle leggi e ordinanze per la Dalmazia* 1819., 565 – 584.

političkim predmetima i težim policijskim prekršajima. U kaznenim predmetima imao je samo nadležnost provođenja istrage, a suđenje je bilo nadležnost okružnog suda. Dakle, na razini kotara do 1868. godine sudska i upravna vlast nisu bile odvojena.

Nakon Zakona iz 1820. nova organizacija sudova u Dalmaciji pokrenuta je Carskom naredbom od 17. srpnja 1850. godine, a dovršena naredbom Ministarstva unutarnjih poslova, pravosuđa i financija od 8. veljače 1854. godine o političkom i sudbenom uređenju Dalmacije.²⁷¹ Naredba propisuje postojanje Prizivnog suda u Zadru, 4 prvostupanjska okružna suda (Kotor, Dubovnik, Split i Zadar) te ukupno 32 kotarska suda. Ova je reforma na razini okruga odvojila sudstvo od uprave osnivanjem gradskih pretura (pretura urbana) u sjedištima okruga koje su imale nadležnost kao i kotarski sudovi. U središtima kotara ostaju miješani (kotarski) sudovi nadležni za upravne i sudske poslove.

Upravna se vlast od sudske odvojila na svim razinama na osnovi državnog temeljnog zakona od 21. prosinca 1868., Zakonom o uređenju političke uprave od 19. svibnja 1868. i Zakonom o ustrojstvu kotarskih sudova od 11. lipnja 1868. godine. Od 1868. godine do prestanka postojanja Austro-Ugarske Monarhije nije bilo značajnih promjena u ustroju sudova izuzev osnivanja tri nova kotarska suda u Biogradu (1876.), Tisnom (1903.) i Blatu (1911.).²⁷²

3.4.3.2. Kotarski komesarijati

Kotarski komesarijati su privremeni organi uprave i sudstva osnovani 1817. godine u Pagu, Šibeniku, Hvaru, Korčuli i Visu. Dana 3. prosinca 1816. Antun Schmid, savjetnik Vlade, objavio je da 17. ožujka počinje djelovati Okružno poglavarstvo u Zadru, a prestaju s radom poddelegacije Zadra, Šibenika i Paga. Poddelegacijama u Pagu i Šibeniku nalaže se da nastave s radom pod imenom krajinski komesarijati (*Komesarij Krainski*). Nema izričitog zakonskog propisa o osnivanju komesarijata u Hvaru, Korčuli i Visu. Međutim, sačuvano je gradivo koje svjedoči o djelovanju komesarijata u Korčuli. Zakon o preturama koji je stupio na snagu 1. veljače 1820. određuje da komesarijati prestaju djelovati, a njihovi su sljednici preture odnosno kotarevi.²⁷³

²⁷¹ Dodatak Glasnika Dalmatinskog br. 71, 1850.

²⁷² Vodič Državnoga arhiva u Zadru, II. dio, str. 65 – 69.

²⁷³ Vodič Državnoga arhiva u Zadru, I. dio, str. 399.

3.4.3.3. Kotarska poglavarstva

Budući da sudstvo i uprava na području Dalmacije nisu do kraja razdvojeni sve do reforme 1868. godine, nije moguće dobro razumijeti funkcije i nadležnosti tijela uprave bez osnovnog uvida u sudski ustroj i stvarne teritorijalne nadležnosti.

Na početku upravljanja Dalmacijom, nakon njenog vojnog preuzimanja od Francuza, nije bilo moguće odmah promijeniti ustroj ni sudskih ni upravnih tijela, već je on ostao isti kao i za vrijeme francuske uprave. Olakšavajuća okolnost za državu je činjenica da u Dalmaciji nije postojala nikakva patrimonijalna sudska nadležnost te je bilo moguće donijeti puno uniformiraniji i jednostavniji zakon od primjerice onih u Češkoj i Galiciji.²⁷⁴ Da bi se mogli u takvim prilikama primjenjivati austrijski zakoni donosile su se privremene naredbe kojima su se prenosile nadležnosti. Kako se prema austrijskom krivičnom zakoniku o težim policijskim prekršajima odlučivalo pred tijelima koja su imala kombiniranu, sudsku i upravnu nadležnost (kakva u Dalmaciji još nisu bila ustrojena) Vlada je u suglasju s Prizivnim sudom 29. kolovoza 1915. izdala naredbu da će mirovni sudovi na područjima svoje nadležnosti suditi i upravno-političke prekršaje. Za takve postupke nadređena im je Vlada.²⁷⁵ Ova naredba i još nekoliko takvih naredbi privremenog značaja poslužile su da se premosti razdoblje do donošenja odluke o novoj, austrijskoj, organizaciji i djelovanju sudskog sustava u Dalmaciji. Prije nego što je donesena odluka za cijelu Dalmaciju izdana je carska odluka i naredbe Ujedinjene carsko kraljevske dvorske kancelarije od 29. svibnja 1818. godine o osnivanju kotarskih poglavarstava (političkih pretura) u četiri sjedišta okružnih sudova Zadru, Splitu, Kotoru i Dubrovniku. Vezano za broj stanovnika na području nadležnosti kotarska poglavarstva u Zadru i Splitu su se organizirale kao kotarska poglavarstva prve klase, a kotarska poglavarstva u Kotoru i Dubrovniku kao kotarska poglavarstva druge klase. Ista odluka propisuje jednak broj zaposlenih za obje klase poglavarstava: jednog kotarskog poglavara, jednog aktuara, jednog pisara i jednog uredskog poslužnika. Razlika između kotarskih poglavarstava prve i druge klase bila je u visini plaće kotarskog poglavara i aktuara. Za kotarskog poglavara poglavarstva prve klase bila je 100 fiorina veća, a aktuara 50 fiorina veća od službenika u kotarskim poglavarstvima druge klase.²⁷⁶

Odluku o novoj organizaciji sudova u Dalmaciji i Boki kotorskoj 22. prosinca 1819. objavio je Prizivni sud temeljem prethodne carske odluke od 24. svibnja 1817. koja je Vladi

²⁷⁴ Seiderer, G. Nav. dj., str. 63 – 64.

²⁷⁵ HR-DAZD-386: Tiskovine, 49/27

²⁷⁶ HR-DAZD-386, 50/31

dostavljena dvorskim dopisom od 18. lipnja 1817. br. 7559-1830.²⁷⁷ Odlučeno je da je Prizivni sud u Zadru vrhovni sud za cijelu pokrajinu, a uz njega djeluju još četiri prvostupanjska okružna suda kao kolegijalna suda (*Zborna pristolja/Tribunalli collegiali*) u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Okružnim sudovima je kao prvostupanjskim sudovima određena nadležnost u građansko-pravnim sporovima samo na području mjesta i kotara svog sjedišta. U krivičnom postupku nadležan je i na području dodijeljenih mu kotarskih sudova. Okružni sud u Zadru je mjesno nadležan za cijelo područje Dalmacije u fiskalnim i feudalnim građansko-pravnim sporovima u prvostupanjskom postupku. Temeljem istih dokumenata odlučeno je da od 1. veljače 1920. započne djelovanje 24 kotarska suda (preture – poglavarstva) podijeljena u tri klase ovisno o teritoriju i broju stanovnika. Kotarska poglavarstva kao kotarski sudovi imali su nadležnost presuđivati u građansko-pravnim sporovima, a u krivičnim predmetima odrađivali su samo istražni postupak.²⁷⁸

Kotarska poglavarstva imaju upravno-političku nadležnost i za teže policijske prekršaje, međutim u tim poslovima nije im nadređen okružni sud već okružni ured i posredno Vlada u Zadru. Zbog činjenice da isto tijelo ove razine ima i sudsku i upravnu nadležnost nazivaju se i miješane preture (*preture miste* ili *preture politico-giudiziarie*).²⁷⁹ Kako je već ranije naznačeno izuzetak su kotarska poglavarstva (preture) u mjestima u kojima je bilo sjedište okružnih sudova (Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor). Ta su tijela imala isključivo upravno – političke nadležnosti i nadležnosti kod policijskih prekršaja jer je prvostupanjsko sudovanje obavljao okružni sud. Ta se kotarska poglavarstva nazivaju još i političke preture (*pretura politica*).²⁸⁰ Za obavljanje poslova uprave, odluka donesena 22. prosinca predviđa donošenja konačnih i detaljnih naputaka tek nakon donošenja carskih odluka o organizaciji općina. Do tada, u članku VI. odluke od 22. prosinca, da bi se osiguralo nesmetano obavljanje poslova uprave donosi se nekoliko propisa.

Carska odluka od 24. svibnja 1817. propisuje i prestanak rada kotarskih komesarijata u Pagu, Šibeniku, Hvaru, Korčuli i Visu koji su privremeno vodili brigu o poslovima uprave, a koje od 1. veljače 1820. preuzimaju kotarska poglavarstva. Kotarska poglavarstva osnovana u

²⁷⁷ Raccolta, Zadar 1830., str. 569–584.

²⁷⁸ Seiderer, Georg. Nav.dj. str. 58–59.

²⁷⁹ Naziv pretura, politička pretura ili miješana pretura, upravno sudska pretura za kotarsko poglavarstvo odnosno kotarski sud korišten je i u literaturi i u hrvatskim prijevodima carskih naredbi zakona i slično. U ovom radu pretežito se koristi naziv kotarsko poglavarstvo pod kojim je u Pregledu arhivskih fondova i zbirki RH registrirano gradivo nastalo radom ovih upravnih institucija, a kotarski sud za dio institucije koji je obavljao sudske poslove. Primjerice Kotarski sud u Pagu registriran je u Pregledu kao HR-DAZD-227, a Kotarsko poglavarstvo Pag kao HR-DAZD-107. U stvarnosti radilo se o miješanoj preturi koja je obavljala i sudsku i upravnu funkciju na način kako je to u ovom poglavlju opisano.

²⁸⁰ Raccolta delle leggi e ordinanze dell' anno 1819. per la Dalmazia, str. 571.

mjestima koja su prema privremenoj organizaciji bila pod nadležnosti Kotarskog komesarijata Šibenik, od 1. veljače preuzimaju poslove do tad postojećih mirovnih sudova i upravnih nadležnosti od Komesarijata Šibenik. Kotarska poglavarstva u Herceg Novom i Budvi zamjenjuju privremena poglavarstva koja su do tada djelovala. U svim ostalim kotarevima gdje nisu postojali kotarski komesarijati, općine se odmah podvrgavaju nadzoru i upravi kotarskih poglavarstava na takav način da se svi upravni poslovi koji se obavljaju između okruga i općina preuzimaju kotarska poglavarstva. U kotarevima u kojima su četiri kotarska/kolegijalna suda, provizorno su poslovi uprave dodijeljeni gradonačelnicima. Politička kotarska poglavarstava u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru (iako su prva osnovana) zadnja su profunkcionirala, slijedom preuzvišenog proglašenja od 16. 11. 1830.²⁸¹

Tablica 5.

Kotarska poglavarstva po klasama

Kotarska poglavarstva 1. klase	Kot. poglavarstva 2. klase	Kot.poglavarstva 3. klase
Obrovac, Šibenik, Knin i Drniš (nadležan Okružni sud Zadar)	Omiš, Opuzen, Hvar (Okružni sud u Splitu)	Skradin, Pag, Rab (Okružni sud Zadar)
Trogir, Sinj, Imotski, Makarska, Brač (nadležan Okružni sud Split)	Cavtat, Slano, Pelješac, Korčula (Okružni sud Dubrovnik)	Vis (Okružni sud Split)
	Herceg Novi (Okružni sud Kotor)	Mljet, Lastovo (Okružni sud Dubrovnik)
		Budva (Okružni sud Kotor)

Podjela nadležnosti: okružni/kolegijalni sudovi – kotarska poglavarstva

Četirima okružnim sudovima dodijeljena je unutar njihovog okruga puna nadležnost u sudskoj upravi, građanskim parnicama, vanparničnim dobrovoljnim postupcima i krivičnim parnicama.

Kotarska poglavarstva imaju nadležnost otkrivanja krivičnog djela, zaustavljanja krivaca, istražni postupak (osim kod slučajeva veleizdaje, krivotvorenja javnih isprava ili novca) i

²⁸¹ Trogrlić, Marko; Clewing, Konrad. Nav. dj., str. 173.

predaju predmeta u postupak okružnom sudu u čijoj su nadležnosti. Njihova je nadležnost također cjelokupni postupak kod težih policijskih prekršaja. Okružni sudovi mogli su iz opravdanih razloga (primjerice radi nepovjerenja u sposobnosti pretora) oduzeti kotarskom poglavarstvu nadležnost kriminalne istrage. Ukoliko se neki službenik kotarskog poglavarstva, kao tužitelj ili tuženik, trebao pojaviti pred sudom svog poglavarstva, nadležnost preuzima okružni/kolegijalni sud koji je nadležan kotarskom poglavarstvu.

Izuzetak su politička kotarska poglavarstva u gradovima u kojima je sjedište okružnog suda, gdje okružni sudovi imaju i prvostupanjsku sudsku nadležnost, a kotarska poglavarstva imaju isključivo upravno-političku nadležnost i teže policijske prekršaje. Do 1831. godine sustav nije do kraja funkcionirao te su ponegdje poslove kotarskih poglavarstava u mjestima sjedišta okružnog suda obavljali gradonačelnici.

Istom odlukom propisano je da svaki sud ima sudca (pretora) s time da veći kotarski sudovi u Obrovcu, Šibeniku, Trogiru, Sinju i Imotskom imaju i pristava. Mjesna nadležnost kotarskih sudova je područje kotara, a stvarnu sudsku nadležnost u građansko-pravnim i krivičnim predmetima imaju okružni sudovi.

Instrukcije za kotarska poglavarstva 1829.

Godine 1829. tiskane su opsežne Instrukcije za preture u Dalmaciji (*Istruzioni per le Imperiali Regie preture della Dalmazia*) koje donose detaljne upute o pokušajima mirenja, podnošenju tužbi i drugim obraćanjima sudu, o načinu održavanja ročišta, o načinu davanja zakletvi, načinu uzimanja iskaza svjedoka, organiziranju i dostavi sudskog spisa, načinu vođenja sudskih evidencija, o urudžbenom zapisniku, rješavanju predmeta o otpremanju i upućivanju spisa, čuvanju spisa u arhivi i konačno o obvezama službenika pretura. Radi se o uputama za rad pretura u obavljanju njihove sudske funkcije odnosno o Instrukcijama za kotarske sudove.²⁸²

O okolnostima djelovanja kotarskih poglavarstava, nakon što je njihovo osnivanje i rad propisan odlukom od 24. svibnja 1817. i dvorskim dekretom iz iste godine 7559-1830 te ukazom Prizivnog suda od 22. prosinca 1817. (prethodno prikazanim) doznajemo iz opširnog izvješća²⁸³ kojeg je caru dostavio guverner Lilienberg. On se u svom izvješću caru

²⁸² *Istruzioni per le imperiali regie preture della Dalmazia*, Zara, Dalla Stamperia Governiale di Gio: Demarchi MDCCCXXIX (Knjižica Državnog arhiva u Šibeniku) Radi se o vrlo detaljnim i informativnim instrukcijama, između ostalog i podrobnim opisom spisovodstvenih procedura no kako se ovaj rad bavi institucijama uprave samim tim se fokusira na upravne funkcije pretura, nećemo ovdje podrobnije prezentirati njihov sadržaj.

²⁸³ HR-DAZD-88. Tajni ili prezidijalni spisi.

prvenstveno osvrnuo na rad kotarskih poglavarstava u četiri glavna grada pokrajine koja su osnovana temeljem odluke od 16. 11. 1830. godine. U izvješću stoji da su od osnutka radili s velikim poteškoćama u obavljanju poslova svoje nadležnosti koji nisu bili razmjerni broju privremeno dodijeljenog osoblja. Isto se sastojalo od kotarskog poglavara, jednog aktuara, jednog pisara i, prema mišljenju guvernera, nije dostatno za rješavanje poslova u nadležnosti kotarskih poglavarstava. Osobito se ovo opažanje odnosilo na zadarsko kotarsko poglavarstvo. Lilienberg piše „Veličina kotara s 35 054 stanovnika, a uz to je i glavni grad Pokrajine, stvaraju Kotarskom poglavarstvu u Zadru posebno veliku količinu poslova i već samo zapažanje da ona godišnje prosječno mora razmotriti 600 teških i drugih prijestupa i da su ovi u prošloj godini porasli na 800 te da povrh toga obrađuje 5000 do 7000 spisa, dokaz su da samo dva konceptna činovnika, od kojih je jedan kotarski poglavar, a cijeli je dan zauzet preslušavanjem stranaka, nikako ne mogu odraditi toliki teret poslova. Jedan jedini pisar ni uz potporu praktikanta nije dovoljan za sve uredske poslove. Vrlo mnogo teškoća u tom pogledu, premda ne u tako visoku stupnju, imaju i preostala tri politička kotarska poglavarstva.“ Guverner je u više navrata intervenirao preko Dvorske kancelarije u Beču da se kadrovski pojača barem zadarsko kotarsko poglavarstvo, međutim reagiralo se samo privremenim mjerama koje su davale ograničene rezultate. Nakon što je upoznao sva četiri kotarska poglavara u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru, nastojao je utjecati da se na mjesto zadarskog kotarskog poglavara postavi osoba „dostatnih sposobnosti i energije“.

Spomenuto izvješće sadrži i dio koji se odnosi na mješovita kotarska poglavarstva, koja on naziva „kotarska poglavarstva na selu“. Njihovi su problemi vrlo slični političkim kotarskim poglavarstvima: nedostatnost i neprimjerena stručnost kadrova što je rezultiralo većim ili manjim zaostacima u poslovima. Situacija sa zaostalim predmetima bila je osobito teška u onim kotarskim poglavarstvima u kojima je mjesto pretora/kotarskog poglavara bilo nepopunjeno. U svom izvješću caru guverner Lilienberg je pojedinačno davao mišljenje za svako kotarsko poglavarstvo i svakog pretora. Administrativnu razinu kotarskog poglavarstva smatrao je izuzetno važnom i osjetljivom i u svom izvješću. U poglavlju o kotarskim poglavarstvima naglašava da se stanje u njima žurno treba popraviti, a da bi se to postiglo potrebno je za kotarske poglavare pronaći ljude odgovarajućih kompetencija, s ispitom iz političkog upravljanja, a ne kao dotad kad je bio dovoljan dekret o pravnoj podobnosti za sudačku službu i ispit iz kaznenog zakonika. Mnogi činovnici kotarskih poglavarstava loše su poznavali zakone koji reguliraju postupanja u upravi. Osim nedostatka formalnog obrazovanja, guverner im zamjera i nedostatan poznavanje stanovnika i prilika u kojima žive na području kojim bi trebali upravljati te s tim u svezi preporuča da ih se obveže da nakon

preuzimanja dužnosti običu i upoznaju svoj kotar i da to ponove najkasnije za dvije godine. Smatra da je posljedica neznanja pretvaranje kotarskih poglavarstva u pisarska mjesta iz kojih se većina upravnih naloga prosljeđuje na rješavanje općinskim načelstvima umjesto da upravo kotarska poglavarstva budu prve izvršne upravne institucije koje su neposredno u dodiru sa stanovništvom. Razdvajanje sudskih i upravnih nadležnosti nešto je što bi svakako donijelo poboljšanje u funkcioniranju oba sustava, no u izvješću guverner priznaje da bi se radilo o ogromnom teretu za državnu blagajnu. Do trenutka kad će to biti moguće, preporuča da kotarska poglavarstva obilaze okružni povjerenici i okružni poglavari, a da se pravosudnu funkciju kotarskih poglavara stavi pod nadzor sudskog savjetnika. Na izdvojenom mjestu u izvješću guverner je naglasio da je potrebno ubrzati izradu primjerenih naputaka za rad okružnih poglavarstava, kotarskih poglavarstava, općina i teritorijalnih snaga jer se zbog tih nedostataka umnožavaju nepravilnosti koje je nemoguće prevladati pojedinačnim podučavanjem oko kojih se i sam jako trudio.²⁸⁴ Ovaj citat potvrđuje zaključak da Instrukcije za preture iz 1829. koje se odnose na obavljanje sudske funkcije ovog tijela nisu pratile iste koje bi bile odgovarajuća podrška službenicima pretura u obavljanju upravne funkcije.

Carska naredba od 14. rujna 1852. godine

Prvi korak k onom što Lilienberg naziva primjerenim naputcima učinjen je carskom naredbom od 14. rujna 1852. o uređenju i nadležnostima Namjesništva, okružnih i kotarskih ureda u Dalmaciji.²⁸⁵

Prvi dio ove naredbe koji se odnosi na kotarske urede propisuje ustrojstvo kotarskog ureda kao „najnižeg tijela carsko kraljevske uprave u kotaru koji mu je dodijeljen u svim upravnim i sudskim poslovima, osim onih izrijeком rezerviranim za druga tijela ili državne službenike.“ Njime upravlja kotarski načelnik odgovara za poslove iz nadležnosti kotarskog ureda za koje prima i izvršava naloge nadređenih tijela i o istom izvještava. Ova uredba definira samo osoblje ureda kojem je povjereno vođenje gruntovnica te u nekim svojim segmentima ima privremeni značaj. Tako naredba propisuje da se kotarskim uredima dodjeljuju prislušnici i konceptni vježbenici izabrani za administrativno okruženje Namjesništva i Zemaljskog suda za pomoć u poslu i da se obrazuju kao potreban pomladak.

²⁸⁴ Trogrlić, Marko; Clewing, Konrad. Nav. dj., str. 174–175.

²⁸⁵ *Pokrajinski list uredovnih spisa za Dalmaciju*, dio I., godina 1853.

Za poslove blagajne i računovodstva neposredno je zadužen službenik u poreznom uredu koji je za novčarske poslove jamčio pologom.²⁸⁶ Kotarski poglavar ima nadzor nad službenicima poreznog ureda samo u smislu uredskog poslovanja, a sve što neobično uoči prijavljuje višim nadležnostima koji trebaju dalje djelovati. Kad je u pitanju osoblje kotarskog ureda, kotarski načelnik ima pravo poduzimanja svih disciplinskih mjera osim otpuštanja, degradiranja i premještanja.

Službenici, perovodni vježbenici, prislušnici i poslužnici u kotarskom uredu trebaju osim poslova koji odgovaraju njihovom radnom mjestu obavljati po potrebi i druge poslove u kotarskom uredu. Isto se odnosi i na službenike u poreznom uredu ukoliko to iziskuju potrebe službe i ukoliko se ne otežava rad poreznog ureda.

Nadležnosti kotarskog ureda

U nadležnosti kotarskog ureda spada neposredna briga za izvršavanje zakona, očuvanje sigurnosti, javnog reda i mira te unaprjeđivanje općeg blagostanja posredstvom ustanova koje nadziru. Njihova je dužnost obavještavanje stanovništva o novim zakonima i naredbama viših vlasti. Osim toga, ukoliko se radi o kotaru čije su granice ujedno i državne granice, obavljaju nadzor kretanja u graničnom području i granična obilježja. Kad su u pitanju međuopćinski sporovi o granici, a ne radi se o sudskom postupku, nadležnost kotarskog ureda su početni izvidi u predmetu dok je odlučivanje u nadležnosti viših tijela uprave.

Kotarski ured je u području ublažavanja posljedica elementarnih nepogoda i oskudice, nadležan samo obavijestiti viša tijela uprave i predložiti mjere te ih po odobrenju izvršavati. Neposredno poduzimanje takvih mjera, bez odluka viših vlasti, dozvoljeno im je samo u slučajevima krajnje hitnosti.

U poslovima vezanim za poljoprivredu (šumarstvo, lov i ribarenje) kotarski ured nadzire na području svoje nadležnosti provođenje propisa, izvršava zapovijedi pretpostavljenih vlasti i u slučaju sudskih sporova, sudovanje u prvoj instanci. Nadalje je njihova dužnost briga da se izgrađuju i održavaju mostovi i ceste. Pripada im nadzor vodenih gradnji, mlinova, ustava, splavi, nasipa i slično. Kotarski službenici trebaju kontrolirati i utjecaj vodenih gradnji na vode i obale te o viđenom obavještavati više vlasti. Mogu intervenirati u hitnim slučajevima.

²⁸⁶ Službeni odnos kotarskog ureda prema poreznom uredu (*Ufficio delle imposte*) i kotarskog poglavara prema službeniku poreznog ureda određeno je uredbom od 29. prosinca 1854. (br.4. Državnog zakonskog lista od godine 1855. i br. 12 1. dio Pokrajinskog lista)

Kotarski ured sudjeluje i u novačenju i otpuštanju vojske i nadzoru privremeno otpuštenih vojnika. Od dužnosti vezanih uz vojsku spada još i ukonačivanje, prijevoz i suradnja u opskrbi vojske. Vezano uz te radnje nadzire i rad i izvršavanje obveza općinskih načelnika.

Naredba Ministarstva unutrašnjih poslova od 17. ožujka 1855.

Pregledom uredskih knjiga Predsjedničkog ureda nije utvrđeno da su takvi nautpci doneseni prije Naredbe Ministarstva unutrašnjih poslova od 17. ožujka 1855.²⁸⁷ o uredovanju u kotarskim i sudskim uredima u pokrajini kojom se objavljuju uredski nautpci za sve kotarske urede (preture) i mješovite kotarske urede u mjestima sa sjedištem suda. Ova je odluka vezana uz carske odluke od 14. rujna 1852. i 10. siječnja 1853. O uređenju i nadležnostima kotarskih ureda (pretura) i kotarskih sudova (*giudizi di sedia*) ministar unutarnjih poslova i ministar pravosuđa izdali su ove nautpke o obavljanju poslova u tim uredima određujući da se primjenjuju odmah u onim pokrajinama u kojima su kotarski uredi tek osnovani i u onima kojima već djeluju. Radi se o veoma opsežnom dokumentu koji u prvom poglavlju definira unutarnje uređenje kotarskih ureda odnosno pobliže propisuje dob, obrazovanje, kompetencije i moralne kvalitete službenika kotarskih ureda, način zapošljavanja, definira prepreke kod zapošljavanja, početak rada, zakletve, plaće, mogućnost zamjene radnog mjesta, mjesta rada i boravka, ostavke i umirovljenja službenika. Prvotno je naglašeno da službenici kotarskih ureda trebaju imati svojstva koja se traže i od ostalih državnih službenika, a to su prvenstveno besprijekorno ponašanje i ugled. U službu nije mogla biti primljena osoba koja je kažnjavana ili osoba koja je u istrazi oslobođena zbog nedostatka dokaza. Zapreka primanju u službu su dugovi i financijski stečaj kandidata osim u onim slučajevima kad su mogli dokazati da je do toga doveden djelovanjem više sile. Nadalje se preporuča da kandidati za državnu službu ne budu stariji od četrdeset godina, što ne vrijedi za one koji su već u službi ili mijenjaju vojnu službu za civilnu. Molbi za radno mjesto u pisarnici kotarskog poglavarstva bilo je potrebno priložiti vjerodostojne izvorne ili ovjerene svjedodžbe o završenom obrazovanju, a uz ostale podatke napose naznačiti jesu li s bilo kim u državnoj službi bili u srodstvu ili tazbini. Ukoliko nisu bili u mogućnosti znanja i sposobnosti dokazati svjedodžbama i preporukama, bilo je moguće pristupiti ispitu koji se održavao pri okružnom uredu. Ispit se sastojao od pravilnog pisanja po diktatu i prijepisu tekstova. Taj se ispit trebao položiti pri okružnom

²⁸⁷ *List državnih zakona*, br. 52, 1855. godina, Naredba Ministarstva unutrašnjih poslova i pravosuđa od 17. ožujka 1855. kojom se izdaje uredovni nautpak za isklopno (isključivo) političke (upravne) i za mješovite kotarske urede.

uredu koji u pravilu i raspisuje natječaj, a gdje ih nije bilo kod zemaljske vlade ili kotarskog ureda kojeg vlada odredi. Nakon provedene procedure izbora i prijema u službu, svaki je službenik trebao položiti zakletvu. Zakletva se tražila i kod napredovanja u poslu. Do pojedinosti je regulirana eventualna zamjena mjesta, slučaj ostavke i umirovljenje službenika u kotarskim uredima.

Naredba posebno naglašava važnost kotarskih poglavara, posebice onih koji su na čelu mješovitih ureda koji su trebali biti sposobni upravljati i sudskim poslovima i poslovima uprave. Čini se da se ni polovicom stoljeća situacija s raspoloživim obrazovanim kadrovima nije bitno promijenila u odnosu na 1834. godinu u kojoj je guverner Lilienberg izvještavao cara o teškoćama koje je imao s popunjavanjem visokih službeničkih mjesta u Dalmaciji. (čl. 2. – 28.)

Kotarski su poglavari polagali zakletvu ispred okružnog poglavara, a u pokrajinama gdje ih nije bilo ispred predsjednika zemaljske vlade.

Ustrojstvo kotarskog ureda

Uredba uvodno općenito naglašava da dužnosti naložene državnim službenicima i poslužnicima²⁸⁸ moraju ispunjavati i službenici i namještenici kotarskih ureda, moraju biti bezuvjetno vjerni Njegovom Veličanstvu Caru i držati se načela vladavine Njegovog Veličanstva. Radno vrijeme ureda obuhvaćalo je nedjelju i blagdan s tim da je poslijepodnevna sveta misa nedjeljom i blagdanom bila obvezna. Službenicima je izrijekom zabranjeno za svoj rad primati darove.

Kotarski poglavar

Kotarski poglavar je trebao: upravljati uredom, određivati i nadzirati poslovanje, dodjeljivati dužnosti i nadzirati službenike i poslužnike kotarskog ureda, voditi računa o zakonitom obavljanju poslova, o izvršavanju naredbi viših vlasti točno i na vrijeme. On je odgovoran za obavljanje poslova, postupke i odluke, odredbe i rješenja. Vezano uz tijek poslovanja kotarski poglavar mora omogućiti i službenicima i strankama da u radno vrijeme dođu u njegov ured, saslušati ih i odlučivati na primjeren način. Odgovornost kotarskog poglavara je i eventualno

²⁸⁸ TERMINOLOGIA UFFICIALE ITALIANA-SERBA O CROATA-TEDESCA compilata dall' I.R. Consigliere di Luogotenenza E. Smirić, riveduta da apposita commissione costituita per incarico degli I.R. Ministri dell'Interno, della Giustizia, delle Finanze, del Commercio e delle Ferrovie, Tipografia M. Maravić, Zagreb 1904., Inserviente- sluga, poslužnik, podvornik, službenik. Radi se o nižem službeničkom rang.

nakupljanje zaostataka što uključuje ravnomjerno raspoređivanje predmeta između službenika, briga da sve svi službenici osposobe za dodijeljene im poslove te da su im dostupni pisani naputci o upravnom i sudskom uredovanju.

Uz nadzor poslovanja, povjeren mu je i nadzor svog osoblja u uredu, ali i izvan njega. Ukoliko postoje pritužbe na službenike, njegova je dužnost da provede istragu i temeljem istraženog donese odluku. Postupanja nisu vezana samo uz postupanja službenika vezanih uz rad kotarskog poglavarstva, već je kotarski poglavar morao poduzimati mjere ako se službenik u svom životu vladao neprimjereno i nemoralno ili ako je lakoumno trošio svoj novac. Mjere su uglavnom podrazumijevale obavještanje viših upravnih razina o problemu. Po istom principu postupao je i u slučajevima kad su neki službenici bili osobito vrijedni i odani svom poslu. Osoblje kotarskog ureda ima dužnost točno i bez otezanja ispunjavati službene odredbe i naputke načelnika ureda. To se ne odnosi samo na poslove koji odgovaraju njegovoj službi već sve one koje mu naloži kotarski poglavar. Briga i odgovornost za inventar kao i potrošnju uredskog materijala djelokrug je kotarskog poglavara. (čl. 45. – 53.)

Ostali službenici kotarskog ureda

Uredba službenike kotarskog poglavarstva dijeli na „osoblje perovodno“ (*personale di concetto*) i „urednici pisarnički“ (*impiegati di cancelleria*). Prvi rješavaju poslove, saslušavaju stranke i sastavljaju koncepte rješenja, a službenici koji je hrvatski tekst 19. stoljeća nazivao urednici pisarnički obavljaju manipulativne poslove i poslove prepisivanja.²⁸⁹ Pisarničkim službenicima po potrebi, prema nalogu kotarskog poglavara pomaže. Treća vrsta službenika – dnevničari (*diurnisti*). To su službenici koji u pravilu rade svakodnevno isti uredski posao, npr. upise u urudžbeni zapisnik, a u tekstu Uredbe na sva tri jezika (hrvatski, talijanski i njemački) naziva se diurnist (*diurnist*)/*diurnist*). Skupina službenika najnižih po rangu u kotarskom uredu su uredski poslužnici (*inserviente/amtsdiener*).

Uredski poslužnici dužni su čistiti uredske prostorije, pokućstvo i sprave, paliti i čistiti lampe i svijećnjake, paliti peći. Nadalje je njihov posao pod nadzorom pisarničkih službenika (*urednici pisarnički/impiegati di cancelleria/impiegati d'ordine/ Manipulation Beamt*) pakirati

²⁸⁹ Ako bi usporedili ovu sistematizaciju poslova s današnjom može se reći da je danas ta razlika izražena kroz stručnu spremu, odnosno da se za prvu skupinu traži visoka stručna sprema, a za drugu srednja stručna sprema. U današnjoj administrativnoj terminologiji ne postoje termini koji bi točno označili razliku između te dvije skupine službenika. U daljnjem ćemo tekstu koristiti malo suvremenije termine iz uredbe. Perovodni i pisarnički službenici.

pošiljke i pečatiti ih, dostavljati uredske pošiljke, ići na poštu i posluživati službenike. Službenicima nije dopušteno poslužnike koristiti za privatne poslove. Poslužnici su obavljali uhićenja i provodili ovrhe. Oni poslužnici koji su čuvali i brinuli se o uhićenjima imali su pravo na stan u uredskoj zgradi ili zgradi zatvora. Ako bi im ostalo vremena od osnovnog posla i ako su za to bili sposobni, trebali su i prepisivati što im se naloži. U službi su nosili odoru, a kad bi bili u službi izvan ureda trebali su na lijevoj strani prsa nositi obilježje od mjedi s C. k. orlom.

Pristav

Kod mješovitih kotarskih ureda čiji kotarski poglavari nisu kvalificirani za obavljanje sudske funkcije, treba raditi pristav²⁹⁰ (*adjunkt/aggiunto/adjunkt*) koji ima kvalifikacije za obavljanje sudske funkcije. Slučajeve kad pristav samostalno obavlja sudske poslove treba se smatrati privremenom situacijom koja će se okončati u trenutku kad se pronađe osoba sposobna obavljati obje funkcije: sudsku i upravnu. U slučajevima kad je pristav spriječen i službenici koji nisu osposobljeni za obavljanje sudskih poslova mogu izraditi smrtovnicu i inventar, procjenu, izvršavanje sudskih naloga i rješavanje poslovnih izvanparničnih predmeta. Prema članku 249 .patenta od 3. svibnja 1853. sudske poslove riješene na taj način mora potpisati pristav. Pristavi koji samostalno obavljaju sudske poslove podređeni su kotarskim poglavarima u svim ostalim unutarnjim i vanjskim odnosima i ovakva dioba poslova ne smije se smatrati diobom na dva odvojena ureda. Kotarski poglavar i pristav ne smiju se međusobno dopisivati, trebaju uložiti napor da ne bude poslovnih kolizija i svađa.

Kotarski načelnik, koji nije sposoban obavljati sudske poslove, dužan je pristavu koji ih obavlja ovisno o opsegu posla osigurati potrebnu pomoć ostalog pisarničkog osoblja, nabavljati uredski materijal, brinuti da u slučaju preuzimanja predmeta i prepisivanja spisa i u svim manipulativnim poslovima sudjeluje osoblje na način da se poslovanje odvija uredno. U takvim situacijama osoblje izvršava naloge pristava koji ima potporu kotarskog poglavara. Pristavu koji obavlja sudske poslove ne dodjeljuju se za rad upravni predmeti, osim kada je to moguće bez ometanja rješavanja sudskih predmeta.

Kotarski poglavar ne smije utjecati na sadržaj odluka pristava u sudskom poslovanju. Njegova je ipak odgovornost da se poslovi pravilno i po zakonu odvijaju, treba voditi računa o stanju zemljišnih knjiga, maloljetničkim predmetima i upravljanju njihovom imovinom te

²⁹⁰ Hrvatski tekst uredbe koristi riječ adjunkt koja se u Smirićevoj Uredskoj terminologiji prevodi s pristav te ju smatramo primjerenijom.

raspravljaju ostavina. O opaženim nedostacima, nemarnom poslovanju, o eventualnoj odsutnosti pristava ili njegovu nedoličnom ponašanju kotarski poglavar mora obavijestiti više vlasti. U kotarskim poglavarstvima u kojima sudske poslove obavlja pristav briga o prostorima za obavljanje sudskih poslova za istrage, kao i zatvorski prostori briga je kotarskog poglavara. Dužnost mu je više puta iznenada kontrolirati zatvorenike i barem jednom mjesečno sačiniti zapisnik o stanju zatvora i zatvorenika s kojim se nadalje postupa kao s uredskim spisom.

Uredsko poslovanje kotarskih ureda

Rješavanje predmeta u mješovitom kotarskom uredu kao kotarskom sudu (čl.63.), sastavljanje i odlaganje spisa propisuje Zakon o uređenju i poslovnom redu sudskih vlasti izdat s carskim patentom od 3. svibnja 1853. i naredbi Ministarstva pravosuđa²⁹¹ od 16. lipnja 1953. godine.

Urudžbeni zapisnik

Svaki kotarski ured/sud (*ogni pretura ed ogni giudizio di sedia*) treba imati urudžbeni zapisnik. Kod mješovitih ureda, pored urudžbenog zapisnika za kaznene i građansko – sudbene predmete propisane patentom od 3. 5. 1853., treba voditi i treći urudžbeni zapisnik za upravne poslove.

Urudžbeni zapisnik za upravne poslove imao je sljedeće rubrike:

1. Poslovni broj (*Numero*)
2. Mjesec i dan kada je podnesak pristigao (*Mese e giorno in cui pervenne l'esibito*)
3. Od koga je podnesak stigao, datum otprave (*Da chi perviene , data e numero*)
4. Sadržaj predmeta (*Oggetto dell'esibito*)
5. Prethodna odredba (*Disposizione preliminare*)
6. Rješenje, na koga, kraki sadržaj (*Evasione diretta a chi? Riasunto della medesima*)
7. Datum rješavanja (*Data dell'evasione*)
8. Očekuje li se, od koga i kada odgovor (*Se si aspetta un riscontro, da chi ed entro qual termine*)
9. Broj pod kojim je stigao odgovor (*Numero sotto cui pervenne il riscontro*)
10. Registraturna oznaka (*Conrasegno della registratura*)²⁹²

²⁹¹ Br. 81 *Lista državnih zakona* i br.118, Dio I. *Pokrajinskog lista* za 1953.

²⁹² Obrazac III u prilogu Uredbe.

Urudžbeni zapisnik vodi se od dana kada je ured počeo raditi, a kasnije svakog prvog siječnja od broja jedan sve do 31. prosinca. Članak 65. Uredbe poziva na pozornost da se brojevi ne ponavljaju i ne preskaču, da se urudžbeni zapisnik na kraju godine uvezuje i predaje registraturi i to nakon što se predaju i riješe svi predmeti.

U urudžbeni zapisnik upisuju se podnesci stranaka ili općinskih načelnika, dopisi i raspisi vlasti, ureda i javnih tijela, izvješća o radu službenika kotarskog ureda itd.

Izdane ili ovjerene putne naloge, potvrde za dobivanje putnih naloga koje izdaju više vlasti, domovnice, dozvole za ženidbu, potvrde o otpustu iz vojske, rezervi ili invalidnosti vode se samo bilješke i ne upisuju se u urudžbeni zapisnik osim ako se izdaju na pismeni podnesak.

Poslovni dokumenti koji se upisuju u urudžbeni zapisnik trebaju se upisivati kronološki kako su prispjeli i označivati brojem urudžbenog zapisnika. Treba naznačiti nedostaje li koji prilog. Pri urudžbiranju treba paziti da se glavne riječi ili natuknice o dokumentu, npr. vlastita imena osoba ili riječ koja najbolje opisuje predmet, vode u četvrtoj rubrici upisnika. Službenik određen da vodi urudžbeni zapisnik pregledava imaju li dokumenti biljege, imaju li neki drugi nedostatak i o tome učiniti bilješku. Urudžbeni zapisnik treba biti otvoren u radno vrijeme i ne zatvarati se prije nego što su protokolirani svi dokumenti. Ukoliko tijekom dana niti jedan dokument ne pristigne na urudžbiranje, o tome treba učiniti bilješku. U slučaju kad stranka želi dobiti potvrdu da je svoj podnesak predala, treba joj se omogućiti na način da se potvrdi vrijeme podneska i urudžbeni broj.

Po obavljenom urudžbiranju predaju se poslovni predmeti na rješavanje službeniku koji je za takve predmete ranije određen ili kotarskom poglavaru da ovaj odredi tko će ga rješavati ili da ga riješi sam. Kotarski poglavar treba svakodnevno provjeravati jesu li svi poslovni predmeti urudžbirani i staviti znak „Vidio“ na svaki list urudžbenog zapisnika. Poslovne rubrike 5., 6., 7. i 8. ispunjavaju se nakon što se predmet riješi prema tekstu koncepta na koji je kotarski poglavar stavio oznaku „Expediatur“. Posljednja rubrika popunjava se registraturnom oznakom u trenutku odlaganja predmeta u registraturu.

Tajni ili predsjednički urudžbeni zapisnik

Za poslovne predmete koji su takvog sadržaja da ih ne bi trebali vidjeti svi službenici kotarskog ureda, kotarski poglavar treba voditi (tajni ili predsjednički) urudžbeni zapisnik te njega i spise koji se u njega urudžbiraju držati pod ključem u svojoj sobi.

Način i opseg uredskog poslovanja kotarskih ureda određen je dekretima od 14. rujna 1852. odnosno 10. siječnja 1853. i posebnim propisima o raspravi i rješavanju pojedinih poslovnih predmeta. Vrijedilo je načelo da pri raspravljanju poslova koji spadaju pod prvostupanjsku nadležnost kotarskog ureda rješavaju kratko i usmeno. U takve poslove spadale su redarstvene odredbe, naputci, poduke, opomene. Vrijedilo je općenito pravilo da se izbjegava pismeno komuniciranje. U dvojbenim situacijama trebalo je zatražiti naputak od kotarskog poglavara i usmeno ga obavještavati o donesenim odlukama. Princip usmenog komuniciranja provodio se i sa strankama. Od njih se nije tražilo da pismeno podnose molbe, prigovore ili nešto drugo već da isto kratko iznesu usmeno. Ukoliko je bilo potrebno, službenik je o iznesenom sastavljao zapisnik. Ukoliko je postojala potreba za daljnjom raspravom na koju će biti pozvane stranke, svjedoci ili vještaci treba se sastaviti naredba o cilju uređivanja postupka, s namjerom da se problem riješi i pojednostavi. Ona je trebala sadržavati i naputak za raspravu, upućene pozive s naznačenom svrhom da se sudionici mogu pripremiti, naznačiti posljedice izostanka, ili eventualne dokaze i obavijesti koje stranke trebaju ponijeti sa sobom.

Ovaj dio teksta uredskih instrukcija jasno govori da je u dotadašnjem radu kotarskih poglavarstava uočena velika produkcija dokumenata koja je bila u nesrazmjeru s dinamikom riješenih predmeta, što je još tridesetih godina 19. st. upozoravao guverner Lilienberg u svom obraćanju Caru.

Raspravljanje predmeta

Službenik koji vodi raspravu treba se unaprijed upoznati s predmetom i propisima koji se na njega odnose. Na početku rasprave treba utvrditi identitet prisutnih odnosno opunomoćenja, nakon toga o predmetu kratko i razgovjetno izložiti. Ako se radi o više točaka, kloniti se svakog zastranjivanja i opširnosti.

O raspravi se sastavlja zapisnik koji po propisu dobiva biljege, sastavlja se razgovjetno i točno da daje vjernu sliku o tijeku i završetku rasprave. Važna očitovanja stranaka i svjedoka i nalazi vještaka trebaju se (ukoliko je moguće) napisati njihovim riječim, a u uvodu navesti vrijeme, mjesto i predmet rasprave. Ukoliko je o istom predmetu već ranije raspravljano treba kratko napomenuti sadašnje stanje stvari. Zapisnik se nakon čitanja morao ispraviti i popuniti, potpisati su ga trebale sve stranke, svjedoci i vještaci, kao i službenici koji su sudjelovali u raspravi.

Ukoliko se o nekoj upravnoj raspravi provedenoj u kotarskom uredu, u privatnom i nesudskom predmetu sporazumom stranaka ukine predmet tražbine ili pritužbe, kotarski ured

treba, uvaživši propise o biljezima, ovaj ishod potvrditi zapisnikom rasprave (*napisnik raspravni/protocollo di comparsa*) koji se prepisivao tek ako su to stranke u postupku zatražile.

U nekim raspravama bio je, osim rasprave u uredu, potreban i izlazak na teren. Instrukcije upućuju da se to napravi samo onda kada je to stvarno potrebno i da se pritom vodi računa da se štedi i vrijeme i novac. Službenik koji je izašao na teren trebao je tamo u rješavanje uzeti i neki drugi predmet koji mu se prijavi, nakon što bi riješio onaj zbog kojeg je došao da bi se izbjegli troškovi eventualnog novog izlaska. Na takve izlaske na teren kotarski poglavar izlazi samo izuzetno kod stvarno teških i kompliciranih slučajeva, u svim drugim slučajevima samo daje službenicima naputke. Ukoliko neke predmete kotarski poglavar označi kao važne, njih se u raspravu uzima ranije. Svaki je službenik dužan poslovne predmete koji su mu dodijeljeni rješavati jednako temeljito. Ukoliko su postojali neki prethodni spisi u predmetu, iz istih je bio dužan prikupiti informacije kao i informirati se o zakonima i odredbama koje se odnose na predmet.

Rješenja poslovnih predmeta trebaju se sastavljati pismeno. Ako se izdaju na osnovi zapisnika i podnesaka koji ostaju u uredu, na naličju istih, (inače na posebnom arku ili poluaruku) će na lijevom stupcu sadržavati broj komada i kratku naznaku predmeta, a na desnom stupcu osnovu rješenja. Uredski koncepti trebaju se sastavljati jednostavno i pristojno, razgovjetno i točno. Spisi koji se prilažu rješenju bilježe kao i svi posebni naputci i opaske potrebne za otpravu. Službenik potpisuje svoj koncept.

Dopisivanje kotarskih ureda

Dopisivanje kotarskih ureda sastoji se od naredbi (odluka, dekreta, okružnica) u obavijesti (*nota*) ili dopisu (*scritti*) u obliku pisma (*lettere*) ili izvješća (*rapporti*).

Podčinjenim tijelima, službenicima i strankama izdavale su se odluke i dekreti. Odluke su se izdavale ako se podnesak izdaje zajedno s odlukom, a dekreti ako podnesak ostaje kod ureda. Odluka kojom se odbija molba stranke, odobrava, vraća radi popravka ili se rješava na drugi način može se napisati na poledini, sadrži ime tijela, ureda ili stranke na koju su naslovljeni, a pišu se ili na lijevoj strani posljednjeg lista ili na presavijenoj strani lista koji služi kao košuljica u stupcu. Za razliku od ostalih spisovodstvenih postupaka koji su slični današnjim postupcima, ovakav postupak pisanja rješenja ili odluke na poledini, u kojem se zajedno s rješenjem šalje i podnesak, danas se u pravilu ne primjenjuje, nejasna je njegova svrha i otvara pitanje postoji li (osim upisa u urudžbeni zapisnik) pisani trag o obavljenom poslu.

U slučajevima kada je potrebno da što više ljudi dozna predmet naredbe trebaju se dekreti izdavati okružnicom .

Izvješća se podnose tijelima koja su nadležna kotarskom uredu i kotarskom poglavaru. Trebaju sadržavati kratko izloženo stanje stvari iz raspravnih spisa priloženih izvješću. Izvješća su upućivana nadređenim tijelima na četverostruko presavijenom arku, na kom će ostati prazna prva četvrtina lista na lijevoj strani. Izvješća se opremaju rubrikom prema priloženom obrascu IV²⁹³ koji će sadržavati ime onoga na kojeg su naslovljena, ime ureda koji podnosi izvješće, predmet izvješća. Ukoliko se izvješće podnosi po nalogu višeg tijela obavezno je bilo potrebno navesti poslovni broj dokumenta u kojem se traži to izvješće, te broj priloga i ime onoga tko je izvješće sastavio. Ukoliko se ne očekuje neka odluka s viših razina vlasti izvješća trebaju sadržavati izrijekom prijedlog rješenja s obrazloženjem.

Odluke kotarskog ureda u pravilu trebaju sadržavati razloge i zakone temeljem kojih se donose. One se kao i dekreti, naredbe, obavijesti i pisma pišu po cijeloj širini arka.

Ukoliko slučaj o kome se odlučivalo dopušta stranci priziv na više tijelo, informaciju je potrebno navesti u odluci zajedno s informacijom o rokovima podnošenja priziva. Priziv se također predaje kotarskom uredu koji ga zatim zajedno s raspravnim spisima i s točnim izvješćima šalje višim vlastima. Rok za priziv je u pravilu četrnaest dana od dana donošenja odluke. Ukoliko su neke odluke u javnom interesu, izvršavaju se i za vrijeme trajanja žalbenog roka. Žalba, naime, odgađa izvršenje samo ukoliko bi izvršenje odredaba nanijelo nenadoknadivu štetu koja se niti povoljnim istekom žalbe ne može popraviti. Odredbe u privatnim poslovima u kojima se, premda je druga stranka prigovorila nešto, dosuđuje ili odbija, kojima se dodjeljuje neka povlastica ili izdaje kakav nalog u pravilu se ne izvršavaju za vrijeme žalbenog roka ili dok ne stigne odluka o žalbi. U slučaju kad se radi o opasnosti koja je povezano s tom odgodom, tu je okolnost potrebno posebno naglasiti u odluci.

Koncept rješenja niže rangirani službenik treba sa svim povezanim dokumentima dostaviti kotarskom poglavaru da ih provjeri i odobri. Kotarski poglavar treba odmah pregledati ove poslovne predmete te ih ili odmah vratiti ako se s njima slaže i staviti oznaku „expediatur“ ili ih vratiti na popravak ako je potrebno. One predmete koje je sam riješio treba dostaviti na otpравu i odlaganje.

²⁹³ Obrazac IV. u prilogu Uredbi.

O prepisivanju u čisto, o otpravljanju i dostavljanju odluka

Koncepti rješenja koje je kotarski poglavar označio s „expediatur“, predaju se kancelisti kojeg je on odredio da rukovodi manipulativnim poslovima i koji će se pobrinuti da se svi uredski spisi prepisu u čisto, te otprave i dostave, ubilježe u urudžbeni zapisnik i registriraju. Ako spis koji se otpravlja podliježe nekoj pristojbi, potrebno ga je predati poreznom uredu da ureduje. Koncepte je potrebno ravnomjerno podijeliti među pisarničkim osobljem da se prepisu u čisto. Ako je kotarski poglavar odredio neke predmete kao hitne, njihovi koncepti imaju prioritet u prepisivanju, na ostale se prepisuju prema redu kako su pristigli u otpravništvo. Ukoliko je više spisa istovremeno pristiglo u otpravništvo, prepisuju se prema redu upisa u urudžbeni zapisnik. Nastoji se da zaostataka ne bude.

Otpravak treba biti prepisan u čisto, pravilno i čitko, pri čemu se trebaju izbjegavati kratice koje nisu opće poznate. Na svakom otpravku treba na gornjoj lijevoj strani staviti broj rješenog poslovnog predmeta i na kraju dodati formulu „Od Ces. kr. ureda kotarskog u ...“

Kotarski uredi trebaju pretpostavljenim zemaljskim vlastima davati pridjev „veleslavni“, a ostale vlasti i urede pozdravljati sa „slavni“.

Nadalje, instrukcije propisuju da se kod dopisa naslovljenih na osobe stavlja naslov: *blagoradni* i *prečasni* kako je gdje običaj. Kod dekreta treba strankama davati naslov koji im pripada po rodu i društvenom položaju ili osobitoj odredbi. Počasne riječi gospodin i gospođa trebaju se upotrebljavati u onim slučajevima u kojima se ove počasne riječi po običaju u zemlji koriste.

U čisto prepisani dokument kolacionira se (uspoređuje) s konceptom i podnosi kotarskom poglavaru da ga potpiše. Ako je on spriječen ili odsutan, ili ako njegovo mjesto nije popunjeno, treba onaj službenik koji ga zamjenjuje potpisati otpravak sa sljedećom napomenom „Budući je kotarski poglavar spriječen ili budući da nema načelnika od ureda...“.

Na koncept treba kratko zabilježiti tko je otpravak prepisao u čisto, tko ga je kolacionirao i kada je otpravak poslan. Ovjeravanje potpisa i prepisa (*legaliziranje* i *vidimiranje/ legalizzazioni e vidimazioni*) na dokumentima koje izdaje kotarski ured obavljajući svoju sudsku ili upravnu funkciju u pravilu obavlja kotarski poglavar. U slučajevima kad je on spriječen, dokumente ovjerava pristav kojem su povjereni sudski poslovi. Službenik koji rukovodi manipulativnim poslovima trebao je kontrolirati da svi otpravci budu potpisani, da budu zapečatirani svi prilozi, novci ili vrijedni predmeti koji se prilažu otpravku. Njegova je dužnost da otpravak po potrebi opremi omotom, pravilno adresira i preda na poštu, da se slanje zabilježi u urudžbenom te da se koncepti sa spisima koji su ostali u uredu registriraju. U

slučajevima kada je stranci potreban prijepis dokumenata iz predmeta koji se nalazi u uredu ili duplikati rješenja ili odluka izdavanje istih može odobriti samo kotarski poglavar.

Dostavu u mjestu gdje je sjedište ureda obavljali su poslužnici kotarskog ureda. Za dostave izvan sjedišta koristila se pošta, a kod manjih udaljenosti i ako u mjestu gdje se dostavlja ne ide pošta koriste se načelnici općina. Ovaj drugi način se primjenjivao često pa su kotarski poglavari nastojali da općine zaposle glasnike koji bi redovito dolazili u kotarski ured. Trebali su imati kožne torbe koje su se mogle zatvoriti. Poslužnike kotarskog ureda slalo se izvan sjedišta samo iznimno.

O novcu ili novčanim vrijednostima koji se šalju poštom ili se s pošte podižu bilo je potrebno voditi prijemni i predatni dnevnik. U propisani poštanski dnevnik registrirale su se dostave poštom, a druge dostave upisivale su se u dostavne knjige koje su se vodile prema priloženom obrascu V.²⁹⁴ Osim toga vodilo se onoliko popisa koliko je uredskih poslužnika ili kotarskih i općinskih glasnik koji sudjeluju u neposrednom dostavljanju strankama. Dostavnu knjigu s popunjena prva tri stupca nosio je uredski poslužnik ili glasnik, a primatelji su u zadnja dva stupca svojim potpisom potvrđivali primitak pošiljke.

Dostavni popisi označavale su se brojevima i sve obavljene dostave držali su se u uredu tako da se riječ „Pošta“ ili broj dostavne knjige upisivao u otpravnu knjigu koja se vodila po neprekinutom redu poslovnih brojeva.²⁹⁵ Kod dostavljanja odluka koje podliježu prizivu ili neka druga važna rješenja i nalozi, izdavale su se dostavnice koje su se potpisane vraćale u kotarski ured. Ukaze i druge odluke i odredbe kotarskog ureda koje je bilo potrebno javno oglasiti poslužnici su vješali na tablu kotarskog ureda ili na nekom drugom mjestu ili po potrebi su izvikivali. Za takve objave izvan mjesta sjedišta kotarskog ureda angažirali su se načelnici općina, a uredski poslužnici samo iznimno.

U uredu su se još vodile i posebne evidencije koje su pojednostavljivale pojedine poslove kao što su primjerice evidencija putnih naloga, izgnanih iz mjesta, invalida, vojnika na dopustu, domovnica, dozvola za ženidbu, dozvola za muziku, oružanih listova, građevinskih dozvola, obrtničkih i trgovačkih povlastica, političkih i drugih društava u kotaru te rokovnik poslova. O redarstvenim prekršajima koji su u djelokrugu kotarskih ureda trebao je kotarski poglavar voditi tabelu i držati je u svom uredu kao i popis sumnjivih osoba u kotaru. Osim toga, njegova je bila dužnost da najkasnije do 15. siječnja svake godine sastavi izvješće o obavljenim poslovima u prošloj godini kao i o ljudstvu koje je za njega bilo angažirano, te isti putem okružnog ureda proslijedi Vladi.

²⁹⁴ Obrazac V. u prilogu Uredbe.

²⁹⁵ Obrazac VI. u prilogu Uredbe.

Odlaganje spisa

Koncepti rješenja kotarskog ureda i svi poslovni predmeti i prilozi koji se nisu izdavali strankama ili tijelima uprave već su ostajali u uredu pohranjivali su se u registraturi/pismohrani ureda. Pisarnički službenik kojem je povjeren posao odlaganja spisa u registraturu trebao je spise pregledati i provjeriti njihovu cjelovitost.

Upravni spisi registrirali su se u razredbene skupine koje su formirane po materiji i označene velikim slovima latinice da bi se razlikovali od sudske registrature. Unutar skupine spisi se smještaju po aritmetičkom redu. Ako ima više spisa koji se odnose na isti predmet, ne smještaju se uz onaj predmet koji je u istom registraturnom razdoblju posao započeo. Predviđeno je bilo da kotarski uredi mogu odlučiti koje će registraturno razdoblje imati: od jedne, dvije, tri ili pet godina i da odluku kasnije moraju dosljedno primjenjivati. Ako bi u bliskom registraturnom razdoblju stigao kakav spisi koji je tematski pripadao nekom spisu iz prethodnog razdoblja uputa zabranjuje da ga se tom spisu priloži, već se taj spis treba smatrati matičnim u sljedećem razdoblju. Uputa nadalje, kad je o poslovima vezanim uz registraturu riječ, preporučuje formiranje skupina od A do N po klasifikacijskom planu.²⁹⁶

Službenicima zaduženim za registraturu preporučavalo se da se pojedine skupine, ukoliko bi bile preopsežne, podijele na podskupine koje bi se označavale malim tiskanim slovom abecede u nazivniku, uz napomenu da Vlada može dozvoliti da se uveća ili smanji broj klasifikacijskih skupina.

Zakonski listovi, središnji policijski list, uredske novine i ostale povremene tiskovine koje dolaze u kotarski ured nisu bili predviđeni za odlaganje u registraturu već u biblioteku ureda u kojoj su se nalazili i svi zakonic, zbirke zakona, znanstvena djela, karte, grbovi i slično.

Riječ *normalije* iz prve klasifikacijske skupine označene slovom A označavaju odredbe pretpostavljenih tijela uprave kojih se kotarski ured trebao pridržavati, a koje nisu proglašene putem zakonskih listova. Posebne odluke smatraju se normalijama samo onda kada viša vlast naročito odredi da se kao pravilo treba primjenjivati na buduće slične slučajeve. Primjenu takvih posebnih odluka kotarski poglavar treba naznačiti u gornjem dijelu dokumenta rječju „*normale*“. Odlazu se u posebnoj razredbenoj skupini zajedno s oznakom poslovnog broja i razredbene skupine u kojoj je odložen predmet.

Ukoliko bi vlada dopustila moglo se (osobito kad su mali kotarski uredi u pitanju) registrirati spise na način da se oni samo odlazu u registraturu prema broju, bez razredbenih skupina.

²⁹⁶ Plan je donesen u poglavlju o klasifikacijskim sustavima str. 221–222.

Registraturna perioda u takvom slučaju je godina dana, a svesci se označavaju brojevima i slovima abecede uz naznaku godine, na primjer: A.1 – 500, B. 501 – 900, itd.

Spise od osobite važnosti, dragocjene izvorne isprave trebalo se odlagati posebno s tim da se u predmetu umetne obavijest o smještaju.

Dužnost službenika koji je zadužen za poslove registraure je i vođenje kazala (abecednog potražnika ili našastara). Kazalo se sastojalo od određenog broja araka što je moguće bolje izračunatih koji bi se naknadno uvezivali u knjigu i obilježavali slovima abecede vidljivim na bočnoj strani. Imao je tri stupca: u prvi se upisivao svaki posebice registrirani posao s označujućim natuknicama (kojih je u pravilu trebalo biti barem dvije) po imenu onih kojih se posao tiče (stranaka, općina, zavoda, poduzeća), a gdje je moguće i po predmetu. U drugi stupac se uvode svi oni brojevi spisa koji se odnose na isti predmet i koji su registrirani pod istim brojem matičnog premeta. Treći stupac sadržava registraturnu oznaku. Gdje nema razredbene skupine za *normalije* svaki spis koji se takvim smatra treba se označiti rječju *normale*. Kod većih ureda umjesto toga moglo se voditi posebno kazalo normalija ili knjiga u koju će se normalije prepisivati od riječi do riječi.

O spisima koji su rezervirani i koje pohranjuje sam načelnik ureda, vodilo se posebno kazalo tajnih ili rezervatnih spisa. Kod kotarskih ureda koji imaju velik opseg posla vodila se registraturna oznaka u urudžbeni zapisnik, a vodio se još i popis u kojem će brojevi teći neprekidno u kontinuitetu i u kojem će se kod svakoga pojedinog poslovnog spisa (ukoliko je matica) upisivati oni brojevi koji su joj priloženi.

Registraturna oznaka na spisu upisivala se na lijevom stupcu odozdo i označavala registraturnom oznakom tj. slovom sveska i poslovnim brojem pod kojim ili prema kojem je bio registriran – brojem matice.

Spise registrature kotarskog ureda koji nisu tajni mogao je vidjeti i vaditi radi potreba posla perovodni službenik. Drugi službenici, službenici drugih tijela i stranke su za to trebali dozvolu načelnika ureda koja se izdavala u pismenom obliku. Na mjestu izvađenih spisa trebalo je staviti reverse i o njima voditi evidenciju. Po isteku tri mjeseca, prema Uputi, trebalo se zahtijevati da se spisi vrate natrag na svoje mjesto.

Dio Upute za uredsko poslovanje kotarskih ureda koji se odnosi na registraturu, posebice na one koji se odnosi na klasifikacijske skupine, uvelike je iznenađujuće detaljno propisan ako uzmemo u obzir situaciju s klasifikacijskim planom Vlade za Dalmaciju, kao i s klasifikacijskim planom Okružnog poglavarstva Zadar. Oba ta plana, kako smo već dokazali, kreirali su službenici Vlade, dok su za kotarska poglavarstva propisali klasifikacijski plan. Do te mjere su predvidjeli plan, da se isti može mijenjati samo uz odobrenje Vlade.

3.4.4. Općinska razina

Najduže se Austrija pripremala za organiziranje najniže upravne razine. Uvođenje općinskog sustava započela je 1822. prema carskoj odluci od 4. svibnja 1821. prema kojoj je ustanovljen Pravilnik za organizaciju općina u okruzima Zadar, Split i Dubrovnik.²⁹⁷ Radi se o razini uprave koja je za razliku od okruga i kotara po prvi put organizirana, a nastavak je teritorijalnih podjela koje su već definirane i prema kojima se pokrajina dijeli na okruge, a okruzi na kotare koji se, konačno, 1822. godine dijele na općine. Taj Pravilnik razlikuje dvije vrste općina: općine koje se nalaze u sjedištu kotara – podesterije i one koje to nisu – sindikati²⁹⁸. Treća vrsta općina ustanovljena je carskom odlukom od 16. studenog 1830. koja općine u gradovima koji su sjedište okruga izjednačava sa municipijima kraljevskih gradova, a izravno su podređena okružnim poglavarstvima.²⁹⁹

Prva vrsta općina ima vijeće i gradsku upravu. Sindikati imaju samo načelnika i donaćelnika. Izuzetno se sindikatima koji imaju znatne prihode od nekretnina, moglo odobriti osnivanje općinskog vijeća i uprave. Ukoliko je neki sindikat trebao preuzeti na sebe neki značajniji trošak, za cestu, most, liječnika ili slično, vlada je priznavala za donošenje takve odluke i okupljanje svih glava obitelji iz mjesta. Općine su izravno podređene kotarskom poglavarstvu, a posredstvom poglavarstva okružnom uredu.

²⁹⁷ *Regolamento del governo de 17. dicembre 1822., Raccolta delle leggi e ordinanze 1822.*

²⁹⁸ Recentni prijevod ovog pojma u literaturi (Trogrlić: Clewing. Nav. dj., str. 163). glasi: Načelništvo, što je moguće više u duhu hrvatskog jezika, no sindikat kao riječ, čini nam se, donosi bolje razlikovanje među drugim administrativnim tijelima.

²⁹⁹ Trogrlić, Marko; Clewing, Konrad. Nav. dj., str. 163. (U tekstu prijevoda Lilienbergovog izvješća caru autor ove općine naziva gradsko načelništvo.)

3.4.1.1. Teritorijalna podjela prema Pravilniku o organizaciji općina iz 1822. godine³⁰⁰

Tablica 6.

Podjela Dalmacije na okuge, kotare i općine prema Pravilniku o organizaciji općina

Okrug	Kotar	Općina	Mjesto
Zadar	Zadar	Zadar (podesterija)	Varoš, Voštarnica, Arbanasi, Bibinje, Sukošan, Galovac, Škabrnja, Prkos, Plavanika, <i>Albanesi</i> ³⁰¹ , Smoković, Murvica, Slokovic, Crno, Dračevac, Bokanjac, <i>Kuće Pelegrini</i> , <i>Oliveto</i> , Diklo, Puntamika, Kožino, Sestrunj, Rivanj, Ugljan, Lukoran, Sutomišćica, Poljana, Preko, Kali i Kukljica, Zadar
		Nin (sindikata)	Varoš, <i>Fleissenburg</i> ³⁰² , Ninski Stanovi, Zaton, Petručane, Privlaka, Vir, Poljica, Žerava, Dračevac, Miljašić, Briševo, Grbe, Visočane, Poličnik, Rupalj, Suhovare, Vrsi, Ljubač, Ražanac, Radovin, Tribanj
		Biograd (sindikata)	Pakoštane, Sveti Filip i Jakov, Turanj, Krmčina, Gorica, Raštane, Tinj, Polača, Jagodnja Gornja i Donja, Ceranje, Vrana, Radašinovac, Banjevci, Vrgada, Tkon, Pašman, Mrljane, Neviđane, Dobropoljana, Banj i Ždrelac
		Sali (Sindikata)	Zaglav, Žman, Luka, Savar, Brbinj, Dragove, Božava, Soline, Verunić, Polje, Veli Rat, Zverinac, Iž Veli i Iž Mali i Rava
		Silba (sindikata)	Olib, Premuda, Ist, Zapuntel, Brgulje, Molat
	Obrovac	Obrovac (podesterija)	Zaton Obrovački, Muškovci, Bilišane, Kruševo, Zelengrad, Medviđa, Bruška, Žegar, Krupa, Golubić, Ervenik Gornji i Donji, Parčić,

³⁰⁰ Kurzivom su označeni nazivi mjesta prepisani iz izvornika za koje se nije moglo s potpunom sigurnošću donijeti hrvatski naziv.

³⁰¹ Današnji Zemunik. Bralić, Ante; Kozličić, Midhad. Nav. dj., str. 350.

³⁰² Vrlo vjerojatno se radi o Ninu.

			Modrino Selo, Biovičino Selo, Kolašac, Bijelina, Nunić, Ivoševci, Kistanje, Rudelle, Mokropolje i Radučić
		Novigrad (sindikato)	Pridraga, Karin, Popović, Biljane Gornje i Donje, Smilčić, Islam Grčki i Latinski, Rupalj, Posedarje, Slivnica, Vinjerac, Starigrad, Seline i Jasenice
		Benkovac (sindikato)	Lišane, Kula Atlagić, Korlat, Rodaljice, Đevrske, Zečevo, Dobropolje, Brgud, Stankovci, Ostrovica, <i>Gossich</i> , Žažvić, Buković, Perušić, Šopot, Podlug, Kolarina, Pristeg, Morpolača, Prović, Vukšić, Bulić, Kožlovac, Lepuri, Lisičić, Podgrađe, Nadin, Raštević, Veljane i Trljuge
	Šibenik	Šibenik (podesterija)	Varoš, Rogoznica, Primošten, Boraja, Vrpolje, Jadrtovac, Mandalina, Zaton
		Zlarin (sindikato)	Prvić, Krapanj, Žirje, Kaprije
		Tisno (sindikato)	Murter, Betina, Pirovac, Tribunj, Vodice i Jezera
	Knin	Knin (podesterija)	Razvođe, Bogetić, Nečven, <i>Seline</i> , Ljubotić, Matase, Marasovići, Bobodol, Lukar, Vučipolje, Skenderovci, Oklaj, Čitluk, Mratovo, Ljubac, Vrbnik, Podkonje, Strmica, Komalić, Plavno, Oton, Bender, Radljevac, Golubić, Žagrović, Milicino Brdo, Kninsko Polje, Kapitul ³⁰³ , Vrpolje, Kovačići, Očestovo, Pađene, Uzdolje, Matkovac, Ridane, Rađe, Ramljane, Orlić, Kievo, Glavac, Polača Donja, Polača Gornja, Turić, Markovac, Biskupija i Lopuže

³⁰³ U izvorniku *Capitolo*, naselje danas integrirano u Knin. Bralić, Ante; Kozličić, Midhad. Nav. dj., str. 355.

	Drniš	Drniš (podesterija)	Varoš, Velušić, Trbounje ³⁰⁴ , Badanj, Siverić, Tepljuh, Sticovo, Biočić, Miočić, Parčić, Kadina Glavica, Kanjane, Otavice, Gradac, Baljci, Mirlović, Čavoglave, Kljake, Umljanović, Moseć, Nos Kalik, Sedramić, Kaočine, Drinovci, Ključ, Brištane, Radonić, Pokrovnik, Pakovo Selo, Oštrogašica, Planjane, Unešić, Nevest, Cera, Vinovo, Podumci, Ljubostinje, Koprno, Sitno i Žitnić
	Skradin	Skradin (podesterija)	S predgrađem, Visovac, Rupe, Ičevo, Vačane, Sonković, Dubravice, Zulišić, Prispo, Plastovo, Bribir, Krnjevo, Kakanj, Krković, Piramatovci, Dobričić, Lađevci, <i>Pechiane, Meggiane</i> , Čista Mala, Čista Velika, Grabovci, Dragišić, Velim, Gaćezezi, Bratiškovci, Smrdelj, Gradac, Žrapanj, Velika Glava i Mirci
	Pag	Pag (podesteria)	Gorica, Dinjiška, Vlašić, Poljana, Kolan, Novalja, Lun
	Rab	Rab (podesterija)	Lopar, Kampor, Supetarska Draga, Mundanija, Kaplak, Banjol i Barbat
Split	Split	Split (podesterija)	Veli Varoš, Pozobon, Manuš, Lučac, Solin, Vranjic, Mravince, Kučine, Kamen, Stobreč, Žrnovnica, Sitno, Srinjane, Jesenice, Postrana i Slatine
		Kaštel Kambelovac (sindikato)	Kaštel Gomilica i Kaštel Gomilica
		Kaštel Lukšić (sindikato)	
		Muč (sindikato)	Sutina, Prugovo, Broćinac, Neorić, Muć Gornji i Muć Donji, Ogorje Gornje i Ogorje Donje,

³⁰⁴ U tekstu Pravilnika o organizaciji općina piše Trebocconi što bi značilo da je Tribunj bio u općini Drniš, što je greška jer je Tribunj bio pod sindikatom Tisno.

			Krivac, Bračević, Milezine, Pribude
		Klis (sindikata)	Dugopolje, Kotlenice, Prugovo, Konjsko, Broćinac
		Šolta (sindikata)	Gornje Selo, Donje Selo, Srednje Selo, Grohote
	Trogir	Trogir (podesterija)	Žedno, Okrug, Seget
		Kaštel Novi (sindikata)	Kaštel Stari i Kaštel Štafilić
		Bosiljina (sindikata)	Drvenik i Račice
		Bristivica (sindikata)	Blizna, Mitlo, Vinovac, Ljubitovica, Lepenice, Prapatnica, Labin, Opor, Prgomet, Suhidol, Trolokve i Sratok
		Lečevica (sindikata)	Korušće, Uble, Vučevica, Čvrljevo, Kladnjice, Utore Gornje, Utore Donje, Divojević, Vinovo, Brštanovo, Nisko, Dugobabe, Visoka, Nevest, Unešić, Radošić
	Sinj	Sinj (podesterija)	S predgrađem, Brnaze, Goručica, Radošić, Lučane, Suab, Glavice, Čurlini, Karakašica, Čitluk, Hrvace, Satrić, Zelovo, Potravlje, Malkovo, Turjaci, Košute, Trilj, Gardun, Vojnik, Rakićevo, Kraj, Osoje, Prisoje, Koprivno, <i>Suava</i> , Sušić, Sičane, Dicmo, Bisko, Dolac Gornji i Donji, Sriane, Putišić, Trambusi, Lakatac, Dabar, Satrić, Vučipolje, Bitelić Gornji i Donji, Obrovac, Gala, Gljev, Živnik, Otok, Ovrnja, Korita, Udovičić, Ruda, Vrpolje, Čačvina, Veljić, Radune, Krivodol, Podi, Vrabac, Grab, Jabuka, Vedrine, Strmendolac, Laponica, Ugljane, Nuga, Vinine, Nova Sela,

			Budimir, Strizirep, Aptovac, Medić, Tiarice, Bilopolje, <i>Basgoni</i> ³⁰⁵ , Kamensko, Voštane i Rože
		Vrlika (sindikat)	Kukar, Kosori, Vinalić, Maovice Gornje i Donje, Podosoje, Čitluk, Kotluše, Koljane, Matkovine, Ježević, Gizdovac, Garjak, Otišić, Civljane
	Makarska	Makarska (podesterija)	Makar, Kotišina, Velo Brdo, Brist, Tučepi, Podgora, Drašnice, Igrane, Živogošće
		Drvenik (sindikat)	Zaostrog, Podace, Brist, Gradac i Bačina
		Vrgorac (sindikat)	Ravča, Zavojane, Košica, Ora i Dušina
	Imotski	Imotski (podesterija)	Glavina, Vinjane, Runović, Podbablje, Proložac, Krstacije, Slivno, Rašćane, Župa, Zagvozd, Poljica, Lokvičić, Crnogorci, Grabovac, Medov Dolac, Lovreć, Studence, Ričice, Aržano, Cista, Svib, Biorine, Dobranje
	Omiš	Omiš (podesterija)	Rogoznica, Brela, Sfinišće, Kućice, Žeževica, Opanci, Katuni, Kreševo, Blato, Nova Sela, Cista Gata, Skočibue, Zvečanj, Ostrvica, Kostanje, Podgrađe, Dubrava, Tugari i Duće
	Opuzen	Opuzen (podesterija)	Komin, Rogotin, Desne, Ruinice, Plina, Pasičina, Otrić, Borovci i Vid
		Metković (sindikat)	Dobranje, Vidonje i Slivno
	Brač	Supetar (podesterija)	Mirce, Splitska
		Nerežišće (sindikat)	Dračevica
		Sutivan (sindikat)	Humac Donji

³⁰⁵ Možda Banzgoni, prema kasnijem popisu dio Tjarice. Bralić, Ante; Kozličić, Midhad. Nav. dj., str. 400.

		Milna (sindikato)	Bobovišće
		Pučišća (sindikato)	Pražnice, Humac Gornji, Selca, Sumartin, Povlja, Novo Selo
		Bol (sindikato)	
		Postire (sindikato)	Dol
	Hvar	Hvar (podestercija)	Brusje, Grabje
		Stari Grad (sindikato)	Dol
		Jelsa (sindikato)	Pitve, Vrisnik, Zastrazišće
		Vrboska (sindikato)	Vrbanj, Sfirče
		Suđurađ (sindikato)	Gdinj, Bogomolje
	Vis	Vis (podestercija)	
		Komiža (sindikato)	
Dubrovnik	Dubrovnik	Dubrovnik (podestercija)	S predgrađem, Pile, Ploče, Bosanka, Gruž,
		Rijeka Dubrovačka (sindikato)	Mokošica, Sustjepan, Petrovo Selo, Rožat, Prijevor, Dračevo, Obuljeno, Čajkovići, Komolac, Čajkovica, Knežica, Šumet i Osojnik
		Župa Dubrovačka (sindikato)	Plat, Soline, Zavrelje, Klokurići, Kupari, Blata, Brašina, Petrača, Bujići, Bjelići, Makoše, Martinovići, Grabovac, Brgat Gornji i Donji, Lasine i Čibača
		Zaton (sindikato)	Orašac, Kličevo, Gromača, Ljubač, Mrčevo, Mravinac, Rigica
		Lopud (sindikato)	

		Šipan (sindikato)	
	Cavtat	Cavtat (podesterija)	Obod, Čilipi, Močići, Uskoplje, Gabrili, Stravča, Brotnice i Jasenica
		Pridvorje (sindikato)	Ljuta, Lovorno, Sveti Ilija, Sveta Ana, Dragovine, Oprasi, Kuna, <i>Nastizze</i> , Mihanići, Moljevina, Nosanovići, Drvenik, Pridonje, Duba. Silješci, Vlahotine, i Popovići
		Pločice (sindikato)	Vitaljina, Višnići, Đurići, Mikulići, Poljica, Pavlje Brdo, Vodovalja, Bani, Gunjići, Radovčići, Bačev Dol, Gruda, Tušići, Sastolje, Dobruša, Dunave, Butkovina, Pičete, Vatasi, Mrcine ³⁰⁶ , Crnjegovina
	Slano	Slano (podesterija)	Grgurići, Banja, Majkovo Gornje i Donje, Dubravica, Brsečine, Trsteno, Kručica, Banići, Trnova, Mravinjac
		Imotica (sindikato)	Topolo, Šćedrica, Visočani, Smokovljani, Ošlje, Stupa
		Lisac (sindikato)	Kotezi, Točionik, Trnovica, Čepikuće Podgora, Podimoć, Doli, Đonta Doli, Zamaslina, Mali Voz
		Ston (sindikato)	Mali Ston, Hodilje, Česvinica, Broce, Metohija, Boljenović, Šparagovići, Zabrdje, Dančanje i Duba
		Janjina (sindikato)	Sreser, Popova Luka, Trstenić, Žuljana, Koso, Dubrava, Putniković, Mutni Dol i Briesta
	Pelješac	Pelješac (podesterija)	Orebić, Stanković, Viganj, Mokalo, <i>Nastizze</i> , Zagruda, Ruskovići, Podbrđe, Cinkovac, Kučište, Basiljina, Nakovanj Gornji i Donji
		Kuna (sindikato)	Osobjava, Pijavičino, Potomje, Oskorušno, Podobuče, Prizdrina, Borje, Zakamenje, Županje Selo, Zakotorac, Košarni Do

³⁰⁶ *Marzine* – današnje naselje Dubravka pokraj Cavtata. Bralić, Ante; Kozličić, Midhad. Nav. dj., str. 372

		Trpanj (sindikata)	Vručica Gornja i Donja i Duba
	Korčula	Korčula (Podesterija)	Varoši, Vrnik, Sveti Antun, Badija, Račišće, Lumbarda i Žrnovo
		Blato (Sindikata)	Smokvica i Čara
	Mljet	Mljet (Podesterija)	Babino Polje, Blati, Goveđari, Maranovići, Korita i Prožura
	Lastovo	Lastovo (Podesterija)	

U Okrugu Kotor je odluka od 4. svibnja 1821. stupila na snagu tek 16. veljače 1836. proglasom guvernera Lilienberga koji donosi podatke o teritorijalnoj podjeli okruga.³⁰⁷

Tablica 7.

Teritorijalna podjela okruga Kotor

Okrug	Kotar	Općina	Mjesto
Kotor	Kotor	Kotor, Krtole, Župa, Dobrota, Lastva, Mula (Muo), Prčanj, Stoliv, Tivat	
	Herceg-Novi	Herceg-Novi	
	Risanj	Risanj, Perast	
	Budva	Budva, Paštrovići, Majni, Brajići, Pobori	

Kad je teritorij općina i broj stanovnika u pitanju postojale su znatne razlike. Bilo je općina koje su imale i preko 10000 stanovnika kao i onih sa oko 1000. Male općine nalazile su se većinom u okruzima Kotor i Dubrovnik te na srednjedalmatinskim otocima. Razlozi takvom

³⁰⁷HR-DAZD-386: Zbirka tiskovina, 27/42, Maštrović, Vjekoslav. Zadarska oznanjenja, br. 417, Zagreb: Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 1979., str. 204.

ustrojstvu tek se dijelom mogu smatrati objektivnima, a dijelom proizlaze iz nastojanja da se zadrže povlastice iz ranijeg sustava.³⁰⁸

³⁰⁸ Foretić, Dinko. Ekonomske i društvene prilike u Dalmaciji (1860-1914): borba za ponarodivanje općina u Dalmaciji. Poseban otisak iz Zbornika o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri, Zagreb: Matica hrvatska, 1969., str .91

3.4.4.2. Općinska vijeća

Rad općinskih vijeća temeljito je razrađen u drugoj glavi spomenutog Pravilnika. Osim što je precizno propisan Pravilnikom predviđeno je i to da se sjednice općinskih vijeća ne mogu održavati bez prisutnosti okružnog ili kotarskog poglavara ili od njih određenog delegata. Određeno je da općinska vijeća u sjedištima okruga imaju petnaest, a u sjedištima kotara devet članova. Dvije trećine članova vijeća bira se među glavnim posjednicima u općini, a jedna trećina od osoba koji imaju neku značajniju proizvodnju ili trgovinu. Na sjednicama je osim općinskog tajnika koji je pisao zapisnik sa sjednice prisustvovao i pisar predstavnika Vlade. Sjednice su sazivane pismenim pozivom s dnevnim redom kojeg je četrnaest dana ranije slala općinska uprava. Samo se iznimno moglo dogoditi da poziv bude poslan u kraćem roku. Dnevni red je morao potvrditi okružni poglavar.

Nevažećim su se smatrale sjednice općinskog vijeća s manje od polovice nazočnih članova s pravom glasa. Ako zbog nedostatka kvoruma nazočni nisu mogli odlučivati, ako je većina odbijala odlučiti ili je zanemarivala poslove iz svoje nadležnosti, Vlada je donosila potrebne odluke. Više vlasti su preko okružnog poglavara ili pretora intervenirale i u slučaju odbijanja sazivanja općinskog vijeća.

Svaki je član vijeća mogao iznositi prijedloge koji bi doprinijeli dobrobiti općine, ali je bio obvezan predstaviti ih pismenim putem i urudžbirati u općinskoj upravi. Nakon toga prijedlog je mogao biti evidentiran kao točka dnevnog reda i iznesen na vijeću. Inicijator prijedloga ga je iznosio na kratak i jasan način, a za raspravu se mogao javiti svaki član vijeća redosljedom po starosti od najstarijeg do najmlađeg. Članovi općinskih uprava i vijeća koji imaju pravo glasa na skupštinama općinskih vijeća trebaju biti udaljeni sa skupština na kojima će se glasati o njihovoj osobi ili poslu, a udaljavaju se i njihovi rođaci do četvrtog koljena.

Glasovalo se tajno na način da općinski sekretar prozove svakog člana prema rasporedu sjedenja da donese lopticu u boji koja odgovara odgovoru da ili ne i ubaci je u posudu na njegovom stolu. Nakon brojenja tajnik je proglašavao rezultat. U slučaju imenovanja ili sličnih situacija kada odgovor nije bilo moguće formulirati s da i ne, glasač je svoj odgovor upisivao na tajnikovom stolu ili ga je upisivala druga osoba od njegovog povjerenja. Općinska vijeća, međutim nisu pak mogla stvarati nikakvu financijsku obvezu, niti imenovati službenike ni dužnosnike bez prethodnog vladinog dopuštenja i naknadne potvrde.

Općinska vijeća su se redovno sastajala dva puta godišnje prvi put svake godine u rujnu. Na prvoj sjednici su se sastavljale liste za imenovanja ili zamjenu članova općinskih vijeća i općinskih uprava, izrađivao se nacrt proračuna te su se imenovala tri revizora računa za

godinu u tijeku. Druga redovna skupština sazivala se u prosincu da bi se ispitala godina koja završava prema izvješću revizora te da bi se o njemu glasovalo. Budući da se nije raspravljalo samo o prihodima i rashodima već i o materijalnim obračunima bio je pozvan i općinski pobirač (*esattore comunale*). Izvanredne skupštine općinskih vijeća sazivale bi se svaki put kad bi to zatražio okružni ured.

Na kraju svake skupštine zapisnik su potpisivali svi prisutni. Izvornik zapisnika se odlagao u općinskom arhivu (*archivio comunale*), a jedna kopija se odmah posredstvom pretora zajedno s njegovim mišljenjem dostavljala u okružni ured. U okružnom uredu dopisivala su se njihova opažanja u zapisnik i prosljeđivalo Vladi na uvid. U manje bitnim slučajevima mogao je zapisnik odluka općinskog vijeća odobriti i okružni ured.

3.4.4.3. Općinska uprava

U općinama (*podesteria*) koje su sjedište okružnog ureda, općinsku upravu činili su gradonačelnik (*podestà*) i četiri prisjednika (*assessori*), a u općinama u kojima je sjedište kotarskog ureda gradonačelnik i dva prisjednika. U svim drugim općinama (*sindicati*) općinska uprava sastojala se od načelnik (*sindaco*) i donaćelnik (*vice-sindaco*). Pola od ukupnog broja prisjednika biralo se među glavnim posjednicima u općini, a pola od onih koji su bili proizvođači ili trgovci.

U nadležnosti općinske uprave bilo je prosljeđivanje na rješavanje svih odluka općinskog vijeća odobrenih od nadležnih tijela, predstavljanje svoje općine, izvršavanje naloga nadređenih tijela i slanje izvješća nadležnom pretoru.

Gradonačelnik je predsjedavao općinskom vijeću, raspodjeljivao poslove prisjednicima i nadzirao njihovo pravilno i brzo rješavanje. Općinska uprava donosila je kolegijalno svoje odluke vezane uz posao, a u slučaju izjednačenih mišljenja gradonačelnikovo mišljenje imalo je prevagu. Posebna briga gradonačelniku bilo je paziti da odlučivanje bude prema zakonu, a ukoliko to nije bio slučaj morao je zaustaviti izvršenje. Njegova je odgovornost bila i obavljanje poslova u zadanim rokovima i izvještavanje nadležnog pretora o eventualnim razlozima zakašnjenja. Ako je za neki posao zadužen prisjednik, odlučivanje u slučaju hitnosti bila je nadležnost gradonačelnika. Gradonačelnik je zajedno s prisjednikom zaduženim za blagajnu kontrolirao stanje općinske blagajne najmanje četiri puta godišnje, a i češće ukoliko je potrebno. O tom je pregledu bilo potrebno sastaviti zapisnik i dostaviti ga nadležnom pretoru, a ukoliko bi se otkrio problem i okružnom uredu.

Na kraju svake godine općinska uprava obavljala je obračun s općinskim blagajnikom³⁰⁹ (*esattore comunale*). Obračun su pregledavala tri revizora koji se na kraju zajedno s pismenim izvješćem i pečatom predočavao općinskom vijeću na usvajanje.

Svake godine je općinska uprava predstavljala općinskom vijeću i proračun prihoda i rashoda za narednu godinu. Općinskoj upravi nije bilo dopušteno odobravati troškove koji nisu bili predviđeni proračunom za tu godinu kojeg je odobrila Vlada, s izuzetkom hitnih za koja su se planirala proračunska rezerva. Za takve rashode bilo je dostatno odobrenje okružnog ureda koji je o tome naknadno morao izvijestiti Vladu s obrazloženjem. Niti jedno plaćanje nije moglo biti obavljeno bez pismenog naloga gradonačelnika, prisjednika i općinskog tajnika. Nalog je trebao imati datum, odobrenu sumu, predmet troška i nije mogao biti izdan bez provjere postoje li u blagajni osigurana sredstva za njegovo plaćanje. Općina je prihode za pokrivanje troškova ostvarivala iznajmljivanjem općinske imovine koje se obavljalo putem dražbi. Dražbe su se obavljale u prisutnosti općinske uprave koja je vodila računa da se poštuje propisana procedura.

Pravilnikom je bilo propisano da gradonačelnici, načelnici i prisjednici ne mogu napuštati svoje prebivalište u općini bez da su prethodno osigurali nesmetano odvijanje poslova. Trodnevno izbivanje moglo je odobriti kotarsko poglavarstvo, dvotjedno okružni ured, a svako duže izbivanje s područja općine morala je odobriti Vlada.

Sve dokumente općinske uprave potpisivao je gradonačelnik, jedan prisjednik i općinski tajnik. U općinama kojima je predsjedao načelnik bio je dostatan njegov potpis. Za vrijeme obavljanja službe gradonačelnik i sinovi koji su živjeli s njim u zajednici bili su oslobođeni obveza javnih radova (*fazioni*), a također načelnici i donaćelnici.

3.4.4.4. Uredsko poslovanje općinskih ureda

Općinski službenici

Općine koje su imale općinsko vijeće imale su pravo na općinskog tajnika i po potrebi još jednog službenika. Općinski tajnik je vodio urudžbeni zapisnik i oblikovao dokumente. Bio je odgovoran za uredan rad tajništva općine i općinskog arhiva. U općinama s načelnikom sve nadležnosti općinskog tajnika radio je jedan pisar (*attuario*).³¹⁰ Svaka je općina trebala imati teklića (*cursore*) zaduženog da prosljeđuje naredbe iz općinske uprave, objavljuje zakone i

³⁰⁹ Smirić; Terminologia ..., esattore – pobirač, Uzevši u obzir opis posla ovoga službenika odgovarajući naziv za ovaj posao je blagajnik.

³¹⁰ Smirić; Terminologia ..., attuario – aktuar

obavijesti. Osim što mu je dužnost bila prenositi obavijest stanovnicima komune, od njega se očekivalo i prenošenje obavijesti u suprotnom smjeru o svemu što je smatrao da bi ih moglo zanimati ili je imalo neku važnost u životu općine. Dužnost prenošenja obavijesti u selima u ime glavarara sela obavljao je *čauš* koji je zauzvrat uživao oslobođenje od javnih radova. Općinski blagajnik je brinuo o novcu ili bilo kakvim vrijednostima koji su pripadali općini. Posao blagajnika mogao je obavljati i poreznik (*percettore delle rendite dell' erario sovrano*). Općinski blagajnik je svojom imovinom odgovarao za svaki neregularno stvoreni trošak. On, za razliku od općinskih tajnika i pisara i drugih službenika, uključujući i teklića, nema godišnju plaću, već za svoj posao dobiva obeštećenje.

Svi općinski službenici morali su se pridržavati važećih propisa i naputaka koji su vrijedili za druge državne službenike, a koji su se odnosili na urudžbiranje spisa, registraturu i računovodstvo.

Imenovanja i reizbori

Općinsko vijeće biralo se svake treće godine prema propisanim kvotama dvostrukih izbornih lista koje je donosilo prethodno vijeće. Članovi koji su izišli iz Vijeća nisu mogli biti izabrani prije nego što protekne godina dana. U tu svrhu je okružni ured sastavljao liste posjednika i liste obrtnika i trgovaca svake tri godine.

Kotarski poglavari Zadra, Splita i Dubrovnika obavljali su istovremeno i funkciju gradonačelnika uz izravnu nadležnost okružnog ureda. Poslove je gradonačelnik obavljao posebno uz pomoć prisjednika i općinskih službenika. Izvješća o radu slali su izravno okružnom uredu umjesto kotarskom kao ostale općinske uprave. Kotarske poglavare odnosno gradonačelnike Zadra, Splita i Dubrovnika imenovao je izravno car, a ostale gradonačelnike Vlada na mandat od tri godine s mogućnošću obnove mandata. Vlada je imenovala i prisjednike na temelju prijedloga općinskog vijeća potkrijepljenih mišljenjem pretora i okružnog poglavara na mandat od tri godine.

Za prijem općinskih službenika na posao, općinsko vijeće je raspisivalo natječaj o kome je odlučivala Vlada.

Načelnike i donaćelnike imenovala je Vlada temeljem lista sastavljenih u kotarskim poglavarstvima o kojima bi okružni ured dao svoje mišljenje. Prilikom sastavljanja lista članak 64. Pravilnika daje prednost osobama koje pored moralnog ponašanja posjeduju i povoljno imovinsko stanje. Njihov je mandat bio također trogodišnji s mogućnošću ponovnog

izbora. Preko kotarskog i okružnog ureda, načelnici i donaćelnici predlagali su Vladi na potvrdu svog pisara.

Imenovanja glavara sela, njihovih pomoćnika, teklića i čauša obavljalo je okružno poglavarstvo prema prijedlozima općinskih uprava uz pristanak Vlade na razdoblje od tri godine s mogućnošću ponovne potvrde.

Na liste za članove općinskog vijeća nisu se mogli predlagati gradonačelnici, prisjednici, načelnici i donaćelnici, glavari i njihovi pomoćnici, općinski službenici i dužnosnici u upravi koji primaju plaću iz državne blagajne. Također na listama nisu mogli biti učenici, maloljetnici, žene, kler, zaduženi, posjednici bez austrijskog državljanstva, dužnici prema općini, oni koji su s općinom u sporu, koji nemaju zaključene račune za vrijeme mandata, ljudi pod kriminalističkom istragom, sudionici neke prijevare ili pripadnici tajnih društava. Članovi obitelji općinskih vijećnika ne mogu biti općinski blagajnici. Ukoliko bi bio učinjen propust i takva osoba bila imenovana na dužnost, pretor je morao o tome odmah izvijestiti okružnog poglavara koji je takvu osobu odmah morao smijeniti. Isto tako nitko nije mogao odbiti biti član općinskog vijeća ukoliko nije ponudio valjano objašnjenje. U slučaju odbijanja općinske službe i obavljanja povjerenih mu dužnosti, osoba je bila odgovorna za njih sve do trenutka dok mu se ne nađe zamjena. Za zamjenu se trebalo pobrinuti upravno tijelo koje je bilo nadležno za imenovanja, kao i za opravdane smjene. Prva imenovanja obavila je Vlada.

Pravilnik o radu općina predviđao je da se uzima u obzir uredno službovanje u općini u slučaju da se službenik natječe za mjesto u nekoj drugoj državnoj službi. Isto tako postojala je mogućnost da se načelnicima ili gradonačelnicima koji su imali dugu službu bez primjedbi na njihov rad dodijeli posebna nagrada ili počast. Pravilnik donosi i opće odredbe kojima osigurava javnost rada općinske uprave u svrhu zaštite javnog interesa. Upućuje, iako samo posjednike, da predstave općinskom vijeću svoja razmišljanja i projekte koji su mogli doprinijeti razvoju i prosperitetu. Zabranjivao je općinskoj upravi bavljenje gospodarstvom te upućivao na obvezno iznajmljivanje općinske imovine koja može donositi gospodarsku korist. Iznajmljivanje općinske imovine propisano je na način koji je maksimalno trebao sprječavati koruptivne radnje.

Osnivanje općina kao najnižih tijela uprave civilizacijski je korak naprijed za početak 19. st. Gledano u cjelini i ovaj potez austrijskih vlasti potvrđuje i osiguranje očuvanja postojećeg poretka i povlastica. Svaki element općinskog ustrojstva sadrži komponentu koja naglašava i osigurava nezaobilaznu kontrolu nadležnog organa do samog vrha uprave u Pokrajini.

U svom izvješću Caru guverner Lilienberg daje detaljan pregled stanja u dalmatinskim općinama s posebnim osvrtom na rad općinskih službenika i na gospodarsko stanje općina.³¹¹ Veoma štetnom ocjenjuje potez propisan središnjim organizacijskim dvorskim dekretom od 7. lipnja 1815., broj 11692/1427 kojim su sredstva od trošarina na određene proizvode od općinskih preusmjerena u državnu blagajnu, što je većinu općina dovelo do granice održivog funkcioniranja jer nije osiguran novac da se općinama koje nisu u gradovima osigura odgovarajući službenički aparat. Osim toga, naglašava da posvuda izostaju nužne mjere za održavanja zdravlja stanovništva, nedostaju općinski liječnici, mjesni nadzor, policijski agenti, zaštita od požara. Nadalje, kaže Lilienberg, nedostaje novac za popravak oštećenih luka i obala, za izgradnju zdenaca i vodovoda i funkcioniranje ustanova za siromašne. Nisu se gradile niti najnužnije općinske ceste, zapuštene su škole, crkve i župni dvorovi. Lilienberg vrlo otvoreno proziva u svom izvješću centralne institucije uprave zbog ustrajavanja na načelima postavljenim 1815. godine što je općinski sustav dovelo do potpunog urušavanja. Osiguravanje dostatnog prihoda za funkcioniranje općina koji im je oduzet preusmjeravanjem prihoda od trošarina (*dazio consumo*) guverner Lilienberg u svom izvješću ističe kao najhitniji i najvažniji problem Pokrajine.³¹²

Događanja proizišla iz revolucionarne 1848. godine koju je slijedio kratki ustavni period od 1848. do 1851. godine pokrenula su i u Dalmaciji promjene u uređenju uprave i sudstva. Ipak, kad je u pitanju općinski ustroj do promjena nije došlo. Naime, donesen je novi Zakon o općinama no u Dalmaciji nije bio primijenjen.³¹³ Niti nova teritorijalno upravna podjela pokrajine iz 1854. nije donijela promjene. Broj općina je u odnosu na ustroj iz 1822. godine ostao približno isti.³¹⁴

Razdoblje promjene u funkcioniranju općina nastupilo je nakon donošenja ustava³¹⁵ iako je općinsko zakonodavstvo u Austriji otprije bilo regulirano privremenim Zakonom o općinama od 17. ožujka 1849. godine. Ustavnim Zakonom objavljenim carskim patentom od 26. veljače 1861. dodana su temeljna određenja carskog zakonodavstva i detaljne odluke pokrajinskog zakonodavstva u okviru općih zakona.³¹⁶ Na osnovi Ustava proglašen je 5. ožujka 1862.

³¹¹ U izvješću napominje da je godinu ranije podnio opširno izvješće o cijelom sustavu općina s kojim je dokazao uštedu državnog proračuna na račun proračuna općina ., Trogrlić, Marko; Clewing, Konrad. Nav. dj., str. 163.

³¹² Trogrlić, Marko; Clewing, Konrad. Nav. dj., str. 172.

³¹³ Carskim patentom od 24. travnja 1859. donesen je novi općinski zakon koji je vrijedio za sve zemlje carevine osim za Dalmaciju i Vojnu Krajinu. Po njemu su u Banskoj Hrvatskoj uređene općine i po odredbama tog zakona djelovale sve do 1870. godine.

³¹⁴ *Glasnik dalmatinski*, br. 19 od 7. ožujka 1854., Naredba ministra unutarnjih poslova, pravosuđa i financija o političkom i sudskom uređenju Kraljevine Dalmacije.

³¹⁵ HR-DAZD-463: Miscellanea, sv. 8. poz. II: *Costituzione provinciale per Il Regno della Dalmazia*

³¹⁶ Madirazza, Francesco. Nav. dj., str. 453.

Zakon o uređenju općinskih poslova (*Legge del 5 Marzo 1862 con cui vengono stabilite le disposizioni fondamentali per l'ordinamento degli affari comunali*)³¹⁷ i općinski pravilnici za pojedine pokrajine. Općinski poslovi po naravi podliježu pokrajinskom zakonodavstvu s izuzetkom prava boravišta, izbornog prava za općinska predstavništva gdje je pokrajinsko zakonodavstvo vezano na principe temeljnih zakona države, prava slobodnog kretanja ljudi i robe cijelim državnim teritorijem, gubitka aktivnog ili pasivnog izbornog prava u slučaju kaznene presude i u poslovima imenovanja izaslanika koji se reguliraju općim državnim zakonima. Temeljem ovog Zakona i usvojenih načela bilo je potrebno donijeti novi općinski pravilnik i izborni pravilnik za općine. Za te je poslove izabran poseban komitet od trinaest zastupnika koji je trebao proučiti prijedlog novog općinskog pravilnika kojeg je zajednički izradio Zemaljski odbor Dalmatinskog sabora i Namjesništvo.³¹⁸ Komitet je na zasjedanju Sabora u ožujku 1863. godine iznio svoje mišljenje o vladinom prijedlogu i kao najpozitivniji dio istaknuo pravo općina da napokon bira svoje vlastito predstavništvo i da same riješavaju poslove iz svoga djelokruga bez potrebe za političkim odobrenjem. Time ih se priznaje kao moralno politička tijela koja u zakonskom okviru upravljaju sama sa sobom što je zalog slobodnog i nezavisnog kretanja. I Općinski pravilnik i Izborni pravilnik za općine prihvaćeni su u Saboru u ožujku 1863. godine, a tek je sljedeće godine u srpnju objavljen zakon o njihovom stupanju na snagu.³¹⁹

Općinski pravilnik

Prvo poglavlje Općinskog pravilnika donosi općenite obavijesti o općinama, mogućnosti njihova razdvajanja i spajanja te o granicama i mogućnosti promjene granica. Također se potvrđuje teritorijalna podjela na općine koja je dotada bila na snazi. U drugom poglavlju definira članove općine kao one koji su u pojedinoj općini rođeni, ili u toj općini imaju imanje ili kuću ili, pak, obavljaju neku djelatnost te plaćaju izravni porez. Treće poglavlje govori o općinskom zastupništvu koje čine općinsko vijeće i općinska uprava. Broj članova općinskog vijeća varirao je, ovisno o broju stanovnika pojedine općine, od dvanaest do tridesetšest članova. Općinska uprava sastojala se od načelnika i dva do šest prisjednika izabranih od članova općinskog vijeća. Općinsko vijeće biraju birači na tri godine a izbor u općinsko vijeće mogli su odbiti samo svećenici, činovnici, vojne osobe te stare i bolesne osobe. Članovi vijeća

³¹⁷ Traduzione italiana delle leggi ed ordinanze obbligatorie per la Dalmazia pubblicate dal Bolletino delle leggi dell'impero, str. 21, Tipografia governiale, Zara 1862.

³¹⁸ Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1863., II. sjednica, br. 3, str. 12.

³¹⁹ Nallini, Allesandro. Raccolta di tutte le leggi e norme politico amministrative con particolare riguardo al regno di Dalmazia, Volume III., Spalato 1875., str. 99–143.

ostajali su na funkciji dok se ne bi izabralo novo općinsko zastupstvo. Sve su se općinske funkcije obavljale bez naknade. Dijelovi općina koje su prije imale seoskog glavara imaju ga i nadalje kao tijelo općinske administracije. Glavar može imati jednog ili više pristava koji mu pomažu u poslu, a njih kao i glavara imenuje općinsko vijeće. Sva sela koja imaju glavara imaju i seoski zbor koje čini glavar, pristavi i četvrtina birača koji plaćaju najviše poreza.

Općinske nadležnosti opisane su u četvrtom poglavlju Općinskog pravilnika, a dijele se na dvije vrste nadležnosti: vlastite i povjerene nadležnosti. Poslovi iz povjerenih nadležnosti su poslovi koje im pripadaju prema državnim i pokrajinskim zakonima prema kojima općina sudjeluje u državnoj upravi.

Vlastite nadležnosti općinskih vlasti su: slobodno upravljanje općinskom imovinom i poslovima, briga za sigurnost i imovinu, održavanje općinskih putova, trgova i mostova, nadzor nad poljima, ljetinom, sajmovima, kontrola mjera i utega, nadzor nad javnim moralom, reguliranje odnosa s kućnom poslugom, nadzor nad slugama i radnicima, poslovi javne dobrotvornosti, otvaranje, izdržavanje i oprema osnovnih škola te zdravstvena služba. Općina je obavljala i funkcije pomirbenog suda i dopuštala održavanje javnih dražbi za dobrovoljnu prodaju pokretne imovine.

Općinsko vijeće bira općinsku upravu, bira seoske glavare i pristave, dodjeljuje zavičajnost kao i počasno građanstvo. Usto ono odlučuje o privrednom životu i nadzire poslovanje općinske uprave i drugih općinskih institucija. Vijeću predsjednika načelnik općine ili njegov zamjenik. Vijeće se saziva najmanje jednom u tri mjeseca ili kad to traži barem trećina vijećnika, kotarsko poglavarstvo ili Zemaljski odbor. Odlučuje se natpolovičnom većinom glasova.

Načelnik je imao ovlasti nadzirati općinske službenike, no ne i otpuštati ih jer je to nadležnost općinskog vijeća. Osim toga načelnik se brinuo za poslove javne sigurnosti obavljanjem kojih je bio ovlašten izreći kaznu do 20 forinti ili do četiri dana zatvora.

Općinski pravilnik regulirao je i sazivanje seoskih zborova. Sazivala ih je općinska uprava te je određivala osobe koje će im predsjedavati. Odluke seoskog zbora imale su savjetodavnu ulogu, a donošene su većinom glasova nazočnih. Odlučivalo se o poslovima koji se posebno tiču njihova sela, npr: škole, ceste ili vode.

U poglavlju koje je posvećeno gospodarstvu općina i općinskim prirezima navode se tri vrste općinskih nameta:

1. prirezi na izravne poreze i trošarinu
2. besplatan rad za općinske potrebe (kuluk)
3. porezi i nameti koji ne idu u red prireza.

Svaka je općina morala na kraju godine sastaviti predračun prihoda i rashoda općine za narednu godinu, a na početku završni račun.

Na koncu, općinski pravilnik definira mogućnosti spajanja općina radi zajedničkog upravljanja poslovima te pravo Zemaljskog odbora da nadzire rad općina.³²⁰

Izborni pravilnik za općine

Prema Izbornom pravilniku za općine osnova izbornog prava je porezna obveza. Dakle pravo birati i biti birani u svakoj su općini imali oni koji su u njoj posredno ili neposredno plaćali porez. Povlašteno izborno pravo imali su svećenici, državni službenici i vojni časnici u službi ili mirovini, ljudi sa završenim fakultetom, učitelji i pomorski kapetani ako su bili stanovnici općine. Izborno pravo imale su i pravne osobe: društva, zaklade, zavodi i ustanove ako su u dotičnoj općini plaćali izravan porez. Osuđeni ili osobe pod istragom, nisu imali izborno pravo. Žene je u izbornom pravu zamjenjivao muž ili opunomoćenik.

Nadalje, u Izbornom pravilniku osu pisane pripreme za izbor općinskih vijeća pri čemu je najvažniji zadatak općinske uprave sastaviti popis svih stanovnika s izbornim pravom od kojih su se formirala tri izborna tijela. Izborna tijela formirala su se tako da se ukupna svota godišnjeg poreza dijelila na tri jednaka dijela. Prvi dio pripadao je prvom izbornom tijelu koje su činili birači s povlaštenim izbornim pravom. Drugi dio pripadao je izbornom tijelu u koje su upisani birači po veličini poreza koji je dosezao ukupni svotu poreza drugog dijela, a u treće izborno tijelo ulazili su svi ostali birači koji su plaćali manji porez. Svako je izborno tijelo biralo jednak broj vijećnika, čime se osiguralo da glas manjeg broja birača iz prvog i drugog dijela vrijedi više nego glasovi većine koja je pripadala trećem dijelu.

Izborima je rukovodilo povjerenstvo od pet članova na čelu s načelnikom ili zamjenikom. Kotarsko poglavarstvo moglo je poslati svoga predstavnika da nazoče izborima i da pazi na poštovanje zakona. Svaki je birač imao pravo birati među svim biračima u općini bez obzira na tijelo kome pripada. Izbor se obavljao javno, usmeno ili pismeno. Izabrani su bili oni koji su dobili najveći broj glasova birača koji su izišli na izbore. Kotarska je vlast imala pravo poništiti svaki izbor koji nije bio u skladu sa zakonskim odredbama zakona odnosno izbornog pravilnika. Na tu se odluku moglo žaliti Namjesništvu, a u drugoj instanci Ministarstvu unutarnjih poslova. Nakon izbora za članove općinskih vijeća pristupalo se izboru općinske

³²⁰ Nallini, Allesandro. Nav. dj., str. 106–131.

uprave za što je bila potrebna nazočnost tri četvrtine članova općinskog vijeća, a biralo se većinom nazočnih.³²¹

3.4.5. Reforma uprave 1868. godine

Reforma koja se u upravi i sudstvu Habsburške Monarhije dogodila u razdoblju 1865. – 1868. godine je projekt započet polovicom 19. stoljeća prilikom provođenja reforme 1848. – 1852. kad su planirane puno šire i značajnije reforme od onih koje su se na koncu provele.³²²

Razlozi neprovođenja zamišljenog, zahtijevaju detaljnu analizu složene političke situacije u Monarhiji vezano uz revolucionarna gibanja i nacionalne pokrete, osobito u sjevernoj Italiji. Bilo je potrebno modernizirati i dijelom demokratizirati društvo što bi značilo slabljenje centralističkog ustroja i posljedično dovodilo u pitanje opstojnost cjelovitosti Monarhije.³²³

Najznačajni cilj reforme provedene 1868. godine bio je isti onaj koji se želio postići i reformom 1848 - 1850., a to je konačno odvajanje sudstva i uprave na svim razinama. Kroz dokumente Predsjedništva Namjesništva za Dalmaciju može se pratiti korespondencija na tu temu između ministarstava, Namjesništva i najviših sudskih službi.³²⁴ Gotovo da je moguće utvrditi opće suglasje oko činjenice da se radi o vrlo značajnoj akciji državne administracija koja će znatno unaprijediti funkcioniranje obje grane: i sudstva i uprave.

Osobita se pažnja posvećuje pitanju miješanih pretura (*preture miste*) odnosno kotarskih poglavarstava/ kotarskih sudova koja obavljaju i sudsku i upravnu funkciju.³²⁵ Naglašava se dugi vremenski period kroz kojega one djeluju te činjenicu da je među stanovništvom njeno postojanje prihvaćeno kao normalno. Predviđaju se veliki otpori na toj razini budući da će stanovnici morati svoje potrebe za sudskim pravorijecima i uslugama sudskih službenika tražiti u većim središtima koja će u nekim slučajevima biti znatno udaljena od mjesta stanovanja. Unatoč očekivanim otporima smatralo se da će upravo uređivanje sudovanja na toj razini doprinijeti većoj objektivnosti i kvaliteti sudovanja. Smatralo se da pretori koji su i živjeli i radili u malim sredinama nisu bili u mogućnosti zadržati objektivnost i na najbolji način obavljati sudsku funkciju.

³²¹ Nallini, Allesandro. Nav. dj., str. 131–143.

³²² Car je odlukom od 11. 8. 1850. odobrio novu organizaciju političke uprave u Kraljevini Dalmaciji. Da bi se ta odluka realizirala osnovano je Povjerenstvo za provedbu reforme prema dekretu Ministarstva unutarnjih poslova broj 4488/mi od 19. kolovoza 1850. (HR-DAZD-634)

³²³ Seideret, Georg. Nav. dj. str. 40–46.

³²⁴ HR-DAZD-88: Predsjednički spisi Namjesništva za Dalmaciju, 136/pr, 1236, kat. II/1 – 1 1867., svež. 500.

³²⁵ Vidi poglavlje o Kotarskim poglavarstvima.

Može se reći da je reforma i formalno započela mijenjanjem pet temeljnih zakona:

1. Temeljni zakon od 21. prosinca 1867. kojim se mijenja zakon od 26. veljače 1861. o zastupanju Carstva,
2. Temeljni zakon od 21. prosinca 1867. o općim pravima građana u kraljevstvima i pokrajinama zastupljenim u Carevinskom vijeću.
3. Temeljni zakon o ustanovljavanju Carskog suda za odlučivanje u sporovima između sudskih i upravnih vlasti o tome treba li se neki predmet rješavati sudski ili upravno u kraljevstvima i pokrajinama zastupljenim u Carevinskom vijeću.
4. Temeljni zakon o sudstvu od 21. prosinca 1867.,
5. Temeljni zakon o obnašanju državne i izvršne vlasti od 21. prosinca 1867.³²⁶

Istog dana, 21. prosinca, donesen je i Zakon o zajedničkim poslovima za sve dijelove Austrijske Monarhije i način obavljanja istih. Prema članku 1. toga zakona zajednički su poslovi za zemlje predstavljene u Carevinskom vijeću (Češku, Dalmaciju, Galiciju s Krakovom, Donju i Gornju Austriju, Salzburg, Štajersku, Kranjsku i Korušku, Bukovinu, Moravsku, Šleziju, Tirol i Vorarlberg, Istru, Goricu i Gradišku te grad Trst s njegovim teritorijem) te zemlje Ugarske krune:

- vanjski poslovi koji obuhvaćaju diplomatsko i trgovačko predstavljanje u inozemstvu izuzev odobravanja međunarodnih ugovora što pripada Carevinskom vijeću za austrijski dio monarhije i Ugarskoj skupštini za ugarski dio,
- svi poslovi koji se odnose na rat, osim poslova novačenja i
- financijsko poslovanje koje se odnosi na zajedničke troškove.

Sljedeći poslovi obavljaju se posebno, ali na istim načelima i povremeno se usuglašavaju:

- poslovi vezani uz trgovinu, posebice carinsko zakonodavstvo.
- zakonodavstvo o neizravnim porezima vezano uz industrijsku proizvodnju
- monetarni sustav
- poslovi koji se odnose na željezničke pravce koji se tiču oba dijela Monarhije.³²⁷

³²⁶ Traduzione italiana delle leggi e delle ordinanze vevoli per la Dalmazia estratte dal Bollettino delle Leggi dell' Impero e pubblicate nell'anno 1868., Tipografia Governiale, Zadar 1868., str. 1–16

³²⁷ Traduzione italiana delle leggi e delle ordinanze vevoli per la Dalmazia estratte dal Bollettino delle Leggi dell' Impero e pubblicate nell'anno 1868., Tipografia Governiale, Zadar 1868., str. 17,18.

Zakon o ustrojstvu političkih upravnih organa proglašen je dana 19. svibnja 1868., a stupio je na snagu 30. kolovoza iste godine.³²⁸ Dana 17. kolovoza 1868. imenovani su i kotarski poglavari koji su bili na čelu novoosnovanih kotarskih poglavarstava.³²⁹

3.4.5.1. Zakon od 19. 5. 1868. o organiziranju sustava tijela političke uprave

Temeljem čl. 14. Carskog ustava od 21. prosinca 1867. određeno je da će politička uprava biti odvojena na svim razinama od sudske uprave. Na čelu političke uprave u kraljevstvima i pokrajinama nalazili su se šefovi pokrajina (*Capi di Provincia*) koji predstavljaju Cara u svečanim prigodama i carsku vlast u pokrajinskim skupštinama. Šefovi pokrajina imaju titulu predsjednika u Salzburgu, Kranjskoj, Koruškoj, Štajerskoj, Šleziji i Bukovini, a u ostalim pokrajinama imaju titulu namjesnika. Sferu političke uprave zakon definira kroz djelokrug ministarstava. Političkoj upravi pripadaju svi oni poslovi u pokrajini za koje su na višoj razini nadležna ministarstva unutarnjih poslova, bogoštovlja i nastave, obrane, javne sigurnosti i poljoprivrede. Specifikaciju nadležnost šefa pokrajine iz djelokruga ministra financija i trgovine, regulirat će se posebnim propisima.

Određuje se da poslovima odvajanja političke uprave, što je centralno i najvažnije poduzimanje ove upravne reforme, rukovodi šef pokrajine, kotarske upravne vlasti i općinski uredi u onim općinama koje imaju svoje statute (čl. 1. – 5.)

Nadalje, Zakon propisuje da se pokrajinska upravna tijela kojima upravljaju namjesnici nazivaju namjesništva, a ona kojima upravlja predsjednik nazivaju se pokrajinske vlade. Definirana su sjedišta namjesništava pa je tako Namjesništvo u Pragu za Kraljevinu Češku, u Zadru za Kraljevinu Dalmaciju, u Lavovu za Kraljevine Galiciju i Lodomiriju, vojvodstvo Auschwitz i veliko vojvodstvo Krakov, u Beču za nadvojvodstvo Donja Austrija, u Linzu za nadvojvodstvo Gornja Austrija, u Gracu za vojvodstvo Štajersku, u Brnu za markgrofoviju Moravska, u Innsbrucku za kneževsku županiju Tirol i pokrajinu Vorarlberg, u Trstu za grad Trst s njegovim teritorijem, za kneževsku županiju Gradišku i Goricu i markgrofoviju Istru. Sjedišta pokrajinskih vlada su u Salzburgu za vojvodstvo Salzburg, u Ljubljani za vojvodstvo Kranjska, u Celovcu za vojvodstvo Koruška, u Černovcima za vojvodstvo Bukovina i u Opavi za vojvodstvo Gornja i Donja Šlezija.

Temeljem članka 12. Ustava (od 21. 12. 1867.) koji govori o poslovanju upravne i izvršne vlasti određuje se da namjesnici i predsjednici s namjesništvima i pokrajinskim vladama

³²⁸ HR-DAZD-88, 763/pr, kt. II/1-, 1868., svež. 506

³²⁹ HR-DAZD-88: 1228/p, kat II/1-1, 1868., svež. 506

zadržavaju one poslove koji će im biti dodijeljeni zakonom o pokrajinskim, kotarskim i općinskim skupštinama. Šefovi pokrajina odgovorni su za svoj posao kao i za posao pokrajinske vlasti koja o njima ovisi (čl. 6. – 9.).

Svaka je provincija podijeljena na upravne kotareve. Ovi kotarevi obuhvaćaju u pravilu dva ili više politička kotara koji su postojali u smislu Zakona 19. siječnja 1853. Teritorijalno razgraničenje političkih kotareva i njihova sjedišta biti će definirane naredbom.

Kotarske upravne vlasti nazivaju se kotarska poglavarstva (*capitanati distrettuali*) na čijem čelu je kotarski poglavar. Svi poslovi koje su dosada radile upravne preture i upravni odjeli miješanih pretura sada čine djelokrug nadležnosti kotarskih poglavarstava, osim ako neki od njih nisu dodijeljeni zakonom kotarskim i općinskim skupštinama (čl. 10. i 11.).

Šefovima pokrajina i kotarskim poglavarima dodijelit će se odgovarajuće pomoćno osoblje, ograničeno na najnužnije.

Tablica 8.

Kategorije službenika³³⁰

A. Konceptno osoblje (<i>Personale di concetto</i>)	B. Uredsko osoblje (<i>Personale di cancellaria</i>)	C. Niže službeno osoblje (<i>Personale di basso servizio</i>)
Namjesnik Predsjednik Savjetnik namjesništva 1. klase Savjetnik namjesništva 2. klase Savjetnik vlade Kotarski poglavar 1. klase Kotarski poglavar 2. klase Kotarski povjerenik Koncipist namjesništva Koncipist vlade	Upravitelj pomoćnog ureda Službenik Kotarski tajnik	Poslužnik Čistač Portir

³³⁰ Sastavljeno prema tabeli koja je prilog zakonu naslovljenom *Pianta organica del personale e degli stipendii* koja uz donesene podatke sadrži i podatke o plaćama u fiorinima. Plaće, osim što se razlikuju po kategoriji, razlikuju se ovisno je li radno mjesto u Vladi ili u Namjesništvu. Plaće službenika u vladama bile su niže.

Imenovanja namjesnika i predsjednika kao i savjetnika namjesništava i vlada rezervirana su za Cara. Kotarske poglavare imenuje Ministarstvo unutarnjih poslova, a ostala mjesta popunjava šef pokrajine. Šefovima pokrajina doznačit će se sredstva za troškove opremanja ureda, selidbe i putovanja, zapošljavanje nižih službi i poslove prepisivanja (čl. 12. – 14).

U članku 15. Zakona određeno je da se rad sanitarne službe, građevinske službe i službe nadzora regulira posebnim uputstvima za iste. Ovim zakonom nisu zamijenjene odluke koje su do tad vrijedile o zapošljavanju u javnoj nastavi, šumarskoj službi kao i za poslove izuzimanja zemljišta i prava služnosti.

U Dodatku (*Appendice*) Zakona od 19. svibnja 1868. regulirane su plaće, dužnosnički dodatci na plaće, dodatci za smještaj i namještaj.³³¹

3.4.5.2 Kotarska poglavarstva ustrojena 1868.*

Naredbom Ministarstva unutarnjih poslova od 5. prosinca 1865. godine ukidaju se okružna poglavarstva u Dalmaciji. Njihove funkcije preuzimaju dijelom kotarevi, a dijelom Namjesništvo. Zakonom o novoj administrativnoj podjeli Dalmacije od 19. svibnja 1868. godine uspostavljeno je dvanaest političkih kotareva (*capitanati distrettuali, distretti politici*): Zadar, Benkovac, Knin, Šibenik, Split, Sinj, Imotski, Makarska, Hvar, Korčula, Dubrovnik i Kotor. Novoosnovani politički kotarevi u Zadru, Benkovcu, Kninu i Šibeniku djeluju na području koje je do 1865. godine bilo u nadležnosti Okružnog poglavarstva u Zadru.

Poslije navedenog razdoblja ustrojeni su kotarevi Metković od općina Opuzen i Metković (1. studenoga 1880.) te Brač sa sjedištem u Supetru (1. listopada 1903.). Godine 1903. Dalmacija je podijeljena na 14 političkih kotareva i 86 općina.

Politički kotar Zadar nadležan je za političke općine Zadar, Biograd, Novigrad, Nin, Silba, Sali, Rab i Pag. Prilikom reforme 1868. smanjuje se broj kotara, jer se ukidaju kotari Rab i Pag, a proširuje se područje nadležnosti Kotarskog poglavarstva Zadar teritorijem općina Pag i Rab.

U nadležnost kotara Benkovac ulaze političke općine Benkovac, Obrovac i Kistanje. U nadležnost Knina ulaze općine Knin i Drniš, a u nadležnost političkog kotara Šibenik, općine Šibenik, Zlarin, Tijesno i Skradin. Na području bivšega Okružnog poglavarstva Zadar 21. studenoga 1882. od općine Knin nastaju općine Knin i Promina. Niti tom podjelom nije

³³¹ *Estratti dal Bollettino delle leggi dell'impero per il Litorale austro-illirico*, Trst 1868., str. 75–82.

* Prema tekstu Vodiča Državnog arhiva u Zadru, str. 410–414.

ispravljen nedostatak prethodne podjele – nepodudarnost između upravno-političkih kotareva (*distretti politici*) i sudskih kotareva (*distretti giudiziari*).

Zakonima od 21. prosinca 1867. i 18. travnja 1869. sudstvo se potpuno odvaja od političke uprave. Politički kotarevi obuhvaćaju po nekoliko kotarskih sudova. Tako politički kotar Zadar obuhvaća Kotarske sudove Biograd, Pag, Rab i Zadar. Od tada pa do raspada Austro-Ugarske Monarhije nije bilo značajnijih promjena.

Tablica 9.

Administrativna podjela Dalmacije prema zakonu od 19. svibnja 1868.³³²

Politički kotar	Političke općine	Porezne općine
Zadar	Zadar	Arbanasi, Bibinje, Biljani Donji, Bokanjac, Diklo, Galovac, Kali, Kukljica, Lukoran, Murvica, Petrčane, Poljana, Preko, Sestrunj, Škabrnje, Smoković, Sukošan, Sutomišćica, Ugljan, Zadar, Zemunik
	Biograd	Banj, Biograd, Dobropoljana, Filip i Jakov, Gorica, Nevidani, Pakoštane, Pašman, Raštane, Tkon, Turanj, Vrgada, Ždrelac
	Novigrad	Islam Grčki, Islam Latinski, Novigrad, Posedarje, Pridraga, Slivnica, Smilčić i Vinjerac
	Nin	Briševo, Dračevac, Nin, Poličnik, Poljica, Privlaka, Radovin, Ražanac, Suhovare, Vrsi, Vir, Visočane
	Silba	Ist, Molat, Olib, Premuda, Silba, Zapuntel
	Sali	Brbinj, Dragove, Iž Mali, Iž Veli, Luka Rava, Sali, Savar, Veli Rat, Žman
	Rab	Banjol, Barbat, Kampor, Lopar, Rab, Supetarska Draga
	Pag	Barbati, Dinjiška, Kolane, Novalja, Pag i Povljana
Benkovac	Benkovac	Banjevci, Benkovac, Biljane Gornje, Brgud,

³³² Tablica sastavljena prema Ivković, Frane. Nav. dj. 40

	<p>Obrovac</p> <p>Kistanje</p>	<p>Bruška, Buković, Ceranje, Jagodnja Donja, Jagodnja Gornja, Kolarina, Korlat, Kula Atlagić, Lepuri, Lišane, Lisičić, Nadin, Perušić, Polača, Popovići, Pristeg, Radašinovac, Rašević, Stankovci, Šopot, Tinj, Vrana i Vukšić</p> <p>Bilišane, Golubić, Jasenice, Karin, Krupa, Kruševo, Medviđa, Muškovci, Obrovac, Seline, Starigrad, Tribanj, Zaton, Zelengrad, Žegar</p> <p>Bjeljina, Biovičino selo, Dobropoljci, Ervenik Donji, Ervenik Gornji, Ivoševci, Kistanje, Kolašac, Modrino Selo, Nunić i Parčići</p>
Knin	<p>Knin</p> <p>Drniš</p>	<p>Biskupija, Golubić, Knin, Kninsko Polje, Markovac-Turić, Mokropolje, Očestovo-Orlić, Oton, Pađene, Plavno, Polača Velika, Radljevac, Radučić, Ramljane, Riđane, Strmica, Uzdolje, Vrbnik, Zvirinac i Žagrović</p> <p>Badanj, Baljke, Biočić, Bogetić, Brištani, Čavoglave, Drniš, Drinovci, Gradac, Kadina Glavica, Kaočine, Karalić, Kljake, Ključ, Kričke Ljubostinje, Miočić, Mirlović Polje, Mirlović Zagorje, Moseć, Nevest, Oštrogaštica, Otavice, Pakovo Selo, Parčić, Planjane, Podhumci, Pokrovnik, Radonić, Rožić, Sedramić, Širitovci, Sitno, Siverić, Štikovo, Tepljuh, Trbounje, Umljanović, Unešić, Velušić, Vinovo i Žitnić</p>
Šibenik	<p>Šibenik</p> <p>Zlarin</p> <p>Tisno</p> <p>Skradin</p>	<p>Boraja, Crnica, Danilo-Biranj, Danilo-Kraljice, Donje Polje, Dubrava, Jadertovac, Konjevrate, Krpan, Lozovac, Mandalina, Primošten, Rogoznica, Slivno, Šibenik, Vrpolje, Vruļje i Zaton</p> <p>Prvić Luka, Zlarin, Žitje</p> <p>Betina, Jezera, Tribunj, Tisno, Vodice, Zlosela (Pirovac)</p>

		Bratiškovci, Bribir, Čista, Đevrske, Dubravice, Ostrovica, Piramatovci, Rupe, Skradin, Smrdelj, Vačane i Velika Glava
Split	Split	Jasenice, Kamen, Kučine, Mravinci, Podstrana, Solin, Sitno, Slatine, Split, Srinjane, Stobreč i Žrnovnica
	Kaštel Lukšić	Kaštel Kambelovac, Kaštel Lukšić
	Kaštel Sućurac	Kaštel Gomilica, Kaštel Sućurac
	Šolta	Donje Selo, Gornje Selo, Grohote, Srednje Polje
	Klis	Dugopolje, Klis, Konjsko, Kotlenice
	Muč	Bravčević, Bročanac, Crivac, Gizdovac, Milešine, Muć Donji, Muć Gornji, Neorić, Ogorje Gornje, Postinje Donje, Postinje Gornje, Pribude, Prugovo, Ramljani i Sutina
	Omiš	Blato, Čista, Dubrava, Duče, Gata, Katuni, Kostanje, Kreševo, Kućice, Novasela, Omiš, Opanci, Podgrađe, Rogoznica, Slime, Svinišće, Tugari, Zakućac, Zvečanje i Žeževica
	Trogir	Blizna, Drvenik, Bristivica, Labin i Lepenica, Ljubitovica, Marina, Okrug, Prapatnica i Prgomet, Račice, Seget, Sevid, Sitno, Sratok i Suhi Dol, Trogir, Trolokve, Vinovo i Žedno
	Kaštel Novi	Kaštel Novi, Kaštel Štafilić i Kaštel Stari
	Lećevica	Brštanovo, Čvrljevo, Divojević i Dugobabe, Kladnjice, Korušće, Lećevica, Nisko i Radošić, Utoje Donje, Utoje Gornje, Vinovo, Visoka i Vučevica
	Supetar	Mirce, Supetar, Splitska i Škrip
	Postire	Dol i Postire
	Sutivan	Humac Donji i Sutivan
	Nerežišće	Dračevica i Nerežišće
	Bol	Bol
	Milna	Bobovišće i Milna

	Vis Komiža	Bogomolje, Gdinj i Sućuraj Vis Komiža
Korčula	Korčula Blato Lastovo Pelješac Trpanj Kuna Janjina	Korčula, Lumbarda, Pupnat, Račišće i Žrnovo Blato, Vela Luka, Čara i Smokvica Lastovo Kučište, Nakovanj, Orebić, Podgorje, Stankovci i Viganj Duba, Trpanj, Vručica Donja i Vručica Gornja Kuna, Oskorušno, Osobjava, Pijavičino, Podobuće, Potomje i Prizdrina Brijesta, Žuljana, Janjina, Koso, Popova Luka, Putnikovići, Sreser i Trstenik
Dubrovnik	Dubrovnik Rijeka Dubrovačka Zaton Lopud Šipan Konavle Ston Slano Mljet	Brašina, Brgat Donji, Brgat Gornji, Buići, Čelopeci, Čibača, Gruž, Grabovac, Makoše, Martinovići, Petrača, Plat, Dubrovnik, Soline i Zavrelje Čajkovića, Knežica, Komolac, Mokošica, Obuljeno, Osojnik, Petrovo selo, Prijedor, Rožat, Sustjepan i Šumet Brsečine, Dubravica, Gromača, Kliševo, Ljubač, Majkovi Donji, Majkovi Gornji i Mravinjac Lopud i Koločep Luka i Suđurađ Konavle Boljenovići, Broce, Čepikuće, Česvinica, Dančanje, Doli, Hodilje, Imotica, Lisac, Ošlje, Podimoć, Smokovljani, Sparagovići, Ston, Stupa, Točionik, Topolo, Trnovica, Visočani, Zabrđe, Zaton, Duba i Donta-Doli Banići, Mravinjica, Slano i Trnava Babino Polje, Blato, Govedari, Koriti, Maranovići i Prožura

Kotor	Kotor	Bogdasić, Kovač, Kotor, Lepetane, Mrčevac, Orahovac, Škaljari i Špiljari
	Tivat	Tivat
	Stolivo	Stolivo
	Lastva	Lastva Donja i Lastva Gornja
	Župa	Dub, Glavat, Glavatičić, Gorović i Kovači, Krimovice, Kubasi, Lastva, Lješević i Nalješić, Pelinovo, Pobrđe, Prijeradi, Prijedor, Šišić, Sutvara, Višnjevo, Vranović i Zagora
	Krtole	Bogišić, Đurašević, Gošić, Milović, Niković i Radović
	Luštica	Babunci, Brgulj, Krašić, Mrkovi, Radovanić, Rose i Zabrđe
	Muo	Muo
	Dobrota	Dobrota
	Prčanj	Prčanj
	Risan	Krivošije Donje, Krivošije Gornje, Ledenice
	Perast	Donje, Ledenice Gornje, Morinje, Risan i Ubli
	Budva	Budva, Maini Kratnji, Maini Srednji, Martinovići, Pobori Donji, Pobori Gornji, Podostrog, Prentović-Jevićić, Stojanović i Ulješić
	Paštovići	Paštovići, Blizikuće, Buljarica, Čelobrd, Dabković, Drobnić, Denaši, Kaluđerovac, Kastio, Katun, Krstac, Kuljače, Novoselje, Podbabac, Pržno, Sustjepan, Tudorović, Vrba i Žukovica
	Herceg Novi	Baošić, Bijela, Herceg Novi, Đenovići, Jošica, Kameno, Kruševica, Kumbor, Kuti, Mojdež, Mokrine, Podi, Ratiševina, Sasović, Topla, Trebešin i Žljebi

U djelokrug ureda kotarskog poglavarstva spada neposredna briga o izvršavanju zakona, čuvanju sigurnosti, javnog reda i mira i unaprjeđivanju općeg blagostanja posredstvom zavoda koji ih nadziru.

Djelokrug kotarskog ureda je provedba propisa i naloga dobivenih od viših vlasti. Ako se gradi na zemaljskoj granici, potocima i rijekama kotarski uredi dužni su izvijestiti višu zemaljsku vlast. Kada se dogode štete poput požara, poplava, gladi i druge nevolje, kotarski ured mora tražiti rješenja da se uklone posljedice i o tome obavijestiti druge zemaljske organe. Osim toga rješava sporove ometanja posjeda, brine o održavanju cesta, mostova, mlinova i o tome također obavještava više vlasti. Kotarski uredi dodjeljuju obrtne i trgovačke dozvole i kažnjava one koji ih nemaju. Ured sudjeluje u poslovima novačenja i drugim poslovima koji se tiču vojske i obrane općenito zajedno s drugim uredima koji se bave vojnim pitanjima. U nadležnosti kotarskog ureda je izdavanje dozvola za javne dražbe i nadzor nad izvršavanjem propisa vezanih za dražbe, briga za javni red na području svog djelovanja te nadziranje organa zaduženih za provođenje javnog reda i mira. Nadzire tisak, novinstvo i društva koja djeluju na njegovom prostoru. Brine da se svetkuje nedjeljom i blagdanima, nadzire strance, izdaje putne listove i putovnice, ovjerava putne isprave, nadzire sumnjive osobe i sudjeluje u potjerama i izgonima. Skrbi za siromašne i nadzire općinske i kotarske zavode koji brinu o siromašnima, te nastoji iskorijeniti prosjačenje. Nadzire rad zdravstva i njegovih organa, opskrbljivanje bolesnih, cijepljenja protiv boginja, primaljstvo, nadgleda bolnice, rađaonice, umobolnice. Kotarski ured izdaje dozvole za glazbu i igrokaze, skrbi za čistoću i red na cestama. Izdaje građevinske dozvole ili molbe za iste prosljeđuje višim vlastima, pregledava kuće zbog zaštite od požara i nadzire naprave za gašenje požara. Brine se za red na sajmovima, nadzire obrtnike, cehove, mjere i vage. Vodi brigu da se poštuju propisi o poljima, lugovima i lovu. Rješava u prvom stupnju pritužbe zbog nepristojnog postupanja od strane carinika, poštara, gostioničara, najamnih kočijaša, vozača, brodarara itd. Brine se o gradnji crkava i župnih kuća, škola, nabavi školskog namještaja te pohađanju nastave.

Djelokrug kotarskih ureda u sudbenim poslovima za kaznene i građanske predmeta uređuje se na sljedeći način: pripada mu kaznena sudbenost u prvom stupnju (preslušavanje svjedoka, suočenja, očevidi i dr.), istraživanje, raspravljanje i rješavanje svih prekršaja koji nisu doznačeni drugim vlastima. U građanskim parničnim i vanparničnim postupcima djeluje kao sud prvog stupnja. Sudbene nadležnosti kotarskih ureda traju do 1868. godine.

Kotarski ured vodi brigu o porezima, računskim i blagajničkih uredima, provodi nadzor nad katastrom, odmjerava kućarine na novosagrađenim zgradama i nadzire porezne urede. Sudjeluje pri odmjeravanju štete i prosljeđuje izvještaje višim zemaljskim vlastima.

Na čelu ureda kotarskog poglavarstva stoji načelnik koji je podčinjen višoj zemaljskoj političkoj, poreznoj i sudbenoj vlasti. Načelnik upravlja i nadzire poslovanje različitih ureda. Kod miješanih kotara (*Preture miste*) nužno je da načelnik ima pravno obrazovanje, ukoliko

nema, onda je potrebno da ga ima sudski pristav. Osoblje kotarskog ureda su, osim načelnika, pristav, aktuar, pisar i poslužnik. Osoblje nije smjelo biti u srodstvu.

Za upravne poslove u uredima kotarskih poglavarstava vodi se podnesni upisnik (*Protocollo degli esibiti*). Za tajne spise načelnik vodi poseban upisnik koji je po izgledu sličan općem upisniku. Zove se tajni ili prezidijalni upisnik, a načelnik ga drži pod ključem u svojoj sobi.

U registraturi je za upravne poslove spisa napravljeno dvanaest razdjela, odnosno klasifikacijskih skupina.

Broj razdjela može se povećati ili smanjiti. Predmeti se označavaju slovom razdjela i godinom (npr. L. 1855.). Svežnjevi se označuju latinskim slovima, tekući brojem i brojem godišta (npr. A br. 1-500, G. 1000-1500).

Spisi od posebne važnosti mogu se pohraniti posebno i izdvojiti iz svežnja, a na njihovo mjesto staviti arak papira s oznakom gdje su pohranjeni.

O spisima pohranjenima u registraturu vodi se abecedni potražnik (kazalo, našastar). Isti potražnik sadrži tri stupca (rubrike). U prvi stupac upisuju se ime i prezime, općina, udruženje ili nešto drugo i to velikim slovima. U drugi stupac upisuje se broj podneska, a u treći registraturna oznaka ili natuknica - normalije. Ako je velika registratura, onda se za normalije vodi poseban abecedni potražnik. Za tajne spise koje vodi sam načelnik ureda, postoji posebni abecedni potražnik.

Zakonski listovi, redarstveni, uredovne novine, povremeni tiskopisi, zbirke zakona, znanstvena djela, krajobrazi, grbovi itd. odlažu se u knjižnicu.

Perovođa ureda kotarskog poglavarstva može pregledavati spise i vaditi ih. Na mjesto izvađenih spisa treba položiti primku i o tome voditi evidenciju, a nakon tri mjeseca treba zahtijevati da se izvađeni spisi vrate i polože na svoje mjesto. Koji će se spisi nakon određenog vremena izlučiti iz registrature i uništiti određuje se posebnim propisima.

U manjim kotarskim uredima ne moraju se spisi dijeliti na razdjele (predmetne skupine).

3.4.5.3. Pokrajinsko školsko vijeće*

Već polovicom 19. stoljeća počinje jačati ideja o potrebi ponovnog vraćanja državi prava nadzora nad školama koji se od 1840. godine u potpunosti obavljao u nadležnosti Crkve. To se i provelo temeljem Zakona o odnosu škole i Crkve od 25. svibnja 1868. i Obznane o pokretanju rada Pokrajinskog školskog vijeća od 6. srpnja 1869. godine pa umjesto Crkve nadzor u javnim pučkim školama provode mjesno, kotarsko i pokrajinsko školsko vijeće.

*Dijelom prema Vodiču Državnoga arhiva u Zadru, I. dio, str. 363.

Pokrajinsko školsko vijeće započelo je radom 1. kolovoza 1869. godine. Zakonom o nadzoru škola od 8. veljače 1869. definirana je nadležnost pojedinih novoustanovljenih vijeća. Pokrajinsko školsko vijeće je imalo vrhovni nadzor nad školama u Pokrajini.³³³ Ono nadgleda kotarska i mjesna školska vijeća, upravlja učiteljskim zavodima, potvrđuje upravitelje i učitelje srednjih škola, donosi mišljenje o nastavnim planovima, učilima i knjigama za srednje i stručne škole te podnosi godišnja izvješća Ministarstvu bogoštovlja i nastave o stanju školstva u Pokrajini.

Namjesnik kao predsjednik ili osoba koju on odredi, dva člana koja je imenovao Dalmatinski sabor, službenik³³⁴ za upravne i gospodarske poslove, pokrajinski školski nadzornik za pučke i učiteljske škole, dva predstavnika Crkve (katoličke i pravoslavne), dva predstavnika škola te dvojica članova iz redova učitelja koje osobno imenuje car na prijedlog ministra za bogoštovlje i nastavu bili su u sastavu Pokrajinskog školskog vijeća. Članove Pokrajinskog školskog vijeća imenuje car na prijedlog ministra bogoštovlja i nastave koji se o predstavnicima crkve treba usuglasiti s crkvenim vlastima. Mandat članova vijeća trajao je šest godina, a plaćalo se samo mjesto službenika.

Kotarsko školsko vijeće djelovalo je u sastavu: kotarski poglavar koji je bio i predsjednik, kotarski školski nadzornik, svećenik svake vjere koja ima najmanje tisuću vjernika, dva učitelja i dva predstavnika kotarskog zastupstva ili zemaljskog odbora.

Mjesno školsko vijeće postojalo je u svakom mjestu u kojem je djelovala javna pučka škola, a u njemu su bili učitelj (ako je bilo više učitelja, upravitelj ili nadučitelj), svećenik koji je vodio nastavu vjeronauka i dva do pet članova koje odredi nadležna općina. Jedan od članova mjesnog školskog vijeća, najčešće predstavnik Crkve, imao je funkciju „mjesnog školskog nadzornika“ te je istodobno bio nadziratelj „didaktičko pedagoškog stanja u školi“. Pokrajinski školski nadzornik, uz ostalo, predsjedavao je pokrajinskim učiteljskim skupštinama. U Dalmaciji je takvih skupština održano sedam i to ovim redom: u Zadru 1875. i 1879., u Splitu 1881., u Dubrovniku 1888., u Kotoru 1894., u Šibeniku 1900. i u Zadru 1908. godine. Na dnevnom redu skupština bile su rasprave o problemima rada u školi, školskim programima i aktivnostima te staleškim pitanjima. Promjena koja se dogodila osnivanjem novih tijela za nadzor rada škola nije ni u kom slučaju bila samo formalni prijenos nadležnosti. Dapače, bilježi se značajni kvalitativni iskorak na području obrazovanja. U Dalmaciji je osim službenog *Naredbenog lista*, u kojem su objavljivani zakoni, dokumenti i

³³³ *Avvisatore Dalmato/ Objavitelj Dalmatinski*, br. 16 od 23. veljače 1869.

³³⁴ Riječ izvjestitelj upotrijebljena je u hrvatskom tekstu zakona. U talijanskom tekstu je upotrijebljena riječ *referente* koju bi bilo bolje u ovom slučaju prevesti rječju službenik.

obavijesti Pokrajinskog školskog vijeća, u Zadru od 1884. do 1889. godine izlazi i pedagoški časopis *Zora učionski časopis*.

Stil i sadržaj rada pučkih škola u Dalmaciji osnivanjem Pokrajinskog školskoga vijeća, a osobito od razdoblja narodnog preporoda razvijao se sasvim drugim smjerom. Sadržaj nastave je suvremeniji, akceptira politička zbivanja, promjene i znanstvena dostignuća. Osim dječaka, javne pučke škole sve više pohađaju i djevojčice i to ne samo u gradovima i većim mjestima nego i u selima. Država je zahtjevala na uvid evidencije o pohađanju nastave. Shodno podacima koji su se u njima nalazili poduzimala je mjere i izricala kazne. Sve se više u nastavu uvodi hrvatski jezik koji postaje nastavni i vodi se uporna borba za ponarođivanje škola u Dalmaciji što se osjećalo osobito poslije izborne pobjede 1870. godine.³³⁵

Vijeće je prestalo djelovati nakon propasti Austro-Ugarske, a dio njegovih poslova obavljao je u okupiranoj Dalmaciji do 1924. godine talijanski Ured za školstvo.

3.4.5.4. Kotarska školska vijeća

Na osnovi čl. 10. Zakona o odnosu škole i Crkve od 25. svibnja 1868. godine, „za upravljanje i nadzor nad uzgojem, zatim nad pučkim školama i učiteljima“ osnivaju se trajne institucije: Pokrajinsko školsko vijeće te kotarska i mjesna školska vijeća. Kotarsko školsko vijeće djeluje kao nadležno tijelo mjesnim školskim vijećima, a podređeno je Pokrajinskom školskom vijeću u Zadru.³³⁶ Tako uređena školska uprava traje do raspada Austro-Ugarske Monarhije, tj. do okupacije Zadra i Dalmacije. Kotarsko školsko vijeće nastavlja s radom i nakon okupacije i gasi se u potpunosti tek 1921. godine.³³⁷

Nadležnost pojedinih novoustanovljenih vijeća određena je Zakonom o nadzoru škola od 8. veljače 1869. godine.

Mjesnim školskim vijećima prepuštena je briga o materijalnom stanju škole i učitelja, nadzor nad zgradom i pokućstvom, nabava knjiga, te nadziranje ponašanja učitelja i učenika izvan škole. Mjesnog školskog nadzornika iz sastava mjesnog školskog vijeća određuje Kotarsko školsko vijeće. Vrhovna vlast za nadzor škola je Pokrajinsko školsko vijeće.

Kotarsko školsko vijeće je nadležno mjesnim vijećima, a podložno Pokrajinskom školskom vijeću. Ono provodi neposredni nadzor pučkih škola. Nadležnost kotarskih školskih vijeća podudara se s političkim kotarima. Temeljem navedenog zakona Kotarsko školsko vijeće

³³⁵ Više o tome: Ströll, Antun. Pučko školstvo u Dalmaciji. Zadar: Nagrađena tiskarnica Petra Jankovića, 1900.

³³⁶ *Avisatore Dalmato/ Objavitelj Dalmatinski*, br. 16. (1869)

³³⁷ Ljubičić, Šime, Kronika školstva općine do 1920. godine, Matica hrvatska, Nin 2005., Ljubičić, Šime, Pučko školstvo zadarskog kotara 1869. do 1920., Matica hrvatska – Ogranak Nin, Zadar, 2010.

nadležno je za zastupanje školskog kotara prema trećim osobama, provođenje zakona i odredbi, nadzor nad školskim zgradama ukoliko se financiraju iz državnog proračuna, nadzor nad nabavom potrošnog materijala, skrbi o školskim zakladama i zadužbinama, vodi brigu o školama i učiteljima, imenuje učitelje, ima nadzor nad disciplinom učitelja, promiče njihovo daljnje školovanje, održava učiteljske konferencije, nadzire školske i učiteljske knjižnice, nadzire osnivanje mjesnih školskih vijeća, određuje školske praznike i šalje izvješća višim školskim vlastima. Osim toga, Kotarsko školsko vijeće bilo je i prvostupanjski organ za rješavanje molbi i žalbi.

Da bi se ti poslovi mogli obaviti, imenuje se za svaki kotar jedan školski nadzornik koji obilazi i nadzire škole. Školskog nadzornika imenuje ministar bogoštovlja i nastave iz sastava kotarskog školskog vijeća. Kotarski školski nadzornik podnosi izvješća kotarskomu školskom vijeću s potrebnim izrađenim prijedlozima i prijavama.

Kotarsko školsko vijeće sastojalo se od poglavara kotarske političke vlasti kao predsjednika, po jednog svećenika za svaku vjersku zajednicu koja u kotaru prelazi tisuću vjernika (u Zadru su po jednog svećenika postavljali zadarski nadbiskup i pravoslavni episkop), dvojica stručnjaka u učiteljskom zvanju (jednoga bira Učiteljska skupština, a drugi je upravitelj učiteljske škole; ako je nema onda upravitelj srednje škole, a ako je više škola onda najstariji po stažu) i dvojice članova izabranih od kotarske vlasti među izabranim zastupnicima općina. Predsjednik Kotarskog vijeća sam određuje svoga zamjenika između članova. Svi izbori i imenovanja vrijede nakon potvrde dalmatinskog namjesnika i traju šest godina.

Vijeće je bilo obvezno održavati redovite sjednice barem jednom mjesečno, a po potrebi bi se sazivale i izvanredne sjednice. Na sjednicama Vijeća raspravljalo se o svim poslovima iz nadležnosti Kotarskoga školskog vijeća. Protiv odluka Vijeća mogla se uložiti žalba Pokrajinskom školskom vijeću.

Sva korespondencija se upisivala u urudžbene zapisnike kronološki po datumu i rastućem broju bez razvrstavanja u predmetne skupine. Na isti način spisi su odlagani u registraturu. Osim urudžbenog zapisnika predmeti su upisivani i u kazala urudžbenih zapisnika. Osim općih urudžbenih zapisnika vođeni su i posebni urudžbeni zapisnici školskih globa koji nisu sačuvani. Za njih su također vođena kazala od kojih su sačuvana samo dva, za 1906. i 1919. godinu.³³⁸

³³⁸ Vodič Državnoga arhiva u Zadru, I.dio, str. 396–398.

4. KLASIFIKACIJSKI SUSTAVI PRIMJENJIVANI U INSTITUCIJAMA UPRAVE U RAZDOBLJU 1814. – 1868.

Klasifikacija ili razradba podrazumijeva grupiranje sličnih stvari ili pojmova prema zajedničkim osobinama, a koristila se najprije u filozofiji i znanosti uopće jer su uvođenjem reda u znanost filozofi gradili različite sustave klasifikacije. I u informacijskim znanostima ona je sredstvo organizacije znanja, ali i spoznajno sredstvo koje definira i povezuje srodne pojmove i stvari te pridonosi njihovoj interpretaciji.³³⁹ Za biblioteke i arhive značajno je da klasifikacija omogućuje (osim virtualno) da se predmeti mogu i fizički grupirati radi lakšeg pronalaženja.

Potreba za klasifikacijom pojavljuje se kod spisovoditelja kada se nakupljanje zapisanog toliko poveća da je otežana kontrola i pretraživanje nad zapisima. Te su dvije funkcije i danas osnovne kod spisovodstvenih klasifikacijskih sustava. S vremenom spisovodstvene se klasifikacije razvijaju i podržavaju i za funkciju vrednovanja, kontrole pristupa, odijeljivanja različitih postupaka i slično.³⁴⁰

Na pojam klasifikacije, njenog poznavanja i poštivanja u arhivističkoj teoriji i praksi gleda se kao na sastavni dio principa provenijencije koji nalaže da se spisi čuvaju i sređuju na način kako su izvorno bili organizirani i čuvani kod stvaratelja.³⁴¹ Ako uzmemo u obzir ranije izneseno o provenijenciji,³⁴² ovaj aspekt načela provenijencije jest onaj za koji kažemo da je princip provenijencije primijenjen iznutra. Osim ovog (unutarnjeg aspekta) postoji i vanjski aspekt ili načelo provenijencije u užem smislu koje podrazumijeva odvojeno čuvanje, sređivanje i opis gradiva pojedinih stvaratelja.³⁴³

4.1. Klasifikacijski sustavi i uredsko poslovanje u Habsburškoj Monarhiji

U Habsburškoj Monarhiji, čijim dijelom postaje i Dalmacija, dolazi do promjena u uređenju registratura za vrijeme reformi uprave koje je provela carica Marija Terezija (1740. – 1780.) One su dodatno usustavljene za vrijeme vladavine Josipa II. i njegovih reformi koje su provedene krajem 18. st. Istodobno, pojavila se predmetna organizacija registratura koje svoje ishodište imaju na području Njemačke, poglavito Brandenburga i Pruske. Kućni, dvorski i državni arhiv u Beču (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) koji je osnovan 1749. kao arhiv namjenjen

³³⁹ Lasić-Lazić, Jadranka. Znanje o znanju. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1996., str. 19., 62.

³⁴⁰ Bućin, Rajka. Klasifikacijski sustavi u spisovodstvu uprave. Povijesni razvoj i suvremena stremljenja, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2015., str. 9., 10.

³⁴¹ R. Bućin, Nav. dj. str. 16.

³⁴² Vidi poglavlje Povijest institucija i nove interpretacije principa provenijencije.

³⁴³ Vilfan, Sergij. Sređivanje arhivske građe. Priručnik iz arhivistike, Zagreb, 1977. Str. 110–112.

čuvanju najvažnijih državnih spisa, uređen je na racionalističkim načelima što znači da se nastojala pronaći shema kojom će biti obuhvaćeni svi dokumenti. Uz sveobuhvatnu reformu uprave Josipa II. koja je imala za cilj jedinstveno upravno i teritorijalno uređenje države provedena je i reforma uredskog poslovanja upravnih tijela. Teorijsku potporu reformama dao je teoretičar države i prava kameralističkog smjera Joseph Sonnenfels koji je autor priručnika *Über den Geschäftsstil: Die estern Grundlinien für angebende österreichische Kanzleybeamten*. Ovaj je priručnik s više nadopunjenih kasnijih izdanja bio teorijska i normativna osnova uredskog poslovanja u Monarhiji. Činjenica da su mnoge reformske mjere uvedene za vrijeme Josipa II. nakon njegove smrti ukinute, nije umanjila njihov utjecaj na promišljanje i unaprjeđivanje uredskog poslovanja i razvoj klasifikacijskih planova. Primjerice, dvadesetih godina 19.st. dogodila se promjena u organizaciji spisa na području cijele Monarhije, a nalazimo je i u uredskom poslovanju institucija u Dalmaciji. Radi se o okupljanju spisa koji se odnose na isto postupanje u predmet uz prvi spis kojim je postupak započet, dok se ranije tijekom postupka mogao pratiti tek kroz izrađeno kazalo.³⁴⁴ Broj prvog spisa se naziva korjeniti ili matični broj.³⁴⁵ Nove promjene se događaju kroz reformu uprave koja se provodila 1848. – 1850. godine. Htjelo se postići jednostavnije i ujednačenije uredsko poslovanje koje uključuje i klasifikacijske planove na području cijele države. Sukladno tim nastojanjima u *Uredovnom naputku za izklopno političke i za mješovite urede kotarske i stolične* dana je preporuka za oblikovanje klasifikacijskih skupina označenih velikim slovima abecede od slova A do slova N uz podskupine koje se po potrebi mogu dijeliti na podskupine i označiti malim slovom.³⁴⁶

Posljednja reforma uredskog poslovanja u razdoblju kojeg obrađujemo odvijala se krajem 19. i početkom 20. stoljeća pod utjecajem reformi s njemačkog područja. Svrha ovih promjena bila je smanjenje opsega komuniciranja, pojednostavljivanje stila u komunikaciji, osuvremenjivanje odlaganja koje će poboljšati praćenje i pretraživanje spisa. Klasifikacijski planovi se povezuju s podjelom poslova unutar institucija i organizacijskim ustrojem.³⁴⁷

³⁴⁴ Citirano prema: Bućin, Rajka. Nav. dj., str. 50–53.

³⁴⁵ Kroz sređivanje fondova Vlade/Namjesništva za Dalmaciju i Okružnog poglavarstva Zadar, prati se postupno prihvaćanje ovog postupka do sredine stoljeća kad je već sasvim uobičajen. Spisi se okupljaju u okviru jedne godine.

³⁴⁶ Br. 81 *Lista državnih zakona* i br.118, dio I. *Pokrajinskog lista* za 1853. Iz teksta članka 116. u kojem se predlaže oblikovanje klasifikacijskih skupina vidi se da se to samo preporuča, a ne i propisuje što ublažava činjenicu da je kotarska razina jedina s takvim prijedlogom. Dakle, i na toj se razini u tom segmentu dopuštala razmjerna samostalnost službenika.

³⁴⁷ Bućin, Rajka. Nav. dj., str. 54.

4.2. Klasifikacija sustavi u dalmatinskim institucijama 1797. – 1805.*

U Dalmaciji je gotovo četiri stoljeća bila prisutna mletačka kancelarijska tradicija koja podrazumijeva poslovanje u obliku knjiga najčešće kao evidencije primljenih i izdanih dokumenata, tek ponekad izdvojenih po sadržaju ili pravnoj snazi.³⁴⁸ Godina koja donosi veliku promjenu u uredsko poslovanje u Dalmaciji je 1797. To je godina prvog dolaska Austrijanaca u Dalmaciju nakon potpisivanja mira u Campoformiju.³⁴⁹

Dalmacija tada, između ostalog i kroz uredsko poslovanje, postaje sastavnim dijelom Habsburške Monarhije gdje je desetljeće prije uvedeno niz novih mjera u uredskom poslovanju. To su: podjela poslova između prijemnog ureda, otpравниštva i registrature, vođenje poslovnih zapisnika, oblikovanje različitih vrsta dokumenata unutar različitih postupaka. Usvojeno je na svim razinama evidentiranje primljene i poslane korespondencije u jedinstvenim evidencijama, okupljanje spisa u predmet te unošenje kratkog sadržaja u zapisnik prema glavnom spisu u predmetu. Spisi se opremaju košuljicom što dodatno olakšava predmetno odlaganje. Sve ove novosti u uredskom poslovanju zemaljskih oblasti propisane su dvorskom uredbom iz 1786.³⁵⁰

U novoosnovanom, privremenom vrhovnom tijelu uprave u pokrajini Dvorskoj komisiji za Istru, Dalmaciju i Albaniju³⁵¹ s prvim danom djelovanja spisi se urudžbiraju, klasificiraju te prema klasifikaciji odlažu. Za njihovo brže pronalaženje izrađuju se kazala. Austrijska administracija u Dalmaciju je odlučno, odmah na početku djelovanja institucija, na svim razinama, promijenila način uredskog poslovanja i uskladila s uredskim poslovanjem u ostalim zemljama Monarhije³⁵² iako je i tamo primjenjivan tek nešto više od jednog desetljeća.³⁵³

Spisi Dvorske komisije za Istru, Dalmaciju i Albaniju podijeljeni su na 16 predmetnih skupina označenih rimskim brojevima. Nije utvrđeno postojanje pismenih uputa ili dokumenta koji bi

* Djelom preuzeto iz članka: Kolić, Dubravka. Razredbeni/klasifikacijski sustavi C.K: Namjesništva u Zadru od 1814. Do 1918. godine. // Arhivski vjesnik, 52 (2009)/Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2009.

³⁴⁸ O tome više: Papritz, Johannes. Archivwissenschaft, Band 2., Teil II(2): Organisationsformen des Schriftungutes in Kanzlei und Registratur. Zweiter Teil. Marburg: Archivschule Marburg, 1983., str. 141–160.

³⁴⁹ Kolić, Dubravka. Nav. dj., str. 11–13.

³⁵⁰ Žontar, Joža. Razvoj sistemov poslovanja s spisi pri upravnih oblasteh do reforme pisarniškega poslovanja leta 1956 // Arhivi VI (1993), str. 33–41.

³⁵¹ HR-DAZD-32: Dvorska komisija za Istru, Dalmaciju i Albaniju (1797. – 1798.)

³⁵² Zbog ograničene mogućnosti promjene službenika u fazi izmjene administracije i stoljetnog utjecaja mletačkog načina upravljanja spisima, na nižim razinama moguće je naići na osobujne primjere i aprosimativnosti u upravljanju spisima, ali i na začuđujuće kvalitetne transformacije službenika koji su do jučer radili u mletačkoj kancelariji. Više o tome: Kolić, Dubravka. Mjesno starješinstvo Makarske (Imperiale Regia Superiorita locale di Macarsca) 1798–1806. // Arhivski vijesnik, Zagreb, 48/2005, str. 153–154.; Isti, Mjesno starješinstvo Šibenika 1798. – 1806. // Murterski godišnjak, 2006., str. 160.,

³⁵³ Bućin, Rajka. Nav. dj., str 74–75.

ukazivalo na porijeklo razredbenog nacrtu koji se primjenjivao.³⁵⁴ Do značenja oznaka i sadržaja pojedinih klasifikacijskih skupina došli smo usporedbom sadržaja. U kratkom razdoblju djelovanja Dvorske komisije³⁵⁵ njeni su službenici spise dijelili na sljedeće skupine:

I. – Inozemstvo, II. – Organizacija pokrajine, III. – Obrt, trgovina, gradnja, IV. – Vojni troškovi, V. – Državni prihodi, VI. – Vojska (kadrovska pitanja, molbe mletačkih časnika), VII. – Molbe za naknadu šteta nastalih za vrijeme bezvlađa, VIII. – Navigacija, IX. – Troškovi državne blagajne, X. – Sanitet, liječnici, siromaštvo, XI. – Nasljedna prava, investiture, XII. – Trgovina, XIII. – Crkva, XIV. – Sudstvo općenito, XV.–.Suđenja u drugom stupnju, XVI. – Šume, drvo.

Sljednik Dvorske komisije za Istru, Dalmaciju i Albaniju je Vlada za Dalmaciju³⁵⁶ koja je Dalmacijom upravljala do francuskog preuzimanja 1806. godine. Klasifikacijski sustav Vlade za Dalmaciju nije identificiran. Postojanje uputstva za klasifikaciju nije utvrđeno³⁵⁷, broj kategorija se kroz devet godina djelovanja kreće od 15 do 40, osim u posljednjoj godini (1806.) kada se uspostavlja francuska uprava u Dalmaciji. Isti sadržaj se iz godine u godinu ne veže uz istu klasifikacijsku oznaku.³⁵⁸

Navedena opažanja korespondiraju s podacima koji se mogu naći u talijanskoj literaturi. Oni ističu godinu 1814. ili početak „restauracije“ kao godinu u kojoj, pod utjecajem kratkotrajne francuske vlasti, počinje primjena ujednačenih razredbenih nacrtu s jasnom hijerarhijskom strukturom.³⁵⁹

4.3. Klasifikacijski sustavi u razdoblju Francuske uprave (1806. – 1813.)

Nakon mira sklopljenog u Bratislavi 26. prosinca 1805. upravu u Dalmaciji su preuzeli Francuzi i osnovali privremeno tijelo uprave pod nazivom Privremena francuska vlada

³⁵⁴ Pismena uputa, makar za internu upotrebu, zasigurno je postojala. Problem s takvom vrstom zapisa gotovo je pravilo. Naime, radi se o sadržaju koji je bio potreban službenicima u svakodnevnom radu pa su ga držali u uredu umjesto da bude odložen s drugim spisima. Tako tumačimo učestalu situaciju da i urudžbirane instrukcije za urede ne nalazimo na njihovim pozicijama, što uvelike otežava njihovo proučavanje.

³⁵⁵ U citiranom članku „Razredbeni/klasifikacijski sustavi C.k. Namjesništva u Zadru od 1814. do 1918.“ autorica pogrešno navodi da je institucija djelovala dvije godine. Dvorska komisija za Istru, Dalmaciju i Albaniju djelovala je pola godine jer je 1. siječnja 1798. osnovana Vlada za Dalmaciju., HR-DAZD-462: Zbirka tiskovina, 3/7

³⁵⁶ HR-DAZD-33:Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.), Fond sadrži 63 d/m gradiva, nije arhivistički obrađen, a koristi se uz pomoć urudžbenih zapisnika i izvornih kazala urudžbenog zapisnika.

³⁵⁷ Jedini poznati propis izdan na razini pokrajine, a koji se odnosi na upravljanje spisima jest (Pravilo (*Normativo*) za pisanje dopisa upućenih Dvorskoj komisiji u Zadru. Pravilo sadrži četiri točke koje propisuju izgled i sadržaj upućenog dopisa. Namijenjeno je mjesnim tijelima vlasti i svima ostalima koji se obraćaju dvorskoj komisiji, a ne žele da im dopis bude zanemaren zbog nedostatka potrebnih formalnosti. (*Raccolta di editti e proclami corsi nel regno della Dalmazia*, sv. 2, Zadar 1799., str 31 – 32.)

³⁵⁸ Kolić, Dubravka. Nav. dj., str. 30.

³⁵⁹ Dorsi, Paolo. Nav. dj., str. 604.

(*Governo provvisorio francese*)³⁶⁰ koja je tijekom 1806. na čelu s generalom Molitorom objedinjavala vojnu i civilnu upravu. Spisi ovog tijela nisu razvrstavani po klasifikacijskim skupinama već su vođeni kronološki rastućim brojem.

Krajem 1806. profunkcioniralo je umjesto Privremene vlade Generalno providurstvo,³⁶¹ kako su Francuzi nazvali tijelo najviše upravne razine. Promjene koje uvode u uredsko poslovanje možda nisu onako revolucionarne kao one iz 1797., no svakako predstavljaju značajan korak naprijed.³⁶² Za potrebe Generalnog providurstva uvodi se klasifikacijski sustav prema talijanskoj praksi nazvan *titolario*.³⁶³ *Titolario* je zadan i stalan sustav ustrojen prema funkcijama nekog ureda i nadalje prema nadležnostima s jasnom hijerarhijskom strukturom koji su znatno savršeni od onog kojeg su primjenjivali Austrijanci u institucijama zemaljske razine u razdoblju prve austrijske uprave.³⁶⁴ Prema *titolariju* gradivo je dijeljeno i odlagano prema „naslovima“ (*titoli*) i rubrikama (*rubriche*).³⁶⁵ Spisi Generalnog providurstva nisu odlagani u registraturu po godinama, već po naslovima u cijelom trogodišnjem razdoblju djelovanja Generalnog providurstva.

Nakon što je Napoleon 1809. osnovao Ilirske Pokrajine, u njihov je sastav ušla i Dalmacija. Na čelu pokrajine više nije Generalno providurstvo već Intendencia pokrajine Dalmacije na čelu s intendantom koji je podređen i odgovoran generalnom intendantu Ilirskih Pokrajina u Ljubljani.³⁶⁶ Promjena nije donijela promjenu klasifikacijskog sustava koji i dalje ostaje s istim oznakama i brojem naslova do godine 1811. Od veljače te godine spisi Intendence prestaju se klasificirati i do kraja djelovanja vode se kronološki. To je gradivo odloženo pod nazivom Nenaslovljeni spisi (*Atti non titolati*). Do danas još nije poznat razlog takvog postupanja.

Titolario je, osim za zemaljsku razinu, primjenjen na spisima Kraljevskoj delegaciji Vlade u Zadru³⁶⁷ koji su prema naslovima odlagani u registraturu. U drugim delegacijama i poddelegacijama situacija je različita. Primjerice, u Kraljevskoj poddelegaciji Vlade u Splitu³⁶⁸ spisi su klasificirani u skupine I. – XI., ali po njima nisu odlagani.³⁶⁹

³⁶⁰ HR-DAZD- 56: Privremena francuska vlada 1806.

³⁶¹ HR-DAZD- 57: Generalno providurstvo Dalmacije u Zadru (1806. – 1809.)

³⁶² Talijanska literatura (Ladolini, Dorsi) ne spominju u kontekstu uredskog poslovanja i klasifikacije dolazak Austrijanaca na sjever Italije nakon pada Mletačke Republike.

³⁶³ Plan je u cijelosti objavljen u: Karlić, Petar. Kraljski Dalmatin 1806. – 1810., Zadar: Matica dalmatinska 1912., Kolić, Dubravka. Nav. dj., Prilog 1., str. 174– 87. (hrvatski prijevod), ovdje: Prilog 1

³⁶⁴ Kolanović, Josip, Šumrada Janez (ur.). Nav. dj., str. 192.

³⁶⁵ Kolić, Dubravka. Nav. dj., str. 33.

³⁶⁶ Kolanović, Josip, Šumrada Janez (ur.). Nav. dj., 437–441.

³⁶⁷ HR-DAZD-81: Kraljevska delegacija u Zadru (1807. – 1810.)

³⁶⁸ HR-DAZD-110: Kraljevska poddelegacija Vlade u Splitu (1812. – 1816.)

³⁶⁹ U fondovima nižih upravnih razina iz francuskog razdoblja koji su arhivistički obrađeni spisi su organizirani kronološki iako je ustanovljeno označavanje spisa klasifikacijskim oznakama. Takav postupak je opravdan

4.4. Klasifikacijski sustavi dalmatinskih institucija primjenjivani u razdoblju 1814. – 1868.

Godine 1814. kada austrijska administracija preuzima po drugi put upravu u Dalmaciji, na razini Monarhije već su usvojene promjene u uredskom poslovanju započete reformama Marije Terezije i Josipa II.

Na tim osnovama su se povremeno izrađivale uredske instrukcije za pojedine segmente, primjerice Naputak za uredsko poslovanje Predsjedničkog ureda iz 1835. koji regulira: opremanje poslova, otvaranje, prikazivanje, odvajanje, razdjelu i urudžbiranje spisa, prepisivanje i otpremljanje, poslove pisarnice, evidenciju periodičnih izvješća i propisa, , rješavanje spisa i njihovu reviziju, poslovanje predsjedničke pisarnice i službenika, poslove službenika predsjedničkog ureda, poslove tajnika predsjednika, poslove koncipista, voditelja urudžbenog zapisnika, poslove otpravnika, pisara i uredovno vrijeme.³⁷⁰

4.4.1. Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju

Kad govorimo o klasifikacijskim sustavima primjenjivanim u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske uprave, fokus je na sustavima koji su se primjenjivali u Vladi odnosno Namjesništvu za Dalmaciju. Za cijelo vrijeme djelovanja institucije posebno su odlagani i klasificirani spisi Predsjedničke kancelarije i ostalih odjela Vlade/Namjesništva. Za ovu drugu skupinu uvriježen je naziv Spisi registrature.

Odjeli Vlade su odmah započeli primjenjivati klasifikacijski plan, koji se nakon prve dvije godine djelovanja izmijenio, a Predsjednički ured primjenjuje ga od godine 1822. Nije identificiran naputak ili bilo kakav dokument koji bi ukazivao na porijeklo planova koji su bili relativno kvalitetni i funkcionalni kroz dugo razdoblje pa se može pretpostaviti da su izrađeni po nekom prokušanom modelu, ali da su djelo lokalnih službenika.

Ujedinjena dvorska kancelarija u Beču koja je dobivala na uvid urudžbene zapisnike vlada pojedinih pokrajina, 1828. godine šalje dopis Vladi u kojem izražava neslaganje s načinom dijeljenja spisa na predmetne smotke. Smatrali su da preveliki broj skupina otežava posao te su predložili Vladi da primjeni klasifikacijski plan Kancelarije za odnose s austrijskim

izvornim odlaganjem prema rastućem broju. Nije obavljena niti usporedba sadržaja da bi se identificiralo značenje klasifikacijskih oznaka.

³⁷⁰ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Predsjednički spisi, godina 1835, br. 1871, kat.II/II-1 (*Instruktionen für die Behandlung und Manipulation der Präsidial Kanzeley-Geschäfte*), A. Strmota, Naputak o uredskom poslovanju predsjedničkog ureda Kraljevine Dalmacije za vrijeme „Druge austrijske uprave“ (1814. – 1918.), Arhivski vjesnik, god. 51 (2008), str. 57– 92.

pokrajinama, a koji sadrži osam skupina. Smatrali su da je isti prikladan i za Predsjedničku kancelariju.³⁷¹

Činjenica da se u narednoj godini nisu učinile nikakve izmjene klasifikacijskog nacrtu govori da su službenici u tom segmentu uredskog poslovanja bili samostalni i autonomni u odlučivanju.³⁷²

4.4.1.1. Klasifikacijski planovi predsjedničkog ureda Vlade/Namjesništva za Dalmaciju

Spisi Predsjedničkog ureda nisu klasificirani do 1822. godine. Od godine 1822. započinje primjena klasifikacijskog plana.³⁷³

Klasifikacijski plan predsjedničkog ureda za razdoblje 1822. – 1834.

Kat. I	Policijski spisi (Polizei Acten)
Kat. I/1	Sumnjive osobe (Verdächtige Personen)
Kat. I/2	Tajna društva (Geheime Gesellschaften)
Kat. II	Uredi i činovnici (Ämter und Beamten)
Kat. II/1	Podatci o osobama (Personal – Auskünfte)
Kat. III	Pravoslavni u Dalmaciji (Griechen)
Kat. IV	Luke i trgovine (Hafen und Handel)
Kat. V	Komorni poslovi (Kameral – Gegenstände)
Kat. V/I	Predračuni i dotacije (Präliminarien und Dotationen)
Kat. VI	Financije (Finanz)
Kat. VII	Poljoprivreda (Agricultur)
Kat VII/1	Obrt i industrija (Handwerk und Industrie)
Kat. VIII	Bogoštovlje i nastava (Cultus und Unterricht)

³⁷¹ HR-DAZD-88: Odjelni spisi Vlade/Namjesništva, 1825., VIII/10, 15977/4261, spis nije sačuvan, ali je u cijelosti prepisan u Upisnik naredaba 1819. – 1831. (sign. 2.7.1.1.)

³⁷² Kolić, Dubravka. Nav. dj. str. 37.

³⁷³ Kolić, Dubravka. Nav. dj., str. 34–35. Značenja pojedinih klasifikacijskih skupina ustanovila su se usporedbom sadržaja spisa. Značenje oznaka za sve podskupine nije u potpunosti ustanovljeno, bilo zato što pod tim oznakama nije bilo sačuvanih spisa ili što se komparacijom sadržaja nije moglo utvrditi dovoljno elemenata za generalizaciju. Prema talijanskoj arhivističkoj tradiciji koja do današnjeg dana u Državnom arhivu u Zadru u nekim segmentima živi, za klasifikacijske skupine, podskupine i skupine najniže razine u upotrebi su nazivi: kategorija, podkategorija i rubrika koji se nekada javljaju i u citiranju gradiva. Od ovog dijela teksta kad se počinju navoditi zadarski klasifikacijski nacrti radi boljeg razumijevanja upotrebljavaju se ti termini za skupine i podskupine.

Kat. IX	Protokoli /Uredžbeni zapisnici nižih organa / (Protocoll)
Kat. X	Turska (Türkei)
Kat. XI	Crna Gora (Montenegro)
Kat. XII	Cenzura (Bücher – Revision)
Kat. XIII	Inozemstvo (Ausland)

Godine 1834. mijenja se klasifikacijski nacrt. Do promjene je zasigurno došlo zbog povećanog opsega poslova u Predsjedničkoj kancelariji kojeg jednostavan nacrt nije mogao zadovoljavati. Nacrt, koji se uvodi 1834. godine, složeniji je od prethodnog tako da se sada kategorije (primarne klase) dijele na potkategorije, a ove opet na rubrike. Ukupan broj kategorija uvećan je za dvije skupine, ali je znatno veći broj potkategorija i rubrika. Do sadržaja pojedinih kategorija i potkategorija, kao i rubrika, došlo se komparacijom sadržaja spisa, a značenje nekih rubrika još nije potpuno ustanovljeno, bilo iz razloga što u njima nije bilo spisa, bilo zbog tog što se komparacijom njihova sadržaja nije moglo s dovoljnom sigurnošću doći do potrebnih elemenata za generalizaciju. Kategorije su pisane rimskim brojkama, potkategorije arapskom brojkom u nazivniku, a rubrike arapskom brojkom s desne strane. Tako je npr. oznaka $\frac{XII}{3}2$ označava sljedeće:

Kategorija XII: Državna sigurnost

Potkategorija 3: Sumnjiva lica

Rubrika 2: Revolucionari.³⁷⁴

³⁷⁴ Iz tehničkih razloga potkategoriju ne pišemo u razlomku već ju odvajamo kosom crtom od kategorije, a rubriku vodoravnom crticom u nastavku kategorije XII/3-2.

Klasifikacijski plan predsjedničkih spisa za razdoblje 1834.-1908.

Kat. I. – DRŽAVNI DOGAĐAJI (*STAATSEREIGNISSE*) – Spisi koji se odnose na državu, cara i dvor, centralnu vladu i ministre.

- I/1 Državni događaji
- I/2 Odlikovanja
 - 1/2-1 Dodjeljivanje plemićkih titula
 - 1/2-2 Ordeni
 - 1/2 -3 Ostala odlikovanja
- I/3 Statistika

Kat. II. UREDI I ČINOVNICI (*ÄMTER UND BEAMTER*)

- II/1 Predsjedništvo
 - II/1-1 Instrukcije
 - II/1-2 Personalije
 - II/1-3 Protokoli
- II/2 Vlada
 - II/2-1 Organske odredbe
 - II/2-2 Personalije
 - II/2-3 Zakoni
- II/3 Okruzi
 - II/3-1 Instrukcije
 - II/3-2 Personalije
- II/4 Kotari
 - II/4-1 Instrukcije
 - II/4-2 Personalije
- II/5 Knjigovodstvo
 - II/5-1 Uredski poslovi
 - II/5-2 Personalije
- II/6 Kameralna prokura
- II/7 Građevinarstvo

- II/8 Općine
- II/8-3 Personalije
- II/8-6 Vodoopskrba
- II/8-7 Ceste
- II/9 Domobranstvo
- II/10 Novačenje

Kat. III. NASTAVA I BOGOŠTOVLJE (*CULTUS UND UNTERICHT*)

- III/1 Nastava
- III/1-1 Seminari
- III/1-2 Liceji
- III/1-3 Gimnazije i osnovne škole
- III/1-5 Muzeji
- III/1-6 Zaklade i odgojne ustanove
- III/1-7 Ponašanje nastavnika i odgoj učenika
- III/1-8 Instituti
- III/1-9 Stipendije
- III/1-10 Dalmatinci na školovanju u inozemstvu
- III/2 Bogoštovlje
- III/2-1 Biskupi
- III/2-2 Ordinarijati
- III/2-3 Kanonici
- III/3 Dobrotvornost

Kat. IV. PRAVOSLAVLJE (*GRIECHEN*)

- IV/1 Nastava
- IV/2 Duhovništvo
- IV/2-1 Crkveno pravo
- IV/2-2 Crkva i služba Božja
- IV/2-3 Biskupi
- IV/2-4 Svećenstvo
- IV/2-5 Zloupotrebe
- IV/2-6 Premještaji svećenika
- IV/3 Promjena vjere

- IV/3-1 Promjena vjere
- IV/3-6 Vjerska netrpeljivost
- IV/3-7 Žalbe pravoslavaca

Kat. V. ZDRAVSTVO (*SANITÄT*)

- V/1 Zdravstvo
- V/1-1 Opći propisi
- V/1-2 Organske /ustrojbene odredbe
- V/1-3 Kordoni i sanitetski prilazi
- V/1-5 Pomorski sanitet
- V/1-6 Epidemije
- V/1-7 Bolesti i kliconoše
- V/1-9 Personalni spisi zdravstvenih organa i ustanova
- V/1-10 Bolnice i druge zdravstven ustanove
- V/1-11 Lazareti

Kat. VI. POLJOPRIVREDA I INDUSTRIJA (*AGRICULTUR UND INDUSTRIE*)

- VI/1 Ratarstvo
- VI/1-1 Žetve
- VI/1-2 Elementarne nepogode
- VI/1-3 Glad
- VI/1-7 Mjere za unapređenje poljoprivrede
- VI/1-10 Dud i maslinarstvo
- VI/1-12 Šumarstvo
- VI/1-14 Melioracije
- VI/1-15 Pamuk
- VI/2 Stočarstvo
- VI/2-7 Pčelarstvo
- VI/3 Industrija
- VI/3-1 Industrija općenito
- VI/3-3 Šegrti
- VI/3-4 Strojevi, alati, kola
- VI/3-5 Tvornice

- VI/3-6 Svilarstvo
- VI/3-6 Zajmovi
- VI/3-13 Lov

Kat. VII. TRGOVINA I POMORSTVO (*HANDEL UND NAVIGATION*)

- VII/1 Trgovina
- VII/1-1 Trgovina općenito
- VII/1-2 Vanjska trgovina
- VII/1-3 Unutarnja trgovina
- VII/1-4 Karavane i lazareti, itd.
- VII/2 Pomorstvo
- VII/2-1 Pomorstvo općenito
- VII/2-2 Dolazak i odlazak brodova i unutarnja pomorska trgovina
- VII/2-3 Inozemno pomorstvo i vanjska pomorska trgovina
- VII/2-4 Smetnje u pomorskom saobraćaju i mjere za unaprjeđenje plovidbe, gusari i brodolomci
- VII/2-5 Luke
- VII/2-8 Personalije

Kat. VIII. KAMERALNI POSLOVI (*CAMMERAL – GEGENSTÄNDE*)

- VIII/1 Kameralni poslovi
- VIII/1-1 Godišnji prihodi i rashodi
- VIII/1-2 Predračuni
- VIII/1-3 Dotacije
- VIII/1-4 Uručenje novca
- VIII/1-5 Stanje u blagajni
- VIII/1-6 Predujmovi
- VIII/1-8 Mirovine i provizije
- VIII/2 Porezi
- VIII/2-1 Direktni porezi
- VIII/2-2 Desetine
- VIII/2-4 Personalije
- VIII/2-5 Katastar
- VIII/2-6 Carine

VIII/2-7	Porez na zgrade; itd.
VIII/2-3	Ostali prihodi
VIII/3	Ostali prihodi
VIII/3-3	Prihodi od prodaje državnih dobara
VIII/4	Državni krediti
VIII/4-1	Bankovne akcije
VIII/4-2	Obveznice
VIII/5	Izdatci
VIII/5-2	Potraživanja od Francuske
VIII/5-3	Potraživanja od Italije
VIII/6	Blagajna
VIII/6-1	Krivotvoreni novac
VIII/6-3	Personalije
VIII/6-6	Štedionica

Kat. IX. FINANCIJE (*FINANZ*)³⁷⁵

IX/1	Intendencia
IX/1-1	Instrukcije
IX/1-2	Personalni spisi
IX/1-7	Mjesečni prihodi od soli, carina, taksa i državnih imanja
IX/2	Carine
IX/2-1	Instrukcije
IX/2-2	Utjerivanje prihoda od carina
IX/2-4	Personalije
IX/2-5	Stranke
IX/3	Duhan
IX/4	Pečati
IX/5	Takse
IX/6	Sol
IX/6-1	Instrukcije
IX/6-2	Personalni spisi

³⁷⁵ Na početku ove kategorije financijski su spisi zavedeni u posebni djelovodni protokol – Financijski protokol. Oni pored broja spisa imaju oznaku IX/ F.A. (*Finanz Acten*). Zatim slijede podkategorije.

IX/6-3	Kupovina soli
IX/6-4	Prodaja soli
IX/6-5	Proizvodnja soli
IX/6-6	Čuvanje solana
IX/6-7	Skladišta soli
IX/6-8	Disciplinski pravilnik za solane
IX/6-9	Predračuni solana
IX/7	Krijumčarenje
IX/8	Državna dobra
IX/8-4	Zakupnine
IX/8-5	Dužnici državnih dobara (Rudarstvo, kameni ugljen, zlato i srebro, personalni spisi, otkrivanje i pakovanje minerala, itd.)
IX/9	Pošta
IX/9-1	Poštanske stvari općenito
IX/9-2	Diližanse
IX/9-3	Pismonosna pošta
IX/9-4	Nadziranje blagajni
IX/9-6	Personalni spisi
IX/9-7	Poštanske karte
IX/9-8	Poštanski izdatci
IX/10	Lutrija

Kat. X. INOZEMSTVO (AUSLAND)

X/1	Turska
X/1-1	Neredi na granici
X/1-4	Stranke
X/1-6	Trgovanje i carine
X/1-7	Dragomani
X/1-8	Bjegunci
X/1-9	Špijunaža
X/2	Vijesti iz inozemstva
X/2-1	Bosna i Hercegovina
X/2-2	Grčka

X/2-3	Albanija
X/2-4	Vijesti iz raznih zemalja
X/3 i X/4	Crna Gora
X/5	Konzulati

Kat. XI. POLICIJA (*POLIZEI*)

XI/1	Policija općenito
XI/1-5	Personalni spisi
XI/1-7	Policija u okruzima
XI/1-8	Novčane kazne
XI/2	Cenzura
XI/2-1	Instrukcije
XI/2-2	Personalni spisi
XI/2-3	Dozvoljena djela
XI/2-4	Zabranjena djela
XI/2-6	Novine i časopisi
XI/2-7	Djela za cenzuriranje
XI/3	Troškovi (policijski)
XI/3-1	Predračuni
XI/3-2	Dotacije
XI/3-3	Tajni izdatci
XI/3-4	Službeni troškovi

Kat. XII. SIGURNOST

XII/1	Javno raspoloženje
XII/2	Opasne sekte
XII/3	Sumnjiva lica
XII/3-1	Politički sumnjive osobe
XII/3-2	Revolucionari
XII/3-3	Lica lošeg karaktera
XII/3-4	Sumnjiva prepiska
XII/3-5	Sumnjivi simboli i slike
XII/3-6	Izbjeglice iz Poljske

XII/4	Spletke
XII/5	Zemaljska policija
XII/5-1	Propisi o putovnicama
XII/5-2	Odobrenje za putovanja
XII/5-3	Odobrenje ulaska u Pokrajinu
XII/5-4	Neovlaštena iskrcavanja putnika
XII/5-5	Nadzor nad putnicima
XII/5-7	Popis stranaca
XII/5-8	Skitnice, skupljači, kolportereri
XII/5-9	Domaći putnici
XII/5-11	Molbe za austrijsko podaništvo
XII/6	Putujuće družine
XII/7	Siromasi
XII/8	Zatvori
XII/9	Javna sigurnost
XII/9-1	Javna sigurnost na cestama
XII/9-2	Sigurnost života i nesretni slučajevi
XII/9-3	Sigurnost zdravlja tijela
XII/9-4	Sigurnost imetka
XII/9-5	Sigurnost časti i morala
XII/10	Općinsko redarstvo
XII/10-1	Općinska redarstva u gradu i selu
XII/10-2	Kuluk, nestašica vode
XII/10-3	Točionice, piljarnice, tržnice

Kat. XIII. SUDSTVO I VOJSKA (*JUSTIZ UND MILITÄR*)

III/1	Sudstvo
XIII/1-1	Personalni spisi
XIII/1-2	Civilno sudstvo
XIII/1-3	Kriminal
XIII/1-4	Teški policijski prijestupi
XIII/1-5	Prekršaji, rasprave
XIII/2	Vojska

Kat. XIV. PODATCI O OSOBAMA (PERSONAL-AUSKÜNFTEN)

- XIV/1 Podatci o činovnicima
- XIV/2 Podatci o svećenicima
- XIV/3 Podatci o privatnim osobama

Kat. XV. CENTRALNI SPISI (CENTRAL ACTEN)

Nakon 1908. provedena je reorganizacija odjela u Namjesništvu, u sklopu reforme koja je provedena u cijeloj Monarhiji. Između ostalog uveden je i novi klasifikacijski sustav. Jedna od novina je uvođenje zajedničkog klasifikacijskog sustava za Predsjedničku kancelariju i za odjele Namjesništva.³⁷⁶

4.4.1.2. Klasifikacijski sustavi Odjela Vlade/Namjesništva za Dalmaciju

U prve dvije godine djelovanja institucije u upotrebi je neidentificiran klasifikacijski nacrt jednorazinski od 27/28 klasifikacijskih skupina označenih rimskim brojevima. Teško je pouzdano govoriti o sustavu odlaganja jer je za 1814. i 1815. godinu sačuvana mala količina gradiva. Godine 1816. započeta je primjena dvorazinskog klasifikacijskog sustava od 16 klasifikacijskih skupina/kategorija notiranih rimskim i arapskim brojkama. O motivima za promjene možemo pretpostavljati. Jednorazinski sustav s čak dvadesetsedam ili dvadesetosam skupina nije bio prikladan i funkcionalan za instituciju najviše administrativne razine. O novom nacrtu znamo da je riječ o funkcionalnom klasifikacijskom sustavu koji je u ovom obliku zadovoljavao potrebe poslovanja narednih četrdeset godina, a bio je baza za razradu sustava primjenjivanog od 1850. do 1908. godine.

Klasifikacijski sustav odjelnih spisa Vlade u Zadru u razdoblju od 1816. do 1850. godine³⁷⁷

I - DRŽAVNI MONOPOLI - OPĆE ODREDBE

- I/1 – Carine
- I/2 – Sol
- I/3 – Duhan
- I/4 – Pošta

³⁷⁶ Iako uvođenje novog klasifikacijskog sustava kronološki ne obuhvaća ovaj rad, radi usporedbe je donesen kao Prilog 2.

³⁷⁷ Kolić, Dubravka. Nav. dj., str. 117 – 118. Tu je objavljen nacrt u kome su identificirani samo nazivi glavnih skupina, ne i podskupina. Identificirani su takozvanim sondiranjem, usporedbom upisa u urudžbene zapisnike i indekse za godine 1819., 1826. i 1838. godinu. Da bi se učinio korak naprijed, za potrebe ovog rada učinjena je usporedba sadržaja spisa kroz cijelo razdoblje. Na taj način neki su nazivi glavnih skupina preciznije formulirani, ali i identificirani nazivi podskupina. Identificirana je i 16. klasifikacijska oznaka koja se javlja u pojedinim godinama.

- I/5 – Investiture
- I/6 – Biljezi
- I/7 – Službenici porezne uprave
- I/8 – Državna desetina
- I/9 – Zakup i najam državnog zemljišta
- I/10 – Pomorske takse
- I/11 – Igre na sreću
- I/12 – Salitra i puščani prah
- I/13 – Rudnici
- I/14 – Katastar
- I/15 – Zapisnici o perimetraciji

II – TRGOVINA, PROIZVODNJA, POMORSTVO – OPĆE ODREDBE

- II/1 – Osiguravajuća društva
- II/2 – Dokumenti za plovidbu
- II/3 – Gusari
- II/4 – Lučke kapetanije
- II/5 – Ribolov
- II/6 – Brodovi pod stranim zastavama
- II/7 – Mešetari
- II/8 – Konzularni agenti, Pomorski konzularni uredi
- II/9 – Obrt, proizvodnja

III – POLICIJA – OPĆE ODREDBE

- III/1 – Živežne namirnice
- III/2 – Požari
- III/3 – Prodaja mesa
- III/4 – Uhićenja
- III/5 – Tjeralice
- II/6 – Putovnice
- III/7– Nadzor tiska i cenzura
- III/8 – Groblja
- III/9 – Izgon – pratnje
- III/10 – Javne manifestacije

IV – CRKVA – OPĆE ODREDBE

- IV/1 – Crkva - financije
- IV/2 – Crkovinarstva
- IV/3 – Samostani
- IV/4 – Bratovštine
- IV/5 – Blagdani
- IV/6 – Sjemeništa
- IV/7 – Legati i beneficiji
- IV/8 – Gradnja crkava i župnih kuća
- IV/9 – Matične knjige
- IV/10 – Sklapanje braka

V – VOJSKA – OPĆE ODREDBE

- V/3 – Vojarne, vojni objekti
- V/4 – Vojni transporti
- V/5 – Incidenti između vojnika i civila

VI – ZDRAVLJE STANOVNIŠTVA – OPĆE ODREDBE

- VI/1 – Sanitarni kordon
- VI/2 – Zdravstvo – isplate, troškovi, obračuni
- VI/3 – Karantena
- VI/4 – Sanitarni prekršaji
- VI/5 – Turske karavane
- VI/6 – Liječnici i ljekarnici
- VI/7 – Lazareti
- VI/8 – Cijepljenje, zarazne bolesti
- VI/9 – Pomorski sanitet
- VI/10 – Stočne bolesti
- VI/11 – Sanitet – uredi i službenici

VII – ŠKOLSTVO – OPĆE ODREDBE

- VII /1 – Gimnazije
- VII/ 2 – Školstvo – novčane doznake

VIII – JAVNA UPRAVA - OPĆE ODREDBE

- VIII/1 – Javne dražbe
- VIII/2 – Zatvori
- VIII/3 – Imenovanja i zakletve
- VIII/4 – Molbe i žalbe upućene Vladi
- VIII/5 – Teritorijalne snage
- VIII/6 – Siromaštvo
- VIII/8 – Uniforme
- VIII/9 – Statistika
- VIII/10 – Arhivi
- VIII/11 – Prostor za državne službe
- VIII/12 – Krediti prema Francuskoj
- VIII/13 – Useljavanje i iseljavanje
- VIII/14 – Uredski materijal

IX – OPĆINE - OPĆE ODREDBE

- IX/1 – Podatci o Hebrejima
- IX/2 – Općine – ekonomija
- IX/3 – Općinski dužnosnici
- IX/4 – Obveza javnih radova

X – GRADNJA – OPĆE ODREDBE

- X/1 – Vojni objekti
- X/2 – Ceste

XI – POLJOPRIVREDA – OPĆE ODREDBE

- XI/1 – Nagrade i kazne (npr. ubijeni vukovi, poljske štete)
- XI/2 – Državno zemljište
- XI/3 – Službenici
- XI/4 – Krediti prema Francuskoj
- XI/5 – Unapređivanje poljoprivrede

XII – FISKALNI POSLOVI – OPĆE ODREDBE

- XII/1 – Krijumčarenje, carinski prekršaji
- XII/2 – Feudi

XII/3 – Financijski službenici

XII/4 – Nasljedna prava

XIII – RAČUNOVODSTVO – OPĆE ODREDBE

XIII/1– Isplate mirovina i pomoći

XIII/2 – Plaće državnih službenika

XIII/3 – Administracija državnih dobara

XIII/4 – Falsificirani novac

XIII/5 – Dnevnice i putni troškovi

XIV – SUDSTVO – OPĆE ODREDBE

XIV/1 – Krivični predmeti

XIV/2 – Bilježnici

XIV/3 – Odluke Prizivnog suda

XIV/4 – Nasljeđivanje, imovina pokojnika

XV – DOBROTVORNE USTANOVE – OPĆE ODREDBE

XV/1 – Ubožnice i hospiciji

XV/2 – Siročad, sirotišta

XV/3 – Opera pia Dubrovnik

XVI – DRŽAVNE OBVEZNICE

Klasifikacijski nacrt Odjelnih spisa Vlade/Namjesništva od 1851. do 1908.

Godina 1848. koja je u mnogočemu godina velikih preokreta, donosi potpuno restrukturiranje centralnih službi u Beču.³⁷⁸ Nastavlja se postupcima koji su primjenjivani do polovice stoljeća kao što je upotreba korjenitog broja i predmetna fascikulacija spisa te urudžbeni zapisnici i kazala za njihovo evidentiranje i pretraživanje.³⁷⁹ Vezano uz uspostavu apsolutizma i mjere centralizacije i germanizacije, kao i modernizacije uprave, više vlasti dostavljale su upute i preporuke načelne naravi, a uspostavljale su se i veze između novo

³⁷⁸ Seiderer, Georg. Nav dj. str. 147.

³⁷⁹ Bućin, R., Nav. dj., str. 92., 93.

uspostavljenih namjesništava.³⁸⁰ Službenici u Zadru su u okviru tih aktivnosti uredili i razradili do treće razine koja je notirana velikim slovom abecede:³⁸¹

I POREZI I PODAVANJA

- A Porezni uredi i njihovi službenici (*Uffici d' imposte e loro funzionari*)
- B Desetine i travarine (*Decime ed Erbatico*)
- C Porezi na prihode (*Imposte e sovraimposte sulle rendite*)
- D Kućarine i zemljarine (*Casatico e Fondiaria*)
- E Popis stanovništva i katastri (*Censimento e casatico*)

I/1 CARINA I FINANCIJE

- A Carinarnice i carine (*Dogane e Dazi*)
- B Državna dobra (*Demanio e beni dello Stato*)
- C Sol i solane (*Sali e saline*)
- D Duhan, olovo, lutrija (*Tabacchi, Polvere, Piombi e Lotto*)
- E Takse i biljezi (*Tasse e Bollo*)

- F Hipoteke i zemljišne knjige (*Ipoteche e Libri tavolari*)
- G Pošte i telegrafi (*Poste e telegrafi*)
- H Rudnici, rudarstvo, geologija (*Miniere e Montanastica – Geologia*)
- I Financijski procesi (*Procedure finanziarie*)

II POMORSTVO

- A Pomorstvo – parni kotlovi, parobrodi
(*Navigazione in generale – caldaie a vapore*)
- B Lučki uredi i takse, pristaništva i luke (*Uffici e tasse portuali, Porti e Rive etc.*)
- C Osiguranje, brodogradilišta, gradnja brodova
(*Assicurazioni, sqveri, costruzioni navali*)
- D Dozvole, pomorske knjižice (*Patenti, Passaporti marittimi*)

³⁸⁰ Npr. Namjesništvo u Zagrebu je od osnivanja 1854. do 1856. pokušavalo samo urediti registraturu, da bi 1857. u pomoć pozvali službenika Namjesništva u Grazu koji je za njihove potrebe preslikao gradačke klasifikacijske nacрте za Predsjedništvo i Odjele Namjesništva. Bućin, R: Uredsko poslovanje i registratura Hrvatsko-slavonskog namjesništva (1854. – 1861.) // Arhivski vjesnik (Zagreb), 49/2006, str. 41–42., 67–75.

³⁸¹ Ovaj je nacrt sačuvan u prijepisu iz tridesetih godina 20. stoljeća s naznačenom signaturom predmeta dijelom kojeg je izvorno bio: HR-DAZD-88, Predsjednički spisi 1848., kat. II/2, br. 1221/p., Nacrt je preveden i objavljen u: Kolić, Dubravka. Nav. dj., str. 59–64.

- E Gusarstvo i pljačke (*Piraterie, Prede*)
- F Troškovi povratka u domovinu, pomoć za putovanja
(*Spese di rimpatrio e sussidi di viaggio*)
- G Brodolomi i ostale pomorske nesreće (*Naufragi ed altri infortuni marittimi*)

II/1 TRGOVINA

- A Trgovina i poslovanje (*Commercio e camera in generale*)
- B Mešetari (*Sensali*)
- C Predstavništva i predstavnici (*Consoli ed Agenti consolari*)
- D Povlastice (*Privilegi*)
- E Zanati, obrtnici, industrija (*Arti, Mestieri ed Industria*)
- F Riba (*Pesca*)
- G Vanjska trgovina (*Industria*)

III POLICIJA

- A Policija, uredi i straže (*Polizia in generale, Uffici e guardie*)
- B Nošenje oružja (*Porto d' armi*)
- C Gradska i prometna policija (*Polizia di Piazza, strade etc.*)
- D Prostitucija (*Meretrici*)
- G Požari (*Incendi*)
- H Politički prekršaji, prilika za zaradu (*Trasgressioni politiche, Concubinati*)
- I Razno (*Miscellanea*)

III/1 JAVNA SIGURNOST

- A Živežne namirnice, tržnice, mesnice, vage i mjere, baždarski uredi
(*Oggetti annonari, mercati, macelli, Pesi e misure, Uffici di saggio*)
- B Kafeterije, restorani, gostionice i krčme
(*Botteghe da caffè, osterie, Bettole e Locande*)
- C Uhićivanje bjegunaca, nadzor nad strancima i skitnicama
(*Arresto di fuggiaschi, Sorveglianza di forestieri e vagabondi*)
- D Putovnice (*Passaporti personali*)
- E Izgon – pratnje (*Sfratti – Scorte*)
- F Šegrti i radnici (*Garzoni ed Operai*)
- G Nadzor nad knjigama i novinama (*Sorveglianza sui libri e stampe*)

- H Groblja, pogrebne takse i prijevoz mrtvaca
(Cimiteri, Tasse di tumulazione e trasporto di cadaveri)
- J Kazališta, plesovi, društva i ostale javne priredbe, obilazni glasnici
(Teatri, Balli, Società ed altri spettacoli pubblici – suonatori ambulanti)
- K Sluge i gospodari *(Servi e padroni)*

IV CRKVA

- A Crkveni predmeti i discipline *(Oggetti e discipline ecclesiastiche in generale)*
- B Biskupi i biskupije *(Vescovi e Vescovati)*
- C Katedrale i sjemeništa *(Capitoli Cattedrali e Collegiali)*
- D Župnici, kapelani, njihovi stanovi i prihodi
(Parrochi, Cappellani, loro alloggi e congre)
- E Crkve, izgradnja i administracija *(Chiese, loro erezione ed amministrazione)*

IV/1 REDOVNICI

- A Samostani redovnika, njihova administracija, odjeća i uređenje
(Conventi di Frati, loro amministrazione, vestiario ed ordinazioni)
- B Samostani redovnica *(Conventi di Monache, vestizioni e professioni)*
- C Propovjednici, ubožišta redovnika samotnjaka itd.
(Oratori, Ospizi di Capuccini, Eremiti etc.)
- D Katoličke misije *(Missioni Cattoliche)*
- E Bratovštine *(Confraternite)*

IV/2 CRKVA – DJELATNOSTI

- A Seminari i teološke studije *(Seminarii e Studio teologico)*
- B Religijski fondovi *(Fondo di Religione)*
- C Dobrotvorna crkvena društva, opatije *(Benefici Ecclesiastici, Abbazie)*
- D Nasljedstva, unapređenja po svetom redu, potpore
(Patrimoni, Soldi di deficienza, Promozioni ad ordini sacri – Sussidi)
- E Kalendari, proslave, svete službe, pomilovanja
(Calendari, Feste, Funzioni sacre, Indulti, Vigilie etc.)
- F Propovijedi i mise *(Predicazioni e Messe)*
- G Župni registri rođenih, vjenčanih i umrlih
(Nati, Morti e Matrimoni – Registri parrocchiali etc.)

IV/3 CRKVA – VJEROISPOVIJESTI

- A Katolička vjera – općenito (*Culto catolico in generale*)
- B Pravoslavna vjera (*Culto greco*)
- C Židovi (*Ebrei*)
- D Promjena religije (*Cambiamenti di religione*)

V VOJSKA

- A Vojni predmeti – općenito (*Oggetti militari in generale*)
- B Vojni stanovi, vojarne, zbor straže
(*Alloggi militari, Caserme – Corpi di guardia*)
- C Zaprege (konjske) (*Vorspann*)
- D Nabava oružja, otpuštanje iz vojske
(*Somministrazione all'Armata Subarende militari*)
- E Utvrde, vojne zgrade (*Fortificazioni, Edifici militari etc.*)
- F Vojne zaklade, bolnice, invalidi, potpore i vojno-crkveni predmeti
(*Fondazioni militari, Ospedali, Invalidi, Sussidi ed oggetti ecclesiastici militari*)

V/1 NOVACI, VOJNI PRIJESTUPI

- A Novačenje (*Coscrizione*)
- B Dezerterstvo i ostali vojni prijestupi (*Diserzione, ed altri trapassi militari*)

V/2 VOJSKA – USTANAK

- A Opća mobilizacija (*Leva in massa*)
- B Vojna taksa (*Tassa militare*)
- C Dozvole za vjenčanja (*Permessi di matrimonio*)

VI ZDRAVSTVO

- A Zdravstvene mjere i predmeti – općenito
(*Disposizioni ed oggetti sanitari in generale*)
- D Epidemije (*Epidemie*)
- E Stočne bolesti (*Epizoozie*)

VI/1 KARANTENE

- D Karantene na kopnu i moru, kolera (*Lazzaretti terrestri e marittimi – Colera*)

VI/2 ZDRAVSTVENO OSOBLJE

- A Liječnici (*Medici o Chirurghi*)
- B Primaljstvo (*Ostetricia*)
- C Ljekarne i ljekarnici (*Farmacie e Farmachi*)
- D Cijepljenje (*Vaccinazione*)

VII ŠKOLSTVO

- A Sveučilišta, akademije, škole općenito
(*Università, Accademie e scuole in generale*)
- E Pravoslavna sjemeništa (*Seminari greco-orientali*)
- F Zavodi za gluho-nijeme (*Istituti di sordo-muti*)
- G Učeničke stipendije (*Stipendi di educazione*)

VIII JAVNA UPRAVA

- A Javna vlast (uprava) (*Pubblico politico*)
- B Pravo građanstva, naturalizacija stranaca
(*Cittadinanza, naturalizzazione d' esteri*)
- C Iseljavanja i useljavanja (*Emigrazioni ed Immigrazioni*)
- D Pravo nasljedstva i prava umrlih u inozemstvu
(*Azioni ereditarie e facoltà di defunti all' estero*)
- E Posvojenja, promjena imena (*Adozioni*)
- F Državne granice, granice pokrajina (*Confini e differenze tra sudditi rispettivi*)

VIII/1 PRAVOSUDE

- A Kazneni zavodi, osude i popravni domovi
(*Casi di castigo, Condanna e Correzione*)
- B Tamnice, zatvori i ostala mjesta za pritvor
(*Carceri, Carcerati ed altri luoghi di detenzione*)

VIII/2 ŽANDARMERIJA

- A Žandarmerija (*Gendarmeria*)

VIII/3 REDARSTVO

- A Redarstvo, sabiralište, neimaštine (*Questure, collette, carestie*)
- B Statistički podaci o stanovništvu (*Prospetti statistici di popolazione*)

VIII/4 PLEMSTVO I BAŠTINA

- A Plemstvo, počasne titule, uređenja (*Nobiltà, Titoli onorifici, Decorazioni*)
- B Starine, blaga, muzeji (*Antichità, Tesori etc.*)

IX KOMUNALNE SLUŽBE

- A Komunalne službe, njihovo djelovanja i teritorijalna podjela
(*Amministrazioni Comunali, loro funzionari e divisione territoriale*)
- B Dobra, proračun, rente, općinski prihodi i njihove službe
(*Beni, Budget, Rendite e spese Comunali e loro Amministrazione*)
- C Ulice, trgovi, općinski fondovi, općinske i privatne zgrade
(*Contrade, piazze, fondi comunali, fabbriche comunali e private*)

IX/1 SEOSKI GLAVARI, GRANICE SELA I OPĆINA

- A Poglavari, pristav i čauš
(*Capivilla, Aggiunto e Ciaus*)
- B Seoske ophodnje (*Ronde villiche*)
- C Podjele (*Frazioni*)
- D Pogranične rasprave između općine i sela
(*Vertenze confinarie fra Comuni e Ville*)

X GRADNJA

- A Javne gradnje i građevinarski službenici
(*Costruzioni pubbliche e Funzionari edili*)
- B Javne građevine i njihovo održavanje
(*Fabbricati pubblici e loro manutenzione*)
- C Pokrajinske ceste i mostovi, glavne ceste i putovi
(*Strade e ponti regi, Maestri stradali e stradini*)
- D Općinske ceste i mostovi
(*Strade e ponti comunali, Maestri stradali e stradini*)

- E Vode, izvori, skele, močvare, jezera, bare, radovi, na vodovodu, mlinovi, cisterne, mlake i bazeni
(Acque, Fiumi, Sorgenti, Traghetto, Paludi, Laghi, Stagni, Lavori idraulici, Molini, Cisterne, Pozzi, Vasche, etc.)
- F Vještaci, mjeraci i privatni tehničari *(Periti agrimensori e Tecnici privati)*
- G Željeznice *(Ferrovie)*

XI POLJOPRIVREDA

- A Poljoprivreda, poljoprivredna društva, kmetstvo
(Agricoltura, Società agrarie, oggetti colonici)
- B Šume, šumski tehničari straže, bujice, šumski prekršaji
(Boschi, Piante boschive, Tecnici e guardie boschive, Torrenti , Contravvenzioni forestali)
- C Stočarstvo, poljoprivredna proizvodnja, mljekare, uzgoj stoke, potkivači
(Pastorizia, Industria agricola, Caseificio, Allevamento di bestiame e Maniscalchi)
- D Osude i prekršaji na polju, poljske straže
(Danni e contravvenzioni campestri e guardie campestri)
- E Javni pašnjaci i ispaša *(Prati e pascoli pubblici)*
- F Lov, nagrade za ubijanje vukova *(Premi pell' uccisione di lupi, Caccia)*

XII FINANCIJE

- A Financijski uredi i službenici *(Uffici e Funzionari fiscali)*
- B Financijski predmeti *(Oggetti fiscali)*
- D Posjedi i ulaganja *(Feudi ed Investite)*

XIII RAČUNOVODSTVO

- A Blagajne, njihova administracija, službenici, dotacije, proračuni, podatci o poslovanju
(Casse, loro amministrazioni, funzionari, Dotazioni, Preventivi e Prospetti di gestione)
- B Državne obveze *(Obbligazioni di Stato)*
- C Novac, bankovna pisma *(Monete, Note di banca)*

XIII/1 PLAĆE, PUTNI TROŠKOVI

- A Dobitak od plaće (*Trattenuto di salario*)
- C Dnevnice i putni troškovi (*Diete, spese di viaggio e distanze*)
- D Povlastice (*Privilegi*)

XIII/2 MIROVINE, PROVIZIJE, KREDITI

- A Mirovine (*Pensioni, Quiescenze*)
- B Provizije, milodari, pomoći za školovanje
(*Proviggioni, Graziali e sussidi di educazione*)
- D Dugovi i krediti prema državi (*Debiti e Crediti verso l' Erario*)

XIV SUDSTVO

- A Politički sudovi i molbe za zapošljavanje – općenito
(*Magistrature politiche e domande d'impiego in generale*)
- B Namjesništvo, njegovi službenici, posluga itd.
(*Luogotenenza, suoi funzionari, serventi etc.*)
- C Kotarska poglavarstva i političke podružnice
(*Capitanati Distrettuali ed Espositure Politiche*)

XIV/1 SUDOVI

- A Sudovi – općenito (*Magistrature Giudiziarie in generale*)

XIV/2 PRAVOSUĐE

- A Pravosuđe, zakonici, sudski zakoni (*Giustizia, Codici, Leggi giudiziarie*)
- B Prekršaji i prekršitelji, hajduci, pokretne čete
(*Delitti e Delinquenti, malvivenza, Colonna mobile*)
- D Odvjetnici, bilježnici, porotnici (*Avvocature, Notai, Assessori criminali*)
- E Skrbništvo, zaštita, civilne parnice, dugovi i krediti privatnih lica
(*Tutele, Patroncini, Cause civili, Debiti e Crediti fra privati*)

XIV/3 SLUŽBENICI, TROŠKOVI UREDA, ARHIVI I KNJIŽNICE

- C Službeni troškovi i paušali (*Spese e pauschale d'ufficio*)
- D Troškovi tiskanja (*Stampe, spese relative*)

- E Pokućstvo, uredi i stanovi službenika
(Mobili, Locali d' ufficio ed alloggi di funzionari)
- F Arhivi i knjižnice *(Archivi e biblioteche)*
- G Javni listovi *(Fogli pubblici)*
- H Uniforme službenika i posluge *(Uniformi dei funzionari e Serventi)*
- J Objave, zakoni države i pokrajina
(Bollettini e Raccolta delle leggi dell'Impero e delle Provincie)
- K Javno dopisivanje
(Corrispondenza pubblica)

XV JAVNA DOBROTVORNOST

- A Javna dobrotvornost, oporavilišta, dječji zavodi
(Beneficenza pubblica, Case di ricovero, Istituti infantili)
- B Civilne bolnice i bolnički troškovi *(Ospedali civili e spese ospitalizie)*
- C Sirotišta *(Orfanotrofi)*
- D Zadužbine, zaklade i ostale dobrotvorne ustanove
(Legati, Fondazioni ed altre opere pie)
- E Zalagaonice i štedionice *(Monte di pietà e Casse di risparmio)*

Institucija Vlade/Namjesništva za Dalmaciju još je jednom promijenila klasifikacijski nacrt 1908. godine, i ovaj put u sklopu reforme uredskog poslovanja i uvođenja novog poslovnog i kancelarijskog reda koji se provodio na razini Monarhije.³⁸² Uveden je uredbom koju je potpisao namjesnik 20. svibnja 1908., a u sažetku sadržaja stoji naznaka da se uvodi u svrhu pojednostavljenja poslovanja.³⁸³ U odnosu na razredbu spisa iz prethodnih razdoblja uočljiva je potpuno drugačija koncepcija i logika razvrstavanja. Za razliku od prethodnih primjenjuje se za cijelu institucijua. Da se ovaj put radilo na drugačiji način sa željom da ujednači poslovanje u svim institucijama govori činjenica da su upute o novim mjerama upućene Predsjedništvu Financijskog odvjetništva u Zadru, Predsjedništvu Prizivnog suda u Zadru, Ravnateljstvu pošta i brzovanja u Zadru, Baždarskom uredu u Zadru, lučkim poglavarstvima u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Meljinama, Zemaljskom odboru u Zadru, nadbiskupskim ordinarijatima

³⁸² Radi činjenice da primjena ovog klasifikacijskog plana prelazi kronološki okvir ovog rada, a da bi se omogućila usporedba donosimo ga kao Prilog 2.

³⁸³ HR-DAZD-377: Miscellanea, svež.22., poz.30, br. 2496/pr

u Zadru, Šibeniku, Splitu, Hvaru, Dubrovniku i Kotoru, episkopskim konzistorijima u Zadru i Kotoru, te predsjedništvu trgovačkih i obrtnih komora u Splitu i Dubrovniku kojima Predsjedništvo Namjesništva dostavlja upute o primjeni novih mjera. Spisi koji su označeni kao prethodeći ovome nisu sačuvani pa tako niti većina podataka vezanih uz ovu reformu.³⁸⁴ Iako je ovaj nacrt jedini klasifikacijski nacrt Namjesništva sačuvan u izvorniku, saznanja o njemu ograničava činjenica da je pronađen izvan svog administrativnog konteksta.³⁸⁵ Nedvojbeno je utvrđeno da je ovaj nacrt primjenjivan u uredskom poslovanju Namjesništva u posljednjem desetljeću djelovanja.

³⁸⁴ HR-DAZD-88: Predsjednički spisi Namjesništva, 1908., kat. II/1 br. 4242/pr.

³⁸⁵ Nacrt je pronađen u prilici izrade arhivskog popisa fonda Dalmatinskog zemaljskog odbora (HR-DAZD-94). Pronađen je među raznim spisima koji se odnose na poslovanje Namjesništva i teško je zaključiti da je li se tamo našao slučajno ili slijedom neke administrativne procedure. U istom svežnju nalazi se i Okružnica 23. studenog 1916. Predsjedništva Namjesništva koja govori o još jednoj promjeni poslovnog reda u Predsjedništvu i namjesničkim odsjecima koji je trebao stupiti na snagu 1. siječnja 1917.

4.4.2. Klasifikacijski sustav Okružnog poglavarstva u Zadru

Od četiri okruga koja su u Dalmaciji djelovala, u značajnijoj količini sačuvano je gradivo Okružnog poglavarstva Zadar i Okružnog poglavarstva Dubrovnik.³⁸⁶

Nakon izvršenog uvida u gradivo Okružnog poglavarstva u Zadru može se konstatirati nekoliko činjenica koje utječu na njegovu obradu, sređivanje i općenito razumijevanje njihova nastanka. Prvo u instituciji su se odvojeno vodili i odlagali spisi Predsjedničke kancelarije. Spisi Predsjedničke kancelarije Okružnog poglavarstva Zadar urudžbirani su posebno, urudžbeni zapisnik nije sačuvan, ali je prema notaciji na spisima vidljivo da su dokumenti vođeni u jedinstvenoj kronološkoj seriji. Kad govorimo od redovnim spisima Okružnog poglavarstva Zadar, utvrđeno je da se radi o fragmentarno sačuvanom gradivu značajno narušenog prvobitnog reda. Vrlo malo sačuvanih knjiga oštećeno je do neupotrebljivosti, a tijekom djelovanja institucije primjenjivan je dvorazinski klasifikacijski sustav za kojega nije poznat ključ, već ga je bilo potrebno rekonstruirati identifikacijom i komparacijom sadržaja.³⁸⁷

Nakon rekonstrukcije obavljena je i komparacija s drugim poznatim razredbenim nacrtima u uredima u upravi u Dalmaciji i u okruženju. Umjesto očekivanog poklapanja sa razredbenim sustavom Vlade za Dalmaciju koja im je direktno nadređeno tijelo ili s tijelom iste administrativne razine utvrđeno je poklapanje s razredbenim sustavom francuske administracije. Naime, rekonstruirani razredbeni sustav Okružnog poglavarstva otprilike se devedeset postotno (u nazivima razredbenih skupina) poklapa s ranije spominjanim Titularirijem³⁸⁸, razredbenim sustavom Generalnog providurstva najvišeg tijela francuske uprave u Dalmaciji koje je u Zadru djelovalo u razdoblju 1806. – 1809., a kojeg je primjenjivala i Pokrajinska intendenca za Dalmaciju (1810. – 1813.)³⁸⁹.

Razlika se javlja tek nakon XV. razredbene skupine jer su Francuzi odvojili mornaricu od vojske. Osim te razlike odstupanja zabilježena su i u naslovima podskupina, tzv. rubrika. Možemo pretpostaviti da je do primjene razredbenog plana upravnog tijela strane

³⁸⁶ HR-DAZD-102: Okružno poglavarstvo u Zadru, 1816. – 1868., količina: 51 knjiga, 343 kutije, HR-DADU-81: Okružno poglavarstvo Dubrovnik 1815. – 1868., količina: 358 knjiga, 1538 kutija, nesređeno, gradivo Okružnog poglavarstva Split HR-DAZD-631 izdvojeno je prilikom sređivanja Okružnog poglavarstva u Zadru i registrirano kao poseban fond. Gradivo je smješteno u tri arhivske kutije i gotovo se u cijelosti odnosi na isti sadržaj – zakladne obveze pojedinih crkava.

³⁸⁷ Oštećenje vlagom knjiga Okružnog poglavarstva u Zadru je tolikih razmjera da se iz nekih od njih ne može izvući nikakav koristan sadržaj. Ako se uzme u obzir da se niti restauracijom sadržaj ne može vratiti, ako znamo koliki su naši restauratorski kapaciteti i koja količina još starijeg i vrijednijeg gradiva čeka restauraciju, veliko je pitanje koja je uopće svrha čuvanja ovakvog materijala.

³⁸⁸ Kolić, Dubravka. Nav. dj., str. 104.

³⁸⁹ Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali Jadrana i na području istočnih Alpa. Arhivski vodič/uredili Kolanović i Janez Šumrada, Zagreb Hrvatski državni arhiv, 2005., 192.

administracije došlo zbog toga što su bivši službenici francuskih institucija nastavili raditi u Okružnom poglavarstvu te su se poslužili svojim starim administrativnim alatom.³⁹⁰

Rekonstruirani razredbeni sustav primjenjivan u Okružnom poglavarstvu u Zadru

I Ceste, vode

- I/1 – spisi nisu sačuvani
- I/2 – Radovi na cesti, cestari,
- I/3 – Popravci obale, regulacija voda
- I/4 – spisi nisu sačuvani
- I/5 – Isušivanje močvara
- I/6 – Potvrde, dozvole, certifikati i izvješća o ribolovu
- I/7 – Mostovi, skele i nasipi
- I/8 – Mlinovi
- I/9 – spisi nisu sačuvani
- I/10 – Čišćenje prometnica, zaštitni radovi
- I/11 – Općinske ceste
- I/12 – Gradske ulice
- I/13 – Obnova cisterni i bunara, zdenci
- I/14 – Okružni inženjer
- I/15 – Cestarski alati

II Poljoprivreda

- II/1– Carine i porez na potrošnju žita i povrća
- II/2 – Poboljšanja u poljoprivredi
- II/3 – Šume, pašnjaci, neobrađeno zemljište i krčevine i sporovi vezani uz isto
- II/4 – Pregledi i izvještaji o urodima
- II/5 – Procjene šteta
- II/6 – Stoka
- II/7– Šumske i poljske štete i uzurpacije zemljišta
- II/8 – spisi nisu sačuvani

³⁹⁰ Kolić, Dubravka. Okružno poglavarstvo u Zadru: sređivanje i obrada. AKM časopis br.18 (2015), str. 15– 34.

- II/9 – Šteta u vinogradu
- II/10 – Uzgoj duda
- II/11 – spisi nisu sačuvani
- II/12 – Javni vrtovi
- II/13 – I/15 – spisi nisu sačuvani
- II/16 – Uzgoj goveda

III Opskrba živežnim namirnicama

- III/1 – Redarstvo za živežne namirnice, carine na piće i meso
- III/2 – Prostor za smještaj naprava za gašenje požara
- III/3 – Prodaja mesa, klaonice
- III/4 – Cijene živežnih namirnica
- III/5 – spisi nisu sačuvani
- III/6 – Zajamčene cijene namirnica
- III/7 – spisi nisu sačuvani
- III/8 – Sanitarna dozvola za gradnju groblja u Arbanasima 1845.*
- III/9 – Mjesečni cjenici
- III/10 – Prekršaji i kazne
- III/11 – Utezi, mjere

IV Umjetnost i obrt

- IV/1, IV/2, IV/3, IV/4, IV/5 – spisi nisu sačuvani
- IV/6 – Dvorski dekret o prodaji sitnica po kućama*
- IV/7 – spisi nisu sačuvani
- IV/8 – Umjetnost i obrt

V Dobrotvornost

- V/1 – Godišnja izvješća o dobrotvornim legatima
- V/2 – Računovodstvo Instituta javne dobrotvornosti
- V/3 – Komisije za javnu dobrotvornost, najam imovine Javne dobrotvornosti (1854.)
- V/4 – Prihvatišta za siromašne,
- V/5 – Dobrotvorne donacije pojedinaca – legati
- V/6 – spisi nisu sačuvani
- V/7 – Prikupljanje novca za pomoć potrebitima, ustanove koje ne dotira država

- V/8 – Zaklade
- V/9 – spisi nisu sačuvani
- V/10 – Smještaj u prihvatilište
- V/11 – kudica
- V/12 – Crkvene blagajne

VI Javne blagajne

- VI/1 – Statistika i instrukcije
- VI/2 – Uredi i službenici blagajni
- VI/3 – Državni krediti i dugovi
- VI/4 – Državne obveznice
- VI/5 – *Javlja se 1858. – Trgovac Ante Milačić iz Rijeke traži dozvolu za kopanje blaga (tesoro)*
- VI/6 – Isplate pomoći
- VI/7 – *Naknade za prijevoz, 1863. – obavijest o osnivanju Upravno-sanitarnog povjerenstva za nadzor trgovine stokom*
- VI/8 – Naknade za izvršene radove u državnim uredima od 1863. i naknade za prijevoz
- VI/9 – Isplate na račun i akontacije
- VI/10 – Novac, novčanice, javna blagajna, tečaj novca, plaće službenika
- VI/11 – Sakupljanje desetine
- VI/12, VI/13 – spisi nisu sačuvani
- VI/14 – Porezne blagajne, preznici, kameralne blagajne
- VI/15 – Pripomoći i potpore

VII Pomorstvo i trgovina

- VII/1 – Turske karavane
- VII/2 – Trgovačka komora, 1852. Sanitarni ured, Lučki ured
- VII/3 – Prodaja po kućama, trgovačka poduzeća, propisi o trgovanju
- VII/4 – Sajmovi
- VII/5 – *Namjesništvo prosljeđuje naredbu Ministarstava vanjskih poslova, unutarnjih poslova, pravosuđa i trgovine da u aktualnom ratu s Rusijom svi koji sudjeluju u trgovanju i navigaciji trebaju sudjelovati u nadziranju.*
- VII/6 – Svjetionici i luke
- VII/7 – Strani brodovi
- VII/8 – Dozvole za plovidbu

- VII/9 – Pomorske nesreće, brodolom, utapanja
- VII/10, VII/11, VII/12 – spisi nisu sačuvani
- VII/13 – Trgovačke povlastice i zaštita robnih
- VII/14 – Pregledi rođenih, mrtvih i vjenčanih u okrugu u kameralnoj godini 1853.*
- VII/15 – Konzularna predstavništva, međunarodna trgovina
- VII/16 – Burzovni mešetari, agenti
- VII/17, VII/18 – spisi nisu sačuvani
- VII/19 – Trgovački putnici

VIII Bogoštovlje

- VIII/1 – Teritorijalna podjela po župama
- VIII/2 – Crkva – financije, Inventari crkava, Crkveni prihodi
- VIII/3 – Biskupi
- VIII/4 – Kaptoli
- VIII/5 – Imenovanja župnika i kapelana, obavijesti o njihovom ponašanju
- VIII/6 – Župnici (možda umrli župnici)*
- VIII/7 – Nadarbine (Benificiji)
- VIII/8 – Samostani i manastiri, crkveni redovi
- VIII/9 – Crkva i župne kuće, Gradnje i popravci
- VIII/10 – Bratovštine
- VIII/13 – Crkveni predmeti
- VIII/14 – Matične knjige
- VIII/15 – Redovina,
- VIII/16 – 1863. – Imenovanja župnika*
- VIII/17 – spisi nisu sačuvani
- VIII/18 – Pravoslavna crkva
- VIII/19 – Židovi
- VIII/20 – Pitanja braka (odbjegle žene, dozvole za brak, razvodi, udaja udovica)
- VIII/21 – Promjena vjere

IX Financije

- IX/1 – spisi nisu sačuvani
- IX/2 – Financijski procesi (obavijesti o uvođenju novih poreza, osnivanje provizornih ureda)
- IX/3 – Potvrde o porijeklu

- IX/4 – Sol, biljezi, duhan,
- IX/5 – Ugovori , 1857. Dozvole za puščani prah³⁹¹
- IX/6 – Igre na sreću
- IX/7 – Pošta
- IX/8 – Kazne, takse
- IX/9 – Hipoteke
- IX/10 – Obveznice
- IX/11 – Propisi (Propisi o prodaji ribe, Propisi o sprječavanju krijumčarenja)
- IX/12 – Desetina
- IX/13 – Ograničenje lova na zasijanim i obrađenim površinama
- IX/14 – Državna dobra
- IX/15 – Porez - Umanjenje poreza u Dalmaciji, kućarina, zemljarina,
- IX/16 – Najam prava ribolova
- IX/17– Rudarska poduzeća
- IX/18 – spisi nisu sačuvani
- IX/19 – Zemljišni odnosi
- IX/20 – IX/24– spisi nisu sačuvani
- IX/25 – Oslobođanje od obveze plaćanja (npr. novčanih kazni)

X Gradnja

- X/1 – Pravilnik o gradnji
- X/2 – Zgrade za državne ustanove
- X/3, X/4 – spisi nisu sačuvani
- X/5 – Privatna gradnja
- X/6 – spisi nisu sačuvani
- X/7 – Natječaji za javne radove
- X/8 – spisi nisu sačuvani
- X/9 – Sporovi oko gradnje

XI Pravosuđe

- XI/1 – spisi nisu sačuvani

³⁹¹ Tijekom rekonstrukcije razredbenog sustava u više navrata pojavljuje se situacija da se u pojedinoj, do tog slučaja dosta sigurno identificiranoj razredbenoj oznaci javlja sadržaj za koji ne nalazimo poveznicu. U godini 1857. se pod razredbenom oznakom ugovora koji su podlijegali porezu javljaju dozvole za puščani prah.

- XI/2 – Parnice i sporovi
- XI/3 – Nasilje i neredi, razbojstva
- XI/4 – Troškovi i prijevoz zatvorenika, natječaj za najboljeg ponuđača za prijevoz kažnjnika u Kopar
- XI/5 – Smrtne presude
- XI/6 – Zatvori – održavanje i oprema, nabava slame od ječma za potrebe zatvora, poljski kreveti, odjeća za zatvorenike, posteljina
- XI/7 – Zaposlenici u zatvorima
- XI/8, XI/9 – spisi nisu sačuvani
- XI/10 – Troškovi svjedočenja
- XI/11 – spisi nisu sačuvani
- XI/12 – Službenici za prikupljanje desetine
- XI/13 – Zatvori po preturama
- XI/14 – Statistički podaci o zatvorenicima u zatvorima (*carceri criminali i carceri politici*)
- XI/15 – *Smještaj za izvršitelja pravde (esecutore di giustizia), smještaj i likvidacija pasa lotalica i opasnih pasa*³⁹²
- XI/16 – Zgrade zatvora
- XI/17, XI/18 – spisi nisu sačuvani
- XI/19 – Sudske preture

XII Javna nastava

- XII/1 – Učitelji
- XII/2 – Biblioteke
- XII/3 – Školske takse
- XII/4 – Zaštita spomenika
- XII/5 – Pravnički ispiti, ispiti za šumare, ispiti zrelosti, svjedodžbe o položenim ispitima,
- XII/6 – Školske knjige- tiskanje i distribucija, niže škole³⁹³
- XII/7 – Bogoslovi (polaznici pravoslavnih sjemeništa)
- XII/8 – Dječji institut, vrtići i ženske škole
- XII/9 – spisi nisu sačuvani
- XII/10 – Školski prostor (npr. kod ustupanja prostora za održavanje nastave)
- XII/11 – Zaklade za školovanje

³⁹² Ova se oznaka javlja samo u dva navrata – možda je zajednički nazivnik korištenje prostora u zgradi suda

³⁹³ Velika količina gradiva nosi ovu oznaku pa je čudno da se nisu odlučili razdvojiti udžbenike od škola.

Izraz niže škole odnosi se na više vrsta škola koje se javljaju u sadržaju dokumenata ove oznake: *Scuole normali, elementarie, minore, scuola reale, scuola inferiore*.

- XII/12 – Inventari školske opreme
- XII/13 – Školske takse
- XII/14 – Stipendije
- XII/15 – Školska oprema, zgrade³⁹⁴
- XII/16 – Školovanje gluhoonijemih
- XII/17 – Državni ispiti
- XII/18 – *Program Instituta za znanost, jezike i umjetnost u Veneciji 1857.*

XIII Zakonodavstvo

- XIII/1 – Odluke Vlade
- XIII/2 – Objave o zakonima
- XIII/3 – Zbirke zakona, Listovi zakona
- XIII/4 – Okružnice
- XIII/5 – Carska uredba
- XIII/6 – spisi nisu sačuvani
- XIII/7 – Imenovanja

XIV Javna uprava

- XIV/1 – Državne službe (npr. novo organiziranje Službe za graditeljstvo ili ukidanje Carinarnice u Sinju)
- XIV/2 – Državni službenici, Uredi za državne službe³⁹⁵
- XIV/3 – XIV/5 – spisi nisu sačuvani
- XIV/6 – Natječaji za državne službe
- XIV/7– Putovanja državnih službenika, premještaji, natječaji, Instrukcije
- XIV/8 – Prelazak iz vojne u civilnu službu
- XIV/9 – spisi nisu sačuvani
- XIV/10 – Guverner
- XIV/11, XIV/12 – spisi nisu sačuvani
- XIV/13 – Popravak zgrada državne uprave
- XIV/14 – Uniforme za službenike

³⁹⁴ Razredbenu oznaka XII/12 nose dokumenti koji sadrže popise školskog inventara, a XII/15 Školske zgrade i oprema sadrži raznovrsnu korespondenciju o gradnji novih školskih zgrada, adaptaciji, opremanju škola i slično.

³⁹⁵ Veći dio se odnosi na službenike (npr. zakletve kod primanja na posao), međutim u nekim godinama se javljaju dokumenti ove oznake koji se odnose na prostor za urede.

XIV/15 – Oprema i namještaj za urede
XIV/16 – spisi nisu sačuvani
XIV/17 – Sredstva za isplatu članova rone
XIV/16 – spisi nisu sačuvani
XIV/19 – Uredski obrasci

XV Vojska

XV/1 – Vojni sud
XV/2 – Vojne postrojbe
XV/3 – spisi nisu sačuvani
XV/4 – Narodna straža
XV/5 – Teritorijalne snage
XV/6 – Vojni bjegunci
XV/7 – Vojni smještaj
XV/8 – Opskrba vojske
XV/9 – Isplate iz vojne blagajne
XV/10 – Vojne udovice
XV/11 – Mornarica
XV/12 – Utvrde
XV/13 – Kretanje i ponašanje vojske
XV/14 – Dezerteri , Zakon o aboliciji vojnih dezertera od konfiskacije imovine
XV/15 – Odlikovanja
XV/16 – Vojni invalidi
XV/17 – Radovi na vojnim objektima
XV/18 – Vojni institut, vojna naobrazba , vojni brakovi, obitelj vojnika
XV/19 – spisi nisu sačuvani
XV/20 – Mornarica
XV/21 – Kandidati za vojnu službu

XVI Javna sigurnost

XVI/1 – Žandarmerija
XVI/2 – Službenici policije
XVI/3 – Izvješća o stanju javne sigurnosti
XVI/4 – Udaljavanje siromašnih iz grada

- XVI/5 – spisi nisu sačuvani
- XVI/6 – Putovnice
- XVI/7 – Udruženja
- XVI/8 – spisi nisu sačuvani
- XVI/9 – Neredi koje su izazvali vojnici ili teritorijalci
- XVI/10 – Nošenje oružja
- XVI/11 – spisi nisu sačuvani
- XVI/12 – Javne priredbe
- XVI/13 – Gradnja kanala i čistoća javnih površina, 1842. – uporabna dozvola za novoizgrađene kuće
- XVI/14 – Javna rasvjeta
- XVI/15 – Dozvole za uslužne djelatnosti (dućani, gostionice, štandovi, prenoćišta, prodaja namirnica i vina, prodaju voća)
- XVI/16 – Potvrde o prebivalištu
- XVI/17 – Razbojnici,
- XVI/18 – Otmice, razdjevičenja, abortusi, čedomorstva, tajni porođaji i napuštanje djece
- XVI/19 – Požari
- XVI/20 – Posluga
- XVI/21 – Nadzor nad tiskom, cenzura
- XVI/22 – Maltretiranje životinja

XVII Stanovništvo

- XVII/1, XVII/2 – spisi nisu sačuvani
- XVII/3 – Državljanstvo, građanstvo, prebivalište
- XVII/4 – spisi nisu sačuvani
- XVII/5 – Imigracija i emigracija

XIX Općine

- XIX/1 – Općinski predmeti. Ustrojbeni pravilnik za općine u Dalmaciji
- XIX/2 – XIX/16 – spisi nisu sačuvani
- XIX/17 – Granice sela
- XIX/18 – spisi nisu sačuvani
- XIX/19 – Sjednice općinskih vijeća
- XIX/20 – Općinski budžeti, financije, završni računi

XIX /21 – Općinski službenici

XIX/22 – Obveza sudjelovanja u javnim radovima (*fazioni*)

XIX/23 – spisi nisu sačuvani

XIX/24 – Općinsko zemljište, općinska imovina

XX Statistički podatci

XX/1 – Godišnja izvješća i pregledi

XX/2 – Imenovanja, odlikovanja,

XX/3 – Plemstvo

XX/4 – Shematizmi uprave i sudstva

XX/5 – Crkveni shematizmi, 1857.

XX/6 – Reambulacija granica, granice sa susjednim zemljama, Carski dekret o zabrani posjedovanja nekretnina u Crnoj Gori za Dalmatince i obratn

XX/7 – Telegrafija, telegrafski uredi, 1854. – primjerak novog Kaznenog zakona

XX/8 – spisi nisu sačuvani

XX/9 – Austrijski državljani u Bosni

Spisi bez oznake razredbe

Nakon identifikacije gradiva Okružnog poglavarstva Zadar utvrđeno je da u fondu imaju četrdeste dvije kutije spisa koji nisu podvrgnuti razredbenom sustavu poput ostalih. Takvi su spisi teški za sumarno prezentiranje sadržaja. Postoje polemike oko njihovog iskazivanja i u slučajevima kad je njihov sadržaj sačuvan u uredskim knjigama, a u ovom slučaju nema skraćenog puta do njihova sadržaja. Neklasificiranih spisa ima kroz cijelo razdoblje postojanja institucije. Za godine 1831., 1834., 1837., 1838. i 1841. to su i jedini sačuvani spisi. Neki svežnjevi neklasificiranih spisa sadržavali su spise koji se odnose na isti predmet ili temu (npr. novačenje, zaraza kolerom, škole, računovodstvo zaklade Ciprijanis, Izbori za Zemaljski sabor, Izorno povjerenstvo za Trgovinsku komoru, kazališta, Povjerenstvo za požare), a neke sadrže gradivo iste vrste (npr. Normalije ili Tiskovine). To je olakšalo prezentiranje otprilike jedne četvrtine neklasificiranih spisa. Pokušalo se (opet identifikacijom sadržaja) uhvatiti administrativnu logiku njihova nastanka, ali svi su zaključci bili nedovoljno čvrsto potkrijepljeni da bi bili prihvatljivi. Budući da je njihova numeracija drugačija, čak i format, a ponekad i boja papira, nameće se zaključak da se radi o spisima koji su posebno

urudžbirani. Opet napominjem da je cijeli fond fragmentarno sačuvan i zbog toga je vrlo nezahvalno temeljem uvida u takvo gradivo donositi neke generalne zaključke.

Među tim spisima nalaze neki vrlo zanimljivi, spisi s velikim informacijskim potencijalom, a za neke se takvo što ne može reći (kolega koji je radio na tom gradivu možda tridesetih godina 20. st. za takve je spise upotrebljavao frazu *atti di scarsa importanza*).³⁹⁶

4.4.3. Okružno poglavarstvo Dubrovnik

Službenici Okružnog poglavarstva u Dubrovniku u razdoblju od 1815. do 1838. klasificiraju spise na sedam skupina. Odvojeno se registriraju predsjednički spisi i odlažu u skupinu Predsjednički spisi ili Rezervirani spisi (*Atti presidiali, Atti riservati*).³⁹⁷ Sedam skupina na koje se spisi dijele nazivaju se titoli, a notiraju se arapskim brojkama. Spisi su odlagani različito, u nekim godinama kronološki, a u nekima prema naslovima. Nejasno je postoje li u ovom razdoblju podjele glavnih naslova na podskupine.

Klasifikacijski nacrt 1815. – 1838.:

- I – Upravni poslovi (*Affari politici*)
- II – Kameralni poslovi, gospodarstvo (*Camerale, Affari economici*)
- III – Sudski poslovi (*Affari giustiziali*)
- IV – Policija (*Polizia*)
- V – Vojni poslovi (*Affari militari*)
- VI – Crkveni poslovi (*Ecclesiastici*)
- VII – Zdravstvo (*Sanità*)

Od godine 1838. do 1868. (Glavni naslovi)³⁹⁸

- I – Uprava, Javna uprava (*Politico, Pubblico Politico*)
- II – Sudski poslovi, Građanski i krivični predmeti (*Giudiziario, Oggetti civili e criminali*)

³⁹⁶ Kolić, Dubravka. Inventar fonda Okružno poglavarstvo u Zadru, Serija informativnih pomagala Državnog arhiva u Zadru

³⁹⁷ Fond Okružnog poglavarstva u Dubrovniku nije arhivistički obrađen. Podatke o njegovoj klasifikaciji, odlaganju i sadržajnoj fizionomiji dobili smo ljubaznošću dubrovačkih kolega koji su nam dali na uvid internu dokumentaciju iz dosjea fonda.

³⁹⁸ Dokumentacija fonda govori o glavnim naslovima (*divisione*) koji se dalje dijele na podnaslove (*suddivisione*). Sadržaj podskupina dubrovačkog fonda nije identificiran.

- III – Financije (*Finanza*)
- IV – Vojni poslovi (*Oggetti militari*)
- V – Općinski poslovi (*Comuni*)
- VI – Zdravstvo (*Sanitario*)
- VII – Trgovina i pomorstvo (*Commercio e Navigazione*)
- VIII – Poljoprivreda i industrija (*Agricoltura ed Industria*)
- IX – Gradnja (*Oggetti edili*)
- X – Bogoštovlje i nastava (*Culto ed Istruzione*)
- XI – Dobrotvorne ustanove (*Pii oggetti ed istituti*)
- XII – Policija, Javna sigurnost (*Polizia, Sicurezza pubblica*)
- XIII – Takse, biljezi i pošta
- XIV – Računovodstvo (*Contabilità*)
- XV – Razno (*Miscellanea*)
- XVI – Propisi/normalije (*Normali*)

4.4.4. Klasifikacijski sustav kotarskih poglavarstava

Administrativna razina kotara jedina je u sustavu tijela uprave u Habsburškoj Monarhiji tekstu Uredovnog naputka za mješovite i političke urede kotarske i stolične objavljenog 1855.³⁹⁹ godine dobila prijedlog klasifikacijskog nacрта sa svrhom ujednačavanja uredskog poslovanja na razini kotareva. Pretpostavka je da je to učinjeno jer se radi o tijelima s nedovoljno stručnog kadra koji bi se mogli kvalitetno pozabaviti organizacijom pismohrane. Model za ustroj ovog klasifikacijskog plana kao i drugih elemenata Uredovnog naputka teoretičari vide u propisima iz doba Josipa II. i u Sonnenfelsovom priručniku. Klasifikacijski plan iz Uredovnog naputka sadrži dvanaest glavnih skupina i dovodi ga se u vezu s koncepcijom plana koji je 1782. godine donesen za pokrajinsku administrativnu razinu Donje Austrije. Uredovni naputak primjenjivao se na području austrijskih krunskih zemalja s izuzetkom Lombardsko – venetskog kraljevstva i Vojne krajine. Zbog suvremenih definicija postupaka u uredskom poslovanju imao je veliki utjecaj na poslovanje drugih institucija. Uredovni naputak predviđa organiziranja i predmetnih podskupina koje bi se označile malim slovom abecede ukoliko je poslovanje kotarskog ureda to zahtjevalo. Isto tako, ukoliko je načelnik procijenio

³⁹⁹ Vidi fus notu 262.

da primjena plana nije potrebna, imao je ovlasti ne primijeniti ga.⁴⁰⁰ U zadarskom kotarskom poglavarstvu postupilo se po uredovnom napatku što znači da su spisi evidentirani u novi urudžbeni zapisnik koji je imao propisani obrazac i klasificirali su se velikim slovom abecede. O odlaganju nije moguće sa sigurnošću govoriti.⁴⁰¹ Kotarsko poglavarstva Pag⁴⁰² je i prije 1855. u svom uredskom poslovanju primjenjivalo interni klasifikacijski nacrt sa osam klasifikacijskih skupina označenih rimskim brojevima. Vodili su odvojeni predsjednički urudžbeni zapisnik u obrascu koji je također imao rubriku za klasifikacijsku oznaku u koju je službenik da ne ostane prazna uvijek upisivao rimski I. O tome jesu li primijenjene mjere iz Uredovnog napatka u Kotarskom poglavarstvu Pag, teško je govoriti jer se nisu sačuvale knjige, spisi su sačuvani fragmentarno, oštećeni su i nesređeni.

Klasifikacijski plan za kotarske urede:

- A – Zakoni i normalije
- B – Stvari službene i osobne
- C – Vojne
- D – Duhovničke i školske
- E – Zdravstvo, siromaštvo, dobrotvorni zavodi
- F – Poljoprivreda
- G – Trgovina i obrt
- H – Ceste i građenje
- I – Redarstvo
- L – Općine
- M – Porez, dohodarstvo i novčarstvo
- N – Mješoviti predmeti

⁴⁰⁰ Bućin, Rajka. Nav. dj. 94–96.

⁴⁰¹ HR-DAZD-109: Kotarsko poglavarstvo Zadar (1821. – 1868.), Fond nije sređen, a sačuvane knjige su oštećene. Primjerice, knjiga urudžbenog zapisnika temeljem kojeg donosimo ovaj zaključak nema korice, a listovi su u prošlosti jako oštećeni vlagom. Označen je kao urudžbeni zapisnik iz 1854. što je zasigurno greška jer je jasno vidljivo da je u zadnjoj rubrici upisana klasifikacijska oznaka iz Uredovnog napatka objavljenog 1855. godine.

⁴⁰² HR-DAZD-107: Kotarsko poglavarstvo Pag (1816. – 1868.). Fond nije sređen i fragmentarno je sačuvan.

4.4.5. Klasifikacijski sustav u uredskom poslovanju općina

Općinske službenike obvezivali su propisi i naputci koji su vrijedili za druge državne službenike, a koji su se odnosili na urudžbiranje spisa, registraturu i računovodstvo. Općine s općinskim vijećem imale su pravo na općinskog tajnika i po potrebi još jednog službenika. Oblikovanje dokumenata i vođenje urudžbenog zapisnika bila je dužnost općinskog tajnika. Bio je odgovoran za uredan rad tajništva općine i općinskog arhiva. U općinama s načelnikom sve nadležnosti općinskog tajnika radio je jedan pisar (*attuario*).

Na primjeru urudžbenih zapisnika Općine Zlarin⁴⁰³ vidljivo je da su rubrike urudžbenog zapisnika više puta mijenjane te da je tiskani obrazac urudžbenog zapisnika uveden tek 1861. godine. U 1822. godini urudžbeni zapisnik ima sedam rubrika:

1. Datum zaprimanja (*Data e presentazione*)
2. Tekući broj (*Numero progressivo*)
3. Broj pošiljatelja (*Nro. dell' esibente*)
4. Pošiljatelj (*Esibente*)
5. Predmet (*Materia*)
6. Odluka i datum odluke (*Determinazione e sua data*)
7. Broj svežnja (*Nro. del fascicolo*)

Pod brojem svežnja (fasikulacija) do 1825. godine upisuje se rimski broj koji je rastući za svakih sto upisa. Redni brojevi rastu od početka do kraja godine, s tim da se potpisom sindika zaključuje svaki mjesec. Od godine 1825. do 1834. spisi se klasificiraju po sadržaju oznakama od I – IX. U ovom razdoblju javljaju se u nazivniku tekućeg broja kratice *pol.* (*politico*) i *civ.* (*civile*) što bi upućivalo na dvije vrste postupaka.⁴⁰⁴ Od 1834. spisi se više ne klasificiraju, a posljednja rubrika ostaje prazna.

Urudžbeni zapisnik iz 1859. koji je prva sljedeća sačuvana knjiga urudžbenog zapisnika ima jednu rubriku manje od prethodnih:

1. Tekući broj (*Numero progressive*)
2. Datum zaprimanja (*Data e presentazione*)
3. Od koga dolazi (*Da chi proviene*)
4. Predmet (*Oggeto*)

⁴⁰³ HR-DAŠI-8: Općina Zlarin 1813. – 1918.

⁴⁰⁴ Podatci koji se ovdje donose prikupljeni su uvidom u neobrađeno gradivo, nakon identifikacije upute za postupanje ili nakon arhivističke obrade ovog materijala, moći će se nadopuniti činjenice koje nedostaju.

5. Rješenje i datum rješenja (*Sua evasion e data*)

6. Broj predmeta (?) (*Numero del riscontro*)

Posljednja rubrika uvijek je prazna što upućuje na kronološko odlaganje spisa.

Prvi tiskani obrazac urudžbenog zapisnika javlja se u 1861. i sadrži sljedećih osam rubrika:

1. Broj (*Numero*)

2. Datum primitka (*Mese e giorno in cui prevenne l'esibito*)

3. Pošiljatelj, broj i datum pošiljatelja (*Da chi perviene, data e numero*)

4. Predmet (*Oggeto dell'esibito*)

5. Rješenje, kome je upućeno, kratak izvadak iz rješenja (*Evasione, a chi e diretta, sunto delle medesime*)

6. Datum rješenja (*Data dell' evasione*)

7. Datum i sredstvo slanja (*Giorno e mezzo di spedizione*)

8. Registraturna oznaka (*Contrassegno della registratura*)

Službenici nisu popunjavali rubrike 7. i 8.

Već sljedeće, 1862. godine, imamo novi obrazac sa šest rubrika:

1. Broj urudžbenog zapisnika (*Numero del protocollo*)

2. Datum primitka (*Data della presentazione*)

3. Pošiljatelj (*Da chi presentato*)

4. Sadržaj (*Contenuto*)

5. Bilješka i datum završetka (*Indicazione e data dell'esaurimento*)

6. Uputnica za arhiviranje (*Richiamo dell'archiviazione*) – nije popunjavan

Godine 1863. ponovio se obrazac iz 1861. , a u 1865. pojavljuje se novi sa sedam rubrika:

1. Tekući broj (*Numero progressivo*)

2. Datum primitka (*Data della presentazione*)

3. Ime i prezime podnositelja (*Numero e cognome del'esibente*)

4. Predmet (*Oggetto*)

5. Zaključak (*Concluso*)

6. Datum zaključka (*Data del concluso*) – nije popunjavan

7. Svežanj (*Fascicolo*) – nije popunjavan

Iz prethodne analize vidljivo je da se spisi koji su nastali na općinskoj razini najveći dio vremena nisu klasificirali osim u razdoblju 1825. – 1833. Podatak da se tek 1861. godine

javlja tiskani obrazac urudžbenog zapisnika mogao bi se protumačiti kao visok stupanj samostalnosti općinskih službenika u obavljanju uredskog poslovanja. Točnost ovakvog zaključivanja dovedena je u pitanje odmah nakon uvida u gradivo Općine Komiža koja u uredskom poslovanju koristi tiskani obrazac od samog početka djelovanja.⁴⁰⁵ U fondu općine Komiža sačuvani su spisi i urudžbeni zapisnici općinskog ureda i spisi načelnika općine koji se nazivaju Rezervirani spisi. I redovni i načelnikovi spisi koriste isti obrazac urudžbenog zapisnika, a niti jedan niti drugi ne popunjavaju zadnju rubriku koja predviđa mogućnost klasifikacije.

Obrazac urudžbenog zapisnika redovnih spisa Općine Komiža u razdoblju 1820. – 1840. ima sljedeće rubrike:

1. Rastući broj (*Numero progresivo*)
2. Datum (*Data dell'Atto*) – upisuju se datum slanja i datum primitka
3. Ime podnositelja (*Nome dell'esibente*)
4. Predmet (*Oggetto contenuto*)
5. Zaključak (*Deliberazione*)
6. Datum rješavanja (*Giorno dell'evasione*)
7. Svezak (*Fascicolo*)

Godine 1850. mijenja se obrazac za načelnikove i redovne spise općinskog ureda. Sadrži također sedam naslova rubrika koji se više razlikuju formalno i ne omogućavaju unos bitno drugačije vrste podataka.

1. Rastući broj (*Nemero progressivo*)
2. Datum primitka (*Data della presentazione*)
3. Ime i prezime podnositelja (*Nome e cognome*)
4. Predmet (*Oggetto*)
5. Zaključak (*Concluso*)
6. Datum donošenja zaključka (*Data del concluso*)
7. Svezak (*Fascicolo*)

U tekstu kojim je zaključen urudžbeni zapisnik za 1840. godinu napominje se da stoji da će isti biti odložen u “arhiv” kada bude izrađeno kazalo urudžbenog zapisnika. Kazalo pod nazivom *repertorio* nije izrađivano na tiskanom obrascu.

⁴⁰⁵ HR-DAST-7: Općina Komiža (1820. – 1918.)

Uredsko poslovanje Općine Komiza bilo je pod kontrolom Kotarskog poglavarstva u Visu kome su slani na uvid urudžbeni zapisnici. Taj se postupak nazivao “pregled načina rada” (*ispezione di metodo*).

U fondu Općine Bol⁴⁰⁶ prvi sačuvani urudžbeni zapisnik je onaj za godinu 1866. i ima identične naslove rubrika kao urudžbeni zapisnik Općine Komiza nakon 1850. godine. Službenici bolskog općinskog ureda popunjavali su 7. rubriku (*Svezak*) na način da su za sve upise pisali rimski broj I. Da bi se utvrdilo postupanje u onim godinama za koje nisu sačuvani urudžbeni zapisnici izvršen je uvid u spise za godinu 1823.⁴⁰⁷ Utvrđeno je poklapanje sa postupkom službenika u Općini Zlarin koji su u početnim godinama djelovanja u 7. rubrici: broj svežnja upisivali rastući rimski broj za svakih sto upisa.

Na koncu ove analize postupaka u upravljanju dokumentima na najnižoj, općinskoj razini treba naglasiti da je u ovoj prilici analizirano gradivo malih otočnih općina kao što su Bol, Zlarin ili Komiza. Ne možemo sa sigurnošću reći bismo zaključke mogli donijeti da smo bili u mogućnosti analizirati dokumente velike gradske općine kao što je npr. gradivo Općine Dubrovnik⁴⁰⁸ koje je, za razliku od Zadra, Šibenika i Splita, sačuvano u kontinuitetu. Sasvim je izgledno da se u kancelarijama s puno većim opsegom poslova i nakupljanjem gradiva moralo upravljati gradivom uz primjenu nekog klasifikacijskog sustava. Nastavak ovog istraživanja trebao bi krenuti u tom smjeru.

4.4.6. Klasifikacijski sustav Zemaljskog odbora Dalmatinskog sabora

Dokumenti Odbora su se klasificirali prilikom odlaganja u pismohranu u šesnaest skupina:

I – Zakoni i propisi (*Legislazione e normali*)

II – Poljoprivreda (*Agricoltura*)

III – Trgovina i industrija (*Commercio ed industria*)

IV – Financije (*Finanza*)

V – Javne gradnje (*Pubbliche costruzioni*)

VI – Bolnice (*Ospitali*)

VII – Dobrotvone ustanove i zaklade (*Altre fondazioni ed istituti di beneficenza*)

VIII – Općine (*Comuni*)

IX – Žandarmerija i vojni predmeti (*Gendarmeria e oggetti militari*)

X – Javna sigurnost (*Sicurezza pubblica*)

⁴⁰⁶ HR-DAST-6: Općina Bol (1820. – 1918.)

⁴⁰⁷ HR-DAST-6, kut. 3

⁴⁰⁸ HR-DADU-89: Općina Dubrovnik (1815. – 1918.) – količina: 1540 kutija; 154 d/m, nesredeno

- XI – Predračuni, obračuni i drugi predmeti koji se odnose na administraciju Zemaljskog Odbora (*Preventivi, resoconti, quanto concerne l' amministazione della Giunta*)
- XII – Kadrovski poslovi i drugi predmeti koji se odnose na službenike Zemaljskog odbora (*Affari personali o altrimenti risguardanti il servizio della Giunta*)
- XIII – Pokrajinski sabor (*Dieta provinciale*)
- XIV – Školstvo (*Istruzione pubblica*)
- XV – Statistika (*Statistica*)
- XVI – Dnevnici (*Giornali*)⁴⁰⁹

U tekstu Pravilnika o poslovanju Zemaljskog odbora Dalmatinskog sabora⁴¹⁰ ne nalazimo trag koji ukazuje da ovaj klasifikacijski plan Zemaljski odbor nije dobio gotov već su ga sastavili njegovi službenici. Naime, u članku 51. predviđeno je da Odbor u slučaju potrebe može formirati i nove klasifikacijske skupine.

Gradivo se odlagalo prema razredbenim skupinama u jedan ili više svežnjeva označenih rimskim brojem klasifikacijske skupine, tekućim brojem svežnja (arapski), godinom na koju se spisi odnose te prvim i zadnjim brojem koji svežanj sadrži. Unutar svežnja dokumente se slagalo kronološki rastućim brojem. Spisi koji se odnose na isti posao registrirali su se pod brojem prvog dokumenta i zajedno činili predmetni spis. Predmetni spisi su se označavali brojem klasifikacijske skupine, godine te brojevima svih spisa koji sadrže i progresivnim brojem od 1. siječnja do 31. prosinca svake godine. Sve ove oznake osim treće trebale su biti i na poleđini svakog dokumenta.

Svaki dokument koji pristigne u registraturu trebao je biti upisan u Knjigu registrature koja olakšava ponovno traženje spisa. Knjiga registrature vodila se po sljedećem obrascu (E):

Broj ur. Zapisnika	Datum otpreme	Smještaj u registraturi

Na osnovi svih spisa trebalo je sačiniti abecedno kazalo prema obrascu (F):

⁴⁰⁹ Naslov ove razredbene skupine nije moguće sa sigurnošću prevesti jer gradivo institucije nije sačuvano. Moguće je da se radi o nekim službenim dnevnicima ili novinama. Za gradivo arhivskog fonda HR- DAZD-94: Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor prilikom istraživanja provedenih u pripremi Vodiča Državnog arhiva u Zadru sa razmjernom sigurnošću je utvrđeno da je sakupljeno od različitih osoba (npr. Antuna Radića). Pouzdanih zapisa u službenim evidencijama DAZD-a o ovom gradivu nema.

⁴¹⁰ Vidi fus notu 153.

Ime stranke ili predmeta (abecedno podjelom na vokale barem za najvažnija slova)	Klasifikacijska skupina, svi brojevi koji se odnose na predmet, broj svežnja i godina

Bilo je dopušteno izdavanje dokumenata iz registrature samo članovima odbora. Izdavali su se uz revers, po mogućnosti potpisan od upravitelja, koji se privremeno stavlja na mjesto dokumenta u registraturi. Tijekom trajanja sjednica Sabora svaki zastupnik ima pravo uvida u sve dokument koji su mu potrebni s tim da se uvid odvija u prostorijama Odbora, također uz revers.

Zaključno o klasifikacijskim sustavima treba reći da je osim kao administrativni alat (dio sustava uredskog poslovanja) klasifikacijski sustav i popis do detalja raščlanjenih nadležnosti i funkcija institucije koja ga primjenjuje, sam po sebi povijesni izvor. U situaciji u kojoj za neku instituciju ne bismo imali dobro sačuvano gradivo, kao što je to Zemaljski odbor Dalmatinskog sabora, od velikog je značaja i pomoći sačuvan klasifikacijski plan. On govori o funkcijama i nadležnostima obavljanjem kojih je nastalo gradivo koje nedostaje.

5. SAČUVANO GRADIVO NASTALO RADOM INSTITUCIJA DRUG AUSTRIJSKE UPRAVE

Tijela uprave u Dalmaciji započinjaju djelovanjem već nakon vojnog zauzimanja. Najveći dio gradiva koje čuva tragove tog djelovanja danas se čuva u Državnom arhivu u Zadru, registrirano u 23 arhivska fonda pokrajinske uprave, 14 fondova kotarske i okružne uprave.⁴¹¹ U literaturi nalazimo podatak da su austrijske institucije najveći dio spisa nastalih u razdoblju druge vladavine smatrali tekućim spisima i nisu ih odlagali u „Arhiv starih spisa“⁴¹² što je najvjerojatnije uzrok da ih kasno nalazimo registrirane kao arhivsko gradivo. Prvi put njihov pregled donesen je 1955. godine⁴¹³ i spominje samo 10 fondova, dok pregledi iz 1984. i 2006. donose 28 fondova. Prilikom izrade Vodiča državnog arhiva u Zadru u periodu od 2009. do 2013. iz ovog je razdoblja registrirano još 13 fondova, a jedan je brisan. Sada ih ukupno ima 37. Do ovog je povećanja došlo izdvajanjem pojedinih cjelina iz Zbirke Miscellanea (HR-DAZD-377), a do brisanja je došlo revizijom brojeva prilikom izrade Vodiča.

5.1. Gradivo institucija pokrajinske uprave

Najznačajniji i najveći arhivski fond u ovoj skupini je fond Vlade/Namjesništva za Dalmaciju (HR-DAZD-88)⁴¹⁴ koji zajedno s fondovima koji su posebno registrirani (HR-DAZD-89, 563, 564, 90, 561, 543, 562, 566, 551, 91,92, 93), a u stvarnosti su integralni dio velikog fonda, ukupno sadrži 768 dužnih metara gradiva nakon velikog oštećenju koje je cjelina gradiva doživjela diobom spisa 1924.-1927. godine.⁴¹⁵ Gradivo Vlade/Namjesništva sadrži podatke za područje cijele Dalmacije, a zbog odnosa Austro-Ugarske Monarhije s Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom, velika količina dokumenata odnosi se i na političke, vojne, granične, ekonomske i socijalne izvještaje o stanju u tim zemljama. Moglo bi se reći da ne postoji područje ljudskog djelovanja i života za koje ne možemo naći informacije u ovim spisima počevši od gopodarskog, kulturnog, prosvjetnog, socijalnog, vjerskog i političkog života Pokrajine. Najbrže dohvaatan prikaz sadržaja ovih dokumenata su klasifikacijski nacrti

⁴¹¹ Vodič Državnog arhiva, I. dio, str. 293– 424.

⁴¹² Foretić Dinko. Kratak historijat i opći inventar Državnog arhiva u Zadru. // Arhivist br. I, (1955.) str. XXXVIII.

⁴¹³ Foretić Dinko. Nav. dj. , str. XXXVIII – IX.

⁴¹⁴ Povijest, ustroj, nadležnosti i uredsko poslovanje obrađeni u: Kolić, Dubravka. Carsko Kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814. – 1918., Institucija i gradivo, Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2010.

⁴¹⁵ Peričić, Šime. Podjela zadarskih „arhiva“ između Italije i kraljevine SHS (1924. – 1926.) // Arhivski vjesnik XXI-XXII (1978. – 1979.), str. 35–374.

primjenjivani u uredima Namjesništva tijekom 104 godine njegova djelovanja.⁴¹⁶ Ostali fondovi tijela pokrajinske uprave odnose se na specifična područja kao što su: upravljanje državnim financijama, provođenje javnog reda i mira, nadzor nad mjerama, utezima, vagama i ostalim instrumentima mjerenja, poslovima katastra i poslovima rudarskih poduzeća. Sadržajem se izdvaja gradivo Zemaljskog odbora Dalmatinskog sabora koji je bio izvršno i upravno tijelo dalmatinskog parlamenta konstituiranog Carskim patentom 1861. godine. Spisi fonda Vlade/Namjesništva i fondova koji su nastali radom njegovih odjela (osim spisa Građevinskog odjela, Baždarskog ureda, Ravnateljstva policije i Pokrajinskog školskog vijeća) u Arhiv su dospjeli izravno nakon što je rad završilo Povjerenstvo za podjelu spisa 1924. – 1927. godine. Spisi Građevinskog odjela koji su registrirani kao poseban fond imali su drugačiju sudbinu. Radi se o spisima koji su nakon podjele prevezeni u Split, tamo na nepoznat način dospjeli u ruke stanovitom inženjeru Marasoviću koji ih je 1949., nakon 2. svjetskog rata vratio Državnom arhivu u Zadru. Drugačija je povijest fonda Uprave za katastarsku izmjeru. Za razliku od spisa ostalih institucija koje je Povjerenstvo za podjelu dijelilo, spisi Uprave za katastarsku izmjeru su u cijelosti pripali Kraljevini SHS i preneseni su u Split.⁴¹⁷ Fond Uprave katastarskih izmjera što se čuva u DAZD-u sadrži samo indikacijske skice katastarskih planova. Te (nepotpune) skice katastarskih planova Državni arhiv u Zadru kupio je 1930. godine od Giovannija Pouchiè. On ih je naslijedio od svog oca geometra koji je vjerojatno sudjelovao u njihovom nastajanju.⁴¹⁸ Jedini fond o čijem preuzimanju nemamo podatak jesu spisi Zemaljskog odbora Pokrajinskog sabora. Građiva pokrajinske upravne razine u Državnom arhivu u Zadru ima ukupno 842,2 dužna metra.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Vidi poglavlje Klasifikacijski nacrti

⁴¹⁷ Slukan Altić, Mirela. Povijest stabilnog katastra Dalmacije povodom 170-te obljetnice Arhiva mapa za Dalmaciju (1834. – 2004.), Građa i prilozi za povijest Dalmacije, br. 19 (2005): str. 7–47., Nataša Bajić-Žarko. Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju: Katastar Dalmacije 1823. – 1975.: Inventar. Zagreb; Split, 2006.

⁴¹⁸ HR-DAZD-251: Državni arhiv u Zadru, Opći spisi 1927. – 1943, 5/Riserv 1930.

⁴¹⁹ HR-DAZD-88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.), HR-DAZD-89: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Građevinski odsjek (1820. – 1918.), HR-DAZD-563: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Sanitarni kordon prema turskoj granici (1820. – 1821.), HR-DAZD-564: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Razgraničenje na području Kleka i Sutorine (1833. – 1880.), HR-DAZD-90: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Zaklade u Dalmaciji (1813. – 1918.), HR-DAZD-561: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Primaljska škola u Zadru (1820. – 1904.), HR-DAZD-543: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Društva u Dalmaciji (1833. – 1918.), HR-DAZD-562: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Kazališta u Dalmaciji (1805. – 1904.), HR-DAZD-566: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Arheološki muzej u Zadru (1836. – 1920.) HR-DAZD-551: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Zadruge u Dalmaciji (1865. – 1914.), HR-DAZD-91: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Dijecezanski spisi (1813. - 1918.), HR-DAZD-92 :Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Feudalna komora i Pokrajinska komisija za alodizaciju feuda (1813. – 1918.), HR-DAZD-93: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Odjel za heraldička pitanja i Heraldička komisija u Zadru (1816. – 1887.), HR-DAZD-94: Dalmatinski sabor – Zemaljski odbor u Zadru (1861. – 1913.); HR-DAZD-95: Baždarski ured u Zadru (1876. – 1918.), HR-DAZD-496 C. kr. Pokrajinski rudarski ured (1819. – 1918.), HR-DAZD-382: Uprava katastarskih izmjera u Zadru (1823. – 1839.), HR-DAZD-97: Redarstveno ravnateljstvo u Zadru (1814. – 1918.),

Radi se o gradivu obilato korištenom u znanstvene svrhe, poglavito historiografske. Povijest institucija čijim radom je gradivo nastalo, nažalost, donedavno je bila gotovo sasvim neistraženo.

Državni arhiv u Splitu od 1982. godine u svom sastavu ima Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju ili točnije arhivski fond koji sadrži katastarske operate za Dalmaciju i dio Istre.⁴²⁰ Nakon postupka podjele dokumenata između Italije i Države SHS gradivo katastra koje se odnosi na Dalmaciju je tijekom 1923. i 1924. godine preneseno u Split. Njemu je 1945. godine pridruženo i gradivo prve službene izmjere hrvatskog dijela Istre koji se čuvao u Trstu te se od tada naziva Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju i obuhvaća katastarske operate za 761 katastarsku općinu u količini cca 1200 d/m. Radi se o gradivu koje je prvorazredan izvor za proučavanje povijesti Dalmacije, a osim toga nije rijetko da se temeljem podataka koje sadrži rješavaju imovinsko pravna pitanja suvremenih stanovnika Dalmacije.

Osim ovog fonda koje sadrži gradivo austrijske katastarske izmjere u Državnom arhivu u Splitu čuva se gradivo još dviju institucija pokrajinske razine. Radi se o dijelovima fonda Rudarskog ureda i Pokrajinskog školskog vijeća, pristiglom u Split nakon diobe arhiva po teritorijalnom principu, dio kojeg je ostao i u Zadru.⁴²¹

5.2. Gradivo institucija okružne i kotarske uprave

Gradivo ove skupine čine spisi institucije Okružnog poglavarstva u Zadru i kotarskog poglavarstva Zadra, Obrovca, Paga i Raba, te općina Sali i Zadar. Spisi predstavljaju rad tijela podjeljenih na upravne razine koje se vrlo često sadržajno preklapaju sa spisima Vlade/Namjesništva čineći svojevrsan administrativni eho akcija koje su započinjale carskim ili ministarskim odlukama u Beču i prenosile se na niže razine. Kad su u pitanju tijela sa sjedištem u Zadru radi se o velikim količinama gradiva koje još uvijek većim dijelom nema odgovarajuća informativna pomagala.

Za fond Komesarijata Vlade Korčula možemo reći da je posebnost ove skupine jer to gradivo, (u tako maloj količini – 0,1 d/m) svjedoči o postojanju institucija za koje nismo pronašli zakonski propis o osnivanju, a prestale su djelovati stupanjem Zakona o preturama od 1.

HR-DAZD-98: Pokrajinsko školsko vijeće u Zadru (1869. - 1918.), HR-DAZD-99: Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo u Zadru (1813. - 1918.), HR-DAZD-100 :Pokrajinsko državno računovodstvo u Zadru (1819. - 1866.), HR-DAZD-101: Predsjedništvo uprave državnih dobara u Trstu (1840. - 1854.)

⁴²⁰ Ovo je arhivsko gradivo iskazano u Pregledu fondova iskazano odvojeno. Pod signaturom HR-DAST-152: Arhiv mapa z Dalmaciju (1819. – 1918.) – 1112, 8 d/m i pod istom signaturom HR-DAST-152: Arhiv ma za Primorje (1819.-1918.), - 87 d/m

⁴²¹ HR-DAST- 4: Uprava dalmatinski rudnika u Zadru (1819. – 1918.), HR-DAST-98: Pokrajinsko školsko vijeće u Zadru (1869. – 1918.)

veljače 1820. godine. Kotarski komesarijati bili su privremena tijela uprave i sudstva osnovana 1817. u Pagu, Šibeniku, Hvaru, Korčuli i Visu.

O specifičnosti sustava uprave u Dalmaciji govori gradivo fondova triju serdarija Nin, Pag i Rab. Serdarije su ustrojbene jedinice Teritorijalnih snaga (*Forza territoriale*)⁴²² koje su vojno-obrambena organizacija naslijeđena iz mletačkih vremena. Ona je uz funkciju obrane i nadzora teritorija imala svoje mjesto u sustavu uprave pa čak i sudstva sporovima male vrijednosti. Gradivo okružne i kotarske razine u Državnom arhivu u Zadru čuva se u ukupnoj količini 382, 6 dužnih metara.⁴²³

U Državnom arhivu u Splitu čuva se pet fondova institucija kotarske razine, vrlo fragmentarno sačuvanim gradivom ukupne količine 43,5 d/m. Od te količine 42 dužna metra otpadaju na gradivo Lučke kapetanije koje je registrirano u kontinuitetu do godine 1945.⁴²⁴

Državni arhiv u Dubrovniku čuva tri fonda upravne razine okruga količine 152,9 dužnih metara⁴²⁵ i sedam fondova kotarske razine ukupne količini 256 dužnih metara.⁴²⁶

U Državnom arhivu u Šibeniku čuvaju se dva fonda kotarske razine u ukupnoj količini 33,4 dužna metra i četiri fonda općinske razine u ukupnoj količini 48,8 dužnih metara.⁴²⁷

U Istorijskom arhivu u Kotoru prema podacima iz Pregleda fondova i zbirki „50 godina Istorijskog arhiva Kotor 1949-1999.“⁴²⁸ čuva se gradivo registrirano pod nazivom Kotarsko

⁴²² Oršolić, Tado. Seoske straže i poljsko redarstvo u kopnenoj Dalmaciji (od 1814. do druge polovine XIX. st.), Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru, sv. 49 (2007): str. 467–481. str, Oršolić, Tado. Teritorijalne snage za francuske uprave u Dalmaciji (1806. – 1809.), Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU Zadru, 45(2003): str. 271–289.

⁴²³ HR-DAZD-102: Okružno poglavarstvo u Zadru (1816. – 1865.), HR-DAZD-103: Financijsko ravnateljstvo u Zadru (1854. – 1918.), HR-DAZD-105: Kotarsko školsko vijeće (1869. – 1918.), HR-DAZD-111: Komesarijat Vlade Korčula (1813. – 1819.), HR-DAZD-106: Kotarsko poglavarstvo Obrovac (1823. - 1868.), HR-DAZD-107: Kotarsko poglavarstvo Pag (1816. – 1868.), HR-DAZD-108: Kotarsko poglavarstvo Rab (1823. – 1868.); HR-DAZD-109: Kotarsko poglavarstvo Zadar (1821. – 1868.); HR-DAZD-104: Kotarsko poglavarstvo Zadar (1868. - 1918.), HR-DAZD-112 Serdarija Nin (1820. – 1850.), HR-DAZD-113: Serdarija Pag (1820. – 1850.), HR-DAZD-114: Serdarija Rab (1820. – 1850.), HR-DAZD-115: Općina Zadar (1864. – 1918.), HR-DAZD-499: Općina Sali (1844. – 1918.)

⁴²⁴ HR-DAST-5: Kotarsko poglavarstvo Split (1872. – 1918.); HR-DAST-11: Lučka kapetanija Split (1851. – 1945.); HR-DAST-153: Lučko otpremništvo Opuzen (1851. – 1918.); HR-DAST-154: Lučki ured Neum (1880.-1891.); HR-DAST-201: Uprava osnovnih škola u Splitu (1823. – 1871.)

⁴²⁵ HR-DADU-80: Intendanca dubrovačke pokrajine (1814. – 1815.), HR-DADU-81: Okružno poglavarstvo Dubrovnik (1815. – 1868.), HR-DADU-82: Okružni građevni ured (1816. – 1868.)

⁴²⁶ HR-DADU-83: Kotarsko poglavarstvo Dubrovnik (1868.–1918.); HR-DADU-84:Upravna pretura Dubrovnik (1820.-1868.); HR-DADU-Upravno-sudska pretura Cavtat (1819. – 1868.); HR-DADU-86:Upravno sudska pretura Lastovo (1819. –1868.); HR-DADU-87: Upravno sudska pretura Mljet (1819. – 1832.); HR-DADU: Upravno sudska pretura Slano – Ston (1819. – 1868.); HR-DADU-310: Hipotekarni ured u Dubrovniku (1814. – 1897.)

⁴²⁷ Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, sv. 1., Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006., str. 918. (HR-DAŠI-6:Kotarska uprava za školstvo Šibenik (1824. – 1869.), HR-DAŠI-7: Lučka kapetanija Šibenik (1813. – 1918.), HR-DAŠI-5: Općinsko upraviteljstvo Šibenik (1813. – 1819.), HR-DAŠI-10: Općinsko upraviteljstvo Drniš (1815. – 1918.), HR-DAŠI-9: Općina Skradin (1815. – 1918.), HR-DAŠI-8: Općinsko upraviteljstvo Zlarin (1813. – 1918.), Riječ je o arhivistički neobrađenim fondovima.

poglavarstvo, ali je iz naslova izvornika vidljivo da se radi o Okružnom poglavarstvu. U zapisu stoji da je gradivo raspona 1815. – 1918. što je malo vjerojatno jer su okružna poglavarstva prestala djelovati najkasnije do 1868. godine. Sačuvano je gradiva u količini 0,60 dužnih metara. To je za gradivo takve institucije vrlo malo, što ukazuje na veliko oštećenje koje je fond pretrpio. Prema podacima iz istog pregleda pod klasifikacijskom oznakom 1.2.4. – Arhivski fondovi i zbirke kapitalističkog perioda 1815. – 1945. nije sačuvano gradivo Kotarskog poglavarstva Kotor. Od gradiva druge austrijske uprave u Istorijskom arhivu u Kotoru sačuvano je gradivo neiskazanih količina Uprave državnih dobara Kotor, Carinarnice Kotor, carinskih ispostava Prčanj, Risan i Tivat, lučkih kapetanija Rose, Meljine i Kotor, lučkih ispostava Budve i Tivta, te lučkog otpravništva Spič. Čuva se i gradivo katastra nastalog austrijskom izmjerom, ali je prikazano u kontinuitetu s katastarskim gradivom do 1995. godine.

5.3. Gradivo nastalo radom općina

Kad su u pitanju tijela općinske uprave, Državni arhiv u Zadru u lošijoj je poziciji od drugih dalmatinskih arhiva. Naime, čuva se samo fond općine Zadar u razdoblju između 1864. i 1918., dakle u onom razdoblju kojeg ovaj rad ne obrađuje. Osim Općine Zadar čuva se i mala količina gradiva Općine Sali (0,3 d/m) koja je nedavno razdvojena od ostatka fonda koji se odnosi na razdoblje 1918. – 1941.⁴²⁹

U pregledu arhivskih fondova i zbirki RH u Sabirnom arhivskom centru Hvar Državnog arhiva u Splitu, nalazimo tri fonda općinske uprave u ukupnoj količini 64 dužna metra.⁴³⁰

U Državnom arhivu u Dubrovniku osamnaest fondova općinske razine u ukupnoj količini 312,6 dužnih metara.⁴³¹

⁴²⁸ Publikacija Pregled fondova i zbirki „50 godina Istorijskog arhiva Kotor 1949. – 1999.“ konzultirana je preko skenova do kojih sam došla ljubaznošću kolega iz Kotora

⁴²⁹ HR-DAZD 115: Općina Zadar 1864. – 1918., HR-DAZD- 499: Općina Sali 1844. – 1918.

⁴³⁰ HR-DAST-DH-1: Općina Hvar 1813. – 1918., HR-DAST-DH-5: Općina Jelsa 1813. – 1918., HR-DAST-DH-6: Općina Vrboska 1813. – 1918. (Kratice DH znači: Depozit Hvar. Prema zadnjim informacijama, gradivo više nije u depozitu Državnog arhiva Split pa ove signature više nisu aktualne. Budući da novih signatura nema navode se stare.

⁴³¹ HR-DADU-90: Općina Cavtat 1815. – 1918., HR-DADU-89: Općina Dubrovnik 1815. –1918., HR-DADU-91: Općina Janjina 1868. – 1918., HR-DADU-313: Općina Korčula 1814. – 1918., HR-DADU-92: Općina Orebić 1815. – 1918., HR-DADU-93: Općina Rijeka Dubrovačka 1815. – 1918., HR-DADU-94: Općina Slano 1814. -1918., HR-DADU-95: Općina Ston 1815. – 1918., HR-DADU-96: Općina Šipan 1815. – 1918., HR-DADU-97: Općina Trpanj 1815. – 1918., HR-DADU-98: Porezni ured Dubrovnik 1816. – 1918., HR-DADU-99: Ured za katastar Dubrovnik 1820. – 1918., HR-DADU-100: Lučka kapetanija Dubrovnik 1815. – 1918., HR-DADU-101: Lučka ispostava Cavtat 1830. – 1918., HR-DADU-106: Inspekcija cesta Cavtat – Dubrovnik – Slano 1820. – 1851., HR-DADU-108: Zdravstveni uredi – Dubrovnik, Brgat, Lozica, Mrcine, Slano, Bani, Župa 1814. – 1850., HR-DADU-337: Tvrdavni građevni ured Dubrovnik 1815. – 1918.

Dio gradiva upravnih institucija druge austrijske uprave nalaze se i u drugim ustanovama. U Državnom arhivu u Splitu čuva se pet fondova općinske razine u ukupnoj količini 59 dužnih metara.⁴³²

Prema podacima iz Pregleda fondova i zbirki „50 godina Istorijskog arhiva Kotor 1949 – 1999.“⁴³³ u Istorijskom arhivu u Kotoru čuva se gradivo općina Kotor, Dobrota, Grbalj, Krtoli, Lastva, Muo, Prčanj i Tivat.⁴³⁴

U nearhivskim ustanovama gradiva iz ovog razdoblja ima u malim količinama u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu i Znanstvenoj knjižnici u Zadru.⁴³⁵ Relativno malo arhivskih fondova nastalih u razdoblju druge austrijske uprave je arhivistički obrađeno na suvremen način što je nesrazmjerno njihovom značenju. Ta činjenica uvelike otežava komparacije oblika i sadržaja dokumentacija, kao i sintetiziranje i zaključivanje.

5.4. Djelovanje Državnog arhiva u Zadru

Za razdoblje druge austrijske uprave, važno je istaknuti činjenicu iznimnog razvoja koji je doživio zadarski arhiv u to doba. Ona u svojoj naravi krije i uzrok i posljedicu nakupljanja materijala o kojem danas skrbimo.⁴³⁶ Državni arhiv u Zadru je osnovan 1624. godine pri kancelariji generalnog providura za Dalmaciju. Nakon ukidanja Mletačke Republike nastavlja djelovanje pri vrhovnim tijelima uprave. Od početka druge austrijske uprave, odnosno od 1814. godine djeluje kao odjel Predsjedništva pokrajinske uprave pod nazivom Arhiv starih spisa (*Archivio degli atti antichi*). O visokom stupnju samostalnosti djelovanja govori činjenica da Arhiv vodi samostalni urudžbeni zapisnik. Do sredine 19. stoljeća obavljao je uglavnom upravnu funkciju, a tek polovicom 19. st. se, uz nju, obavlja i znanstvena funkcija. Dakle, arhivsko gradivo više ne služi samo u svrhu dokazivanja prava, povlastica ili vlasništva već se traži i proučava u znanstvenim istraživanjima, uglavnom historiografskim. U to vrijeme obavljani su značajni zahvati na sređivanju i katalogiziranju gradiva, a na žalost i veliko škartiranje gradiva nastalog u razdoblju mletačke uprave koje je obavljeno između 1824. i 1827. godine. Tada je izdvojeno, na javnoj dražbi u Veneciji prodano i uništeno 1097 svežnjeva arhivskog gradiva među kojima je bio veći dio spisa mletačkih kapetana iz Zadra,

⁴³² HR-DAST-6: Općina Bol 1820. – 1918., HR-DAST-7: Općina Komiža 1821. – 1918., HR-DAST-227: Mjesno školsko vijeće Bol: 1844. – 1918., HR-DAST-559: Mjesno školsko vijeće Vranjic 1906. – 1918., HR-DAST-12: Lučka ispostava Komiža 1883. – 1918.

⁴³³ Vidi fus notu 386

⁴³⁴ Količine iz popisa nisu vidljive, osim toga gradivo općina prikazano je kao cjelina do 1945. godine

⁴³⁵ SKST –Dalmatinsko pokrajinsko željezničko vijeće i Željeznički odbor 1900 – 1918, ZKZD – M 190, 300, 930: Općina Zadar 1813. – 1890., ZKZD - M 590, 644, 904: Policijska uprava Zadar 1814. – 1918.

⁴³⁶ Vodič Državnoga arhiva u Zadru, I dio, str. 30-39

spisi kaznenih procesa u nadležnosti mletačkih providura, registri i dokumenti koji su se odnosili na Mletački računski ured i drugo. U literaturi ovaj postupak uvijek prati negativan komentar i žaljenje za izgubljenim, tako da se može krivo pretpostaviti da se radilo o nekom ishitrenom postupku. Tim je stručnjaka radio na zahtjev Vlade u dvije faze. Prvi znatno kraći popis za uništavanje nije prihvaćen, što je dovelo (u drugoj fazi) do njegovog znatnog proširenja.⁴³⁷ Nakon obavljenog posla izrađen je Opći inventar (*Inventario generale*)⁴³⁸ gradiva Arhiva koji je poslužio kao primopredajni zapisnik između dva upravitelja Arhiva. Taj Inventar, odnosno podatci koje sadrži, danas svjedoči o činjenici da su zadarski arhivisti bili upoznali i provodili arhivistička načela i principe koji su se provodili u europskim zemljama. Tada vrlo suvremeno načelo poštovanja fondova i prvobitnog administrativnog reda dosljedno je primjenjivano: gradivo nastalo radom jedne administracije nije spajano s gradivom druge administracije bez obzira što se nadležnosti stvaratelja nisu mijenjale. Ako je „najutjecajnija rana formulacija načela provenijencije i prvobitnog reda“⁴³⁹ ona trojice Nizozemaca Mullera, Fetha i Fruina u njihovu Priručniku iz 1898., zadarski arhivisti 1828. napravili su pionirski posao sa svojim Općim inventarom koji bi morao naći svoje mjesto u udžbenicima arhivistike. Ova načela djelomično su napuštena od generacije arhivista koja je u Državnom arhivu stasala nakon Drugog svjetskog rata kad se gradivo nižih administrativnih razina počelo iskazivati uz primjenu načela pertinencije što je nastavno naštetilo razvoju i točnosti arhivskih evidencija. Osamdesetih godina 20. st. i službeno su ispravljani takvi postupci, dobrim dijelom obavljeno razdvajanje fondova i njihovo zasebno iskazivanje. Taj je postupak primjenjen i na fondove prve i druge austrijske uprave niže administrativne razine.⁴⁴⁰

Za Državni arhiv u Zadru, ovakav kakav danas znamo i njegovo gradivo, važan je događaj s kraja 19. stoljeća koji je doprinio njegovom značaju i bogatstvu i s još jednog aspekta učinio ga referentnim mjestom za znanstvenike, studente i korisnike različite provenijencije. Naime, 1894. godine od knjiga i zbirki Namjesništva za Dalmaciju, formirana je uz osobito zalaganje dvorskog savjetnika, Dubrovčanina Nikole Nardellija⁴⁴¹ Knjižnica Državnog arhiva u Zadru

⁴³⁷ HR- DAZD- 251: Državni arhiv u Zadru (1624. -), Spisi Povjerenstva za škartiranje 1824. – 1827.

⁴³⁸ Usmiani, Ante. Opći inventar Zadarskog arhiva iz 1828. godine.// Arhivski vjesnik br. 19–20., (1976. –1 977.), str. 179–194.

⁴³⁹ Ivanović, Jozo. Nav. dj., str. 73.

⁴⁴⁰ Kolanović, Josip (ur.), Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odjelima u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984., str. 321–342., Kolanović, Josip (gl.ur.) Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, sv. 1., Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006., str. 877–914.

⁴⁴¹ Nikola (Niko) Nardelli rođen je u Dubrovniku 1857. godine gdje je i umro 1925. Studij prava završio je u Grazu, a karijeru je izgradio obnašajući visoke dužnosti u sustavu uprave. Bio je dvorski savjetnik, od 1905. voditelj Namjesničkog ureda, te u razdoblju 1906. – 1911. namjesnik za Dalmaciju, prvi Hrvat na toj funkciji. (Hrvatski leksikon, II. sv.,Zagreb: Naklada Leksikon 1997., str. 155.)

*(Biblioteca dell Archivio generale degli atti antichi presso I.R.: Luogotenenza Dalmata).*⁴⁴² Knjižnica je u razdoblju od 1895. do 1913. godine imala pravo na obvezni primjerak svih izdanja iz Pokrajine Dalmacije i na taj način formirala izuzetno značajnu zbirku dalmatinske i zadarske periodike, zbirku zakona, shematizama i almanaha. Taj dio fonda Knjižnice DAZD-a sadržajno nadopunjuje gradivo prve i druge austrijske uprave i omogućuje korisnicima da istovremeno vrše uvide, provjere i usporedbe s podacima iz spisa.⁴⁴³

5. 5. Sudbina gradiva nakon svjetskih ratova

Smjena administracija do koje redovito dolazi uslijed ratnih zbivanja i političkih pregovora uvijek su kritična razdoblja za sigurnost i cjelovitost arhivskog gradiva. U povijesnoj epizodi 1824. – 1827. koju smo prethodno opisali stradalo je gradivo mletačkih institucija. Točno stoljeće kasnije istu sudbinu doživjelo je i gradivo nastalo radom austrijskih institucija.

Naime, Rapalskim ugovorom sklopljenim 12. studenoga 1920. između Kraljevine SHS i Italije, Zadar s najbližom okolicom i otok Lastovo pripali su Italiji. U čl. 2. toga ugovora predviđeno je da se posebnom konvencijom utvrdi sve što je povezano sa Zadrom i okolicom kao i cijelom Dalmacijom, uključujući među ostalim i pravednu podjelu „odnosnih arhiva”. To je učinjeno ugovorom između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije u Rimu 23. listopada 1922. godine. Člancima 25. –31. regulirana je podjela spisa “dalmatinskih arhiva”. Pod time se mislilo na spise tekuće administracije nakon 1. siječnja 1878. godine, odnosno četrdeset godina nakon potpisivanja primirja 3. studenoga 1918. Riječ je o spisima koji su bili neophodni novoj administraciji Kraljevine SHS. U čl. 31. utvrđeno je da povijesni arhivi „koji predstavljaju tragove ili uspomenu na gospodstvo Mletačke Republike u Dalmaciji neće biti predmetom podjele već će njih će zadržati talijanska država”. Članom 27.b Konvencije predviđeno je da arhivsko gradivo Zemaljskoga dalmatinskoga sabora, Zemaljskoga gospodarskoga vijeća i Političke općine Zadar (1864-1918) u cjelini pripadnu Kraljevini SHS. Pregovore o podjeli “arhiva” vodila je mješovita Komisija sastavljena od predstavnika Kraljevine SHS i Kraljevine Italije. Sa strane Kraljevine SHS imenovan je delegatom i predsjednikom dr. Antun Dulibić, sudski savjetnik i političar iz Šibenika. Komisija je djelovala u dva navrata, od 21. lipnja do 22. studenoga 1924. te od 3. srpnja do 8. studenoga

⁴⁴² Katić-Piljušić, Mirisa. Knjižnica Državnog arhiva u Zadru. Od Namjesničke do specijalne arhivske knjižnice. *Arhivski vjesnik* 53 (2010.): str. 111–136.

⁴⁴³ Mirisa. Katić-Piljušić. Nav.dj. str.114., Katić-Piljušić, Mirisa.. Knjižnica Državnog arhiva u Zadru=Bibliothek des Staatsarchives. *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*. Zürich, New York: Oluis-Weidmann, Hildeshim, 2002. str.138 –142.

1926. Prema dopisu talijanske delegacije Prefekturi u Zadru trebalo je podijeliti spise sljedećih dvanaest ustanova koje su imale sjedište u Zadru: Dalmatinskoga namjesništva, Kotarskoga poglavarstva, Zemaljskoga odbora, Prizivnoga suda, Pokrajinskoga suda, Kotarskoga suda, Državnoga odvjetništva (*Procura di Stato*), Državnoga nadodvjetništva (*Procura superiore di Stato*), Pokrajinske direkcije financija, Financijskoga odvjetništva, Financijskoga inspektorata, Poreznoga ureda, Evidencijskog ureda Zemljišnog katastra, Katastarskih mapa, Direkcije pošte i telegrafa, Poštansko-telegrafskoga ureda, Lučke kapetanije, Ureda pomorskoga zdravlja i Vojničkog ureda.⁴⁴⁴

Iz korespondencija članova Komisije doznajemo da su već za prve podjele primijetili kako među spisima Namjesništva koji su podlijegali podjeli nedostaju mnogi vrlo vrijedni spisi koji su uklonjeni već ranije. Radilo se o spisima koji se odnose na stavove austrijske uprave prema nacionalnim težnjama Hrvata, na korake koji su poduzmani na njihovom zatomičavanju, na ulogu talijanske birokracije u političkom životu posljednjih četrdesetak godina vladavine Monarhije u Dalmaciji. Također su nedostajali spisi o uhićenjima tijekom Prvog svjetskog rata, internaciji, političkim procesima, kolonizaciji Boke kotorske, Majskoj deklaraciji, aneksiji Bosne i Hercegovine, atentatu u Sarajevu, o balkanskim ratovima, Hendelovoj aferi, jezičnom pitanju, omladinskom pokretu, organizaciji „Sokol”, posjetu Franje Ferdinanda i princa Danila Dubrovniku, Riječkoj rezoluciji i drugom. Postojale su naznake da su dokumenti iz serije Tajni spisi pred slom Monarhije uništavani i odnošeni u Beč i Graz.⁴⁴⁵

Nakon što bi Komisija obavila jednu etapu podjele, gradivo je brodovima otpremano najvećim dijelom u Split, a manjim dijelom u Biograd, Šibenik i Preko. Za gradivo koje je pripalo Kraljevini SHS izrađen je popis. Tako je primjerice izrađeno 212 popisa podijeljenoga gradiva, predane su sve pomoćne knjige Namjesništva u Zadru od 1878. – 1918., ukupno 420 svezaka. Primjera radi, početkom listopada 1924. godine otpremljeno je preko dva vagona težine spisa Dalmatinskoga namjesništva i Zemaljskog odbora. Od 3. srpnja do 8. studenoga 1926. uslijedila je ponovno predaja gradiva kada je otpremljen 1601 svežanj Namjesništva te spisi drugih institucija, ukupno oko sedam i pol vagona težine. Izrađeno je oko 160 popisa gradiva koje je otpremljeno najvećim dijelom u Split. Velik dio gradiva je stradao, a osobito u dva požara u Splitu nakon 1945. godine. Cjelovito je sačuvan Arhiv katastarskih mapa koji je ostao u Splitu⁴⁴⁶ (čuva se u splitskom arhivu) i spisi Namjesništva o javnim gradnjama koje

⁴⁴⁴ Peričić, Šime., Nav. dj., str. 357–374., Vidaković, Josip. Državni arhiv u Zadru 1624. – 1970., Zadar: Hrvatsko komunikološko društvo i Nonacom d.o.o. 2002., str 69–76.

⁴⁴⁵ HR-DAZD-99: Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo, sv.88, br. 2414 od 1.6. 1915. I. sv. 89, br. 1036-Pov. od 6. 2. 1915. godine

⁴⁴⁶ Bajić-Žarko, Nataša. Nav. dj. (Sadrži analitički inventar navedenog gradiva)

je arhitekt Marasović iz Splita nakon Drugog svjetskog rata vratio u Zadar. U toj povijesnoj epizodi gradivo institucija austrijske uprave pretrpjelo je najveće oštećenje. Od izgubljenog gradiva ističu se svi urudžbeni zapisnici i kazala za spise Namjesništva nastale u razdoblju od 1878. do 1918. koji su kompletno prebačeni u Split i tamo uništeni. Zbog toga je do buduće izrade informativnog pomagala tzv. *Dijeljenih spisa*⁴⁴⁷ vrlo teško pretraživati sačuvano gradivo u Zadru.⁴⁴⁸ Nenadoknativ je gubitak gradivo Državnoga odvjetništva (*Procura di Stato*), Državnoga nadodvjetništva (*Procura superiore di Stato*), Financijskoga odvjetništva, Financijskoga inspektorata, Poreznoga ureda, Direkcije pošte i telegrafa, Poštansko-telegrafskoga ureda, Ureda pomorskoga zdravlja i Vojničkog ureda za koje nije sačuvan niti onaj dio koji je ostavljen u Zadru. Ono što danas imamo samo je informacija o njihovom postojanju.⁴⁴⁹

Dramatičan trenutak povijesti zadarskog Arhiva, nastupio je 8. rujna 1943. godine, na dan kada je Italija potpisala kapitulaciju. Neposredno prije su talijanske vlasti u Zadar poslale profesora Giorgia Cencettija i državnog arhivista Giovannija Cabizzu da odvoje najvrjedniji dio arhivskog gradiva koji se nalazio u Zadru i organiziraju njegovo prebacivanje u Italiju. Uz pomoć tadašnjeg direktora Arhiva Giuseppea Prage odabir je izvršen te je sastavljen popis gradiva koje će biti odvezeno. Prethodno je isti dvojac obišao dalmatinske gradove, popisao i za prijevoz pripremio arhivsko gradivo koje su smatrali važnim za talijansku državu i historiografiju.⁴⁵⁰ Od gradiva institucija austrijske uprave za prijevoz su odabrali mali dio gradiva i to samo iz fonda Vlade/Namjesništva za Dalmaciju: 33 svežnja dokumenata serije Tajni spisi, 7 svežnjeva serije Prezidijalnih spisa razredbene skupine XV – Central, po jedan svežanj spisa o tajnim društvima, upotrebi zastava, upotrebi jezika u Dalmaciji, političkim putovanjima, spomenicima, kazalištima, jedan svežanj spisa Arhiva starih spisa, nekoliko nejasno označenih svežnjeva, te 16 knjiga urudžbenih zapisnika. Gradivo koje Cencetti nije prevezao u Italiju premješteno je iz zgrade talijanske Prefektore u podrum vojarnje kod Kopnenih vrata (današnja zgrada Arhiva) gdje se nalazilo u razdoblju od rujna 1943. do ulaska partizana u grad u listopadu 1944. godine. Grad izložen višestrukim bombardiranjima savezničkih aviona napustili su stanovnici te nema pouzdanih podataka je li u tom razdoblju

⁴⁴⁷ Kolokvijalni naziv za spise Namjesništva za Dalmaciju koji su nakon diobe ostali u Zadru.

⁴⁴⁸ Kolić, Dubravka. Nav. dj., str.159–161.

⁴⁴⁹ Kad se govori o gradivu institucija koji do početka drugog svjetskog nisu bili odloženi u Arhiv treba imati na umu teško ratno stradavanje grada i poratna uništavanja motivirana ideološki ili neznanjem.

⁴⁵⁰Elio, Ladolini. Gli Archivi della Dalmazia durante la seconda Guerra Mondiale e l'opera di Giorgio Cencetti// La Rivista dalmatica, vol. LVIII (1987), str. 239–366.

bilo većeg uništavanja gradiva. Načelno se drži da su svi dokumenti nastali za vrijeme austrijske uprave koje je Cencetti odnio u Italiju vraćeni u postupku restitucije s Italijom.⁴⁵¹

Nakon Drugog svjetskog rata pokrenut je postupak za povratak gradiva odnesenog iz Zadra⁴⁵² na kojemu su radili povjesničar Grga Novak i Stjepan Gunjača koji je to vrijeme bio direktor Muzeja hrvatskih starina u Splitu. Prvi povratak gradiva zabilježen je 9. ožujka 1947. godine kad je u Zadar vraćen dio tajnih spisa preko Ministarstva vanjskih poslova FNRJ koje ga je primilo od restitucione delegacije FNRJ u Beču.⁴⁵³ Zabilježen je raspon godina u kojem je to gradivo nastalo (1883. do 1914.) ali ne i količina.⁴⁵⁴ Za ostatak gradiva, nastalog u razdoblju od 1914. – 1918. ponovljen je zahtjev za povrat na što je austrijska strana ustvrdila da se gradivo ne nalazi u Beču.

5.6. Nadopune gradiva

Važan podatak za istraživače, ali i arhivistička zanimljivost je podatak da se dio dopuna fondu Namjesništva, osobito dio gradiva koje nedostaje, nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Radi se o gradivu koje je tamo dospjelo temeljem provedbe Sporazuma između Vlade Kraljevine SHS i Savezne Vlade Austrije o izvršenju članaka 93. te 194. do 196. Saintgermainskog ugovora sklopljenog 1923. godine.⁴⁵⁵ Odredbama tog Sporazuma Austrija je pristala predati svo arhivsko gradivo odnijeto za vrijeme okupacije Srbije i Crne Gore, kao i ono s područja drugih dijelova Monarhije tijekom Prvog svjetskog rata. Odredbe Sporazuma obvezivale su ih da vrate i arhivsko gradivo koje po načelu provenijencije pripada tom području pa tako po čl. 6. (osobito važnim za DAZD) Austrija treba vratiti arhivsko odnosno registraturno gradivo bečkih ministarstava nastalo u razdoblju od 1888. do 1918. koje je potrebno novonastaloj državi za njeno normalno funkcioniranje. Država SHS nije dočekala provedbu Sporazuma, ali je 1958. godine sastavljen Protokol o sporazumno riješenim pitanjima kojim je utvrđeno da Austrija mora vratiti SFRJ preostali dio arhivskog gradiva i kulturnih dobara odnesenih tijekom Prvog svjetskog rata. Konačnoj realizaciji se

⁴⁵¹ Među Povjerljivim spisima Državnog arhiva u Zadru (Pov. 7/1955) čuva se izjava Grge Novaka da je iz Italije vraćen sav materijal, osim spisa guvernera Milla za koje su Talijani inzistirali da su to spisi talijanske vojske koji su u zadarskom arhivu bili samo u depozitu. Zadarski arhivisti se za razliku od doktora Novaka s time nikad nisu složili zbog činjenice da je vojna uprava u tom razdoblju bila jedina uprava i zbog činjenice da se to gradivo nalazilo u Arhivu.

⁴⁵² HR-DAZD-251: Državni arhiv u Zadru, 40/46

⁴⁵³ Kolić, Dubravka. Gradivo Državnog arhiva u Zadru u mirovnim ugovorim s Italijom nakon dva svjetska rata//Zbornik radova sa 4. kongresa hrvatskih arhivista u Opatiji 2013., str. 89–103.

⁴⁵⁴ Isto, 279/47, 100/48

⁴⁵⁵ Nagy, Josip. Međunarodni ugovori. // Vjesnik Kr. Državnog arhiva u Zagrebu, Zagreb 1926.,str. 135 –146.

pristupilo tek 1974. godine.⁴⁵⁶ Gradivo koje nadopunjuje fond Vlade/Namjesništva za Dalmaciju jest gradivo nastalo radom ministarstava u Beču u razdoblju 1888. – 1920., s predspisima od 1850. i postspisima od 1919. do 1920. Radi se o gradivu C.k. Ministarstva bogoštovlja i nastave, C.k. Ministarstva pravosuđa, C.k. Ministarstva javnih radova, C.k. Ministarstva unutarnjih poslova, C.k. Ministarstva trgovine, C.k. Ministarstva prometa i C.k. Ministarstva poljoprivrede.⁴⁵⁷ Naravno da nije bilo moguće ovim postupkom u potpunosti obuhvatiti dokumentarne cjeline čiji se sadržaj odnosi i tiče Dalmacije, stoga neke teme, poglavito one s područja vojne povijesti nije moguće istražiti bez konzultiranja arhivskog gradiva Državnog arhiva u Beču i to Ratnog arhiva, Arhiva uprave i Kućnog dvorskog arhiva te Austrijske nacionalne knjižnice.

⁴⁵⁶ Kolanović, Josip. Croatian archival heritage in archival treaties – Principles and practice. International round table: Current tasks of the archives at the time of transition, Ohrid: Archives of Macedonia, 1996., str. 85–97.

⁴⁵⁷ Odlukom arhivskih upravnih struktura gradivo nije preneseno u Državni arhiv u Zadru, već je zadržano u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a u čitaonici DAZD-a dostupni su inventari ovog gradiva.

ZAKLJUČAK

Politička povijest 19. stoljeća u Dalmaciji u ostalim hrvatskim zemljama kao i u okruženju iznimno je burna od početka do kraja. Sam početak obilježen je pojavom i djelovanjem iznimne i izvan serijske povijesne ličnosti kao što je bio Napoleon pa sve do kraja stoljeća i razdoblja koje je slutilo dramatičan raspad velike i slavne Habsburške Monarhije. Segment povijesti uprave u Dalmaciji, koji se u ovom radu analizira, u mnogome je odraz političkih zbivanja u centrima političke moći daleko od jadranske obale. Već samo njeno državno-pravno organiziranje kao pokrajine koja je pripojena nasljednim zemljama carske krune i odvajanje od ostatka hrvatskog teritorija ukazuje na bliskost i isprepletenost političkog, državno-pravnog i upravnog. Usku povezanost političkog i upravnog zrcali i činjenica da je na čelu uprave Kraljevine Dalmacije do početka 20. stoljeća bio vojni časnik, a ne građanska osoba kao u ostatku cislajtanijskih pokrajina.

Nakon uvodnog poglavlja u kojem je obrazložena teorijska osnova i opravdanje planiranog pristupa, središnji dio rada strukturiran je prema četiri upravne razine. Na taj se način nastojao dati pregled ustroja institucija dalmatinske uprave od početka njezinog djelovanja 1814. pa do 1868. godine kada je provedena velika reforma upravnih i sudskih tijela. Reforma je omogućila konačnu primjenu u praksi načela odvojenog djelovanja uprave i sudstva kao jedne od pretpostavki suvremeno ustrojene države pa smo smatrali da godina njene primjene može biti smatrana krajem jednog razdoblja.

Informacije o institucijama se u ovom radu donose koliko god je to bilo moguće strukturirano prema shemi opisa stvaratelja koju donose norme ISAD (G) i ISAAR (CPF). Takav pristup čini vidljivom informaciju o ustroju, funkcijama i teritorijalnim nadležnostima pojedinih institucija. Takva, pak, informacija ukazuje na dokumentacijske cjeline koje su nastale obavljanjem mandata pojedinih institucija, a izvor su učenje i pisanje povijesti Dalmacije.

Smatra se da je veza istraženosti povijesti institucije s informacijom o gradivu (koja se čuva u nekom arhivu) u uvodnom poglavlju dokazana.

Korisnik koji dolazi u arhiv tražiti informaciju, redovito kao polazišnu točku svoje potrage ima temu. Uza sav tehnološki napredak nemoguće je imati informativna pomagala koja bi sadržavala sve podatke potrebne za određenu temu. Stoga je osnovna informacija o gradivu ona koja se temelji na poznavanju *stvaraoca informacija*, ona je odgovor na pitanje koje sebi postavlja arhivist: u kojoj instituciji je moglo nastati gradivo koje sadrži takve informacije. Poznavanje povijesnog razvoja institucija ne samo na razini vlastite arhivske ustanove nego i na razini države pa čak i šire, nužan

je preduvjet da bi se mogla pružiti cjelovita informacija za određena područja ljudskog djelovanja, u slučaju naših korisnika “teme”. Znanje o instituciji mora biti i vertikalno i horizontalno. Drugim riječima, potrebno je u određenom povijesnom razdoblju poznavati razvoj institucija od lokalne razine pa do najviših državnih struktura, uključujući i one koje su nastajale u središtima političkih tvorbi s kojima je u prošlosti naša zemlja bila politički povezana, u našem slučaju to je Austrija. Uz to, *vertikalno poznavanje* nužno se traži i *horizontalno* uočavanje svih vrsta institucija na određenom području (uprava, pravosuđe, crkvene institucije, gospodarstvo, prosvjeta i dr.).

Poglavlje o klasifikacijskim sustavima na poseban način pozicionira informaciju o kojoj je riječ unutar strukture gradiva i još je specifičnije predmetno obilježava. Samim time čini još bržom njenu dohvatnost za ciljano pretraživanje. Obrada klasifikacijskih planova za sve upravne razine pa i najniže, općinske, razine gdje su identificirani samo začetci istih učinjena je po prvi put.

U kronologiji pristupanju činjenici o iskoristivosti pravilno označenih i korisniku prezentiranih dokumentacijskih cjelina (koje omogućuju ciljano pretraživanje) prethodi činjenica da su provedeno istraživanje i njegovi rezultati temelj i najbolje polazište u sređivanju gradiva i izradi informativnih pomagala. Arhivski fondovi bez izrađenog suvremenog informativnog pomagala dostupnog u digitalnom obliku na mrežnim stranicama nisu dostupni na način kojeg očekuje korisnik u suvremenom informacijskom okruženju. Sve je manje spremnosti na višemjesečni boravak u arhivskim čitaonicama, a informacijski potencijal velikih i značajnih dokumentacijskih cjelina ostaje nepoznat i neiskorišten.

Vjerujemo da je i ovaj rad korak ususret suvremenom korisniku.

Na kraju rada, poglavlje je koje govori o sačuvanom gradivu i o okolnostima koje su dovele do gubitka velikih količina gradiva. Donesen je pregled sačuvanog gradiva u arhivskim i nearhivskim ustanovama Hrvatske i Crne Gore, odnosno Kotora koji je bio dio Pokrajine Dalmacije i čiji arhiv čuva gradivo nastalo u razdoblju koje obrađujemo. Informacija o sačuvanom gradivu je sadržaj koji pretpostavlja poznavanje povijesti institucija koje omogućuje arhivistu da može dati cjelovite informacije o istorodnom gradivu koje se čuva u drugim ustanovama. U informacijskom aspektu poznavanja institucija veoma je značajna i takozvana *negativna informacija* o sačuvanosti građe. Od velikog broja institucija sačuvano je veoma malo ili nije sačuvano gradivo. Gradivo iz starijih vremena sačuvano je u malim količinama zbog nedovoljne svijesti o potrebi čuvanja ili zbog fizičke ugroze koja tijekom vremena nastaje u prirodnim

katastrofama ili ratnim zbivanjima. Kad je o gradivu institucija novijeg datuma riječ, situacija je još delikatnija. Naime, još su kobniji slučajevi uništavanja zbog “skrivanja tragova” o činjenicama za koje nije bilo poželjno da se čuvaju.

Na kraju ovog zaključnog razmatranja nameće se pitanje kamo dalje, na što usmjeriti daljnji rad u proučavanju povijesti institucija.

Prvo i neupitno je nastavak onog posla na kojima se u hrvatskim arhivima radi; sređivanju obradi i davanju na korištenje gradiva svake pojedine institucije uz kvalitetne uvodne studije prema elementima opisa prihvaćenih arhivističkih normi. Drugo je izrada bibliografije svih relevantnih izvora značajnih za proučavanje povijesti institucija. Ovdje prvenstveno mislimo na različite šematizme, godišnjake i preglede uprave i pravosuđa u pojedinim vremenskim razdobljima. Primjer za takav priručnik je onaj kojeg su izradili zajedno slovenski, austrijski i talijanski arhivisti za područja Štajerske, Kranjske i Primorja (*Priročniki in karte o organizacijski strukturi do 1918 v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik. Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988.*) koji je u ovom radu citiran.

Na kraju, ali *conditio sine qua non*, potrebno je učiniti korake da se u hrvatske arhivske ustanove zapošljavaju kvalitetno obrazovani stručnjaci koji su kroz svoje obrazovanje, a ono podrazumijeva interdisciplinarnost, pripremljeni da odgovore izazovima koje je donijelo doba digitalizacije i potrebe za mrežno dostupnom informacijom.

IZVORI I BIBLIOGRAFIJA

Arhivski izvori:

- HR-DAZD-386: Zbirka tiskovina (1488. – 2005.)
HR-DAZD-630: Spisi guvernera Frana Ksavera Tomašića i Privremene vlade (1813.)
HR-DAZD- 88: Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.)
HR-DAZD-479, Zbirka rukopisa (16. – 20. st.)
HR-DAZD-377: Miscellanea (9. – 20. st.)
HR-HDA-1735: Dalmatinski vojni zbor. Civilna i vojna uprava u Dalmaciji (1813. – 1814.)
HR-DAZD-296: Državni arhiv u Zadru (1814. – 1973.)
HR-DAZD-94: Zemaljski odbor Dalmatinskog sabora (1861. – 1913.)
HR-DAZD-496: C.k. Pokrajinski rudarski ured Zadar (1837. – 1918.)
HR-DAZD-152: Arhiv mapa za Dalmaciju i Istru (1819. – 1977.)
HR-DAZD-87: Redarstveno ravnateljstvo (1814. – 1918.)
HR-DAZD-98: Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo (1813. – 1918.)
HR-DAZD-100: Pokrajinsko državno računovodstvo (1813. – 1918.)
HR-DAZD-101: Predsjedništvo uprave državnih dobara u Trstu (1840. – 1843.)
HR-DAZD-99: Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo
HR-DAZD-102: Okružno poglavarstvo u Zadru (1816. – 1865.)
HR-DAZD-103: Financijsko ravnateljstvo u Zadru (1854. – 1918.)
HR-DAZD-105: Kotarsko školsko vijeće (1869. – 1918.)
- HR-DAŠI-8: Općinsko upraviteljstvo Zlarin (1813. – 1918.)
- HR-DAST-6: Općina Bol (1820. – 1918.)
HR-DAST-7: Općina Komiža (1821. – 1918.)
HR-DAZD-251: Državni arhiv u Zadru (1624. –), Spisi Povjerenstva za škartiranje (1824. – 1827.)

Bibliografija:

Antoljak, Stjepan. Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campoformiju. Disertacija za doktorski ispit na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zagreb 1936., str. 20., [URL:http://dar.nsk.hr/?autor=1&navP=1&navS=20&filter=0&hasfileP=1&s=a](http://dar.nsk.hr/?autor=1&navP=1&navS=20&filter=0&hasfileP=1&s=a) (24.3.2017.)

Antoljak, Stjepan. Kako je nastala austrijska pokrajina kraljevina Dalmacija.// Zbornik Hrvati u prošlosti, Split: Književni krug, 1992. str. 837–897.

Antoljak, Stjepan. 1848. godina i Zadar. //Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 274 (2948) str. 234–248.

Antoljak, Stjepan. Dalmatinsko pitanje kroz vjekove.Vjekovne težnje i borbe Hrvata za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944.

Babić, Silvija. Drugo izdanje norme ISAAR (CPF) – odnose prema evidencijama stvaratelja i imatelja gradiva. // Arhivski vjesnik, br.48 (2005), Zagreb:Hrvatski državni arhiv, str. 15–27.
Bajić, Žarko, Nataša. Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju. Katastar Dalmacije 1823. – 1975. Split: Državni arhiv u Splitu, 2006.

Beuc, Ivan. Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945.), Zagreb:Arhiv Hrvatske, 1969

Božić-Bužančić, Danica. Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu. // Književni krug, 1995.

Bralić, Ante; Kozličić, Midhad. Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828. – 1857. godine. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.

Bralić, Ante. Kako preživjeti u Zadru?: Prvi svjetski rat. // Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, god. 37(24) 1998. str. 155–175.

Bralić, Ante. Zadarsko školstvo u Prvom svjetskom ratu. // Radovi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sv. 48 (2006) str. 597–630.

Bralić, Ante; Kraljev, Karlo. Proračuni dalmatinskih općina na početku XX. stoljeća (1900. - 1908.). //Časopis za suvremenu povijest, br.1 (2011.) str. 265–291.

Buczyinski,Alexander. Tinjajući krajiški patriotizam i opsada Zadra 1813. godine, // Povijesni prilozi 38 (2010), str. 235–282.

Butorac, Drago. Osvrt na zemljišni katastar u Dalmaciji, Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju, Split: Historijski arhiv Split, 1992. str. 19–25.

Butorac, Drago. 113 godina katastarskog ureda u Splitu.// Zbornik Prvog hrvatskog kongresa o katastru 19. – 21. veljače 1997., / Zagreb: Hrvatsko geodetsko društvo 1997. str. 141–156.

Butorac, Pavao. Boka Kotorska nakon pada Mletačke Republike do Bečkog kongresa (1797 – 1815.).// Radovi JAZU 264 (1938) str. 161–236.

Cetnarowitz, Antoni. Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Clewing, Konrad. Staatlichkeit und nationale Identitaetsbildung. Dalmatien in Vormaez und Revolution. Muenchen: R. Odenbourg Verlag, 2002.

Cova, Ugo. Note per una storia delle istituzioni amministrative nella regione Friuli – Venezia Giulia. Archivio di stato di Trieste – Scuola di archivistica paleografia e diplomatica , Archivistica speciale, Udine, 1982/83., (skripta)

Ćosić, Stjepan. Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma.// Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru sv. 40/1998. str. 349–360.

Ćosić, Stjepan. Dubrovnik nakon pada Republike: (1808. – 1848.). Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999.

Ćosić, Stjepan. Državna uprava u Dalmaciji i crkveni preustroj. // *Croatica Christiana periodica*, Vol 34, br. 65 (2010) str. 51–66.

Čulinović, Ferdo. Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja. Zagreb: Školska knjiga, 1961.

Die Habsburgermonarchie 1848. – 1918., Verwaltung und Rechtswesen, Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, , Sv. 2. 1975.

Diklić Marijan. Dalmacija u XIX. stoljeću, Zadar: Matica hrvatska, 2010.

Douglas, Jennifer. Origins: Evolving ideas about the Principle of Provenance. // *Currents of Archival Thinking*. Eastwood Terry, MacNeil Heater (ed.). Santa Barbara: Libraries Unlimited, 2010. str. 23–42.

Erber, Tulio, Storia della Dalmazia dal 1797. – 1814. Venecija: Società Dalmata di storia patria, 1990.

Foretić, Dinko. O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovini XIX. st. do Prvog svjetskog rata. // *Zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri / Zagreb: Matica hrvatska, 1969.. str. 9–45.*

Grabovac, Jullije. Zadar u vrijeme druge austrijske vlasti. // *Zbornik „Zadar“*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1964., str. 207–249.

Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer = Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik = Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle provincie di Carnizia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918. Guida storico-bibliografica. (Ur. Jože Žontar), Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988.

Hedwig-Benna, Anna. Organisierung und Personalstand der Polizeihofstelle (1793 – 1848). // *Mittelunge des Österreichischen Staatsarchivs sv. 6/ Beč: Berger, 1953.*

Helbling, C. Ernst. Österreichisch Verfassungs und Verwaltungsgeschichte, Beč: Springer – Verlag, 1956.

Hrvatski biografski leksikon, Zagreb:Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1993. sv.3

ISAAR (CPF): Međunarodna norma arhivističkog normiranog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji /prijevod s engleskog jezika Mirjana Hurem, redakcija Josip Kolanović/, Zagreb: Hrvatski državni arhiv 1999.

ISAD (G) Opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva/ priredili Mirjana Hurem, Josip Kolanović/, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1997.

- ISDF: Međunarodna norma za opis funkcija , Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2009.
- ISDIAH: Međunarodna norma za opis ustanova s arhivskim gradivom, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2009.
- Ivanović, Jozo. Priručnik iz arhivistike I. dio, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2010.
- Ivković, Frane. Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814.-1918. // Arhivski vjesnik br. 34 – 35, (1991. – 1992.), str. 31–51.
- Katić-Piljušić, Mirisa. Knjižnica Državnog arhiva u Zadru. Od Namjesničke do specijalne arhivske knjižnice // Arhivski vjesnik 53 (2010.), str. 111–136.
- Katić-Piljušić, Mirisa. Knjižnica Državnog arhiva u Zadru = Bibliothek des Staatsarchives. Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Zürich, New York: Oluis-Weidmann, Hildeshim, 2002.
- Kolanović, Josip. Arhivistika i povijest upravnih institucija. // Arhivski vjesnik 34–35 (1991-1992), str. 9–20.
- Kolanović, Josip. Croatian archival heritage in archival treaties – Principles and practice. International round table: Current tasks of the archives at the time of transition, Ohrid: Archives of Macedonia, 1996.
- Kolanović, Josip. Djelatnost Maksimilijana Vrhovca na povezivanju hrvatskih zemalja (do 1809.). // Historijski zbornik XXXVII(1) , Zagreb 1984., str. 31–60.
- Kolanović, Josip (ur.), Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odjelima u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984.
- Kolanović, Josip (gl.ur.) Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, sv.1, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.
- Kolić, Dubravka. Carsko – kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814. – 1918. Institucija i gradivo, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 2010.
- Kolić, Dubravka. Gradivo Državnog arhiva u Zadru u mirovnim ugovorim s Italijom nakon dva svjetska rata // Zbornik radova sa 4. kongresa hrvatskih arhivista u Opatiji 2013., str. 89–102.
- Kolić, Dubravka. Mjesno starješinstvo Makarske (Imperiale Regia Superiorità locale di Macarsca) 1798. 1806. // Arhivski vjesnik 48 (2005), str. 44–67.
- Kolić, Dubravka. Mjesno starješinstvo Šibenika 1798. – 1806. // Murterski godišnjak (2006), str. 151–179.
- Kolić, Dubravka, Okružno poglavarstvo u Zadru: sređivanje i obrada. // AKM časopis br. 18 (2015), str. 15–34.

Kolić, Dubravka. Razredbeni/klasifikacijski sustavi C.k. Namjesništva u Zadru od 1814. do 1918. godine. //Arhivski vijesnik, 52(2009)/ Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2009., str. 25–66.

Ladolini, Elio. *Arhivistica. Principi e problemi*, Milano 1985.

Ladolini, Elio. Gli Archivi della Dalmazia durante la seconda Guerra Mondiale e l'opera di Giorgio Cencetti // *La Rivista dalmatica*, vol. LVIII. (1987), str. 239–366.

Lago, Valentino. *Memorie sulla Dalmazia, I.*, Venecija 1868.

Larson, Arthur D. Administrative history; A proposal for a re-evaluation of its contributions to the archival profession// *The Midwestern Archivist*, Vol. 7., br. 1 (1982), str. 35–44.

Madirazza, Francesco, *Storia e costituzione dei comuni Dalmati*, Split: Narodna tiskara, 1911.

Maštrović, Vjekoslav. *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959.

Maštrović, Vjekoslav. *Zadarska oznanjenja iz XVIII., XIX. i početka XX. stoljeća: (Jadertina croatica)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1979.

Mulle, Antonella. The principle of provenance: Should it remain the bedrock of the profession?, *Proceedings of the 13th International Congress on Archives, Beijing, 2–7 September 1996*. // *Archivium XLIII*. 1997.,str. 233–256.

Muller, Samuel; Feith, Johan; Fruin, Robert. *Manual for the Arrangement and Description of Archives*. New York: H. W. Wilson Co., 1968.

Nagy, Josip. *Međunarodni ugovori*. // *Vjesnik Kr. Državnog arhiva u Zagrebu*, Zagreb 1926., str.135–146.

Novak, Grga. *Pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom (1797. – 1814.)* // *Radovi JAZU* 269 (1940.), str. 1–110.

Novak, Grga. *Prošlost Dalmacije*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944.

Obad, Stijepo, *Dalmacija revolucionarne 1848./49. godine*, Izdavački centar Rijeka: Rijeka 1987.

Oršolić, Tado. *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću. Vojska, teritorijalne snage i žandarmerija (1797. – 1914.)*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013.

Oršolić, Tado. *Teritorijalne snage kao redarstvo u Dubrovačkom i kotorskom okružju nakon uspostave austrijske uprave*. // *Anali Dubrovnik* 46 (2008), str. 295–314.

Pederin, Ivan. *Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkog dvora*. Zadar: Matica hrvatska, 2005.

Pederin, Ivan. *Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji*. Zadar: Matica hrvatska, 2008.

- Pederin, Ivan. Austrijska vlast u dalmatinskoj politici: (1878. – 1914.). Zadar: Matica hrvatska, 2009.
- Perić, Ivo. Dalmatinski sabor 1861. – 1912. (1918.) god., Zadar: Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 1978.
- Peričić, Šime. Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20 st., Zadar: Matica hrvatska Zadar, 1998.
- Peričić, Šime. Podjela zadarskih „arhiva“ između Italije i Kraljevine SHS (1942. – 1926). // Arhivski vjesnik XXI-XXII/1978. – 1979., str. 357–374.
- Peričić, Šime Tome. Povijest Dalmacija od 1797. do 1860., Zadar: Matica hrvatska, 2006.
- Peričić, Stagličić ...[et al]. Zadar za austrijske uprave. Zadar: Matica Hrvatska – Ogranak u Zadru, 2011.
- Pilar Ivo. Južnoslavensko pitanje. Varaždin: Hrvatska demokratska stranka, podružnica Varaždin, 1990.
- Piplović, Stanko. Historijat prvog stabilnog katastra Dalmacije. Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju, izložba u okviru manifestacije Knjiga Mediterana, Split: Historijski arhiv, 1992., str. 29–35.
- Polec, Janko. Kraljevstvo Ilirija: prispjevak k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah. Ljubljana: Založba zvezne tiskarne in knjigarne, 1925.
- Rožman, Miroslav; Šimunković, Ljerka. Antonio Putti, carski mjernik i lesikograf, Split: Državni arhiv u Splitu, 2004.
- Schellenberg, R. Theodor. Moderni arhivi. Principi i tehnika rada, Zagreb: Savez društava arhivista Jugoslavije, 1968. (skripta)
- Seiderer, Georg. Oesterreichs neugestaltung, Verfassungspolitik und Verwaltungsreform im österreichschen Neoabsolutismus unter Alexander Bach 1849. – 1859., Wien: Verlag der Österrichen Akademie der Wissenschaften, 2015.
- Slukan Altić, Mirela. Katastarsko blago u arhivima Hrvatske. // Zbornik Prvog hrvatskog kongresa o katastru 19. – 21. veljače 1997. / Zagreb: Hrvatsko geodetsko društvo, 1997., str. 95–100.
- Slukan Altić, Mirela. Povijest stabilnog katastra Dalmacije, u povodu 170. Obljetnice Arhiva mapa za Dalmaciju (1834. – 2004). // Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 19 (2004), str. 7–47.
- Strmota, Ankica. Pokrajinski rudarski ured u Zadru i uredsko poslovanje prema "Instrukcijama o radu kotarskih rudarskih službenika" iz 1872. godine. // Arhivski vjesnik god. 53 (2010), str. 197–208.

Stulli, Bernard. Građa o stanju u Dalmaciji 1818. godine. // Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti /vol. 13., Zagreb 1983.,str. 119–189.

Šanjek, Franjo (ur.), Međunarodni znanstveni skup Hrvati i Ilirske pokrajine, Zagreb – Zadar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009. (program)

Trogrić, Marko; Vrandečić, Josip (ur.). Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.): Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 18. do 19. rujna 2006. u Splitu, Split: Književni krug, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2011.

Trogrić, Marko; Clewing, Konrad. Dalmacija neizbrušeni dijamant, Habzburška pokrajina u opisu namjesnika Lilienberga, Zagreb – Split: Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2015.

Trogrić, Marko; Miloš, Edi. Bečki kongres 1814./1815., Historiografske refleksije o 200. obljetnici, Prilog: Završni dokument Bečkog kongresa potpisan 9. lipnja 1815. između Austrije, Španjolske, Francuske, Velike Britanije, Portugala, Pruske, Rusije i Švedske, Čl. XCIII, Zagreb – Split: Leykam international d.o.o. Zagreb, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2016.,str. 5–9.

Trever, L. Karl. Administrative Histori in Federal Archives. // American Archivist 4 (1941), str. 159–169.

Usmiani, Ante. Opći inventar Zadarskog arhiva iz 1828. godine. // Arhivski vjesnik br. 19-20, (1976. – 1977.), str. 279–294.

Vidaković, Josip. Državni arhiv u Zadru 1624. – 1970., Zadar: Hrvatsko komunikološko društvo i Nonacom d.o.o. 2002.

Vitali, Stefano, Standard di descrizione degli archivi a livello internazionale e nazionale: realizzazioni, problemi e prospettive. // L'informazione bibliografica, srpanj – rujan 2000., Bolonja: Società Editrice il Mulino, 2000., str. 190–200.

Vitali, Stefano. The development of international descriptive standards and second edition of ISAD (G) // Canadian Journal of Information and Library Science = Revue canadienne des sciences de l'information et de bibliothéconomie 25, 4 (2000), str. 77–79.

Vodič Državnog arhiva u Zadru / Ur. Kolanović, Josip. Zadar: Državni arhiv u Zadru, sv. I. 2014.

Vodnik po fondih iz zbirkah Arhiva Republike Slovenije, knj. I. / Ur. Kološa, Vladimir. Žumer, Vladimir. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Vrandečić, Josip. Gestrateški potencijal Dalmacije za restauracije (1815. –1848.). // Bečki kongres 1814./1815., Historiografske refleksije o 200. obljetnici / Ur. Marko Trogrić; Edi Miloš, Zagreb – Split: Leykam international, 2016., str. 109–122.

Vrandečić, Josip. Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću. Zagreb: Dom i svijet, 2002.

Vrandečić, Josip; Trogrlić, Marko. Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnog pitanja“. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2007.

Tiskovine:

Raccolta di editti e proclami corse nel regno della Dalmazia, Volume I, str. 50. – 54., Zadar 1799.

Glasnik Dalmatinski, br. 71, Dodatak II, Zadar 1850.

Glasnik dalmatinski, br. 3, Zadar 11. VI. 1849.

Raccolta della leggi ed ordinanze del 1822. per Dalmacija, Zadar, 1824.

Pokrajinski list uredovnih spisah za Dalmaciju, dio prvi za godinu 1853., Zadar

Zora dalmatinska, br. 18, Zadar 1848.

Dvorska statistika Austrije, Beč 1854.

List uredovnih spisah za Dalmaciju, dio prvi za godinu, Zadar 1853.

List državnih zakona (Reichs-Gesetz Blatt), Beč 1854., br. 61, 77, 91, 136, 139, 140, 146, 158,

174, 182, 188, 193,

Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1828.- 1848., Zadar

Raccolta delle leggi ed Ordinanze dell'anno 1848. per la Dalmazia, Zadar, Tipografia Demarchi-Rouger 1852.

Manuale Provinciale della Dalmazia pell anno 1817. – 1848., Zadar

Raccolta delle leggi e ordinanze dell'anno 1821 per la Dalmazia, Zadar, 1834.

Hof- und Staats- Handbuch der Österreich-ungarischen Monarchie, Beč ,1914.

Mrežni izvori:

URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015057022447;view=1up;seq=1>
(2017-03-20)

URL:<http://dar.nsk.hr/?autor=1&navP=1&navS=20&filter=0&hasfileP=1&s=a>
(24.3.2017.)

SAŽETAK

U ovom radu cilj je bio izložiti rezultate istraživanja razvoja i djelovanja središnje uprave u Dalmaciji u razdoblju od 1814. do 1868. godine. Poseban naglasak stavljen je na djelovanje, administrativno i registraturno poslovanje tijela uprave u Dalmaciji na pokrajinskoj, okružnoj, kotarskoj i općinskoj razini. Analizom unutarnjeg ustroja upravnih institucija, njihovih funkcija i nadležnosti, hijerarhijskih veza (vertikalnih i horizontalnih) nastojala se prikazati dinamika razvoja i funkcionalnost upravljanja zapisima austrijske administracije u Dalmaciji. Namjera je bila takvim pristupom omogućiti vidljivost, praktičnu i znanstvenu dostupnost informacijskog potencijala i znanja koje sadrži gradivo navedenih institucija za istraživanja, što je ujedno i osnovna hipoteza ovog rada.

U uvodnom poglavlju obrazložen je teorijski okvir i opravdanje ovakvog istraživanja koje se organski naslanja na promišljanja o principu provenijencije kao osnovnom arhivističkom principu. Prihvaćajući tvrdnju da porijeklo informacije upotpunjuje njen sadržaj, opravdan je analitički pristup instituciji stvaratelja kao i političkog konteksta njegovog djelovanja da bi korisnici informacije mogli istu pravilno vrednovati i tumačiti.

Nastavno je, radi boljeg razumijevanja, dat kraći pregled političkih i upravnih promjena koje su neposredno prethodile austrijskom preuzimanju Dalmacije 1814. godine i razdoblju koje ovaj rad obrađuje. Naglasak je stavljen na novine u uredskom poslovanju koje donosi nova uprava, a koje svoj puni razvoj i primjenu doživljavaju tek u razdoblju kojeg ovaj rad obrađuje.

Središnji dio obrađuje pojedinačno rad institucija te je strukturiran prema upravnim razinama: pokrajinskoj, okružnoj, kotarskoj i općinskoj. Osim toga, uz pomoć literature, obrađen je rad središnjih institucija u Beču kroz dva razdoblja: prije i poslije osnivanja ministarstva 1848. godine. Informacija je dopunjena podacima o radu Crkve i Teritorijalnih snaga u onom segmentu u kojem one sudjeluju kao podrška institucijama uprave. Institucije su obrađene prema elementima opisa koje predviđaju dva međunarodna standarda: ISAD(G) i ISAAR (CPF) s tim da je sadržaj koji se odnosi na klasifikacijske sustave, a po svojoj je naravi integralni dio informacije o uredskom poslovanju, izdvojen kao posebno poglavlje. Smatralo se da će na taj način biti bolje uočljive sličnosti i razlike među njima te da njihovo nizanje u kontinuitetu dodatno ističe značaj i iskoristivost u ciljanom pretraživanju. Poglavlje o klasifikacijskih sustavima na isti je način strukturirano prema četiri administrativne razine kao i prethodno poglavlje u kojima su obrađene institucije. Za najnižu, općinsku razinu umjesto klasifikacijskog alata analizirano je postupanje s gradivom u nekoliko manjih općina u

segmentu odlaganja gradiva. O stabilnoj primjeni klasifikacije ne može se govoriti, ali je pokušaja u tom smjeru svakako bilo.

Osim kao alat, klasifikacijski sustav je i popis do detalja raščlanjenih nadležnosti i funkcija institucije koja ga primjenjuje i sam je po sebi povijesni izvor.

U završnom dijelu rada donosi se informacija o sačuvanom gradivu, mjestima na kojima se gradivo čuva, okolnostima i situacijama koje su dovele do oštećivanja cjeline gradiva. Gradivo nastalo radom institucija uprave u razdoblju 1814. – 1877. puno je bolje sačuvano od gradiva koje je nastalo u razdoblju 1878. – 1918. zbog diobe gradiva između Italije i Kraljevine SHS.

U završnom dijelu, u poglavlju koje govori o gradivu, obrađena je institucija Državnog arhiva u Zadru; kao institucija koja je djelovala u sastavu uprave u razdoblju na koje se ovaj rad odnosi, ali i kao arhivska ustanova u kojem je koncentrirana i najveća količina gradiva nastala u tom razdoblju. Isto tako u njoj je smješteno gradivo koje je najznačajnije kao izvor proučavanja tog razdoblja. Možemo reći da su te dvije činjenice neodvojivo povezane. Završno, još jednom u relaciji s onim što od nas traže međunarodne norme opisa gradiva i stvaratelja, donosi se podatak o gradivu u Zagrebu i Beču koje sadržajem nadopunjuje ono sačuvano u Dalmaciji.

Ključne riječi: Dalmacija; Druga austrijska uprava, institucije; uredsko poslovanje; klasifikacijski sustav; gradivo

SUMMARY

In this dissertation our aim was to present the results of our research on the development and activity of the central administration in Dalmatia between 1814 and 1868. Particular emphasis is placed on the activity and management of the administration in Dalmatia at the provincial, district, county and municipal levels. In analyzing the internal structure of administrative institutions, their functions, responsibilities, vertical and horizontal hierarchical relations, we have tried to show the dynamics of development and functionality in the management of documents of the Austrian administration in Dalmatia. Our intention was to make visible and to ensure the practical and scientific availability of the information resources and the knowledge contained in the documents of these institutions for research, which is the basic assumption of this document.

In the introductory chapter the theoretical framework is underpinned as the justification of research which is based on reflections on the principle of provenance which is one of the basic archival principles. By accepting the argument that the origin of the information supplements its content this justified the analytical approach of the institution of the creator of the archives as well as the political context of its work and in this way the users of the information can correctly evaluate and interpret it.

Furthermore, for better understanding, a brief overview of the political and administrative changes that preceded directly the takeover of the Austrian Dalmatia in 1814 as well as the period that this article deals with is given. The emphasis is on the new administrative management provided by the new administration and on its development and full application during the covered period.

The main part of this thesis, which concerns the work of the various institutions, is structured according to the administrative levels of the province, the district, the county and the municipal level. In addition, based on the literature, deals with the work of the central institutions in Vienna for two periods: before and after the creation of the ministries in 1848. This information is complemented by data on the work of the Church and the Territorial forces in the area where they participate as support to the institutions of the administration.

Institutions are treated according to the description of the elements provided by the international standards - ISAD (G) and ISAAR (CPF). The section on classification systems which is an integral part of the information on administrative management is dealt with in a separate chapter. In this way was made visible their similarities as well as their differences.

This form of presentation emphasizes their importance and makes easier its use in a targeted research.

The section on classification systems is structured in the same way according to the four administrative levels from the previous chapter which is dealing with institutions. The basic administrative level, namely the municipal level, was analyzed by the way documents are processed in several small municipalities rather than by the classification tool. One can not speak of a regular application of the classification system but attempts in this direction exist.

The classification system is in itself a historical source in addition to being a tool that details the powers and functions of the institution that applies it.

The last part deals with the information on the documents, the place where the documents are stored, the circumstances and the situations which led to the damage of all the documents.

The documents from the institutions of the administration in the period from 1814 to 1877 are much better preserved than those of the period 1878-1918 because of the separation of the archives between Italy and the Kingdom of SHS.

In the last part of the section dealing with documents, the State Archives in Zadar is analyzed as an institution which has functioned within the Austrian administration during the studied period and as an institution within which concentrates the greatest quantity of documents from this period and which is one of the most important sources for the study of this period of the history. We can say that these two findings are intimately linked. Lastly, according to what nowadays general and international standards of archival description require, data concerning the documents kept in Zagreb and Vienna and which supplements the archives kept in Dalmatia are brought here.

Keywords: Dalmatia; Second Austrian government institutions; Administrative management; Classification system; archives

Prilog 1

RAZREDBENI NACRT GENERALNOG PROVIDURSTVA DALMACIJE (1806. – 1809.)

(Prospetto per l' Archivio della Provveditoria generale della Dalmazia)

Naslov I. – Vode i ceste (*Acque e strade*)

1. Općenite odredbe (*Provvidenze generali*)⁴⁵⁸
2. Uredi (*Uffici*)
3. Rijeke i bujice (*Fiumi e Torrenti*)
4. Jezera (*Laghi*)
5. Kanali, jaruge, izvori i česme (*Canali, Roggie, Cavi, Fontane*)
6. Močvare i njihova presušivanja (*Paludi e loro assugamenti*)
7. Natapanja (*Irrigazioni*)
8. Ribarstvo (*Pesche*)
9. Mostovi (*Ponti*)
10. Mlinovi (*Molini*)
11. Poplave i naplave itd. (*Innondazioni, alluvioni*)
12. Provale i zatrpavanja jama i iskopa (*Rotture, ed ingombramenti di fossi e cavi*)
13. Crpljenje vode (*Estrazioni di acque*)
14. Poštanski putovi (*Strade postali*)
15. Općinski putovi (*Strade comunali*)
16. Gradski putovi (*Strade urbani*)
17. Pristupi (*Accessi*)
18. Bunari i zdenci (*Pozzi, Cisterne, Acque*)

Naslov II. – Ratarstvo (*Agricoltura*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)

⁴⁵⁸ U ovom popisu ispravljamo grešku koja je nastala u prethodnim prijevodima ovog nacrtu (Kolić, Dubravka. Nav. dj. 174–187.). Naime, izvorni naziv prve rubrike u svim naslovima - *Provdenze generali* preveden je kao „Nabavke općenito“ što je rezultat prevođenja bez uvida u spise. Uvidom u spise je utvrđeno da se ne radi o nabavkama već su pod tu rubriku razvrstavani svi propisi, naredbe, ukazi i sl. koji su se na neku materiju odnosili. U rječniku se uporište za ovakav prijevod može naći u riječi *provvedimento* – odredba. Na propitivanje ispravnosti prijevoda ove rubrike naveo nas je postupak službenika Vlade za Dalmaciju u razdoblju od 1816. do 1850. koji su spise koji su sadržavale ovakvog sadržaja (propise, ukaze, zakone i obavijesti viših tijela o određenoj materiji) označavali čistim rimskim brojem, a sve ostalo su označavali kombinacijom rimskih i arapskih brojki (npr. XII/1). Uvid u spise potvrdio je da se radilo o doslovnom prevođenju.

2. Društva ratarska i gospodarska (*Società agrarie ed economiche nonchè uffici*)
3. Ratarski zakon (*Legge agraria*)
4. Šume i stabla (*Boschi e Piante*)
5. Ledine i nerodne zemlje (*Fondi incolti e sterili*)
6. Gore i klisure itd. (*Monti, Rupi itd.*)
7. Livade (*Praterie*)
8. Nasadi, rasadnici (*Piantaggioni, Vivai, Pipiniere*)
9. Težaci (*Coltivatori de campi*)
10. Stoke (*Bestiame*)
11. Poljske nezgode (*Infortuni campestri*)
12. Drvarenje (*Taglio d'alberi e boschi*)
13. Hotimične poljske štete (Danni volontari campestri)
14. Pašnjaci (*Pascoli*)
15. Rasadnici i njihova uprava (*Pepiniere e loro amministrazioni*)
16. Uzgoj krumpira (*Coltivazione delle patate*)

Naslov III. – Živež (*Annona*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Uredi (*Uffici*)
3. Žito i kukuruz (*Grani e biade*)
4. Meso (*Bovini e carni*)
5. Pekarstvo (*Panizzazione*)
6. Brašno, mekinje i tijesto (*Farina, Crusca e Pasta*)
7. Sočivo, voće i povrće (*Legumi, Frutti, Erbaggi*)
8. Salo, usoljeno meso i riba (*Grassine, Salumi, Pesce*)
9. Vina, likeri i ulja (*Vini, Liquori, Olii*)
10. Gorivo (*Combustibili*)
11. Od vlasti određene cijene i porez na jestvine (*Meti e catamieri*)
12. Prekršaji i kazne (*Contravvenzioni e multe*)
13. Monopoli, preprodavaoci i maloprodaja (*Monopoli, Ammassi, Bazzariotti*)
14. Utezi i mjere (*Incontro de pesi e misure*)

Naslov IV. – Umjetnost i znanost (*Arti e professioni*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)

2. Advokatura (*Facoltà legale*)
3. Bilježništvo (*Arte notariale*)
4. Mjernici, graditelji, mjerači, vještaci (*Ingegneri, architetti, agrimensori e periti*)
5. Računovođe (*Ragionieri*)
6. Profesori, znanstvenici i učitelji (*Professori di scienze e maestri*)
7. Liječništvo i vidarstvo (*Medicina e chirurgia*)
8. Ljekarništvo, kemija i travarstvo (*Farmacia, chimica e botanica*)
9. Crtanje, slikarstvo, kiparstvo, rezbarstvo (*Disegno, pittura, scultura, incisione*)
10. Glasoviti umjetnici (*Uomini celebri nelle belle arti*)
11. Mehanički zanati (*Arti meccaniche*)
12. Razne umjetnosti i zanati (*Arti e professioni diverse*)

Naslov V. – Javna dobrotvornost (*Beneficenza pubblica*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Fondovi javne dobrotvornosti i njihova uprava (*Fondi di pubblica beneficenza e loro amministrazione*)
3. Gradske bolnice (*Ospitali civili*)
4. Sirotišta (*Orfanotrofi*)
5. Nahodišta (*Case per gli esposti*)
6. Ubožnice (*Asili de' poveri*)
7. Mirazi i milostinje (*Doti e limosine*)
8. Zavodi, zgrade i dobrotovrna mjesta (*Istituti, case e luoghi pii*)
9. Mirovine (*Pensioni*)
10. Nagrade, predujmovi (*Gratificazioni, anticipazioni*)
11. Razne potpore (*Sussidi diversi*)
12. Zalagaonice i skladišta (*Monte di pietà e fondaci*)
13. Pristojbe (*Tasse*)

Naslov VI. – Javne blagajne (*Casse pubbliche*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Uredi blagajni – općenito (*Uffici delle casse in generale*)
3. Središnja blagajna (*Cassa centrale*)
4. Posebne blagajne (*Casse di riparto*)

5. Općinske blagajne (*Casse comunali*)
6. Pokrajinski krediti (*Crediti provinciali*)
7. Pokrajinski dugovi (*Debiti provinciali*)
8. Općinski krediti (*Crediti comunali*)
9. Općinski dugovi (*Debiti comunali*)
10. Bespovratni darovi (*Doni gratuiti*)
11. Slobodni zajmovi (*Prestiti volontari*)
12. Nužni zajmovi (*Presititi forzati*)
13. Prethodni računi (*Bilanci preventivi*)
14. Završni računi (*Consuntivi*)
15. Računovodstvo (*Contabilità*)
16. Činovničke plaće (*Soldi agli impiegati*)
17. Isplate na račun i predujmovi (*Acconti i anticipazioni*)
18. Nagrade, naknade, darovštine (*Premi, compensi, gratificazioni*)
19. Pripomoći i potpore (*Sovvenzioni e sussidiari*)
20. Umirovljenja (*Giubilazioni*)
21. Mirovine (*Pensioni*)
22. Isplate za razne predmete (*Pagamenti per oggetti divisi*)
23. Konjarina (*Spese di cavalcata*)
24. Troškovi za ured (*Spese d' ufficio*)
25. Likvidacije (*Liquidazioni*)
26. Bankarski žiro (*Giri di casse*)
27. Računovodstveni naputci (*Istruzioni*)

Naslov VII. – Trgovina (*Commercio*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Uredi za trgovinu (*Uffici commerciali*)
3. Tvornice i manufakture (*Fabbriche e manifatture*)
4. Utezi i mjere (*Pesi e misure*)
5. Sajmovi i pazari (*Fiere e mercati*)
6. Domaći novac (*Monete nazionali*)
7. Inozemni novac (*Monete estere*)
8. Krivotvoreni, obrezani, ostrugani, obrezano-ostrugani novac
(*Monete false, tosate, erose, eroso – miste*)

9. Unutarnja trgovina (*Commercio esterno*)
10. Inozemna trgovina (*Importazioni*)
11. Uvoz (*Esportazioni*)
12. Izvoz (*Invenzioni e scoperte*)
13. Izumi i otkrića (*Speculazioni*)
14. Trgovačke špekulacije (*Speculazioni commerciali*)

Naslov VIII. – Bogoštovlje (*Culti*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Katoličko bogoštovlje (*Culto cattolico*)
3. Grčko – istočno bogoštovlje (*Culto greco*)
4. Biskupi i biskupije (*Vescovi e vescovati*)
5. Župe (*Parrocchie*)
6. Kaptoli i zborne crkve (*Capitoli e collegiate*)
7. Kanonikati i pomoćništva (*Canonicati e monsignarie*)
8. Nadarbine i kapelanije (*Benefizii e cappellanie*)
9. Opatije i komende (*Abbazie e comende*)
10. Samostanski redovi (*Ordini regolari*)
11. Crkve i bogomolje (*Chiese e oratori*)
12. Bratovštine i udruge (*Confraternite e consorzi*)
13. Patronatska prava (*Juspatronati*)
14. Nadzorništva i ekonomati (*Economati ed ispettorie*)
15. Mise (*Messe*)
16. Crkvenjaci općenito (*Ecclesiastici in genere*)
17. Propovijedanja (*Predicazioni*)
18. Blagdani i službe Božje (*Feste e funzioni sacre*)
19. Crkvena dobra (*Beni di culto*)
20. Crkvene desetine (*Decime ecclesiastiche*)
21. Dobrovoljne pripomoći za bogoštovlje (*Sovvenzioni volontarie di culto*)
22. Upraznjene upravne nadarbine (*Benefici vacanti ed amministrativi*)
23. Imenovanja i crkvene nadarbine (*Nomina a benefici ecclesiastici*)
24. Općinski sastanci za pojedina imenovanja (*Adunanze comunali per dette nomine*)
25. Privoljenja (*Placitazioni*)

26. Doznake i potpore za bogoštovne predmete (*Assegni e sussidi per oggetti di culto*)
 27. Prava posinovljenja kod redovnika (*Diritti di filiazioni irregolari*)
 28. Ukinuća crkava, svetih mjesta i redova, odnosno odluke i načela (*Soppressioni di chiese, luoghi ed ordini pii, disposizioni e massime relative*)
 29. Redovnici i redovnice (*Frați e monache*)
 30. Skrbnici crkava (*Procuratori di chiese*)
 31. Dobrovoljni prinosi pokretnina i pokućstva (*Offerte volontarie di mobili e suppellettili*)
 32. Odobrenje troškova za bogoštovne predmete (*Placitazioni di spese per oggetti di culto*)
- U godini 1810. pod rubrikom 28. stoji: nekatoličko bogoštovlje

Naslov IX. – Financije (Finanza)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Uredi (*Uffizi*)
3. Izravni porez (*Imposte dirette*)
4. Neizravni porez (*Indirette*)
5. Poreznice (*Esattorie*)
6. Uvozna, prijevozna i izvozna carina (*Dazi d'entrate, transito ed uscita*)
7. Potrošarina (*Dazi di consumo*)
8. Carinski cjenik (*Tarife daziarie*)
9. Oprost od carine (*Esenzioni di dazio*)
10. Sol i odnosni predmeti (*Sali e oggetti relativi*)
11. Duhan (*Tabacchi*)
12. Prah, olovo, salitra (*Polveri, piombi e nitri*)
13. Desetine (*Decime*)
14. Lov i ribarstvo (*Caccia e pesca*)
15. Lutrija (*Lotto*)
16. Carinarnice (*Dogane*)
17. Spremišta (*Magazzini*)
18. Zakupi (*Appalti*)
19. Pošta s konjima (*Posta de cavalli*)
20. Pismovna pošta (*Posta delle lettere*)

21. Teklići, pješaci, glasnici (*Corrieri, pedoni e staffette*)
22. Uredi za prijave (*Uffici di notifiche*)
23. Pristojbe (*Tasse*)
24. Novčani cjenici (*Tariffe monetarie*)
25. Biljeg za mjere i vage (*Bollo di pesi e misure*)
26. Dojave, zabrane i zaplijene (*Denunzie, sequestri e confische*)
27. Izumi i trgovina (*Invenzioni di mercanzie*)
28. Krijumčarenje uopće (*Contrabbandi in genere*)
29. Isključiva prava uopće (*Privative in genere*)
30. Izvanredna nametanja (*Imposizioni straordinarie*)
31. Travarina (*Erbatico*)
32. Dodatne carina (*Dazi addizionali*)
33. Biljeg za trgovinu (*Bollo di merci*)

Naslov X. – Javna zemljišta i zgrade (*Fondi e fabbricati pubblici*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Javne zgrade ili one koje služe za javnu uporabu
(*Casse pubbliche o che servono ad uso pubblico*)
3. Javna zemljišta (*Terreni pubblici*)
4. Općinske kuće (*Case comunali*)
5. Vlasništva, prihodi i općinski troškovi (*Proprietà, Redditi, e Spese comunali*)
6. Trgovi, prostori, površine, bedemi, prsobrani (*Piazze, Spazi, Aree, Bastioni, e Spalti*)
7. Zgrade i javne stvari (*Fabbricati ed effetti pubblici*)
8. Popravci i dogradnje (*Riparazioni e restauri*)
9. Ukrasi (*Ornati*)
10. Ugovori o prodaji, zakupi, javna zemljišta dana u zakup (*Contratti di Vendita, Livelli, Affitti di Fondi pubblici*)
11. Preuzimanje zemljišta za opću upotrebu (*Aquisti di Fondi pel pubblico*)
12. Hipoteke (*Ipoteche*)
13. Otkupi (*Afranzazioni*)
14. Prisvajanja (*Usurpazioni*)
15. Međaši pokrajine (*Confini della Provincia*)
16. Kotarska razdioba (*Compartimento territoriale*)

17. Rudne zemlje (*Miniere*)
18. Mineralna tla (*Terre minerali*)

Naslov XI. – Pravosuđe (*Justizia*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Parnice i pravni sporovi (*Cause e Liti*)
3. Neriješene parnice i rasprave (*Cause e processi arretrati*)
4. Prijestupi i kazne (*Delitti e pene*)
5. Pomilovanje (*Amnistia*)
6. Oprosti kazne (*Remissioni*)
7. Tablica građanskih parnica (*Tabelle delle Cause Civili*)
8. Tablica kriminalnih parnica (*Tabelle delle Cause Criminali*)
9. Tablica zatvorenika (*Tabelle de Detenuti*)
10. Bjegovi zatvorenika (*Fughe de Detenuti*)
11. Troškovi za izdržavanje istih (*Spese per per loro mantenimento*)
12. Tamničari i troškovi za uzdržavanje tamnica (*Carcarati, e spese per manutenzione delle Carceri*)
13. Pritvori i zatvori za okovane u lance (*Casse di custodia, d'arresto, di Forza*)
14. Kuće za javne radove (*Case di lavoro pubblico*)
15. Izgoni i provodna pisma (*Bandi e Salvocondotti*)
16. Dogovori s inozemstvom o uhićenju prijestupnika (*Convenzioni coll'Estero per l'arresto di Malviventi*)
17. Ugovori s inozemstvom za hapšenje hajduka (*Convenzioni coll'estero per l'arresto di Malviventi*)
18. Predaja hajduka u inozemstvu (*Consegna all'estero de medesimi*)
19. Pitanja javnih uprava (*Questioni di pubblica amministrazione*)
20. Hapšenje stranaca (*Arresti d'estero*)
21. Hapšenje domaćih u inozemstvu (*Deti di nazionali all'estero*)
22. Kazneni postupak (*Procedure*)
23. Prijestupi radi neistine (*Deliti di falso*)
24. Rastave i odvajanja (*Separazioni. Divorzi etc.*)
25. Općinske parnice (*Cause comunali*)
26. Parnice maloljetničkih imovina (*Cause de corpi pupili*)
27. Osuđeni na prisilni rad (*Condannati al travaglio*)

Naslov XII. – Javna nastava (*Istruzione pubblica*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Književna društva (*Società letterarie*)
3. Knjižnice i knjige (*Biblioteche e libri*)
4. Pergamene, vjesnici, listine, rukopisi (*Pergamene, Bolletini, Fogli, Manuscritti*)
5. Natpisi i povijesni spomenici (*Iscrizioni e monumenti d'antichità*)
6. Liceji i gimnazije (*Licei e gimnasii*)
7. Početne škole (*Scuole elementari*)
8. Internati (*Collegi*)
9. Sjemeništa (*Seminarii*)
10. Obrazovanje djevojčica (*Educazione delle fanciulle*)
11. Revizija tiska (*Revisione delle stampe*)
12. Revizija kazališnih komada (*Dette delle rappresentazioni teatrali*)
13. Tiskare i tiskanje (*Tipografie e stampe*)
14. Javni arhivi (*Archivi pubblici*)
15. Svečanosti i javne zabave (*Feste e spettacoli pubblici*)
16. Imovina javne nastave (*Beni di pubblica istruzione*)
17. Škole kovača i kolara (*Scuola de fabri e corrai*)
18. Profesori znanosti, umjetnosti i jezika
19. Profesori javne nastave (*Professori di pubblica istruzione*)
20. Redovi i kolajne (*Ordini e decorazioni*)

Naslov XIII: Zakonodavstvo – (*Legislazione*)

1. Zakoni i kraljevske odluke (*Leggi e decreti reali*)
2. Odluke ministarstva (*Decreti de ministri*)
3. Odluke i proglašeni ostalih domaćih vlasti (*Decreti e proclami d'altre autorità*)
4. Odluke generalnog providura (*Detti del provveditore generale*)
5. Odluke drugih dalmatinskih vlasti (*Detti d'altre autorità Dalmate*)
6. Odluke okružnih vlasti kraljevine (*Detti d'autorità dipartimentali del regno*)
7. Odluke inozemnih vlasti (*Detti autorità estere*)
8. Proglašeni općenito (*Proclami in genere*)
9. Proglašeni i odluke ukinutih pokrajinskih vlasti (*Proclami e decreti delle cessate autorità provinciali*)

10. Propisi za redovito oglašavanje zakona (*Discipline per la pubblicazione regolare delle leggi*)
11. Kraljevski zakonski vjesnik (*Bolletino delle leggi del regno*)
12. Glavari i starješine (*Anziani*) u god. 1808.

Naslov XIV. – Poglavarstva i javni činovnici (*Magistrati e funzioneri pubblici*)

1. Općenite odredbe (*Providenze generali*)
2. Generalni provider (*Provveditore generale*)
3. Uredi providurije (*Uffizi della Provveditoria*)
4. Vladini odaslanici (*Delegati governiali*)
5. Vladini pododaslanici (*Vice delegati governiali*)
6. Općinska upraviteljstva (*Amministrazioni comunali*)
7. Općinska vijeća (*Consigli comunali*)
8. Pokrajinska vijeća (*Consigli provinciali*)
9. Prizivni sud (*Corte d'appello*)
10. Prvostupanjski sud (*Tribunale di prima istanza*)
11. Kraljevski odvjetnici (*Procuratori regi*)
12. Trgovački sud (*Tribunale di commercio*)
13. Pomirbeni suci i njihovi podređenici (*Giudici di pace e loro subordinate*)
14. Zdravstvena povjerenstva (*Commissioni sanitarie*)
15. Financijski službenici (*Impiegati di finanza*)
16. Službenici zaduženi za živež (*Deti di annona*)
17. Lučki službenici (*Deti ai porti*)
18. Pregledači pokrajine (*Visitatori della provincia*)
19. Poglavari i razni činovnici (*Magistrati ed impiegati diversi*)
20. Činovnici vojničke uprave (*Funzionari d'amministrazione militare*)
21. Obrasci i spisi zakletve činovnika i biskupa (*Formole ed atti di giuramento d'impiegati*)
22. Narodni zastupnici (*Deputati nazionali*)
23. Zastupnici za inozemstvo (*Deti all'estero*)
24. Konzuli i konzularni otpravnici u inozemstvu i inozemstvo (*Consoli ed agenti all'estero e dell'estero*)
25. Ostale inozemne vlasti (*Altre autorità*)
26. Fiskalni uredi (*Uffici fiscali*)

27. Pomorski sindici (*Sindaci marittimi*)
28. Molbe za službu (*Patenti impiego*)
29. Starješine i općinski pristavi (*Anziani e aggiunti comunali*)

Naslov XV. – Pomorstvo (*Marina*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Luke (*Porti*)
3. Zatoni, uvale i zaljevi (*Golfi, Baje, Seni*)
4. Grebeni, rtovi itd. (*Scogli, Promontori etc.*)
5. Domaće brodovlje (*Legni nazionali*)
6. Inozemno brodovlje (*Legni esteri*)
7. Pomorske domaće zastave (*Bandiere marittimi nazionali*)
8. Inozemne zastave (*Dette estere*)
9. Gusarstvo i gusarski brodovi (*Pirateria e legni corsali*)
10. Plovidba (*Navigazione*)
11. Morske obale (*Coste marittime*)
12. Oluje, brodolomi i pomorske nesreće (*Burasce, naufraggi ed accidenti marittimi*)
13. Gradnje i popravci (*Costruzioni e reperazioni*)
14. Pomorski sporovi (*Contraversie marittime*)
15. Pljenovi (*Prede*)
16. Pomorske krađe (*Latrocini di mare*)
17. Brodogradilišta i brodograditelji (*Squeri e squerajadi*)
18. Mornari (*Marinai*)
19. Hapšenje neprijateljskih brodova (*Arresti di legni nemici*)
20. Osiguranja (*Assicurazioni*)

Naslov XVI. – Vojska (*Militare*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Francuska vojska (*Truppe francesi*)
3. Talijanska vojska (*Dette italiane*)
4. Bivši mletački časnici (*Uffiziali ex veneti*)
5. Oružana pokrajinska sila (*Forza provinciale*)
6. Novačenje (*Conscrizione*)
7. Upisivanje mornara (*Inscrizione marittima*)

8. Povjerenstva za novačenje (*Commisini di leva*)
9. Smještaj vojske (*Alloggi*)
10. Vojarne (*Casermaggio*)
11. Opskrba, plaće, odjeća (*Sussistenze, paghe e vestiari*)
12. Stočna hrana i drva (*Foraggio e legna*)
13. Rekvizicija i vojnički nameti (*Requisizioni e fazioni militari*)
14. Vojničke bolnice (*Ospitali militari*)
15. Mornari (*Militari di marina*)
16. Transporti i vožnje (*Transporti e careggi*)
17. Oružarnice (*Armerie*)
18. Topništvo i inženjerija (*Artiglieria e genio*)
19. Konjaništvo (*Cavalleria*)
20. Bjegunci (*Disertori*)
21. Utvrđena mjesta, tvrđave i utvrde (*Piazze, Forti, Fortificazioni*)
22. Spremišta (*Depositati*)
23. Prijestupi, vojnički neredi i kazne (*Delitti, disordini militari e pene*)
24. Policijske straže (*Guardie di polizia*)
25. Provedurijalne straže (*Dette provveditoriali*)
26. Opskrbe gradova i postaje (*Forniture di città ed appostamenti*)
27. Nabava rezervnih namirnica (*Approvvigionamenti di riserva*)
28. Mjesno zapovjedništvo i njegovi podređeni (*Comanda di piazza e loro subordinati*)
29. Vojne škole (*Scuole militari*)
30. Vojni troškovi (*Spese oggetti militari*)
31. Otpušteni časnici, veterani i invalidi (*Ufficiali riformati, veterani, invalidi*)
32. Posade, gradske straže, oružana sila (*Guarnigioni, Presidi, Forza armata*)
33. Arsenali (*Arsenali*)
34. Listovi i naknade obroka (*Fogli e idenizzazioni di rata*)
35. Topovnjače (*Barche cannoniere*)
36. Spremišta (*Magazzini*)
37. Narodna straža (*Guardie nazionali*)

Naslov XVII. – Policija (*Polizia*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Uredi (*Uffici*)

3. Tuđinci, putnici, iseljenici, uskoci (*Forestieri, Passegeri, Emigrati, Rifugiati*)
4. Uhode i tajni troškovi (*Esploratori e spese segrete*)
5. Bunitelji, hajduci, bjegunci i zločinci (*Briganti, Banditi, Fugitivi e Facinorosi*)
6. Besposlice, šarlatani, prosjaci i skitnice (*Oziosi, Ciarlatani, Mendici e Vagabondi*)
7. Bludnice i svodnici (*Meretrici e Mezzani*)
8. Raspušteni sinovi (*Figli discoli*)
9. Javne skupštine (*Adunanze pubbliche*)
10. Tajne skupštine (*Dette segrete*)
11. Svađe, buke, ustanci, bune (*Risse, Tumulti, Somosso, Rivolte*)
12. Prijenos oružja (*Delazioni d'armi*)
13. Redarstvo za kazalište (*Polizia de' teatri*)
14. Maškare (*Maschere*)
15. Igre (*Giochi*)
16. Svečanosti i javne zabave (*Feste e spettacoli pubblici*)
17. Redarstvo za ulice (*Polizia delle strade*)
18. Noćna rasvjeta (*Illuminazione noturna*)
19. Krčme, gostionice, kavane, dućani za prehranu (*Bettole, Osterie, Caffè, Botteghe de comestibili*)
20. Putni listovi (*Passaporti*)
21. Boravišni listovi i sigurnost (*Carte di residenza e sicurezza*)
22. Žalbe, dojave i optužbe (*Reclami, denunzie, accuse*)
23. Hapšenja (*Arresti*)
24. Nagrade doušnicima i uhapšenima (*Premi ai delatori ed arrestanti*)
25. Neprijatelji države i sumnjive osobe (*Nemici dello stato e persone sospese*)
26. Napadi, plijen, globe i pljačke (*Agressioni, Spogli, Concussioni, Saccheggi*)
27. Čudoređe i opća pristojnost (*Costume e decenza pubblica*)
28. Prosta pješadija i krajiški vojnici (*Cernide e Craine*)
29. Nameti, štete, uvrede i zadovoljštine zbog uvreda (*Aggravi, Danni, Offese e loro riparazioni*)
30. Politički odnosi (*Rapporti politici*)
31. Zločinci pod nadzorom (*Sorveglianti criminali*)
32. Redarstvo za svećenike (*Polizia degli ecclesiastici*)

Naslov XVIII. – Stanovništvo (*Popolazione*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Staleži (*Stati della popolazioni*)
3. Građanska prava (*Diritti di cittadinanza*)
4. Rođenja (*Nascite*)
5. Vjenčanja (*Matrimoni*)
6. Mrtvi (*Morti*)
7. Odsutni iz Dalmacije (*Assenti della Dalmazia*)
8. Iseljavanja (*Emigrazioni*)
9. Ponarođivanje stranaca (*Naturalizzazione d'esteri*)
10. Pripojenje pokrajina (*Agregazioni de paesi*)
11. Otcjepljivanja (*Scorporazioni*)

Naslov XIX. – Zdravstvo (*Sanità*)

1. Opće odredbe (*Provvidenze generali*)
2. Uredi (*Uffici*)
3. Čistoća zraka (*Salubrità dell'aria*)
4. Zarazne bolesti (*Malattie epidemiche*)
5. Bolesti stoke (*Epizoozie*)
6. Zdravstvena crta i kordoni (*Linea e cordoni sanità*)
7. Odvodnja (*Cloache*)
8. Groblja (*Ciminteri*)
9. Lazareti (*Lazzaretti pei contumacianti*)
10. Napuštena djeca (*Bambini esposti*)
11. Slaboumni i zpušteni luđaci (*Imbecili e pazi abbandonati*)
12. Utopljeni i udavljeni (*Sommerci ed affogati*)
13. Bijesni psi i divlje zvijeri (*Cani arrabiati, Bestie feroci*)
14. Trošne zgrade (*Fabbriche rovinose*)
15. Požari (*Incendii*)
16. Ispravnost namirnica (*Salubrità de' comestibili*)
17. Cijepljenje protiv boginja (*Vacinazione*)
18. Zdravstveni pomorski ured (*Sanità marittima*)
19. Zdravstveni prekršaji (*Contraversioni sanitarie*)
20. Karantene (*Contumacie*)

Naslov XX. – Razni i izvanredni predmeti (*Oggetti misti e straordinari*)

1. Statistički pregledi (*Quadri statistici*)
2. Razne vijesti (*Notizie diverse*)
3. Uredovni spisi (*Carte uffiziose*)
4. Najam broda i prijevoz (*Noleggi e trasporti*)
5. Protokol i etiketa (*Ceremoniali d'eticheta*)
6. Bogoštovne izvanredne službe (*Funzioni straordinarie di culto*)
7. Miscelanea (*Miscellanea*)

Prilog 2**RAZREDBENI SUSTAV PRIMJENJEN U C.K. NAMJESNIŠTVU ZA DALMACIJU
1908. GODINE****PREDSJEDNIŠTVO**

A	1	Članovi carske kuće Izrazi lojalnosti Odlikovanja uopće Plemstvo Prigodna patriotska pjesma Dvorski uredi i dvorska služba Grbovi
A	2	Carevinsko vijeće Državno dobro uopće Granice državne i pokrajinske Izbori i izborni poslovi Pokrajinski poslovi Sabor dalmatinski Odbor Zemaljski
A	3	Službeni automobil Čestitanje uopće Knjige koledari Knjižnica (biblioteka) Namjesništvena zgrada Naredbe uopće Okružnice namjesništva Paušali Pismohrane Pomilovine Poslovni red Predbrojbe (<i>abonamenti</i>) Službeni listovi

		Tiskanice Zakoni uopće
A	4	Poglavarstva i politička izloženstva
A	5	Pokrajinsko školsko vijeće
A	6	Ravnateljstvo policije u Trstu
A	7	Druge vlasti u opće Konsulati Ministri i Ministarstva Porota
A	8	Certifikatisti Civilni komesari polju Činovničke stvari u opće Disciplinske stvari u opće Dopusti činovnicima Gospodarstvena služba Građevna služba Iskazi putnih troškova Ispiti u opće Kancelarijsko osoblje Legitimacije za činovnike Mirovine Konceptni činovnici i pravnici Pokušajna praksa Prijevremeno promaknuće Predujmovi beriva Pljenitba beriva Posmrtni kvartal Pragmatika službena Pripomoći i nagrade Računarsko osoblje Šumarsko osoblje Veterinarsko osoblje Zdravstveno osoblje

		Premještaj činovnika Administrativna praksa za konceptne činovnike
A	9	-
A	10	Jezično pitanje
B	34	Mobilizacija
B	37	Ratni zajam Rat u opće Oznaka ureda i vlasti Vojne stvari u opće
D	38	Pokriće viših duhovnih časti Bogoštovne stvari u opće Religiozne funkcije
D	47	Gr. ist. Konsistorij.
E	63	Nastave i nastavni zavodi Školska vlasti Učenici i učevni zavodi
I	163	Pošta Telefon
I	164	Ispiti za državnu građevnu službu
K	177	Društva Crveni Krst
L	205	Baždarsko osoblje
N	217	Državno redarstvo Skupštine Bjeganstvo Interniranje i konfiniranje Javna sigurnost Proti austrijski pokret Političko sumnjive osobe Političke prilike Taoci
N	232	Javna štampa nadzor, pljenitbe Novine, javno dopisivanje Tiskopisi obvezani

N	241	Izvještaji o događajima
N	242	Oružništvo

NAMJESNIČKI ODSJECI

Odsjek I.

A	1	Feudi fidei komisi
A	2	Izbori za Carevinsko vieće Izbori za Zemaljski sabor Zemaljski sabor (Pres.) Pokrajinske finance Pokrajinski poslovi (Pres.) Državni zakonski list Pokrajinski list
A	3	Službeni list
B	12	Popis pučanstva Popis pučanstva , numeriranje kuća
B	13	Državljanstvo primanje (Pres.) Državljanstvo otpust Državljanstvo u opće
B	14	Pripadnost Bolnički troškovi Troškovi otpreme u zavičaj, pripomoći Državno pravo ostalo
B	15	Općinski izbori Općinski predračun Općinski načelnici Glavari Općinski prirezi Potrošarina općinska Općinski nameti

		Općinski poslovi uopće (Pres.)
C	35	Fond za ratno staranje
F	88	Grobišta i grobnice
I	145	Vodopravne rasprave Prijevozi (Traghetti) Vodene zadruge Knjige o vodama Vodopravne kaznene rasprave Vodopravni poslovi u opće
K	177	Crveni Krst (Pres.)
O	252	Zaklada Sv. Dimitrija Zaklade uopće (osim crkvenih i vojničkih)
O	255	Štipendij za sveučilište (tehnike) Štipendij za gimnazije Štipendij za realke Štipendij za nautičke škole Terezijanska akademija

Odsjek II

D	60	Gradnja rim. kat. crkava Gradnja gr. ist. crkava Gradnja gr. kat crkava Gradnja rim. kat. župskih kuća Gradnja gr. ist. župskih kuća Gradnja gr. kat. župskih kuća Gradnja samostana/gr. ist. monastira Gradnja biskupskih palača Bogoštovne zgrade uopće
E	72	Muzej arheološki u Splitu (Pres.) Muzej arhološki u Zadru (Pres.) Muzej arheološki u Obrovcu (Pres.) Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu

		Arheološke stvari uopće Akademija lijepih umjetnosti Umjetničke izložbe Muzeji i zavodi za umjetnosti Umjetnički i znanstveni pothvati, zavodi i korporacije Konzervatoriji Gradnja i popravci arheol. muzealnih zgrada
E	73	Središnje povjerenstvo za umjetnost i historijske spomenike Historijski i umjet. spomenici ili starine (<i>Pres.</i>) Iskopine arheološke Zaštita domaćih prirodnih znamenika
H	141	Rudarstvo Geologija
I	155	Cestovno redarstveni prekršaji Promet na cestam i cestovnim redarstvom Cjenik brodarica na državnim cestam
I	161	Željeznice državne Željeznice privatne Željeznice električne Željeznice ostale
I	163	Građevni pravilnik Građevni prekršaji
I	165	Eksproprijacija
O	255	Stipendij za umjetnike
R	271	Soline

Odsjek III

D	39	Osoblje i fasije rim. kat. biskupje Zadar Osoblje i fasije rim. kat. biskupije Šibenik Osoblje i fasije rim. kat. biskupije Split Osoblje i fasije rim. kat. biskupije Dubrovnik Osoblje i fasije rim. kat. biskupije Hvar
---	----	--

		<p>Osoblje i fasije rim. kat.biskupije Kotor</p> <p>Osoblje i fasije rim. kat.biskupije Krk</p> <p>Beriva rim. kat. dušobrižnika</p> <p>Rim. kat crkva u opće</p> <p>Doprinosi za bogoštovne svrhe rim kat.</p> <p>Imanje rim. kat. crkve.</p> <p>Mirovine rim. kat. dušobrižnika</p> <p>Pripomoći rim. kat. dušobrižnika</p> <p>Zaklade za bogoštovlje rim. kat.</p> <p>Rim. kat župe</p>
D	40	<p>Osoblje i fasija gr. ist. eparhije Zadar</p> <p>Osoblje i fasija gr. ist. eparhije Kotor</p> <p>Beriva gr. ist. dušobrižnika</p> <p>Gr. ist. crkva u opće</p> <p>Mirovina gr. ist. dušobrižnika</p> <p>Pripomoći gr. ist. dušobrižnika</p> <p>Ustoličenja gr. ist. dušobrižnika</p>
D	41	<p>Osoblje i fasija Gr. kat. crkve</p> <p>Imanje Gr. kat. crkve</p> <p>Beriva Gr. kat. dušobrižnika</p> <p>Ustoličenja Gr. kat. dušobrižnika</p> <p>Mirovine Gr. kat. dušobrižnika</p> <p>Zaklade i doprinosi Gr. kat. crkve</p> <p>Gr. kat. crkva</p>
D	42	Izraelitske vjerske općine
D	43	Vjerske općine drugih crkava
D	44	<p>Biskupije rim.kat.</p> <p>Biskupska mensa</p>
D	45	<p>Kaptoli rim. kat. osoblje</p> <p>Kaptoli rim. kat. imanje</p>
D	46	Biskupi gr. ist.
D	47	Konsistorij gr. ist
D	48	Bogoslovni zavodi gr. ist

D	50	Samostani rim. kat. Kongregacija rim. kat Franjevci
D	51	Bratovštine rim. kat Vjerska društva
D	52	Proste nadarbine
D	53	Pripomoći za bogoštovne svrhe
D	54	Legati u korist crkve Zavještaji u korist crkve
D	55	Bogoštovna statistika Tablice statističke
D	56	Štipendij za klerike Pitomačka mjesta za bogoštovne nauke
D	57	Ženitbeni poslovi Civilni brak Promjena religije
D	58	Promjena imena Župne matice Posinjenje (pokćerenje) Pozakonjenje djece Ispravljanje matica
D	59	Vjerozakonska zaklada

Odsjek IV

F	79	Pokrajinski i općinski liječnici Privatni liječnici Ljekarničko osoblje Primalje Pokr. zdravstveno vieće
F	80	Ljekarne javne i zavodne Ljekarne kućne Ljekovi uopće

		<p>Ljekarnički proizvodi</p> <p>Kozmetična i dietetična sredstva</p> <p>Serumi</p> <p>Saharina</p> <p>Rudne vode</p> <p>Cijenik lijekova</p> <p>Računi lijekova</p> <p>Prodaja lijekova van ljekarna</p> <p>Mirodijari</p> <p>Specijaliteti</p> <p>Otrovi</p>
F	81	<p>Higijena uopće</p> <p>Higijena u školama</p> <p>Javni zahodi</p> <p>Javna čistoća</p> <p>Javna smetlišta</p> <p>Služba pometača</p>
F	82	<p>Ambulacije</p> <p>Bolnice</p> <p>Zakloništa</p> <p>Primaljsko učilište</p> <p>Ludnice</p> <p>Leprozorij u Metkoviću</p> <p>Osamnice</p>
F	83	<p>Nahodišta</p> <p>Nahodi</p>
F	84	<p>Lječilišta</p> <p>Sanatorij</p> <p>Kupala i toplice</p> <p>Ljekovite rude</p>
F	85	Cijepljenje
F	86	<p>Škrlet</p> <p>Difterij</p>

		Trbušni tifus Srdobolja (griža) Meningite cerebrospinalis epidemica Babinja ognjica Sahagija Pjegavi tifus Boginje Kolera Kuga Povratni tifus Guba (lepra) Trahom Žuta groznica Crni prišt (bedrenica) Bjesnoća Spolne bolesti Ostale prenosne bolesti Pristojbe ureda liječnika prigodom prenosnih bolesti Odšteta i naknada prigodom prenosnih bolesti Pripomoći općinam prigodom prenosnih bolesti Malarija
F	87	Mrtvozorstvo
F	88	Iskapanje i prijenos mrtvacu
F	89	Pregled živeža Kušnja voda Živeži uopće
F	90	Izvještaji pokr. zdravstvenog nadzornika
F	91	Liječnička komora
F	92	Zdravstvena statistika: godišnji izvještaj tromjesečni izvještaj o kretanju pučanstva sedmični izvještaj o kužnim bolestim izvještaj primalja o porodjajim kretanje bolesnika u bolnicam

F	94	Tuberkuloza
F	95	Bakteriološki zavod u Zadru

Odsjek V

C	37	Pokrajinski pomoćni ekonomski ured
H	109	Šumarstvo i zakonodavstvo Određenje i odlučivanju u administrativnim poslovima odsjeka X.
H	111	Šumski prekršaji Šumske globe i naknade brisanje i pretvaranje Iskazi šumskih prekršaja
H	112	Lov
H	113	Zaštita ptica
H	114	Poljari Poljski prekršaji Iskazi poljskih prekršaja
H	125	Zakon o opasivanju, prekršaji
H	126	Ribarstvo, prekršaji
H	140	Najavljivanje vremena
L	208	Morske obale
R	277	Statistike uopće osim popisa pučanstva i stručne statistike

Odsjek VI

C	37	Ratni zajam (<i>Pres.</i>)
E	69	Obrtna škola u Splitu Obrtna škola Bakmaz u Zadru Obrtna škola uopće Trgovačka škola u Splitu Trgovačka škola u Zadru Ženska trgovačka škola u Kotoru Trgovačke škole uopće Škole za služkinjad

		Pletarske škole
E	70	Ostali odgojni i učevni zavodi
E	71	Policajno dozvoljena privatna nastava
E	72	Muzej obrtni
F	89	Kušnja vina
G	103	Klaonice
G	105	Presudjivanje (judikatura) potkivaštvo
I	155	Automobili
K	171	Dionička društva
K	172	Društva po patentu 1852.
K	173	Društva s ograničenim jamstvom
K	174	Štedionice i zalagaonice
K	176	Registrirane pripomoćne blagajne
L	182	Slobodni i zanatlijski obrti
L	183	Koncesionirani obrti uopće Obrt tiskovni, Obrt periodični prevoz osoba , Obrt javni poslužnici, kočijaši, Obrt brodarica na sredozemnim vodam, Obrt graditelja, Obrt zdenčara, zidara, klesara, tesara, dimnjačara, pravljanje i prodaja oružja i municije, pirotehničara, staretinara, zalagaoničara, pravljenja otrova i lijekova, krčmara i gostioničara, plinarskih instalatera, instalatera vode, instalatera za rasvjetu, pravljenja parnih kotlova, potkivača konja, pogubnih poduzeća, električara instalacija, Bureau za informacije, zubara, Bureau za putovanja, Trgovina s pivom u flašam, Obrt privatnih detektiva, Trgovine sa živežnim pićem u flašam, Pravljenje žigica
L	184	Pazari i sajmovi
L	185	Obrtni pomoćnici, obrtni šegrti, radni red, radničke knjige, besposličenje, obustava radnje, prekodobni rad, zaštita radnika i nadzor nad obrtništvom, iskazi radnika, radnici uopće
L	186	Nedjeljno i svečano počivanje
L	187	Obrtnički sudovi
L	188	Obrtničke zadruge
L	189	Kalfinski, majstorski ispiti
L	190	Obrtne kaznene stvari

L	191	Obrtna odlikovanja
L	192	Obrtničke legitimacije Trgovački putnici
L	193	Obrtni nadzornik
L	194	Obrtišta Ostalo iz obrtnog reda
L	195	Rasprodaje
L	196	Javni agenti posredovanje privatnih radnja
L	197	Trgovački sansiri i mešetari
L	198	Obilazni prodavaoci
L	199	Torbarenje, kućarenje
L	200	Obrtno promicanje
L	201	Obrtne izložbe
L	202	Domaća i kućna radnja
L	203	Trgovačko-obrtne komore
L	204	Patenti privilegij, Zaštita marka i ogledala
L	205	Baždarenje, baždarski uredi (<i>Pres.</i>) Mjere i utezi, baždarenje Vage i vagarine, baždarenje
L	206	Aksetilena
M	212	Bolestnička blagajna u Zadru, Šibeniku, Splitu, Sinju, Makarskoj, Dubrovniku, Kotoru, Supetru, Hvaru, Korčuli Osiguranje radnika proti bolestim Kazneni poslovi u poslu osjeganja proti bolesti
M	213	Zavod za osjeganje proti nezgodam Klasificiranje i propisivanje doprinosa za osjeganje radnika proti nezgodam Nezgode Kazneni poslovi u poslu osjeguranja proti nezgodam
M	216	Osjeganje pomoraca proti bolestim
N	218	Redarstveni dobnik
O	255	Štipendij za obrtničke škole Štipendij za trgovačke škole

Odsjek VII

A	3	Paušal uredovni za državnu gradjevnu službu
F	93	Kanalizacija gradivo
I	150	Nadcestari, cestari, cestarske kuće, koturače za cestarsko osoblje, uniforme za cestarsko osoblje
I	151	Mostovi
I	152	Snijeg na državnim cestama, šljunak za državne ceste, alat i oružje za državne ceste, geodetične sprave za državne ceste, motorne valjke za državne ceste
I	153	Državne ceste gradjevnog kotara Zadar, Knin, Šibenik, Sinj, Split, Makarska Dubrovnik, Kotor i Imotski, Državne ceste u opće
I	154	Predjelni putevi Općinski putevi
I	155	Ispiti za vodje automobila
I	156	Dalečine na cestam Kartegeografske
I	157	Tehnička mnijenja i povjerenstvena služba za druge vlasti Državne zgrade, uprava državnih zgrada, gradnja
I	158	Putne pristojbine gradjevnog osoblja
I	159	Hidrografska služba Uređenje rijeke Jadro
I	160	Arhitekti
I	164	Reguliranje gradova, planovi položaja Građevne stvari u opće Ispiti graditelja, zidarskih majstora, klesara, tesara, zdenčara Civilni tehničari; inžiniri i geometri Komore inžinira
I	167	Tehnici pomoćnici
I	168	Nabave tehničkih sprava Tiskanice za građevnu službu
L	207	Parni kotlovi Strojarski poslovi Ispiti za čuvare parnih kotlova i za grijače

		Kino operatori
P	259	Proračuni za cestogradnje, za nove gradnje, za održavanje državnih zgrada i za vodogradnje Ministarstva javnih radnja

Odsjek VIII

A	1	Potpore <i>(Pres.)</i>
A	2	Državne i pokrajinske granice <i>(Pres.)</i>
B	12	Iskazi o porodjajim, vjenčanjim i slučajim smrti Iseljavanje i naseljavanje nevojnika
B	15	Posjedovni i granični sporovi radi općinskih pašnjaka, šuma i.t.d.
F	79	Kazneni postupak proti ljekarnicim i primaljam
F	81	Zdravstveno redarstveni prekršaji
F	89	Kazneni postupak po zakonu o živežim
G	102	Kazneni postupak po zakonu o marvinskim pošastim
H	119	Kazneni postupak po zakonu u prometu vina
H	136	Zemljišnik
K	177	Društva po zakonu 1867. <i>(Pres.)</i>
K	178	Vanjska društva
M	214	Osjeguranje mirovina privatnih namještenika
N	218	Redarstvo sigurnosti, redarstveni pravilnici, redarstveni prekršaji Skupštine Siromaško pravo (<i>Armenrecht</i>)
N	218	Iskazi o utjeranim globama
N	219	Putne isprave
N	220	Prijavništvo
N	221	Opravak i izgon
N	222	Redarstveni nadzor
N	223	Robijašnice i popravljaoice
N	224	Skitalice
N	225	Cigani, anarhisti <i>(Pres.)</i>
N	226	Istraživanje i invigiliranje
N	227	Izmjene kaznenih listova

N	229	Oružje redarstvo Oružni listovi Razoružanje
N	230	Strijeliva
N	231	Vatrogasno redarstvo
N	232	Redarstvo nad štampom (<i>Pres.</i>)
N	233	Dozvole za sabiranje
N	234	Igre na sreću
N	235	Zaštita životinja i djece
N	236	Redarstvo nad ćudorednošću
N	237	Redarstvo nad kazalištima
N	238	Javne predstave i druge produkcije Kinematografi
N	239	Sviranje orguljica
N	240	Nagrade spasavanja
N	241	Izveštaji o događajima (<i>Pres.</i>)
N	242	Oružništvo (žandarmerija) (<i>Pres.</i>)
N	243	Pokretna četa
N	244	Vojnička pomoć (asistenca)
N	245	Glavni redarstveni vjestnik
N	246	Redarstveni vjestnik za Dalmaciju
N	247	Ustaše Boke kotorske
N	248	Ostavinsko raspravljanje po tuzemcima Ostavinsko raspravlja
P	254	Opskrbe siromaka i dobrotvorni zavodi
R	271	Valutni poslovi, potrošarine, lutrijski patent, porezne stvari, krijumčarenje, ostale financijske političke agende

Odsjek IX

B	12	Iseljavanje vojničkih osoba
C	19	Novačenje Napregledba

		Ispravci i nadopunci vojnih propisa Novačenje u inozemstvu
C	20	Nadoknade, zabilježbe zamjenika, reparticija
C	21	Pogodnosti vojničke
C	22	Ženidbene dozvole za novake
C	23	Konstatiranje rođenja i smrti za svrhe novačenja
C	24	Vojničko ukonačivanje Priprega
C	25	Vojničke oblasti i zavodi Vojnička zaklada za iznemogle dalmatinske vojnike Vojnička zaklada Georgi štipendij Vojnička zaklada uopće Akademija ratne mornarice Terezijanska vojnička akademija Vojne škole
C	26	Vojničke zgrade, vojarnice, vojničke bolnice, vježbališta, barutane
C	27	Dizanje konja i prijevoznih sredstava Službeni konji u privatnoj porabi
C	28	Vojnička taksa
C	29	Istraživanje u vojničke svrhe
C	30	Kazneni postupak u vojničkim poslovima
C	31	Vježbe u oružju
C	32	Promjena domovnog prava vojnih obveznika Kontrolne smotre Prijavljivanje vojnika Očevidnost vojnička
C	33	Narodni ustanak pregledba Narodni ustanak, ostalo
C	34	Mobilizacija (Pres.)
C	35	Opskrbni doprinos Potpora za invalide i udovice Mirovina za invalide i udovice
C	36	Dopusti za žetvu

		Otpusti iz vojništva
C	37	Periodični iskazi u vojnim poslim
C	215	Ratno osjeganje

Odsjek IX

J	300	Opskrbljivanje naroda uopće Akcija za prehranu siromaha Opskrba ratnih zarobljenika Uvoz iz inozemstva uopće Zabrana izvoza uopće Posebni fond za aprovizaciju
J	301	Zavod ratni za žito
J	301	Komesari žitnog zavoda Nadzornici kotarski ratnog žitnog zavoda Okružne općinske poslovnice Opskrbni odbori uopće Opskrbna poslovnica dalmatinska Teretni automobili za prevoz hrane Prevoz robe iz Rijeke Kreditiranje računa za žito i mlivo
J	302	Žetva, kupnja žetve, žito, kukuruz, zob, brašno najveće cijene, zabrana izvoza brašna, brašno u opće, pečivo, mekinje, kruh, tjestenine, vreće
J	303	Meso najveće cijene, meso osjeganje potroška, meso promet, meso ograničenje potroška, svinje promet, svinje najveće cijene, divljač promet
J	304	Jaja promet, mast najveće cijene, mast zabrana izvoza, mast uopće, margarin, slanina, sapun, mlijeko, mlijeko najveće cijene, sir
J	304	Krumpiri, krumpiri najveće cijene
J	306	Kupinovo lišće
J	307	Kafe, kafe najveće cijene
J	308	Petroulje
J	309	Pivo
J	310	Riži

J	311	Sočivo, osjeganje opskrbe Sočivo uvoz iz inozemstva, sočivo preuzimanje po ratnom žitnom zavodu, sočivo zabrana izvoza
J	312	Šećer, uredjenje prometa, šećer za dezertna vina, šećer za malo vino, šećer za vino od smreke, šećer najveće cijena, šećer zabrana izvoza
J	313	Ulje zabrana izvoza, ulje najveće cijene, ulje ostalo
J	314	Grožgje špice

Odsjek X

H	110	Općinski i privatni šumari i lugari, katastar šuma, pošumljavanje, šumske zabrane, krčenje šuma, požari šuma, vrtlovi šuma, šumski škodljivi kukci, šumske biline i sjeme, šumski inventar, periodični izvještaji šumskih tehničara, šumarska nastava, redovite sječe, šumska zakloništa, inspekcija šumsko tehničkog osoblja, šumska statistika, šumski predračun, šumska paša koza, šumski tečajji
H	111	Šumska naknada cjenik
O	255	Štipendij za šumske tehničare

Odsjek XI

C	35	Ratni fond
C	37	Ratni zarobljenici (<i>Pres.</i>)
H	115	Zemaljsko gospodarsko vijeće
H	116	Kotarske gospodarske zadruge
H	117	Poljodjelska nastava
H	118	Vinogradarstvo Beskatni zajmovi za obnove vinograda
H	126	Ribarstvo po moru Ribarstvo u slatkim vodam Ribarstvo u opće
H	128	Državno imanje Vrana

H	131	Zemljišna vjeresija Povjerenstvo za promet zemljištim
H	133	Pasišta u Bosni i Hercegovini Pasišta u Hrvatskoj
H	134	Kmetstvo
H	135	Naseljavanje poljodjelskih radnika u Boki
H	137	Poljodjelske izložbe i skupštine
H	139	Oskudica i oskudične pripomoći Pokrajinska oskudična zaklada
I	148	Uređenje bujica
I	162	Pošta i telefon (<i>Pres.</i>)
K	175	Privredne i gospodarske zadruge
L	208	Plovidba na moru Gradnja po moru
R	272	Žitija prosta od carine
R	275	Promet stranaca, hoteli, kupališta, Turistično društvo Liburnia
R	276	Akcija za gradnju stanova
R	278	Zaklada za uzdržavanje bujica i melioracija Akcija za promicanje ekonomskog interesa Dalmacije

ŽIVOTOPIS

Dubravka Kolić, rođena 27. kolovoza 1966. u Zadru. Osnovnu i srednju školu završila u Zadru. Na Filozofskom fakultetu u Zadru 2001. godine diplomirala Povijest i Sociologiju. Godine 2008. završila je Poslijediplomski znanstveni studij, grana arhivistika na Odsjeku za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i obranila magistarski rad na temu "Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju 1814. – 1918. Institucija i gradivo". Od godine 1993. zaposlena u Državnom arhivu u Zadru gdje je radila na svim redovitim arhivističkim poslovima, a od 2012. godine na mjestu voditelja Odjela za sređivanje i obradu gradiva 1814. – 1918. Osim interesa za obradu arhivskih fondova austrijskih uprava u Dalmaciji bavi se i sređivanjem i obradom arhivskih fondova osoba i obitelji. Iz oba područja objavila je više stručnih i znanstvenih radova. Članica je Hrvatskog arhivističkog društva, i Stručnog povjerenstva za dodjelu viših stručnih zvanja u arhivskoj struci. Izabrana je u zvanje naslovnog asistenta, te je više godina kao vanjski suradnik sudjelovala u izvođenju predavanja Na kolegiju o osnovnim pojmovima ili uvodu u arhivistiku na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru. Od 2013. godine član je uredništva časopisa "Fontes". Udana je i majka troje djece.

BIBLIOGRAFIJA

- Razredbeni/klasifikacijski sustavi C.K. Namjesništva u Zadru od 1814. do 1918. godine, Arhivski vjesnik, god. 52(2009), Hrvatski državni arhiv, 2009., Zagreb, str.25-66;
- Zaklada sv. Dimitrija, Sveučilište u Zadru, O desetoj obljetnici obnove (ur. T. Skračić), Sveučilište u Zadru, Zadar 2012., str. 479-484;
- Mjesno starješinstvo Makarske (Imperiale Regia Superiorità locale di Macarsca) 1798. – 1806., Arhivski vjesnik 48/2005, Hrvatski državni arhiv, 2005., Zagreb, str. 145-168;
- Mjesno starješinstvo Šibenika 1798.-1806., *Murterski godišnjak*, Ogranak Matice hrvatske, 2006., Murter, str. 151-181;
- Inventar obitelji Lantana, Radovi instituta HAZU u Zadru 49, HAZU, 2007., Zagreb, str.355-437;
- Vincenzo Virginio, pravnik i agronom (1752-1830) i osobni fond u Državnom arhivu u Zadru, Arhivski vjesnik 53/2010, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2010., str. 265-278;

- Dubravka Kolić: Carsko-kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814.-1918. – Institucija i gradivo, Državni arhiv u Zadru, Zadar 2010., monografija
- Uredništvo: Kolanović, Ivković, Kolić, Martinović, Strmota: Vodič Državnog arhiva u Zadru I i II, Državni arhiv u Zadru, Zadar 2014.
- Gradivo Državnog arhiva u Zadru u mirovnim pregovorima s Italijom nakon dva svjetska rata, Zbornik radova sa stručnog skupa 4. kongres hrvatskih arhivista: Arhivi i politika / Babić, Silvija (ur.). - Opatija : Hrvatsko arhivističko društvo 2013., str. 89-102
- 18. Seminar Arhivi, Knjižnice, Muzeji Rovinj 2014.- izlaganje na temu Okružno poglavarstvo. Institucije i gradivo., AKM časopis br.18/(2015), str. 15 - 34

Prikazi:

- Robert Leljak: Inventari fonda Veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru godine 1325.-1385., Arhivski vjesnik 49/2006, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006. Str. 264 - 266
- Ivan Pederin: Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkog dvora, Časopis za suvremenu povijest 2, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2007. . str. 502 - 504